

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**AHMED MUHAMMED ŞÂKİR VE ŞUAYB
EL-ARNAÛD'UN AHMED B. HANBEL'İN
MÜSNED TAHKİKLERİNDE HADİSLERE
VERDİKLERİ HÜKÜMLERİN MUKAYESESİ**

Ayşenur GÜZELAYDIN

2501201956

TEZ DANIŞMANI

Doç. Dr. Seyit Ali GÜŞEN

İSTANBUL – 2024

ÖZ

AHMED MUHAMMED ŞÂKİR VE ŞUAYB EL-ARNAÛD’UN
AHMED B. HANBEL’İN MÛSNED TAHKİKLERİNDE
HADİSLERE VERDİKLERİ HÜKÜMLERİN MUKAYESESİ
AYŞENUR GÜZELAYDIN

Şuayb el-Arnaûd ve Ahmed Muhammed Şâkir’in *Mûsned* tahkikleri, Ahmed b. Hanbel’in *Mûsned*’indeki hadislerin hükmünü öğrenmek isteyenlerin ilk başvurduğu kaynaklar arasındadır. Ancak iki tahkikte hadis senedlerine verilen hükümler arasında ciddi farklar olduğu görülmektedir. Bu çalışmada mezkûr farklılıkların sebepleri ve oranları analiz edilmiştir. İki muhakkikin ortak olarak %54 oranında hadisin senedinin sahihliğine, %11 oranında zayıflığına hüküm verdikleri, %35 oranındaki hadisin senedinde de farklı kanaatte oldukları görülmüştür. Farklı kanaatte oldukları senedlerin çoğunda Ahmed Şâkir’in sahih, Arnaûd’un zayıf hükmü verdiği tespit edilmiştir. Bu veriler ışığında hem Ahmed Şâkir ve Şuayb el-Arnaûd’un tahkik metotları hakkında fikir edinilmiş, hem hadislere farklı hüküm vermeye etki eden sebepler görülmüş hem de bir nevi hadiste ictihâd faaliyetinin modern dönemdeki örneği incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: Hadis, Tahkik, Hadiste İctihâd, *Mûsned*, Ahmed b. Hanbel, Ahmed Şâkir, Şuayb el-Arnaûd.

ABSTRACT

**A COMPARISON OF AHMAD MUHAMMAD SHĀKİR AND
SHU‘AYB AL-ARNA’ŪT’S EVALUATIONS REGARDING THE
AUTHENTICITY OF HADĪTHS IN THEIR CRITICAL EDITIONS
OF AHMAD İBN HANBAL’S *AL-MUSNAD*
AYŞENUR GÜZELAYDIN**

Shu‘ayb al-Arna’ūt and Ahmad Muhammad Shākir’s critical editions of the *Musnad* are among the primary sources consulted by those seeking to understand the rulings from the Hadiths in Ahmad ibn Hanbal’s *Musnad*. However, it is observed that there are significant differences between the rulings given on the Hadiths in these two editions. In this study, the reasons and ratios behind these differences has been analysed. It was found that both scholars agreed on the authenticity of 54% of the cases and found weaknesses in 11%, whilst holding different opinions on 35% of them. In the majority of cases where they differed, it was determined that Ahmad Shākir considered a hadith authentic, whereas al-Arna’ūt considered it weak. In light of these findings, insights were gained into the critical methods of both Ahmad Shākir and Shu‘ayb al-Arna’ūt. The reasons affecting their different rulings on the hadiths were examined, allowing an example of ijtihad activity in the modern era to be analysed.

Keywords: Hadīth, Critical Editions, Ijtihād in Hadith, *Musnad*, Ahmad İbn Hanbal, Ahmad Muhammad Shākir Shu‘ayb al-Arna’ūt

ÖNSÖZ

Rasûlullah'ın (s.a.s.) hadislerinin en doğru şekilde aktarılması ve tahrife uğramaması için hicrî ilk asırlardan itibaren birtakım önlemler alınmıştır. Hicrî birinci asırda çoğunlukla ezberlenerek muhafaza edilen hadisler ikinci asırda yoğun bir şekilde yazıya geçirilip belli tertiplerle tasnif edilmeye başlanmıştır. Tasnif faaliyeti sonucu ortaya çıkan bu eserler dönemin imkanları gereğince elle yazılarak çoğaltılıyor ve mukabele edilerek kontrolü sağlanıyordu. 15. yüzyılda ortaya çıkan matbaa gibi devrim niteliğindeki önemli bir gelişme sonrası ise eserlerin hızlı bir şekilde basımı ve çoğaltılması gerçekleşmeye başlamış ve devam eden süreçlerde yazmaların tahkik edilerek basılması için ciddi bir faaliyet yürütülmüştür. Bu tahkik faaliyetleri neticesinde Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *Müsned*'i de iki kıymetli muhakkik Ahmed Muhammed Şâkir (1892-1958) ve Şuayb el-Arnaûd (1928-2016) tarafından ilmi bir şekilde tahkik edilmiş, içerisindeki hadislerin sıhhatine dair değerlendirmeler yapılarak ilim dünyasına sunulmuştur.

Elinizdeki bu çalışmada adı geçen iki muhakkikin hadis senedlerine verdiği hükümlerin mukayese edilmesi ve analiz edilmesi amaçlanmış olup râvi ve sened tenkidinin başladığı ilk tarihten itibaren 20-21. yüzyıllara kadar gelen bir nevi ictihâd faaliyetinin son dönemdeki bir örneğinin incelenmesi yapılmıştır.

Çalışma giriş, sonuç ve dört bölümden oluşmaktadır. Girişte kısaca çalışmanın konusu, amacı, yöntemi, sınırları ve kaynakları hakkında bilgiler verilmiş, *Müsned*'in telif metodu gereği sahih-zayıf hadisleri içermesi sebebiyle hadislere sıhhat değerlendirmelerinin yapılmasının önemine değinilmiştir. Ayrıca alanında uzman iki muhakkikin aynı eseri tahkik etmesine rağmen hadislere farklı hükümler vermesinin sebeplerinin araştırılacağından bahsedilmiştir.

Birinci bölümünde kısaca tahkikin tanımı, tarihi ve tahkik kapsamında yürütülen faaliyetlere değinilmiş, bunlardan biri olan hadislere hüküm verme faaliyeti altında da tartışma konusu olan hadiste ictihâd meselesi ele alınmıştır. Burada “râvilere ve hadislere hüküm vermenin keyfî veya başka bir değişle subjektif bir faaliyet olup olmadığı”, eğer değilse “râvilere ve dolayısıyla hadislere farklı hükümler verilmesinin sebeplerinin neler olduğu” ve “müteahhir dönemlerde hadislere hüküm verme noktasında ictihâdın mümkün olup olmadığı” sorularına cevap aranmıştır.

İkinci bölümde ise Ahmed Şâkir'in hayatı, eğitimi, önemli eserleri gibi konular ele alındıktan sonra hadis ilminin meselelerine dair görüşleri ve tahkik metodu hakkındaki değerlendirmelere yer verilmiştir.

Üçüncü bölümde de ikinci bölümde Ahmed Şâkir için ele alınan hususlar bu sefer Şuayb el-Arnaûd için ele alınmış ve hayatı hakkındaki genel bilgilerden sonra benzer şekilde hadis ilminin meselelerine dair görüşleri ve akabinde tahkik metoduna dair söylenenler aktarılmıştır.

Çalışmanın asıl konusu olan dördüncü bölümde ise öncelikle iki muhakkikin *Müşned* tahkiklerinin mukaddimelerinde zikrettikleri metot özet olarak aktarılmıştır. Daha sonra hadislere verdikleri hükümlerin mukayesesi esnasında çalışmada takip edilen metoda detaylı olarak yer verilmiş ve yapılan mukayese sonucu elde edilen veriler işlenerek ortak ve farklı kanaatlerinin oranı, farklı kanaatlerinin sebepleri gibi veriler tablolastırılmıştır. Son olarak bu veriler analiz edilmiş ve sonuçlar değerlendirilmiştir.

Öncelikle kalbime ilim sevgisini yerleştiren ve beni bu yolda yetiştirerek bana bu çalışmayı tamamlamayı nasib eden Allah'a şükür ve hamd eder, bu çalışmada iyi olan ne varsa O'ndan (c.c.), kötü ve hatalı olan ne varsa benden olduğunu itiraf ederim. Daha sonra bu çalışmaya önemli katkıları olan, bunun ötesinde hadis ilmini sevme vesilelerimden olan, lisans döneminden itibaren derslerinden oldukça istifade ettiğim, verdiği ödevler vesilesiyle akademik yazıma dair pek çok şeyi kendisinden öğrendiğim ve tezimin danışmanlığı sürecinde de kendisini sık sık rahatsız etmeme rağmen son derece anlayışlı bir şekilde sorularıma cevap verip zaman zaman bir tez danışmanlığının yanında hayat danışmanlığı dahi yapan kıymetli hocam ve tez danışmanım Doç. Dr. Seyit Ali GÜŞEN'e teşekkür ederim.

Lisans eğitimimin ilk günlerinde kendisinden aldığım "Hadis Tarihi" dersiyle hadis ilmine olan muhabbetimin tohumlarını atan ve zaman geçtikçe yeşerten, o günlerden yüksek lisans ders döneminde aldığımız derslere kadar bu ilme dair pek çok şeyi öğrenmemde, ders ve ders dışında güzel anlatımı ve tavsiyeleriyle her anlamda gelişmemde büyük payı olan, ayrıca tez konumu belirlememde bana yardımcı olan ve tezimi okuyup önemli değerlendirmelerde bulunan hocam Prof. Dr. Bekir KUZUDİŞLİ'ye, hadislere verilen hükümleri mukayese ederken özellikle Arnaûd'un

verdiği hükümlerde sebebin belirtmediği durumlarda ve çeşitli hususlarda kendisine danıştığım Doç. Dr. M. Kâmil KARABELLİ'ye, tezimi okuyup katkıda bulunan ve desteklerini benden hiçbir zaman esirgemeyen hocam Dr. Öğr. Üyesi Mesut ÇAKIR'a, lisanstan itibaren yüksek lisans ders ve tez dönemimde kendisine sorduğum her soruya samimiyetle cevap veren hocam Dr. Abdülhamid eş-Şîş'e, Şuayb el-Arnaûd ile ilgili bölümde kendisiyle istişare ettiğim Dr. Öğr. Üyesi Kemal TAŞKIN'a, tezimi okuyan Arş. Gör. Ömer Faruk MADEN ve birinci bölümü okuyarak katkıda bulunan Dr. Öğr. Üyesi Tunahan ERDOĞAN'a, çeşitli hususlarda kendilerine danıştığım Doç. Dr. Hamza el-Bekrî ve Öğr. Gör. Dr. Mehmet Fatih KAYA'ya, hep destek ve dualarını hissettiğim, üzerimde emekleri olan hocalarım Zeynep Betül ARSLAN ve Ayşe YILDIZ'a, aynı dönemde tez yazmamız sebebiyle benzer duyguları paylaştığım, kendi tezlerinin yanında benim tezimi de önemseyen ve bu süreçte beni teşvik eden yoldaşlarım Emine BAĞDAT ve Göknur YAZICI'ya, yine dualarını ve desteklerini benden hiçbir zaman esirgemeyen arkadaşım Ayşe YAŞAR'a, çocukluğumdan beri hayatımın her dönemine şahit olup hepsinde olduğu gibi tez dönemimde de dua ve destekleriyle yanımda olan kuzenim Esma FEDAR'a, burada isimlerini zikredemesem de üzerimde emeği olan tüm hocalarıma ve dualarıyla yanımda olan herkese teşekkürü bir borç bilirim.

Son olarak hayatım boyunca benim için türlü fedakarlıklar yapan, ilmi anlamda ilerlememe maddi manevi destek olan, yeri geldiğinde ders çalışırken kahvemi dahi yapıp yanıma getiren, hatta belki de bu tezde isminin yazılmasını en çok hak eden kişi olan annem İfaket AYDIN'a ve tez dönemimin son senesinde kendisiyle hayatımı birleştirdiğim, bu süreçte her zaman beni destekleyen, özellikle tezimin son zamanlarındaki yoğunluğumu anlayışla karşılayıp bana ev işleri dahil pek çok konuda yardım ederek vakit kazandıran, ayrıca tezimi baştan sona okuyarak kıymetli değerlendirmelerde bulunan sevgili eşim Furkan GÜZELAYDIN'a çok teşekkür ederim.

Gayret bizden, tevfik Allah'tandır.

Ayşenur GÜZELAYDIN

Yenimahalle - 2024

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT.....	iii
ÖNSÖZ.....	iv
ŞEKİLLER VE TABLOLAR LİSTESİ	xiv
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

HADİSTE BİR İCTİHÂD YÖNTEMİ OLARAK TAHKİK

I. Tahkik.....	14
A. Tanımı.....	14
B. Tarihi.....	15
C. Amaçları.....	17
II. Hadislere Verilen Hükümler İctihâdî Midir, Keyfî Midir?	19
A. Hadislere Farklı Hükümlerin Verilme Sebepleri	23
1. Hadis Usûlü Kaidelerine Farklı Yaklaşımlar.....	23
2. Hadislere Hüküm Vermenin Bir İctihâd Faaliyeti Ürünü Olması	25
3. Hüküm Verenlerin Bilgi ve Uzmanlık Seviyelerinin Aynı Olmaması veya Yeterli Araştırmanın Yapılmaması.....	29
4. Dönem ya da Konum İtibariyle Aynı İmkân ve Kaynaklara Ulaşılamaması	32
5. Mezheb Taassubu veya Kişisel Husumetin Hüküm Vermeye Etki Etmesi	34
a) Mezhebî Taasup Sebebiyle Cerh Örneği: Ebû Hanîfe'ye Yönelik Cerhler	35
b) Kişisel Husumet Sebebiyle Cerh Örneği: İmam Mâlik ve İbn İshâk	38
c) Nesâî ve Ahmed b. Sâlih	38
B. Cerh-Ta'dîl Sistemindeki Zaaflara Karşı Alınan Önlemler.....	40
III. Hadiste İctihâd Kapısı Kapanmış Mıdır?	42
A. İbnu's-Salâh'ın Hadiste İctihâd Kapısını Kapatmak İstedğini Düşünüp Ona Karşı Çıkanlar	43

B. İbnu's-Salâh'ın Hadiste İctihâd Kapısını Kapatmak İsteddiğini Düşünüp Ona Katılanlar.....	44
C. İbnu's-Salâh'ın Sözlerinin Yanlış Anlaşıldığını Düşünüp Ona Katılanlar.....	45
DEĞERLENDİRME.....	49

İKİNCİ BÖLÜM

AHMED MUHAMMED ŞÂKİR'İN TAHKİK METODU

I. Ahmed Muhammed Şâkir.....	53
A. Nesebi ve Ailesi	53
B. Eğitim ve Görev Hayatı	55
C. İtikâdî ve Fıkîhî Mezhebi	59
D. İlmî Kişiliği ve Âlimlerle İlişkisi	60
E. Döneminin Siyasi ve Toplumsal Durumu.....	63
F. Önemli Eserleri ve Tahkikleri.....	64
1. Tefsir.....	65
2. Hadis.....	65
3. Fıkıh ve Fıkıh Usûlü	68
4. Akâid	70
5. Dil ve Edebiyat	71
6. Nesep İlmi.....	72
7. Siyer ve Terâcim.....	73
8. Yazılarının Toplandığı Eserler	73
II. Tahkik Metodu	73
A. Hadis İlminin Meselelerine Dair Görüşleri.....	74
1. <i>Sahîhayn</i> 'daki Hadislerin Hepsinin Sahih Olduğu Görüşü	74
2. Hâkim'in <i>Müstedrek</i> 'deki Tashîhi.....	75
3. İmam Mâlik'in <i>Muvatta</i> 'ı Hakkındaki Görüşü.....	76
4. Tirmizî'nin <i>Sünen</i> 'deki “hasen sahih” ve “hasen” Kullanımları.....	76
5. Ebû Davûd'un <i>Sünen</i> 'de Hakkında Hüküm Vermediği Hadislerin Durumu	77
6. Hükmen Merfû'	77
7. Mürsel Hadis ve Sahâbe Mürselleri.....	78
8. Başka Tarikleri Bulunan Zayıf Hadisin Kuvvetlenmesi İçin Gereken Şartlar	79

9.	Ziyâdetü's-sika	79
10.	Mütevâtirin Sayısı.....	80
11.	Muzdarib Hadisin Hükümü	81
12.	Zayıf Hadisin Zayıflığının Her Durumda Belirtilmesi Gerektiği	81
13.	Hadise Hüküm Vermede İhtiyatlı Olmak	82
14.	Cerh ve Ta'dîlin Teâruzu.....	83
15.	Mübhem, Meçhul ve Mestûr Râvi	83
16.	Ehl-i Bid'at Râvi.....	84
17.	Fâsık Râvi	86
18.	Muhaddisin Rivâyetini Reddetmesi Durumunda Hadisin Hükümü	86
19.	Hadis Tahammülünün Geçerli Olduğu Yaş.....	87
20.	İhtilât.....	88
21.	Cerh-Ta'dîl Mertebeleri.....	88
22.	Vicâde Yoluyla Alınan Hadislerin Rivâyeti	90
23.	Mütekaddimûn - Müteahhirûn Ayrımı	91
26.	Buhârî'nin <i>Târîh</i> 'inde Râvi Hakkında Cerh Zikretmemesini Râvi İçin Ta'dîl Kabul Etmesi.....	91
27.	Ahmed b. Hanbel'in Hocaları Hakkındaki Görüşü	93
B.	Tahkik Metodu Hakkında Söylenenler	94
1.	Mütesâhil Olması ve Bazı Zayıf veya Muhtefun Fih Râvileri Sika Kabul Etmesi	95
2.	Meçhul Râvileri Sika Kabul Etmesi	101
3.	Râvilerin Görüşmedikleri Zikredilse de Muâsarat Olduğunda İttisalin Varlığını Kabul Etmesi	107
4.	Ahmed Şâkir'in Hadislere Hüküm Verirken Karîneleri Dikkate Almadığı Eleştirisi	107
5.	Metin Üzerinde Tasarrufta Bulunması	108
6.	Juynboll'un Eleştirisi	108
	DEĞERLENDİRME.....	110

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ŞUAYB EL-ARNAÛD'UN TAHKİK METODU

I.	Şuayb el-Arnaûd	112
A.	Nesebi ve Ailesi	112

B. Eğitim ve Görev Hayatı	113
C. Elbânî ile İlişkisi	117
D. Tahkike Başlaması	117
E. İtikâdî ve Fıkhî Mezhebi	120
F. Önemli Eserleri ve Tahkikleri	120
1. Telif Eseri	123
2. Tahkik Çalışmaları	123
a) Tek Başına Yaptığı Tahkikler	123
b) İştirâk Ettiği Tahkikler	125
c) Ekip Olarak Tahkik Ettiği Eserler:	126
d) Danışmanlığını Yaptığı Tahkikler	129
II. Tahkik Metodu	129
A. Hadis İlminin Meselelerine Dair Görüşleri	129
1. <i>Sahîhayn</i> 'daki Râvilerin Durumu	129
2. Başka Tarikleri Bulunan Zayıf Hadisin Kuvvetlenmesi İçin Gereken Şartlar 132	
3. Mütevâtirin Sayısı	132
4. Hükmen Merfû'	133
5. Mürsel Hadis ve Sahâbe Mürselleri	134
6. Meçhul ve Mestûr Râvi	135
7. Muhtelit Râvi	135
8. Ehl-i Bid'at Râvi	135
9. Hadisi Öğrenirken Râvinin Bâliğ Olmasını Şart Koşmaması	137
10. Cerh-Ta'dîlin Teâruzu	137
11. Ziyâdetü's-sika	138
12. Vicâde	139
13. İbn Hacer'in <i>Takrîbu't-tehzîb</i> Adlı Eseri Hakkındaki Görüşü	139
14. Sika Râvinin Rivâyette Bulunmasının Râvi İçin Ta'dîl Olarak Kabul Edilip Edilmeyeceği Hakkındaki Görüşü	141
15. Makbul Olmayan Cerhler	141
16. Sadece İbn Hibbân'ın Tevsik Ettiği Râvilere Bakışı	142
B. Tahkik Metodu Hakkında Söylenenler	145
1. Hadis İlminde Yetkin Olmaması Hatalar Yapması ve Çelişkili Hükümlerde Bulunması	145

2. <i>el-İhsân</i> Adlı Eserde İbn Hibbân'ın Sahih Hükümü Verdiği Hadislerin Bazılarına Zayıf Hükümü Vermede Hatalı Olması	146
3. <i>Tahrîru Takrîb</i> Adlı Eserine Yönelik Eleştiriler	147
4. Tahkiklerinde Akademik Çalışmaların Gerektirdiği Hususlarda Titiz Olmaması.....	148
5. Kanaat Belirtmesi Beklenen Yerde Sükût Etmesi.....	149
6. Hadislere Verdiği Hükümlerde Mu'tedil Olması	150
7. Hadislere Mevzû Hükümü Vermekte Çekimser Olması	151
8. Eserlerinde Önceki Çalışmaları Sürekli Olarak Takib Etmesi	151
DEĞERLENDİRME.....	151

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

AHMED ŞÂKİR VE ŞUAYB EL-ARNAÛD'UN *MÜSNED*'DE HADİSLERE VERDİKLERİ HÜKÜMLERİN MUKAYESESİ

I. Ahmed Şâkir'in Ahmed b. Hanbel'in <i>Müsned</i> 'indeki Metodu	153
A. <i>Müsned</i> 'in Kullanımını Kolaylaştıracak Faaliyetler	153
1. Hadisleri Numaralandırması.....	153
2. Fihristler Hazırlaması	154
3. Her Hadisin Başında Bulunan Katî'î'den Ahmed b. Hanbel'e Kadar Olan Senedleri Hazfetmesi	155
4. Hadis Tekrarlarına İşaret Etmesi	155
5. Her Cildin Sonunda Ciltteki Toplam Sahih ve Zayıf Hadislerin Sayısını Zikretmesi.....	155
6. Hadislerdeki Garip Kelimeleri Açıklaması	156
B. Hadislerin Tahrîcinde Takip Ettiği Metot.....	156
C. Hadislerin Sıhhat Değerlendirmesinde Takip Ettiği Metot	156
D. Kullandığı Bazı Baskılar ve Rumuzları	157
II. Şuayb el-Arnaûd'un Ahmed b. Hanbel'in <i>Müsned</i> 'indeki Metodu	158
A. <i>Müsned</i> Tahkikinde Metnin Aslını Koruma Gayreti	159
B. <i>Müsned</i> 'in Kullanımını Kolaylaştıracak Faaliyetler	159
1. Hadislerin Numaralandırılması.....	159
2. Hadis Metinlerinde Kavli Hadislerin ve Âyetlerin Paranteze Alınması..	159
3. Belli Sembollerle Abdullah'ın Ziyadelerine ve Vicâdelere İşaret Edilmesi	159

4.	Fihristler Hazırlanması	160
5.	Her Cildin Başında Ciltteki Toplam Sahih, Hasen ve Zayıf Hadislerin Sayısını Zikretmesi	160
C.	Hadislerin Değerlendirilmesinde Takip Edilen Metot.....	160
1.	Hadislerin Senedlerine ve Metinlerine Hüküm Verilmesi	160
2.	Hadislerin Tahrîci	161
3.	Hadislerin Sened Değerlendirmelerinde Takip Edilen Metot	161
4.	Tahkikte İbn Hibbân'ın <i>Sikât</i> 'ındaki Râvilere Yaklaşım	162
5.	Tahkikte İbn Hacer'in Râvilere Verdiği Hükümlere Yaklaşım.....	163
6.	Hadislerin Genel Değerlendirmesinde Takip Edilen Metot	163
III.	Mukayese.....	164
A.	Ahmed Şâkir ve Şuayb el-Arnaûd Tahkiklerinin Genel Özelliklerinin Mukayesesi.....	165
B.	Hadislere Hüküm Verirken Kullandıkları Lafızların Mukayesesi.....	169
C.	Hadislere Verilen Hükümlerin Mukayesesinde Takip Edilen Metot.....	171
D.	Hadislere Verilen Hükümlerin Mukayesesi.....	178
1.	Ortak Hükümleri.....	183
a)	Ortak Olarak Hasen Hükümü Verme Sebepleri.....	183
b)	Ortak Olarak Zayıf Hükümü Verme Sebepleri.....	185
2.	Farklı Hükümleri	188
a)	Ahmed Şâkir'in Sahih Hükümü Verdiği Hadislere Şuayb el-Arnaûd'un Zayıf Hükümü Verme Sebepleri.....	189
(1)	Arnaûd'a Göre Râvinin Zayıf Olması	190
(a)	Râvinin Meçhul Olması	192
(b)	Râvinin Müdellis Olması	193
(c)	Râvinin Muhtelit Olması	194
(2)	Arnaûd'a Göre Senedin Muttasıl Olmaması	196
(3)	Arnaûd'un İllet Gerekçesiyle Hadisi Zayıf Kabul Etmesi	197
(4)	Arnaûd'un Şartlı Cerhler Sebebiyle Hadisi Zayıf Kabul Etmesi	198
(5)	Ahmed Şâkir ve Şuayb el-Arnaûd'un Râviyi Farklı Tespit Etmesi Sebebiyle Farklı Hüküm Vermeleri	199
b)	Ahmed Şâkir'in Sahih Hükümü Verdiği Hadislere Şuayb el-Arnaûd'un Hasen Hükümü Verme Sebepleri.....	199

c) Ahmed Şâkir'in Sahih Hükümü Verdiği Hadislere Şuayb el-Arnaûd'un Kavî/Ceyyid Hükümü Verme Sebepleri	200
d) Ahmed Şâkir'in Hasen Hükümü Verdiği Hadislere Şuayb el-Arnaûd'un Zayıf Hükümü Verme Sebepleri.....	201
e) Ahmed Şâkir'in Zayıf Hükümü Verdiği Hadislere Şuayb el-Arnaûd'un Sahih Hükümü Verme Sebepleri.....	203
f) Ahmed Şâkir'in Zayıf Hükümü Verdiği Hadislere Şuayb el-Arnaûd'un Hasen Hükümü Verme Sebepleri.....	204
3. Çelişkili Hükümleri	205
a) Ahmed Şâkir'in Çelişkili Hükümleri.....	205
b) Şuayb el-Arnaûd'un Çelişkili Hükümleri.....	206
DEĞERLENDİRME.....	208
SONUÇ.....	213
KAYNAKÇA.....	217

ŞEKİLLER VE TABLOLAR LİSTESİ

Şekil 1: Ahmed Şâkir'in Senedlere Verdiği Hükümlerin Oranı.....	182
Şekil 2: Şuayb el-Arnaûd'un Senedlere Verdiği Hükümlerin Oranı.....	182
Şekil 3: Ahmed Şâkir ve Şuayb el-Arnaûd'un Senedlere Verdikleri Hükümler.....	183
Şekil 4: Ahmed Şâkir ve Şuayb el-Arnaûd'un Ortak Olarak Zayıf Hükümü Verdikleri Senedlerdeki Zayıflık Sebeplerinin Oranı	186
Şekil 5: Ahmed Şâkir ve Şuayb el-Arnaûd'un Verdiği Farklı Hükümlerin Grafiği..	189
Şekil 6: Ahmed Şâkir'in Sahih Hükümü Verdiği Senedlere Arnaûd'un Zayıf Hükümü Verme Sebeplerinin Oranı	190
Tablo 1: Excel Programında Hükümlerin Mukayesesi İçin Atanan Renkler.....	180
Tablo 2: Ahmed Şâkir ve Şuayb el-Arnaûd'un Verdiği Farklı Hükümlerin Sayıları	188

KISALTMALAR LİSTESİ

b.	: bin, ibn (oğlu)
bnt.	: bint (kızı)
bkz.	: Bakınız
c.c.	: Celle celâluh
çev.	: Çeviren
ed.	: Editör
h.	: Hicrî
Hz.	: Hazreti
karş.	: Karşılaştırınız
no	: Numara
ö.	: Ölüm tarihi
r.a.	: Radıyallâhu anhu /anhâ
s.a.s.	: Sallallâhu aleyhi ve sellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik eden
trc.	: Tercüme eden
ts.	: Tarihsiz
vb.	: Ve benzerleri
vd.	: Ve diğerleri

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu ve Önemi

Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *Müsned*'i hadis eserleri arasında en önemli eserlerden biri olup kendisinden sonra telif edilen birçok hadis kitabının kaynağı konumundadır. *Müsned*, haiz olduğu bu büyük önemle birlikte tertibi açısından, özellikle klasik dönemde fihristler ya da hızlıca arama yapma olanağı veren bilgisayar programları gibi imkanlar bulunmadığından, ezberlemeden ya da içeriğine tam olarak vakıf olmadan kendisinden tam manasıyla istifade edilemeyen bir eser olmuştur. Hatta Zehebî (ö. 748/1348) bu durumdan yakınarak Allah'ın bu esere, onu düzenleyecek, gözden geçirecek, tekrarlarını çıkaracak, yanlışları düzeltecek, râvilerin çoğunun durumunu açıklığa kavuşturacak, mürsellere dikkat çekip münkerlerin zayıflığını beyan edecek, sahâbeyi ve sahâbeden rivâyet edenleri de alfabetik olarak tertip edecek, Kütüb-i Sitte'de geçen hadislerin hangilerinde geçtiğine rumuzlarla işaret edecek ve eseri konularına göre sınıflandıracak birini göndermesi temennisinde bulunmuştur.¹

Zehebî'nin *Müsned* hakkında detaylı olarak zikrettiği bu istekleri temelde iki noktaya varmaktadır. Birincisi konularına göre tasnif edilerek kolay kullanıma ulaşılması, ikincisi ise râviler ve sened hakkında bilgi verilerek hadislerin sıhhatine dair değerlendirmelerin yapılmasıdır. Günümüzde *Müsned*'in konulara göre sınıflandırılması ihtiyacı ortadan kalkmış olup hızlı bir şekilde teknik imkanlarla arama yaparak ya da detaylı fihristler sayesinde ilgili konulardaki hadislerle hızlıca ulaşılabilir. Ancak Zehebî'nin belirttiği diğer bir husus olan hadislerin sıhhatinin belirtilmesi ihtiyacı ciddi önem arz etmektedir. Zira Ahmed b. Hanbel'in, Buhârî (ö. 256/870) ve Müslim'in (ö. 261/875) *Sahîh*'lerinde olduğu gibi eserine yalnızca sahih hadisleri almayı amaçlamadığı, oğlu Abdullah ile olan şu diyalogundan anlaşılmaktadır:

Abdullah b. Ahmed b. Hanbel (ö. 290/903), babasına “*Rib'î'nin Huzeyfe'den rivâyet ettiği hadis hakkında ne dersin?*” diye sormuş Ahmed b. Hanbel, “*Abdülazîz b. Ebî Ravvâd'ın rivâyet ettiği hadis mi?*” demiştir. Abdullah da “*(Evet,) sahih mi?*” diye sorunca Ahmed b. Hanbel “*Sahih değil, hadisler onun hilâfıdır. O hadisi Hayyât Rib'î'den, o da ismini söylemedikleri bir adamdan rivâyet etmiştir.*” demiştir. Bunun

¹ Şemsuddîn Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Ârnaûd vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1983), 13/522.

üzerine Abdullah “*Ama sen onu Müsned’de zikretmiştin?*” şeklinde bir soru yönelttiğinde Ahmed b. Hanbel şöyle cevap vermiştir:

“Ben *Müsned*’e meşhur hadisleri almayı amaçladım. Râvileri ise Allahu Teâlâ’nın örtüsünün altında bıraktım. [Hallerini detaylıca araştırıp beyan etmedim]. Eğer yalnızca bana göre sahih olan hadisleri almayı amaçlasaydım *Müsned*’de çok az bir şey rivâyet ederdim. Ancak evladım, sen benim hadisteki yöntemimi biliyorsun, ben bir konuda [zayıf hadisle] çelişen [daha kuvvetli] bir hadis yoksa zayıfları [nakletmeye] karşı değilim.”²

Ahmed b. Hanbel’in burada açıkladığı üzere *Müsned*’de zayıf hadisler de bulunmaktadır. Bu sebeple *Müsned*’deki hadislerinin durumunun alanında uzman kişiler tarafından araştırılıp insanlara sunulması önemli bir hizmet olup tamamını olmasa da *Müsned*’in 1/3’lük kısmını tahkik eden Ahmed Şâkir ve *Müsned*’in tamamını tahkik eden Şuayb el-Arnaûd ve ekibi vesilesiyle Zehebî’nin duasına icabet edilmiş olduğu umulmaktadır.

Eser üzerine yapılan iki tahkik incelendiğinde pek çok hadise iki muhakkikin sıhhat açısından farklı değerlendirmelerde bulunduğu gözlenmektedir. Bu çalışmanın ana konusu da Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’i üzerine yapılan bu iki önemli tahkik çalışmasında hadis senedlerine verilen hükümlerin mukayesesi olup iki büyük muhakkik özelinde modern dönemde hadise hüküm verme noktasındaki ihtilaf sebeplerinin incelenmesi etrafında şekillenmiştir. Bu bağlamda çalışma hem bu sebeplere ışık tutması hem de cerh-ta’dîlin ictihâdîliğinin boyutlarını göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

Araştırmanın türü görüldüğü kadarıyla alanında ilktir. Daha önce iki muhakkikin tahkik ettiği bir eserde hadislere verdikleri hükümlerin bu çalışmada olduğu gibi detaylı bir şekilde incelenerek konu edinildiği tespit edilmemiştir. En yakın olarak iki cerh-ta’dîl âliminin râvilere verdikleri hükümlerin mukayesesinin yapıldığı görülmüştür.³ Bu sebeple araştırmanın konusu, daha sonra bu türde bir çalışma yapmak isteyenlere -özellikle yönteminin- örneklik teşkil edebilecek olması açısından da dikkate değerdir.

² Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Kâhire: Dâru’l-Hadîs, 1995), 1/31 (muhakkik Ahmed Şâkir’in mukaddimesi).

³ Bkz. Muhammed Sadık Özbek, **Yahyâ b. Maîn ile Ahmed b. Hanbel’in Râviler Hakkındaki Görüş Farklılıkları** (Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

Araştırmanın Amacı

Araştırmanın temel amacı Ahmed Şâkir ve Şuayb el-Arnaûd'un *Müsned* tahkiklerinde hadislerin senedlerine verdikleri hükümlerin incelenerek mukayese edilmesi, hükümlerdeki ittifakın, farklılıkların oranının tetkik edilmesi ve neticede son dönemlerde yapılmış bu iki kıymetli tahkik çalışmasında ortaya çıkan farklılıkların sebepleri üzerinde durularak cerh-ta'dîl faaliyetlerindeki ictihâd farklılıklarının boyutları hakkında fikir edinilmesidir.

Bu temel amacın yanında bir takım tali amaçlar da vardır. Zira *Müsned*'de iki muhakkikin verdiği hükümler incelenirken aynı zamanda Ahmed Şâkir ve Şuayb el-Arnaûd'un hadislere hüküm verirken takip ettikleri metotları da pratik üzerinden görülecek ve *Müsned*'in hacmi sebebiyle tahkik ettikleri hadis sayısının fazla olduğu göz önüne alındığında önemli bir veri elde edilecektir. Bunun yanında iki muhakkikin *Müsned*'deki hadislere verdikleri hükümler arasında ihtilaf söz konusu olduğunda hangi hükmü kabul edeceklerine karar veremeyen araştırmacıların bu farklılıkların temel sebeplerini görmeleri, hangi hükmü tercih edeceklerine karar vermelerine yardımcı olacaktır. Ayrıca bu çalışmada her bir ihtilaf noktasının *Müsned*'deki tekrarlar göz önüne alındığında ne kadar hadiste farklı hükme varılmasına sebep olduğu, özellikle yakın dönemde yaşamalarına rağmen bu muhakkikler tarafından hangi râvilerin cerh-ta'dîlinde farklı kanaatlere ulaşılabildiği gibi sorulara da cevapların verilmesi amaçlanmıştır.

Araştırmanın Yöntemi ve Sınırları

Çalışma bir eserin iki neşri üzerinde olduğu için temelde *Müsned* üzerinde sınırlı tutulacaktır. Şuayb el-Arnaûd, ekibiyle beraber *Müsned*'in tamamını tahkik ederek hadislere ve hadislerin senedlerine ayrı ayrı hüküm vermişse de Ahmed Şâkir *Müsned*'in tamamını tahkik edememiş ve yalnızca hadislerin senedlerine hüküm vermiştir.⁴ Bu sebeple çalışma onun tahkik ettiği 8099 hadisle sınırlandırılacak ve bu hadislerin yalnızca senedlerine verilen hükümler mukayese edilecektir. Ahmed Şâkir'in tahkikinde 8782 hadis bulunmasına rağmen 8099 hadisle sınırlı tutulmasının sebebi 8100. hadisle birlikte Hemmâm b. Münebbih'in (ö. 132/750) *Sahîfe*'sinin başlaması ve bu hadislerin hepsinin senedinin iki muhakkike göre de sahih olup ihtilaf oluşturabilecek nitelikte olmamasıdır. 8235. hadiste Hemmam b. Münebbih'in

⁴ Bkz. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/165,6,8 (muhakkik Ahmed Şâkir'in notu).

Sahîfe'si bitse de Ahmed Şâkir'in cildin geri kalan hadislerin hepsine hüküm veremediği görülmüş ve bu hadisleri tahkik etme imkanının bulunmadığı anlaşılarak bu kısım mukayeseye dahil edilmemiştir. Ahmed Şâkir'in 16 cilt halinde 8099 hadis ve cildin kalan hadislerinin belli bir kısmını tahkik ettiği 1974'te basılan *Dâru'l-Me'ârif* baskısında cildin kalan hadislerini Abdülmecid Hâşim el-Hüseynî tahkik etmiştir. 1995'te 20 cilt halinde basılan *Dâru'l-Hadîs* baskısında ise kalan kısmı Hamza ez-Zeyn tahkik etmiştir.⁵ Çalışmanın konusu gereğince yalnızca Ahmed Şâkir'in hüküm verdiği 8099 hadis ele alınarak Hüseyinî ve Hamza ez-Zeyn'in tamamladıkları kısımlar kapsam dışında bırakılmıştır.

Çalışmanın ilk üç bölümü olan “Hadiste Bir İctihâd Yöntemi Olarak Tahkik”, “Ahmed Muhammed Şâkir'in Tahkik Metodu” ve “Şuayb el-Arnaûd'un Tahkik Metodu” bölümlerinde konuyla ilgili eserlerden bilgiler toplanıp çok detaya girilmeden özet bir şekilde aktarım yapılmıştır. Asıl konunun ele alındığı “Ahmed Şâkir ve Şuayb el-Arnaûd'un *Müsned*'de Hadislere Verdikleri Hükümlerin Mukayesesi” adlı 4. bölümde ise Ahmed Şâkir ve Şuayb el-Arnaûd'un *Müsned*'in dipnotlarında hadislerin senedlerine verdikleri hükümler incelenip karşılaştırılmış ve her birinin kaç hadisin senedine sahih, hasen, zayıf gibi hükümler verdiği sayısal olarak tespit edilmiştir. Daha sonra onların hangi hadislerin senedine aynı, hangi hadislerin senedine farklı hüküm verdikleri incelenerek farklı hükümler ve sebeplerinin tablo haline getirilmesi şeklinde bir yol izlenmiştir. Son olarak elde edilen veriler analiz edilip ihtilafların temel sebepleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu esnada birtakım zorluklarla karşılaşmıştır. Bunlardan biri *Müsned*'in Ahmed Şâkir tahkiki ile Şuayb el-Arnaûd tahkikiindeki hadis numaralarının bazen birbirine denk gelmemesi, bazen de hadis numaraları ve metinleri aynı olsa da senedlerinin farklı olmasıdır. Bu durumda mukayesenin aynı hadis ve senedler üzerinden gerçekleştirilebilmesi için son derece dikkatli olunması gerekmiştir. Ayrıca özellikle Şuayb el-Arnaûd'un pek çok yerde senede değil mütâbi' ve şâhidlerle birlikte hadise hüküm vermesi de onun yalnız senede verdiği hükmün tespitini zorlaştıran bir unsur olmuştur. Bunu aşmak için senedin hükmü ya da senedin zayıf/hasen/ceyyid vb. olma sebebinin belirtilmediği durumların pek çoğunda seneddeki râvilere bakılarak bu râvilerin bulunduğu başka hadislerle yapılan açıklamalara kıyasla senedin hükmü ya da verilen hükmün sebebi tespit edilmiştir.

⁵ Ömer Faruk Maden, **Ahmed b. Hanbel'in el-Müsned'i Üzerine Bibliyografik Bir İnceleme** (İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2022), 37-38.

Bunların hiçbir şekilde tespit edilemediği durumlarda ise Şuayb el-Arnaûd'un tahkik heyetinden olması hasebiyle onun metodunu daha iyi bileceği düşünülerek Doç. Dr. Kâmil Karabelli'ye danışılmıştır. Bu araştırmalar esnasında takip edilen metodun detayları 4. bölümde “Hadislere Verilen Hükümlerin Mukayesesinde Takip Edilen Metot” adlı başlıkta zikredilecektir.⁶

Tezde adı geçen kişilerin vefat tarihleri, isimlerinin ilk geçtiği yerde TDV İslâm Ansiklopedisi'ne ve cerh-ta'dîl kitaplarına başvurularak verilmiştir. Arapçadan latinize edilerek yazılan kelimelerin, kişi, yer isimlerinin yazımında bazı istisnalar dışında TDV İslâm Ansiklopedisi'ndeki yazım kuralları esas alınmıştır. Arapça metin tercümelerinde de mümkün olduğunca metne bağlı kalınmış, ancak daha anlaşılabilir olması ve metnin söylediğine mümkün olduğunca yaklaşılabilmesi için zaman zaman eklemelerde ya da küçük tasarruflarda bulunularak, nadiren de konuyla ilgili olmayan yerlerde kesmeler yapılarak tercüme edilmiştir.

Kaynaklar

Çalışmada klasik ve modern kaynaklara gerekli yerlerde başvurulmuş olup iki muhakkikin de modern dönemde yaşamış olması açısından onların hayatları ve hadise hüküm verme metotları hakkında bilgi edinmek için *Müsned* tahkikleri dışında çoğunlukla modern dönemde yazılan kaynaklara müracaat edilmiştir. Bunlar arasında en çok müracaat edilenler “Asıl Kaynaklar” ve “Diğer Kaynaklar” olarak iki başlık altında zikredilecektir.

Asıl Kaynaklar

Çalışmada kendisine en çok başvurulmuş kaynak şüphesiz *Müsned*'in Ahmed Şâkir ve Şuayb el-Arnaûd tahkikidir. Ahmed Şâkir'in *Müsned* tahkikinin iki ayrı yayın evindeki baskısı da kullanılmıştır. Burada çoğunlukla 20 cilt halinde 1995 yılında Kâhire'de basılan Dâru'l-Hadîs baskısı tercih edilirken gerekli görülen yerlerde 1954 yılında 16 cilt halinde yine Kâhire'de yayımlanan Dâru'l-Meârif baskısından da yararlanılmıştır. Zira araştırma esnasında Ahmed Şâkir'in *Müsned* tahkikinin iki baskısında birtakım farklılıkların bulunduğu tespit edilmiştir. Bunlara örnek verilecek olursa 4. Bölüm'ün konusu olan Ahmed Şâkir ve Şuayb el-Arnaûd'un hadislere verdikleri hükümlerin mukayesesini esnasında iki muhakkikin de metotlarında büyük oranda tutarlılık gözlenmiştir. Bu sebeple Ahmed Şâkir'in kendi metoduyla çelişen bir

⁶ Bkz. Dördüncü Bölüm, sayfa 171-178.

hüküm verdiği görüldüğünde ve verilen hükümden şüphe edildiğinde Dâru'l-Me'ârif baskısına başvurulmuş ve genelde olması gereken hükmün orada verildiği tespit edilmiştir. Örneğin 399 numaralı hadis için yapılan ta'likte sened hakkında hep olumsuz kanaatler aktarılmasına rağmen senede sahih denildiği görülmüş, Dâru'l-Me'ârif baskısında ise verilen bilgilerle uyumlu olarak zayıf hükmünün verildiği tespit edilmiş ve bu hüküm esas kabul edilmiştir.⁷ Yine 850. hadisin isnadına önceki hadisin isnadıyla aynı olmasına rağmen farklı bir hüküm verildiği görüldüğünde Dâru'l-Me'ârif baskısına bakılarak olması gereken hükmün orada bulunduğu görülmüştür.⁸ Ayrıca bazen Dâru'l-Hadîs baskısında hadisin hükmü bulunmadığında Dâru'l-Me'ârif baskısında hükmün verilmiş olduğu tespit edilmiştir. 835. ve 853. hadislerde durum bu şekildedir.⁹ Genellikle Dâru'l-Hadîs baskısı kullanıldığından bu baskıya atıf yapılırken yayınevinin ismi zikredilmemiş, ancak Dâru'l-Meârif baskısı kullanıldığında bu belirtilmiştir.

Şuayb el-Arnaûd ve ekibinin *Müsned* tahkiki için ise 50 cilt halinde 2001 yılında yayımlanan Müessesetü'r-Risâle baskısı kullanılmıştır.

Diğer Kaynaklar

Daha önce bahsedildiği üzere birinci bölümde kısaca tahkikin ne olduğu, tarihi gibi hususlar ve hadislerle hüküm verme konusundaki tartışmalara değinilmiştir. Burada aslında tahkikle ilgili ciddi bir literatür bulunmakla birlikte esas konumuz tahkik olmadığından bazı temel eserlerle yetinilmiştir. Abdusselâm Hârûn'un (1909-1988) *Tahkîku'n-nusûs ve neşruhâ*, Okan Kadir Yılmaz'ın *İSAM Tahkikli Neşir Kılavuzu*, Selahaddîn Polat'ın *Metin Tenkidi* ve Mehmet Beşir Bulut'un, *Arap Edebiyatında Tahkik Geleneği ve (19. Yüzyıl Meşhur Muhakkikler) I* adlı çalışmalar konuyla ilgili başvuru kaynakları arasındadır. Bu bölümün hadiste ictihâda dair tartışmalarında ise çoğunlukla Tunahan Erdoğan'ın *İbnü's-Salâh'ın Hadislerin Tashih ve Tahsinine Yönelik Görüşleri* adlı yüksek lisans tezi ve Muhammed Avvâme'nin *Tedribu'r-râvi* tahkikindeki ilgili bölümden yararlanılmıştır. Ayrıca Hamza el-Bekrî'nin *Mâhiyetu*

⁷ Karş. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, (Dâru'l-Hadîs) 1/132 (muhakkikin notu); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Kâhire: Dâru'l-Me'ârif, 1954), 1/329 (muhakkikin notu).

⁸ Karş. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, (Dâru'l-Hadîs) 1/535 (muhakkikin notu); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, (Dâru'l-Me'ârif), 2/155 (muhakkikin notu).

⁹ Karş. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, (Dâru'l-Hadîs) 1/529,536; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, (Dâru'l-Me'ârif), 2/148,155 (muhakkikin notu).

'ulûmi'l-hadîs ve'l-itticâhâtü'n-nakdiyyetü'l-mu'âsıra adlı eserindeki görüşlerine de yer verilmiştir.

Ahmed Şâkir'in hayatı ve tahkik metodunun ele alındığı bölümde ise neredeyse Ahmed Şâkir hakkındaki bütün eserler taranmış olup birçoğunun bir noktadan sonra birbirinin tekrarına dönüştüğü görülmüştür. Bu bölümde kedisinden yararlanılan en kapsamlı eserler Mütevellî el-Berâcîlî'nin *Meâlimu menheci's-Şeyh Ahmed Şâkir fî nakdi'l-hadîs* adlı eseri ve Eşref Abdulmaksûd Abdurrahîm'in *Menhecu Ahmed Muhammed Şâkir fî tahkîki'n-nusûs* adlı eseri olmuştur. Bu eserlerde Ahmed Şâkir'in hayatı ve eserleri geniş şekilde ele alınmış, özellikle Berâcîlî onun tahkik metoduna da değinmiştir. Bunlar dışında Usâme Ahmed Şâkir'in *Min a'lâmi'l-asr* adlı eserinde Ahmed Şâkir için ayırdığı bölümden, Ahmed Şâkir'in yevmiyyât türündeki eserini *Yevmiyyâtü âlim: Yevmiyyâtü'l-allâme Ahmed Muhammed Şâkir, âme 1950/1369-70*, adıyla tahkik edip yayınlayan Eşref Abdulmaksûd'un mukaddimesinden, İbrahim el-Eserî'nin, "Tercemetu'l-Allâme eş-Şeyh Ahmed Muhammed Şâkir ve beyânu cuhûdihî'l-ilmîyye", Fuâd Âtîf et-Tihâmî'nin, "eş-Şeyh Ahmed Şâkir ve menhecuhû fî Müsnedi'l-Îmâm Ahmed b. Hanbel" adlı yazısından ve Mahmûd Saîd Muhammed Memdûh'un *el-İtticâhâtü'l-hadîsiyye fî'l-karni'r-râbi'aşer* adlı 3 ciltlik eserde Ahmed Şâkir için ayrılan bölümden önemli ölçüde yararlanılmıştır.¹⁰

Şuayb el-Arnaûd ve tahkik metodunun ele alındığı 3. bölümde ise (daha geç dönemde yaşamış ve yakın sayılabilecek bir zamanda vefat etmiş olması sebebiyle) hakkında Ahmed Şâkir hakkında yapılan çalışmalar kadar çok çalışma bulunmadığından nispeten sınırlı kaynaklardan yararlanılmıştır. Ancak Şuayb el-Arnaûd hakkında yapılan çalışmalar daha az sayıda olsa da geniş ve nitelikli çalışmalar olup yeterli veriyi sağlamaktadır. Ayrıca Youtube'da Şuayb el-Arnaûd ile yapılan röportajların ve bizzat kendisinin hayatını anlattığı videoların bulunması bir avantaj olup bunlardan da yararlanılmıştır.

Bu bölüm için Şuayb el-Arnaûd'un öğrencisi İbrahim Zeybek tarafından kendisi hayattayken yazılan *el-Muhaddisu'l-allâmetu's-şeyh Şuayb el-Arnaûd: Sîratuhû fî talebi'l-ilm ve cuhûduhû fî tahkîki't-turâs* adlı eser en önemli kaynaktır. İbrahim Kûfîhî'nin "Şuayb el-Arnaûd el-âlimu'l-muhakik" adlı kısa yazısı da erken dönemde yazılmış olması açısından önemli bir kaynak olmakla beraber bu iki eserde yalnızca

¹⁰ Beni bu eserden haberdar eden Dr. Mehmet Fatih Kaya'ya teşekkür ederim.

Şuayb el-Arnaûd'un hayatı, eserleri gibi bilgiler aktarılmış, hadislere verdiği hükümler ve hadis ilmine dair görüşleri ele alınmamıştır.

Enbiya Yıldırım'ın *Hadisler ve Zihinlerdeki Sorular* adlı eseri de Şuayb el-Arnaûd ile yapılan görüşmeleri içermesi açısından önemlidir. Burada onun hayatına dair bilgilerin yanında hadis ilmiyle ilgili ona sorulan çeşitli sorular da bulunmakta olup daha çok sohbet havasında kaleme alınmış bir eserdir. Tâhâ Ramazan İbrahim Zağlûl'un *Menhecu's-Şeyh Şuayb el-Arnaûd fi'l-hükmi 'ale'l-ehâdîs: dirase tahlîliyye tatbîkiyye min hilâli Müsnedi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel* adlı yüksek lisans tezinde ise hem Şuayb el-Arnaûd'un hayatı hem de hadisleri tahrîc etme ve değerlendirme yöntemi ele alınarak *Müsned*'den örnekler verilmiştir.¹¹ Bunlar dışında Abdullah Ahmed Kâsım Hazîn'in *eş-Şeyh Şuayb el-Arnaûd ve cuhûduhû fî hidmeti's-sünneti'n-nebeviyye* adlı eseri ve el-Cûrânî'nin *Rihletu fazîletu's-şeyhi'l-allâmeti'l-muhaddisîn Şuayb el-Arnaûd ile'd-diyâri'l-Kuveyt* adlı eseri de sık başvurulan kaynaklar arasındadır.

Tezimizin konusu olan iki *Müsned* tahkiklerindeki farklar daha önce herhangi bir çalışmada detaylı olarak ele alınmasa da Ahmed Şâkir veya Şuayb el-Arnaûd ile ilgili bazı çalışmalarda konuya kısaca işaret edilmiştir. Görebildiğimiz kadarıyla konunun ele alındığı ilk çalışma Mahmûd Saîd Muhammed Memdûh'un *el-İtticâhâtü'l-hadîsiyye fi'l-karni'r-râbi' 'aşer* adlı yukarıda da adı geçen 3 ciltlik eseridir. Yazar burada hicrî 14. asırda hadis alanında önemli bazı kişilerin metotlarını ele alırken bir bölümde Ahmed Şâkir'i de işlemiştir. Burada onun hadis tenkidindeki metodunu *Müsned, Câmi'u't-Tirmizî, İhtisâru Ulûmi'l-hadîs* adlı eserlerin tahkiki özelinde incelemiş ve metoduna yönelik bazı görüşlere yer vermiştir. *Müsned* tahkikiindeki metodunu işlerken Şuayb el-Arnaûd'un *Müsned* tahkikinin mukaddimesinde dile getirdiği, Ahmed Şâkir'in haklarında cerh ve ta'dîl olmayan meçhul râvilerin hadislerine sahih hükmü verdiği eleştirisine değinmiş ve Şuayb el-Arnaûd'un burada ne tür bir meçhullüğü kastettiğini açıklamadığını söylemiştir. Bu sebeple mukaddimede örnek olarak zikredilen 25 hadis arasından 15 hadis seçilerek bir inceleme yapılmıştır. Ele alınan 15 hadiste Ahmed Şâkir ve Şuayb el-Arnaûd'un senedlere verdikleri hükümler ve hükümlerdeki farklılığın sebebi tablo halinde sunulmuştur. Bu inceleme neticesinde Şuayb el-Arnaûd'un meçhul hükmü vererek senedi zayıf kabul etmesi ancak Ahmed Şâkir'in sahih kabul etmesindeki sebebin Ahmed Şâkir'in İbn Hibbân'ın

¹¹ Bu eseri bana ulaştıran Mısır'da Mînyâ (منيا) Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İslâmî İlimler Bölümü'nde görev yapan Dr. Muhammed Mahmûd Şahâta'ya teşekkür ederim.

(ö. 354/965) *Sikât*'ına aldığı ama hakkında cerh-ta'dîl olmayan râvilere, Buhârî'nin (ö. 256/870) *et-Târihu'l-kebîr*'ine aldığı ve hakkında cerh-ta'dîl olmayan râvilere ve tâbiünden olup hakkında cerh-ta'dîl olmayan râvilere karşı yaklaşımı olduğu tespit edilmiştir. Sonuç olarak Şuayb el-Arnaûd ve ekibinin öncelikle mukaddimede meçhul ile ne kastettiklerini açıkça belirtmeleri gerektiği söylenmiş ve bir râviye meçhul hükmü vermenin bir âlimin “onu tanımıyoruz”, “halini bilmiyoruz” gibi ifadeler kullanmasından farklı olup ekstra bir araştırmanın ürünü olduğu belirtilmiştir.¹² Bu çalışmada Ahmed Şâkir ve Şuayb el-Arnaûd arasında bazı ciddi ihtilaf noktalarının tespit edilmiş olması son derece önemli olup bunlar bizim tespitlerimiz arasında da bulunmaktadır. Ancak çalışmada kapsamlı bir mukayesenin yapılmamış olması ve yalnızca meçhul râviler özelindeki ihtilafa değinilmiş olması bir eksiklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada asıl amaç Şuayb el-Arnaûd'un *Müsned* mukaddimesinde Ahmed Şâkir'e yönelttiği eleştiri üzerine yoğunlaşmak olduğundan sayısal olarak da genel mukayeseye dair herhangi bir veri aktarılmamıştır. Bizim çalışmamızda ise burada olduğu gibi 15 değil, 8022 hadis senedi üzerinden mukayese gerçekleştirilmiş olup meçhul râviler noktasındaki ihtilafın dışında çok daha kapsamlı ve farklı açılardan, sayısal veriler de kullanılarak analiz yapılması amaçlanmıştır.

Yine yukarıda adı geçen eş-Şeyh Şuayb el-Arnaûd ve *cuhûduhû fî hidmeti's-sünneti'n-nebeviyye* adlı eserin bir bölümünde de Şuayb el-Arnaûd'un *Müsned* tahkiki ele alınmış ve onunla Ahmed Şâkir'in *Müsned* tahkiklerinde farklı hüküm verdikleri 5 hadis örneği üzerinden mukayese yapılmıştır. Ancak burada da konuya kısaca değinilerek geçilmiş ve *Müsned*'in tamamı ele alınmadan tikel örnekler üzerinden değerlendirmeler yapılmıştır. Bu çalışmanın diğer bir eksikliği de Ahmed Şâkir'in yalnız senedlere hüküm vermesine rağmen hükümlerin mukayesesinin sadece senedler üzerinden değil Ahmed Şâkir'in **senedlere verdiği hükümlerle** Şuayb el-Arnaûd'un **hadislere verdiği hükümler** üzerinden yapılmasıdır. Bu durum iki muhakkikin hadislere verdikleri hükümlerin sayısının mukayesesinde de görülmektedir. Muhakkiklerin *Müsned* tahkiklerinin ciltlerinin başında ya da sonunda verdikleri zayıf hadis sayılarının toplanarak elde edildiği ve aktarıldığı anlaşılan zayıf hadis sayılarına bakıldığında Ahmed Şâkir'in tahkik ettiği söylenen 8782 hadiste 665 hadise zayıf, Şuayb el-Arnaûd'un ise 875 hadise zayıf hükmü verdiği ve farkın 210 hadis olduğu

¹² Mahmûd Saîd Muhammed Memdûh, *el-İtticâhâtü'l-hadîsiyye fi'l-karni'r-râbi* 'aşer (Beyrût: Dâru'l-Ulûmi'd-Dîniyye, 1438), 182-187.

söylenmektedir.¹³ Bizim çalışmamızda ise 8022 hadis senedi üzerinden mukayese yapılmasına rağmen Ahmed Şâkir'in 929 hadis senedine, Şuayb el-Arnaûd'un ise 2535 hadis senedine zayıf hükmü verdiği ve aradaki farkın 1606 olduğu tespit edilmiştir. Hazîn'in zikrettiği sayılarla bizim zikrettiğimiz sayılar arasında böylesine bir farkın oluşma sebebi az önce söylediğimiz üzere Ahmed Şâkir'in senedlere verdiği zayıf hükümlerine karşılık Şuayb el-Arnaûd'un mütâbaat ve şahidlerle birlikte hadislere verdiği zayıf hükümlerinin sayısının mukayese edilmiş olmasıdır. Bu sebeple yalnızca verdiği sayılar açısından bile isabetli bir mukayeseden bahsedilememektedir.

Hazîn'in mukayesede örnek olarak verdiği 5 hadiste de bu problem görülmektedir. Bu hadislerin 1.si ve 5.sinde hadislerin senedinin hükmünde bir ihtilaf olmayıp Ahmed Şâkir'in yalnız senede, Şuayb el-Arnaûd'un ise hem senede hem hadise hüküm vermesinden kaynaklı görünürde ihtilaf var gibidir. Yani aslında ikisi de senede aynı hükmü vermiştir. Birinci örnekte Ahmed Şâkir senedde inkıtâ olduğunu söyleyerek senedi zayıf kabul etmiş,¹⁴ Şuayb el-Arnaûd ise aynı şekilde hadiste inkıtâ olduğunu belirterek senedi zayıf kabul etse de diğer tariklerle destekleyerek hadise "sahîh li-gayrihi" hükmü vermiştir.¹⁵ Benzer şekilde verilen beşinci örnekte Ahmed Şâkir senede Âsım b. Ubeydullah'ın zayıflığı sebebiyle zayıf hükmü vermiş,¹⁶ Şuayb el-Arnaûd ise Âsım ve Yezîd b. Ebî Ziyâd (ö. 136/754) sebebiyle senede zayıf hükmü verse de yine başka tariklerle destekleyip hadise "sahîh li-gayrihi" hükmü vermiştir.¹⁷ Diğer üç örnekte ise senedin hükmüne dair ihtilaflar vardır. 2. örnekte Ahmed Şâkir, Muhammed b. İshâk'ı (ö. 151/768) sika kabul ederek senede sahih hükmü vermiş, Şuayb el-Arnaûd ise sika bile olsa tedlîs yaptığının bilinmesi ve rivâyetin "an" sîgasıyla nakledilmesi sebebiyle senedi zayıf kabul etmiştir. 3. örnekte Şuayb el-Arnaûd, Mücahid'in (ö. 103/721) Sa'd. b. Ebî Vakkâs'tan (ö. 55/675) işitmemesi gerekçesiyle isnadın munkatı' olduğunu söyleyerek zayıf hükmü vermiş, Ahmed Şâkir ise inkıtâyâ işaret etmeden sahih hükmü vermiştir. Yazar burada Ahmed Şâkir'in inkıtâyâ işaret etmemesinin sebebinin rivâyetin Nesâî'de (ö. 303/915) geçmesi sebebiyle bir nevi hüsnü zan yapması olduğunu söylemektedir. 4. örnekte ise Ali b. Zeyd b. Cüd'ân (ö.

¹³ Abdullah Ahmed Kâsım Hazîn, **eş-Şeyh Şuayb el-Arnaûd ve cihûduhû fi hidmeti's-sünneti'n-nebeviyye** (Sûdan: Câmiatu'l-Kur'âni'l-Kerîm ve Ulûmi'l-İslâmiyye, Külliyyetü Dirâsâti'l-Ulyâ, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 154.

¹⁴ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/176 (muhakkik Ahmed Şâkir'in notu).

¹⁵ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/198-9 (muhakkik Arnaûd'un notu).

¹⁶ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/309-10 (muhakkik Ahmed Şâkir'in notu).

¹⁷ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/421 (muhakkik Arnaûd'un notu).

131/749) adlı râvi hakkındaki farklı kanaatlerinden dolayı Ahmed Şâkir sahih, Şuayb el-Arnaûd zayıf hükmü vermiştir.¹⁸ Görüldüğü üzere bu örnekler de çok sınırlı olup Ahmed Şâkir ve Şuayb el-Arnaûd arasında önemli ihtilaf noktalarının tespitinde oldukça yetersiz kalmıştır. Bu çalışmadaki diğer önemli eksiklik ise iki muhakkikin senedlere veya hadislere verdikleri zayıf hükmü dışındaki sahih, hasen vb. hükümlerin sayısına ve mukayesesine hiç değinilmemiş olmasıdır. Ancak yine de konuya dikkat çekilmiş olması önemlidir.

Şuayb el-Arnaûd hakkında ülkemizde yapılmış en yakın tarihli ve kapsamlı çalışma ise Kemal Taşkın'ın *Şuayb Arnavut'un Hadis İlmindeki Yeri* adlı 2023 yılında tamamlanan doktora tezidir. Kemal Taşkın burada Şuayb el-Arnaûd'un hayatı, eserleri gibi bilgileri kapsamlı bir şekilde aktarmış ve İbn Hibbân'ın *el-İhsân*¹⁹ adlı eseri özelinde onun tahkik metodunu ele almıştır. Bu çalışmada da bir önceki çalışmada olduğu gibi Ahmed Şâkir tahkikinden bahsedilmiş ve iki tahkikin mukayesesine değinilmiştir. Ancak burada çoğunlukla Hazîn'in *eş-Şeyh Şuayb el-Arnaûd ve cuhûduhû fî hidmeti's-sünneti'n-nebeviyye* adlı eserinden faydalanılmış ve yeni bir tespit yapılmamıştır. Ayrıca yine burada hadislerin mukayesesini kapsamlı olarak yapılmamış ve sadece bir hadis üzerinden mesele işlenerek dikkat çekilmekle yetinilmiştir. Örnek olarak verilen bu hadisin senedinde Şuayb el-Arnaûd'un zayıf kabul ettiği, Ahmed Şâkir'in ise hakkındaki cerhleri geçersiz bularak sika kabul ettiği bir râvi bulunmakta ve bu sebeple ihtilaf olduğu görülmektedir.²⁰ Bu ihtilaf sebebi bir hadisi Ahmed Şâkir'in sahih, Şuayb el-Arnaûd'un zayıf kabul etmesindeki pek çok ihtilaf sebebinden yalnızca birinin örneği olup genellemeye imkân vermemektedir. Meselenin ilgili çalışmanın ana konusu olmaması açısından detaylıca ele alınmaması gayet doğaldır. Bununla birlikte çalışma, Şuayb el-Arnaûd'un tahkik metodu hakkında önemli bilgiler içermesi açısından kendisinden istifade edilen kaynaklar arasında yer almaktadır.

Bahsedilen bu kaynaklar dışında Şuayb el-Arnaûd'un tahkik metodu hakkında bilgi edinmek için *Tahrîru Takrîb*'in mukaddimesine ve iki muhakkikin hadislere

¹⁸ Hazîn, *eş-Şeyh Şuayb el-Arnaûd ve cuhûduhû fî hidmeti's-sünneti'n-nebeviyye*, 154-162.

¹⁹ *el-İhsân*, İbn Hibbân'ın *Sahîh*'inin (*el-Müsnedu's-sahîh ale't-takâsîm ve'l-envâ*) İbn Balabân tarafından bablara göre düzenlenmiş halidir.

²⁰ Kemal Taşkın, *Şuayb Arnavut'un Hadis İlmindeki Yeri* (Konya: Necmeddin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023), 207-8.

hüküm vermedeki metodunun ele alındığı 2. ve 3. Bölümlerde gerektikçe çeşitli hadis usûlü ve cerh-ta'dîl eserlerine başvurulmuştur.

Çalışmanın ana konusunun Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i olmaması ve *Müsned* hakkındaki bilgilerin oldukça yaygın olması sebebiyle bunun ayrıca bir bölümde ele alınmasına gerek duyulmamıştır.²¹

²¹ *Müsned* üzerine yapılan çalışmalar için bkz. Maden, **Ahmed b. Hanbel'in el-Müsned'i Üzerine Bibliyografik Bir İnceleme.**

BİRİNCİ BÖLÜM

HADİSTE BİR İCTİHÂD YÖNTEMİ OLARAK TAHKİK

Çalışmanın ana konusu iki muhakkikin tahkik faaliyetleri altında hadislere verdikleri hükümlerin mukayesesi olduğundan öncelikle burada kısaca tahkikin ne olduğuna değinilecek,²² ardından hadislere hüküm verme, yani hadiste ictihâd meselesi ve isnad tenkidinin subjektif olduğu eleştirisi ele alınarak bu bağlamda hadislere farklı hükümlerin verilebilmesinin sebeplerinden bahsedilecektir. Son olarak da hadislere hüküm verme (ictihâd) faaliyetinin kapısının, fıkhıdaki gibi kapatıldığı ve bunun sorumlusunun İbnu's-Salâh (ö. 643/1245) olduğu iddiaları ele alınacaktır.²³ Zira bu iddialar kabul edilir ve isabetli bulunursa İbnu's-Salâh'tan sonraki dönemde yaşayan herkes için geçerli olan bir hüküm gereğince Ahmed Şâkir ve Şuayb el-Arnaûd'un da tahkiklerinde hadislere hüküm vermeleri faydasız bir çaba olarak görülecek ve verdikleri hükümler geçersiz kabul edilecektir. Ancak İbnu's-Salâh'ın böyle bir amacı

²² Tahkik hakkında çok fazla eser telif edilmiş olup burada hepsinin zikredilmesine ve konumuzla doğrudan bağlantılı olmaması sebebiyle tahkik hakkında ayrıntılı bilgiler verilmesine gerek duyulmamıştır. Detaylı bilgi için ilgili eserlere başvurulabilir: Abdüsselam Hârûn, **Tahkîku'n-nusûs ve neşruhâ** (Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî, 1998); Salahuddîn el-Müneccid, **Kavâidu tahkîki'l-mahtûtât** (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Cedîd, 1987); Gotthelf Bergstrasser, **Usûlu nakdi'n-nusûs ve neşri'l-kütüb**, çev. Muhammed Hamdî el-Bekrî (Riyâd: Dâru'l-Merhî, 1982); Adam Jask, **el-Mercî'u fi 'ilmi'l-mahtûtî'l-'Arabî**, çev. Murâd Tedgût (Ma'hedü'l-Mahtutâtî'l-Arabiyye, 2016); Abdülhâdî el-Fadlî, **Tahkîku't-turâs** (Cidde: Mektebetü'l-İlm, 1982); Nurî Hamûdî el-Kaysî - Sâmi Mekki el-'Ânî, **Menhecu tahkîku'n-nusûsi ve neşrihâ** (Bağdat: Matba'atu'l-Me'ârif, 1975); Beşşâr Avvâd Ma'rûf, **Tahkîku'n-nusûsi beyne ehtâi'l-müellifin ve ıslâhi'r-ruvvâtî ve'n-nüsehi ve'l-muhakkikîn** (Tunus: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2009); Beşşâr Avvâd Ma'rûf, **Zabtu'n-nassi ve't-ta'liku aleyhi** (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1982); Ramazan Abdüttewvâb, **Menâhîcu't-tahkîki't-turâs beyne'l-kudemâi ve'l-muhdesîn** (Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî, 1985); Ahmed Ateş, “Metin Tenkidi Hakkında (Dastîân-ı tevârîh-i Mülûi âl-i Osman Münasebeti ile)”, **Türkiye Mecmuası** 7 (1942), 253-267; Şükrü Özen, “Metin Tenkidi Üzerine Bazı Tespitler ve Öneriler”, **İslâmî İlimlerde Metodoloji: Usûl Meselesi 3** (İstanbul, 2009), 446-470; Selahattin Polat, **Metin Tenkidi** (İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015); Selahattin Polat, “Metin Tenkidi: Kavramsal Çerçevesi, Boyutları, Temel Problemleri, Kısa Tarihi, İslami İlimler İçin Önemi ve Vadettikleri”, **İslami İlimlerde Metodoloji (Usûl) Meselesi 3** (İstanbul, 2009), 299-375; Selahattin Polat, “Çok Anlamlı, Çok Boyutlu ve Disiplinlerarası Bir Kavram: ‘Metin Tenkidi’”, **Hadis Tetkikleri Dergisi (HDT)** 6/1 (2008), 7-28; Nihad M. Çetin, “Yazma Eserlerin Tanınması”, **İlim ve Sanat** 59 (1971), 59-64; Yusuf Ziya Kavakçı, **İslam Araştırmalarında Usul** (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1976); M. Fatih Köksal, “Metin Neşrinin Ana Esasları”, **Türklük Bilimi Araştırmaları** 31 (2012), 179-209; Ali Emre Özyıldırım, “Bir Metni Neşretmek”, **Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları XII Metin Neşri: Problemler, Tespitler, Öneriler**, ed. Hatice Aynur vd. (İstanbul: Klasik Yayınları, 2017), 16-25; Okan Kadir Yılmaz Yılmaz, **İSAM Tahkikli Neşir Kılavuzu** (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2018); Mehmet Beşir Bulut, **Arap Edebiyatında Tahkik Geleneği ve (19. Yüzyıl Meşhur Muhakkikler) I** (Konya: Eğitim Yayınevi, 2020); Berat Açıl vd., **Tenkitli Neşir Kılavuzu (Osmanlı Türkçesi Metinleri İçin)** (İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2023). Tahkik ilmi ve tahkikle ilgili önemli eserler hakkında beni bilgilendiren Prof. Dr. Berat Açıl'a, Dr. Öğr. Üyesi Abdullah Bilin'e ve Nour Kaiyasah'a teşekkür ederim.

²³ Bunu ilk dile getirenin Ali el-Kârî olduğu söylenmiştir. Bkz. Tunahan Erdoğan, **İbnü's-Salâh'ın Hadislerin Tashih ve Tahsinine Yönelik Görüşleri** (Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 103.

olmadığı ve sözlerinin, kastının dışında yorumlandığı yönünde görüşler de bulunmaktadır. Bu nedenle meseleyle ilgili görüşler aktarılarak ictihâd faaliyetinin devam edip etmediği tartışılacaktır.

I. Tahkik

A. Tanımı

Türkçede “Tenkitli metin neşri” olarak da ifade edilebilen “tahkik” kavramı, onaylamak ve tasdik etmek anlamındaki حَقَّقَ fiilinden türemiş ve tef’îl bâbına uyarlandığında تحقيق şeklinde gelen bir mastardır. حَقَّقَ الرَّجُلُ الْقَوْلَ cümlesi “Kişi sözü tasdik etti.” ya da “Kişi sözün hak olduğunu söyledi.” anlamına gelir.²⁴ İf’âl babıyla ifade edilen الإحْقَاق kelimesi ise ispat etmek, gerçeği ortaya koymak anlamındadır.²⁵ Buna göre yazma bir eserin metninin doğruluğunu ve müellifine aidiyetini tespit ederek gerçeği ortaya koymak “ihkâk ve “tahkîk”tir.²⁶ Tahkik işini yapan kişiye ise ism-i fâil kalıbı kullanılarak “muhakkik” denilir. Bu anlamda meseleleri derinlemesine araştırıp delilleriyle ortaya koyana “muhakkik âlim” ifadesi kullanılabildiği gibi modern dönemde tahkikin kazandığı ıstılâhî anlamla birlikte yazma bir eseri tahkik kurallarına bağlı kalarak günümüze kazandıran kişileri karşılamak için de “muhakkik” ifadesi kullanılmaktadır.²⁷

“Tahkik”in ıstılâhî anlamına dair çeşitli tanımlar yapılmıştır. Abdusselâm Hârûn’un tanımına göre tahkik: “Yazmaları müelliflerin yazdığı şekle koymak için yapılan çalışmayı ifade eden çağdaş bir deyimdir.”²⁸

O daha sonra bir tahkik çalışmasında aşağıdaki hususların ele alınması gerektiğini söylemiştir:

- 1- Kitabın adının doğru bir şekilde tespiti
- 2- Müellifin isminin doğru bir şekilde tespiti
- 3- Kitabın müellife nisbetinin doğru bir şekilde tespiti

²⁴ Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, **Lisânü’l-‘Arab** (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414), 10/49; Muhammed b. Muhammed ez-Zebîdî, **Tâcu’l-arûs min cevâhiri’l-kâmûs** (Kuveyt: Matbaatu’l-Hukûmetu Kuveyt, 1965), 25/178.

²⁵ Hârûn, **Tahkîku’n-nusûs ve neşruhâ**, 42.

²⁶ Harun Bekiroğlu, “Yazma Eserlerden Kodikoloji’ye: Tahkike Giriş”, **Cumhuriyet İlahiyat Dergisi** 23/2 (Aralık 2019), 862.

²⁷ Bekiroğlu, “Yazma Eserlerden Kodikoloji’ye: Tahkike Giriş”, 863-864.

²⁸ Hârûn, **Tahkîku’n-nusûs ve neşruhâ**, 42; Abdüsselam Hârûn, “et-Tahkîk”, çev. Rabiha Çelebi, **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi** 10 (1998), 129.

- 4- Kitabın metninin mümkün olduğu kadar müellifin yazdığına yakın halde doğru bir şekilde tespiti.²⁹

Çalışmamızın konusu açısından bizi temelde ilgilendiren nokta 4. maddede ifade edilen “metnin tahkiki”dir. Nitelikli bir tahkik çalışmasında en çok mesainin harcadığı yer burası olup tahkik deyince ilk akla gelen de budur. “Metni müellifin kaleminden çıkmış haline en yakın şekilde tespit etme” şeklindeki tanım gereğince matbaa öncesi dönemlerde dünyanın bütün kültürlerinde, metinlerin hem yok olmaya hem de bozulmaya karşı korunmasına yönelik her türlü faaliyet metin tenkidi/tahkik kavramı içinde değerlendirilmiştir.³⁰ Bununla beraber matbaanın ortaya çıkmasıyla “el yazması ve matbu eser ayrımı”³¹ yapılmış ve günümüzde tahkik ile kastedilen daha çok matbaa sonrası dönemde, yazma eserlerin bulunan tek nüshası ya da nüshaları esas alınarak müellifin yazdığı haline ulaşma çabası ve neşre hazır hale getirilmesi olmuştur. Metnin nüshası bulunmadığı halde ondan yapılan nakillerle metnin oluşturulmasına (inşasına) ise tahkik denilmemektedir.³²

B. Tarihi

Metin tenkidinin eski Yunan metinlerini ortaya çıkarıp karşılaştırmak amacıyla batıda doğduğu, en büyük amacının ise Kitâb-ı Mukaddes nüshaları arasında doğru ve asıl olanı tespit etmek olduğu söylenmektedir. 15. yüzyılda Avrupa’da klasik eserlerin neşrine başlanmış olmakla birlikte bunlar daha çok nüsha karşılaştırmaları ve basit düzeltmeleri içermektedir.³³ 18. yüzyılda metin tenkidinde Müslüman âlimlerden daha tecrübeli oldukları görülen batılı bilim adamları İslâmî yazmaların tenkitli neşrini de gerçekleştirmeye başlamışlardır. Onların bu faaliyetleri 19. ve 20. yüzyıllarda hız kazanarak devam etse de daha sonra yavaşlamıştır. Yapılan neşirlerin bir kısmı, bazılarının Arapçaya hakimiyetlerinin azlığı veya yeterli nüshaya ulaşamamaları gibi sebeplerden pek nitelikli değildir.³⁴

İslâm tarihi için ise Hz. Peygamber’in (s.a.s.) Cebrâil (a.s.) ile Kur’ân’ı mukabele etmesi, Zeyd b. Sâbit (ö. 45/665 [?]) gibi vahiy katiplerinin, yazdıkları

²⁹ Hârûn, “et-Tahkîk”, 132; Hârûn, **Tahkîku’n-nusûs ve neşruhâ**, 42.

³⁰ Selahattin Polat, **Metin Tenkidi** (İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015), 81.

³¹ Polat, “Metin Tenkidi: Kavramsal Çerçevesi, Boyutları, Temel Problemleri, Kısa Tarihi, İslami İlimler İçin Önemi ve Vadettikleri”, 307.

³² Yılmaz, **İSAM Tahkikli Neşir Kılavuzu**, 131.

³³ Bulut, **Arap Edebiyatında Tahkik Geleneği ve (19. Yüzyıl Meşhur Muhakkikler) I**, 36-37.

³⁴ Polat, “Metin Tenkidi: Kavramsal Çerçevesi, Boyutları, Temel Problemleri, Kısa Tarihi, İslami İlimler İçin Önemi ve Vadettikleri”, 339.

Kur'ân pasajlarını Hz. Peygamber'e (s.a.s) okuyarak kontrol etmeleri, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) vefatından sonra Kur'ân bir kitap halinde toplanırken her âyet için en az iki sahâbenin şahitliğinin şart koşulması, ve Hz. Osman'ın (ö. 35/656) Medine'de yazdırdığı mushafların bu nüshalardan çoğaltılması amacıyla İslâm ülkelerine gönderilmesi gibi faaliyetleri ilk metin tenkidi faaliyetleri olarak nitelendirenler bulunmaktadır. Zira bu görüşe göre bahsedilen faaliyetler neticesinde Kur'ân dünyadaki en iyi korunmuş metin olma özelliği kazanmıştır.³⁵ Bunun yanında hadis ilmindeki isnad sistemi, hadislerin yazıya geçirilmesi, hadis metinlerini korumak için alınan ve hadis usûlü kitaplarında da zikredilen önlemler de bu husustaki ilk nüveler olarak zikredilmiştir.³⁶ Bu bağlamda tahkik ilminin temellerini hadis âlimlerinin attığı, daha sonra bu temellerin modern dönem İslâm âlimlerine intikal ettiği de söylenmiştir.³⁷

Matbaa sonrası süreçte farklı nüshalardan faydalanarak tenkitli metin neşri yapma yani Arap dünyasında “tahkik” olarak ifade edilen faaliyet ise ancak 20. yüzyılın ilk çeyreğinde başlayabilmiştir. Bu geç kalmanın sebepleri arasında İslâm dünyasındaki savaşların, siyasi karışıklıkların, sömürge faaliyetlerinin, matbaanın İslâm dünyasına daha geç girmesinin ve matbaada dini eserlerin basılması noktasındaki tartışmaların zikredilmesi mümkündür.³⁸ Bu süreçte Mısır ve İstanbul gibi merkezlerde ilk ayrıntılı tahkik çalışmaları yapılmış, özellikle Mısır'da Muhammed Emîn el-Hancî (ö. 1939) ve Muhibbuddîn el-Hatîb (1886-1969) tarafından yapılan çalışmalar bu dönem için önemli gelişmeler olmuştur. Bunun akabinde Arap dünyasına batıdaki metin tenkidi birikiminin aktarılmasında ciddi rolü olan ve Bulak Matbaası'nda yaptığı neşirlerin başına ilk defa “tahkik” ifadesini ekleyen Ahmed Zeki Paşa'nın (1867-1934) kurduğu Mısır'daki Arap edebiyatı klasiklerini neşir projesi, Alman Müsteşrik Bergstrasser'in (1886-1933) 1931'de Kâhire Üniversitesi'nde verdiği konferans, 1954 senesinde Abdusselâm Hârûn ve 1955 yılında Salâhuddîn el-Müneccid'in (1920-2010) tahkike

³⁵ Polat, **Metin Tenkidi**, 82.

³⁶ Bulut, **Arap Edebiyatında Tahkik Geleneği**, 37. Mahmûd Mısıfî, “Ta'sîlu kavâidi tahkîki'n-nusûs 'inde'l-'ulemâi'l-arabi'l-müslimîn”, **Mecelletü Me'ahedi'l-Mahtûâtî'l-Arabiyye** 49/1-2 (2005), 39-45.

³⁷ Mahmûd Mısıfî, “Ta'sîlu kavâidi tahkîki'n-nusûs 'inde'l-'ulemâi'l-arabi'l-müslimîn”, 36.

³⁸ Polat, “Metin Tenkidi: Kavramsal Çerçevesi, Boyutları, Temel Problemleri, Kısa Tarihi, İslami İlimler İçin Önemi ve Vadettikleri”, 339.

dair kaleme aldıkları eserler de İslâm dünyasında tahkikin gelişme kaydetmesinde önemli adımlardır.³⁹

C. Amaçları

Metin tahkikinin tanımında zikredilen “*Metni müellifin kaleminden çıkmış haline en yakın şekilde tespit etme*”⁴⁰ şeklindeki temel amacının altında bir takım tali amaçlar da vardır. Hatta Beşşâr Avvâd Ma‘rûf *Zabtu’n-nassi ve’t-ta’lîku aleyh* isimli eserinde zapt (ana metni tespit etme) ve ta‘lîkin (üzerinde açıklama, düzeltme, delillendirme ve kaynaklarına ulaştırma yapma) birbirinden ayrılmaz parçalar olduğunu ifade etmiş ve ta‘lîk olmadan yalnız metnin tespit edilmesinin birçok probleme sebep olacağını ifade etmiştir.⁴¹ Buna göre “ta‘lîk” kapsamında okuyucuya kolaylık sağlayacak gerekli açıklamaları eklemek de aslında tahkikin temel amacı durumunda olacaktır. Muhakkikin, metnin öğeleri ile ilgili dipnotlarda yaptığı bu tür açıklamaların kapsamı oldukça geniş olup bunları da belli alt başlıklar halinde zikretmek faydalı olacaktır:

1. Eserdeki âyetlerin tespiti ve bu âyetlerle ilgili gerekli açıklamaların yapılması
2. Hadislerin tahrîci ve tüm yönleriyle açıklamalarının yapılması
3. Garip lafızların ve anlaşılmayan hususların açıklanması
4. Istılâhların açıklanması
5. Şahısların kimliğinin tespit edilmesi ve şahıslarla ilgili gerekli bilgilerin aktarılması
6. Metinde adı geçen eserlerle ilgili detaylara yer verilmesi
7. Önemli olaylar hakkında bilgilere yer verilmesi
8. Tespit edilen hatalara işaret eden ilmî not ve açıklamaların eklenmesi
9. Esere dizin, içindekiler ve indeksin eklenmesi⁴²
10. Eserin metninin harekelenmesi
11. Başlıklar eklenmesi
12. Eserdeki alıntılarının kaynaklarının belirtilmesi

³⁹ Bulut, *Arap Edebiyatında Tahkik Geleneği*, 38.

⁴⁰ Hârûn, *Tahkîku’n-nusûs ve neşruhâ*, 42.

⁴¹ Beşşâr Avvâd Ma‘rûf, *Zabtu’n-nass ve’t-ta’lîku aleyh* (Beyrût: Müessesetü’r-Risâle, 1982), 7.

⁴² Bulut, *Arap Edebiyatında Tahkik Geleneği*, 36.

13. Nüshalardaki önemli farklılıkların belirtilip tercih sebeplerinin açıklanması⁴³

Bunun dışında tahkik edilen eserle ilgili bilgilerin derlendiği “dirâse” kısmı da zamanla tahkik faaliyetinin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Bu bilgiler genellikle muhakkikin yazdığı mukaddimelerde zikredilmekte olup özellikle aşağıdaki hususların ele alındığı görülmektedir.

- a) Müellif hakkında bilgiler: Müellifin ismi, künyesi, lakabı, nesebi, doğum-vefat yeri ve tarihi, ilmî hayatı, hocaları, talebeleri, vazifeleri, eserleri vb. bilgiler ele alınır.
- b) Eser hakkında bilgiler: Eserin kendisinin ve nüshalarının tanıtımı, eserin orijinal adı, müellife aidiyeti, telif sebebi, tarihi, muhtevası, müellifin metodu, üslûbu, ilgili alan ve konu ile ilgili literatür dökümü ve eserin bu literatürdeki yeri, kaynakları, eserin ihtisar, şerh, hâşiye, ta’lîk, reddiye, tercüme çalışmaları, önceki neşirleri, eserin dil ve imla özellikleri, yazarın kullandığı özel terimler, nüshaların tanıtımı, nüshaların bulundukları ülkeler, kütüphane koleksiyonları, ilmî değeri, istinsah tarihleri ve rumuzlar ele alınır.
- c) Tahkikte takip edilen yöntem: Burada muhakkik ya da muhakkikler eserin tahkikinde hangi yazmalara dayandıkları, tahkikte kullandıkları kısaltmalar ve rumuzlar⁴⁴ dipnotlarda metne dair yaptıkları açıklamalar ve hadislere hüküm verildiyse burada takip ettikleri yöntem hakkında bilgi verirler.

Yukarıda tahkik faaliyetinin amaçları olarak zikredilenler arasında 2. maddede “Hadislerin tahrîci ve tüm yönleriyle açıklamalarının yapılması” şeklinde ifade edilen amaç, çalışmamızla bağlantılı olan hadislere hüküm verme, hadislerin râvileri, senedin ittisali hakkında bilgiler verme, varsa hadis metnindeki illetlerden, hadislerin mütâbi‘ ve şâhidlerinden bahsetme, hadis metnlerinin taalluk ettiği konularla ilgili açıklamalar yapma gibi pek çok faaliyeti içinde barındırmaktadır. Bir tahkikte bu faaliyetlerin bulunması tahkikin niteliğini arttıran unsurlar olmakla beraber zorunlu da değildir. Örneğin *Müsned*’in Ahmed Şâkir ve Şuayb el-Arnaûd tahkiklerinde hadislere hüküm verildiği ve hadislerle ilgili açıklamaların yapıldığı görülürken Ahmed Ma’bed

⁴³ Ma’rûf, *Zabtu’n-nass ve’t-ta’lîku aleyh*, 8-9, 29-30.

⁴⁴ Yılmaz, *İSAM Tahkikli Neşir Kılavuzu*, 114-115.

Abdülkerîm tahkikinde hadislere herhangi bir hüküm verilmediği görülmektedir. Ancak diğer iki tahkikte hadislere hüküm verilmiş olması onların daha çok kullanılan ve tanınan tahkikler olmasına vesile olmuştur.

Buraya kadar genel hatlarıyla bahsedilen tahkik faaliyetleri çerçevesinde günümüzde pek çok hadis kaynağı tahkik edilerek muhakkikler tarafından içerisindeki hadislere hükümler verilmiştir. Ancak hem hadislere hüküm vermenin ictihâdî mi yoksa keyfî mi olduğu hem de müteahhir dönemlerde hadiste ictihâd kapısının kapanıp kapanmadığı meselesi tartışılan hususlar olmuştur. Bu sebeple aşağıdaki başlıklarda bu meseleler ele alınacaktır.

II. Hadislere Verilen Hükümler İctihâdî Midir, Keyfî Midir?

Hadis usûlü kitaplarında zikredilen kaideler, temelde ictihâda dayanmakta olup bunlardan bazıları tam bir istikranın, bazıları ise eksik bir istikranın ürünüdür.⁴⁵ Bu sebeple hadis usûlü kaidelerinde ve bazı ıstılâhların kullanımında farklılıklar bulunabilse de bir hadisin sahih sayılabilmesi için gerekli şartlar üzerinde hadis âlimleri arasında büyük oranda ittifak bulunmaktadır.⁴⁶ Buna rağmen hadislerin sıhhat durumu hakkında münekkitlerin farklı kanaatlere varabilmesi “Hadislerin sıhhatinin tespitinde keyfilik mi vardır?” sorusunu akla getirmektedir. Nitekim Hayri Kırbaçoğlu, Mehmet Apaydın gibi isimler cerh-ta‘dîl sisteminde sübjektiflik bulunduğunu iddia ederek isnad sisteminin yetersiz olduğunu dile getirmişlerdir.

Mahmûd Ebû Reyze, cerh-ta‘dîl sisteminin hatalı ve çelişkili değerlendirmeler içerdiğini ve kesinlik içermediğini dile getirenlerdendir. Ancak o, hadis âlimlerinin çabalarını göz ardı etmemiş ve bunları aşmanın insan üstü bir güç gerektirdiğini, çünkü insanların iç dünyasının bilinemeyeceğini söylemiştir.⁴⁷ Bununla birlikte esas olanın bâtına değil, zâhire göre hükmetmek olduğunu ve Rasûlullâh’ın (s.a.s.) dahi zâhirle

⁴⁵ Şuayb el-Arnaûd - Beşşâr Avvâd Ma‘rûf, **Tahrîru Takrîbu’t-Tehzîb** (Beyrût: Müessesetü’r-Risâle, 1997), 25.

⁴⁶ Şia ve Ehl-i sünnetin hadislerin sahihliği için aradığı şartlar farklıdır. Şia’ya göre mütevâtir olmayan yani âhâd hadisler, sahih, hasen, müvessak ve zayıf olmak üzere dört gruba ve bu gruplar da kendi içinde yaklaşık otuz kısma ayrılmaktadır. Onlara göre bir hadisin sahih sayılabilmesi için o hadisin Hz. Peygamber’e veya masum bir imama kadar ulaşan senedinin İmâmiyye mezhebinden olan âdil râviler aracılığıyla, her tabakada aynı özelliklere sahip râvilerden alınarak muttasıl bir şekilde nakledilmesi gerekmektedir. Ayrıca bir hadisin şâz olması, onun sahih kabul edilmesine engel teşkil etmemektedir. Bkz. M. Yaşar Kandemir, “Hadis”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi** (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/39. Ancak burada Ehl-i sünnetin sıhhat şartları ve usûl kaideleri kastedilmiştir.

⁴⁷ Mahmûd Ebû Reyze, **Muhammedî Sünnetin Aydınlatılması**, çev. Muharrem Tan (İstanbul: Yeni Zamanlar Yayınları, 2013), 359-363; Abdullah Karahan, **Hadis Râvilerinde Güvenilirlik** (İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2018), 196.

amel ettiğini belirtmiştir.⁴⁸ Bu sebeple Ebû Reyve'nin cerh-ta'dîl sistemini işlevsiz bulduğunu söylemek pek doğru olmayacaktır. Yalnızca bazı problemlere işaret etmiş gibi gözükmektedir.

Hayri Kırbasoğlu ise benzer bir görüşü dillendirerek bir râvinin âdil olup olmamasının kesin olarak bilinemeyeceği ve kendisi hakkında değerlendirme yapan âlimlerin de râviyi tam manasıyla tanınmasının mümkün olmayacağı düşüncesinden hareketle bunun imkânsız olduğunu söylemektedir. Ona göre muhaddisler; râviler ve rivâyetler hakkındaki kanaatlerin ictihâd ürünü olduğunu kabul etmeyip bunları kesin doğrular olarak görmüşlerdir. Bunun sonucunda da hadis tenkit sisteminde durağanlık meydana gelmiştir.⁴⁹ Ancak zaten cerh-ta'dîl ilminin %100 kesin bir bilgiye ulaşmayı amaçlamadığı, âlimlerin de bunun bilincinde olduğu ifade edilmelidir. Onlar bu hususta zann-ı gâlib oluşmasını yeterli görmekte ve bunun da bilgi değeri açısından tatmin edici olduğunu düşünmektedirler. Ayrıca bu durum yalnızca cerh-ta'dîl ilmi için değil pek çok ilim için geçerli olup bu iddianın kabul edilmesi durumunda neredeyse hiçbir bilgiye güvenilemeyecektir.⁵⁰ İslâmî ilimler ele alındığında İslâm hukukunda Kur'ân ve hadis yorumlarıyla birlikte kesinlikten uzaklığın vurgusu daha fazla görülmektedir. Bununla birlikte bu sistemde görüş farklılıkları kaçınılması gereken bir musibet olarak değil, sistemin temel ayaklarından kabul edilmektedir.⁵¹ Hadis ilminde ise âlimler hadisleri “doğru” ve “yanlış” diye iki kategoriye ayırmak yerine sahihlik derecelerine göre incelikli bir şemaya yerleştirmişler ve bu doğrultuda bir “ihtimaliyet teorisi” geliştirmişlerdir. Burada hadisler “kesinlikle doğru”dan “tamamen yanlış”a uzanan bir çizgide derecelendirilirler. Ancak bu çizgide “büyük ihtimalle yanlış” olanlar “kesinlikle yanlış” olarak değerlendirilmez ve hala bir bilgi değeri taşırlar. Örneğin ahkama dair konularda delil olarak kabul edilmeseler de başka amaçlarla kullanılabilirler.⁵² “Sahih”, “hasen”, “zayıf” dereceleri de mutlak ölçüler olmayıp cetveldeki geniş kesitler olarak görülmektedir. Yani bu kesitlerin de kendi içinde dereceleri vardır. Bunun yanında hadisin mütevâtir olması dışında her zaman gizli bir kusurun bulunma ihtimali vardır. Bu sebeple hadisleri değerlendirirken başvuru

⁴⁸ Mahmûd Ebû Reyve, **Muhammedî Sünnetin Aydınlatılması**, 364.

⁴⁹ M. Hayri Kırbasoğlu, **İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi** (Ankara: Ankara Okulu, 2015), 154-8.

⁵⁰ Karahan, **Hadis Râvilerinde Güvenilirlik**, 193-198.

⁵¹ Thomas Bauer, **Müphemlik Kültürü ve İslâm**, çev. Tanıl Bora (İstanbul: İletişim Yayınları, 2019), 42.

⁵² Bauer, **Müphemlik Kültürü ve İslâm**, 146.

kriterler, hadislerin doğruluk derecesine dair kesin bir bilgiye değil, zann-ı gâlibe ulaşılmasını sağlar.⁵³ Nitekim hadis âlimleri de bu tenkit faaliyetlerinde mutlak bir kesinliğe ulaşmayı amaçlamamakta, hadisleri derecelendirerek bir hadisin ahkamda delil olarak kullanılabilirliği veya yalnızca bir vaazda kullanılabilirliğini belirlemektedirler. Bu noktada da bir “müphemlik hoşgörüsü” taşımaktadırlar.⁵⁴ Zira âlimler bu ilme günümüzde olduğu şekliyle sadece bilimsel bir veri olarak bakmamış, farz-ı kifâye olarak telakki edip dini bir vazifeyi yerine getirme hassasiyetiyle hareket etmişlerdir.⁵⁵ Hadis tenkidinde durağanlığın olup olmadığı meselesi ise daha sonra ele alınacaktır.

Mehmet Apaydın da hadislerin sübutunu tespitte klasik yöntemlerin yetersiz olduğunu öne sürmüş, ayrıca kendisi yeni bir yöntem de önermiştir. Apaydın, hem cerh-ta‘dîl değerlendirmelerini (sened tenkidi)⁵⁶ hem de hadislerin manasından hareketle değerlendirme yapmayı (metin tenkidi) sübjektif bularak⁵⁷ reddetmektedir. Buna karşın daha nesnel olduğunu iddia edip “bütünsel yaklaşım” olarak isimlendirdiği, hadisle doğrudan ilgili veya değil, olaya dair bütün bilgileri ele almayı ve bilimsel verilerden de yararlanmak suretiyle hadisin kurgusunu oluşturmayı hedeflediği metodu sayesinde bir hadisin güvenilirliği (sübutu) hakkında çok daha doğru sonuçlara ulaşılabilirliğini öne sürmektedir.⁵⁸ Ancak onun bu yöntemi de birtakım problemler ve çelişkiler barındırmaktadır. Nitekim Bekir Kuzudişli, Apaydın’ın bu yöntemini ele alarak aslında onun önerdiği sistemin de kendi içinde sübjektif olduğunu ifade etmiştir. Zira bir hadisin kurgusunun oluşturulması, kurgu dışında kalanlar hakkında tevakkuf edilip değerlendirmeye alınmaması ve farklı bağlamlara ait hadislerin tek bir bağlamda ele alınıp alınamayacağı hususunun ne kadar nesnel bir ameliyye olacağı tartışmalıdır. Ayrıca yalancı râvilerle birlikte mevzû rivâyetlerin sisteme dahil olması gibi oldukça ciddi sorunlar da bulunmaktadır.⁵⁹ Hüseyin Hansu da benzer şekilde “Bütünsel

⁵³ Bauer, **Müphemlik Kültürü ve İslâm**, 147-9.

⁵⁴ Bauer, **Müphemlik Kültürü ve İslâm**, 151.

⁵⁵ Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, **Lisânu’l-mîzân**, thk. Abdulfettah Ebû Gudde (Beyrût: Mektebetü’l-Matbû’âtî’l-İslâmiyye, 2002), 1/191. Emin Aşıkkutlu, **Hadiste Ricâl Tenkidi (Cerh ve Ta’dîl İlmi)** (İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1997), 66; Karahan, **Hadis Râvilerinde Güvenilirlik**, 214.

⁵⁶ Mehmet Apaydın, **Hadislerin Tespitinde Bütünsel Yaklaşım** (İstanbul: Kuramer, 2018), 85-89, 93, 99, 100.

⁵⁷ Apaydın, **Hadislerin Tespitinde Bütünsel Yaklaşım**, 136, 140, 143, 148.136,140,143,148.

⁵⁸ Apaydın, **Hadislerin Tespitinde Bütünsel Yaklaşım**, 177-178.

⁵⁹ Bekir Kuzudişli’nin ifade ettiği üzere bilimsel verilerin sürekli geliştiği ve yanlışlanmaya açık olduğu da dikkate alındığında bu gibi bilgilerden hareketle ne kadar doğru sonuca ulaşılacağı ayrı bir sorundur. Zaten mevzû rivâyetlerin dahi değerlendirilmeye alınması başlı başına bir problem olarak karşımıza

Yaklaşım” yönteminde yalan-yanlış bilgilerin sistemde önemli bir yer bulabildiğini ancak hadis ilminin konusunun Rasûlullah (s.a.s.), amacının da onun sözlerini aslına uygun olarak aktarmak olduğunu, bu sebeple hadisçilerin “*Bu ilim dindir. Dininizi kimden aldığınıza dikkat edin.*” diyerek dini bilginin müşrik, fâsık, yalancı vb. kişilerden alınmaması gerektiğini ifade ettiklerini söylemiştir.⁶⁰ Ayrıca o, cerh-ta‘dîl hükümlerinin ictihâdî olması sebebiyle makul oranda tutarsızlıklar içerebileceğini ancak bunun cerh-ta‘dîl ilminin gereksiz veya zararlı olduğunu göstermeyeceğini ifade etmiştir.⁶¹ Bununla birlikte Hansu’ya göre “Bütünsel Yaklaşım” her ne kadar bazı durumlarda âhâddan daha kesin bir bilgi ifade etse de zannî bir bilgi ifade etmektedir⁶² ve klasik usûlden müstağni olmayı gerektirecek alternatif bir metot olarak görülemez.⁶³

Abdullah Karahan ise cerh-ta‘dîlin sübjektif olup olmadığı meselesini etraflıca inceleyerek bir nevi iddialara cevap vermektedir. O, *Hadis Râvilerinde Güvenilirlik* adlı kitabında güvenilirliğin tespitinde râvide aranan şartları ele alarak öncelikle genel manada âlimlerin bu şartlarda bulunduğu ancak tabii olarak farklı görüşlerin de bulunduğu ifade etmektedir.⁶⁴ Daha sonra cerh-ta‘dîl değerlendirmelerinde bulunan tenkitçide âdil, ilim sahibi, müteyakkız, iyi niyetli ve tarafsız olmak gibi bir takım şartların arandığından bahsederek bu şartları taşımayanların cerh-ta‘dîl yapmaya ehil olmadığını ve değerlendirmelerinin de kabul edilemediğini belirtmektedir.⁶⁵ Ayrıca münekkitt âlimlerin râvi değerlendirmelerini etkileyen unsurlardan bahsederek özellikle insan unsuru üzerinde durmaktadır. Bu sebeple âlimlerin, oluşabilecek problemlerin farkında olduğunu ve buna karşın -daha sonra da değinileceği üzere- birtakım önlemler aldığını vurgulamaktadır.⁶⁶

çıkılmaktadır. Ayrıca onun bu metodunun her ne kadar belli açılardan özgün olsa da tamamen yeni olduğunu söylemek mümkün değildir. Zira *Fethu'l-bârî* gibi ansiklopedik şerhlerde de benzer bir metotla hadislerin şerh edildiği ancak tabi bu şerhlerde rivâyetlerin sıhhatinin dikkate alındığı ve hadisin sübûtunu tespitin değil, anlaşılmasının amaçlandığı bilinmektedir. Bkz. Bekir Kuzudişli, “Hadislerin Tespitinde Bütünsel Yaklaşım Üzerine”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/38 (2018), 1-32.

⁶⁰ Hüseyin Hansu, “Hadislerin Tespitinde Bütünsel Yaklaşım Adlı Eser Üzerine Bir Değerlendirme”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 54 (2018), 145.

⁶¹ Hansu, “Hadislerin Tespitinde Bütünsel Yaklaşım Adlı Eser Üzerine Bir Değerlendirme”, 142.

⁶² Hansu, “Hadislerin Tespitinde Bütünsel Yaklaşım Adlı Eser Üzerine Bir Değerlendirme”, 152.

⁶³ Hansu, “Hadislerin Tespitinde Bütünsel Yaklaşım Adlı Eser Üzerine Bir Değerlendirme”, 152.

⁶⁴ Karahan, *Hadis Râvilerinde Güvenilirlik*, 33-86.

⁶⁵ Karahan, *Hadis Râvilerinde Güvenilirlik*, 86-94.

⁶⁶ Kitabın ikinci ve üçüncü bölümlerinde bu meseleler işlenmektedir. Bkz. Karahan, *Hadis Râvilerinde Güvenilirlik*, 103-223.

Konuya dair tartışmalar özetle aktarılmış olup, bu bağlamda hadislerin sıhhat tespitinin keyfî bir ameliyye olmadığı kabul edildiğinde akla gelebilecek “Hadislere farklı hükümlerin verilmesinin sebebi nedir?” sorusunun cevaplanması gerekmektedir. Bu sebeple aşağıda bu mesele ele alınacaktır.

A. Hadislere Farklı Hükümlerin Verilme Sebepleri

1. Hadis Usûlü Kaidelerine Farklı Yaklaşımlar

Hadis usûlü kitaplarında nakledilen sahih hadis şartları pek çok hadis münekkidi tarafından kabul edilmekle beraber bu şartlara ve diğer usûl kaidelerine karşı farklı yaklaşımların olduğu ifade edilmelidir. Hamza el-Bekrî, *Mâhiyetu ulûmu 'l-hadîs* adlı çalışmasında bu konuyu ele alarak 3 yaklaşımdan bahsetmiştir.⁶⁷ Bunlardan birincisi hadis tenkidinde usûl kaideleriyle yetinerek (karineleri dikkate almadan) bu kaidelere göre hadislere hüküm vermektir. Hamza el-Bekrî bu yaklaşımdaki kişilere örnek olarak Nâsiruddîn el-Elbânî'yi (1914-1999) zikretmiştir. Elbânî bu sebeple Buhârî ve Müslim'in *Sahîh* 'lerindeki hadislere bile zaman zaman zayıf hükmü verebilmektedir. Örneğin *Sahîhu 'l-Buhârî*'deki bir hadise seneddeki bir râvinin zayıflığına dair âlimlerin görüşlerini aktararak zayıf hükmü vermiş, bunu kendiliğinden değil, âlimlerin sözüne ve hadis usûlü kaidelerine göre verdiğini vurgulamıştır.⁶⁸ Benzer şekilde Müslim'in *Sahîh* 'inde tahrîc ettiği bir hadisi de müdellis râvinin an'ane rivâyeti olması sebebiyle zayıf kabul etmiştir.⁶⁹ Bunlar dışında mürselleri mutlak olarak zayıf kabul etmek,⁷⁰ illetleri dikkate almaksızın “sikanın ziyadesi makbuldür” kaidesini uygulamak⁷¹ gibi pek çok durumda Elbânî'nin bu yaklaşımı benimsediği görülmektedir.

İkinci yaklaşım ise bu kaidelerin yetersizliğini savunarak eleştirmektir. Burada tikel olarak bazı kaidelerin eleştirilmesi değil, genel anlamda; kavramların net bir şekilde sınırlandırılması, fıkıh ve fıkıh usûlü kavramlarının hadis usûlüne dahil edilmesi, hadis ilminin meselelerinin karineler dikkate alınmadan kaidelerle sunulması gibi sebeplerle usûlün eleştirilmesi söz konusudur. Ancak bu yönelimdeki kişilerin

⁶⁷ Hamza el-Bekrî bu yaklaşımların kişilerde baskın olan yaklaşımlar olduğunu ve bazen diğer yaklaşımı benimseyebileceklerini söylemektedir. Hamza el-Bekrî, *Mâhiyetü 'ulûmi'l-hadîs ve'l-itticâhâtü'n-nakdiyyetü'l-mu'âsıra* (Ammân: Dâru'l-Feth, 2022), 130.

⁶⁸ Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdîsi'd-da'ife ve'l-mevdû'a ve eserühe's-seyyi' fi'l-ümme* (Riyâd: Mektebetü'l-Meârif, 1992), 3/465; Hamza el-Bekrî, *Mâhiyetü 'ulûmi'l-hadîs ve'l-itticâhâtü'n-nakdiyyetü'l-mu'âsıra*, 136.

⁶⁹ Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdîsi'd-da'ife*, 1/-160161; Hamza el-Bekrî, *Mâhiyetü 'ulûmi'l-hadîs*, 138.

⁷⁰ İmam Şâfiî gibi bazı âlimler birtakım karinelerle mürsel hadislerin güçlenebileceğini söylemişlerdir. Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, *el-Ümm* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1983), 2/9. Hamza el-Bekrî, *Mâhiyetü 'ulûmi'l-hadîs*, 139.

⁷¹ Hamza el-Bekrî, *Mâhiyetü 'ulûmi'l-hadîs*, 140.

hadis usûlü kaidelerinden yararlanmadığı gibi bir düşünceye de varılmamalıdır. Bu kimseler kaideleri dikkate alsa da çoğunlukla mütekaddim âlimlerin sözlerini ve uygulamalarını teyit için bu kaidelere başvurmaktadır. Bunlar arasında bir çelişki olursa da mütekaddim âlimlerin sözleri ve uygulamalarını tercih etmekte, arayı bulmaya çalışmamaktadırlar.⁷² Hamza el-Melîbârî bunun en açık örneği olup ona göre âlimlerin uygulamaları bu konuda esas alınmalıdır.⁷³

Üçüncü yaklaşım ise bir nevi ikisinin ortasını tutarak ne yalnızca hadis usûlündeki kaidelerle yetinmek ne de bütün olarak eleştirmektir. Hadis usûlündeki kaideler hadis tenkidi için başlangıç mesabesinde bir dayanak kabul edilir ancak bununla sınırlı kalmayı gerektirmez.⁷⁴ Bu yaklaşımda toptan bir eleştiri olmasa da belirli konularda eleştiri yapılması mümkündür.⁷⁵ Bunun örneği ise Zâhid el-Kevserî (1879-1952) ve Abdurrahman el-Muallimî el-Yemânî (1894-1966) olarak zikredilmiştir.⁷⁶

Hamza el-Bekrî Ahmed Şâkir'in bu yönelimlerden birincisine sahip olduğunu, Şuayb el-Arnaûd'un ise üçüncü yönelime yakın olmakla birlikte tavrının tahkikten tahkike değişebildiğini, onun bazen birinci, bazen üçüncü yönelime sahip gibi gözüktüğünü ifade etmektedir.⁷⁷ Hamza el-Bekrî, Ahmed Şâkir'in bu yönelimine *el-İşfâk alâ ahkâmi't-talâk* adlı esere yazdığı mukaddimede de işaret ederek Kevserî'nin eleştirilerine binaen bazı eleştirilerini dile getirmiştir. Bunlardan bir tanesi daha sonra değinileceği üzere Ahmed Şâkir'in mutlak olarak “sikanın ziyadesi makbuldür” kaidesiyle hareket edip karineleri dikkate almamış olmasıdır.⁷⁸

Sonuç olarak hadislere verilen farklı hükümlerin altında yatan temel sebeplerden biri münekkittlerin usûl kaidelerine yaklaşımıdır. Ancak aynı yaklaşıma sahip kişilerin de hadislere farklı hükümler verebildiği görülmektedir. Bu durumda, farklı hükümlerin ortaya çıkmasında başka unsurların da etkili olduğu anlaşılmaktadır.

⁷² Hamza el-Bekrî, *Mâhiyetü 'ulûmi'l-hadîs*, 141.

⁷³ Hamza el-Bekrî, *Mâhiyetü 'ulûmi'l-hadîs*, 142.

⁷⁴ Hamza el-Bekrî, *Mâhiyetü 'ulûmi'l-hadîs*, 165.

⁷⁵ Hamza el-Bekrî, *Mâhiyetü 'ulûmi'l-hadîs*, 166.

⁷⁶ Hamza el-Bekrî, *Mâhiyetü 'ulûmi'l-hadîs*, 167, 177.

⁷⁷ Hamza el-Bekrî, Kişisel görüşme, 13 Ekim 2024.

⁷⁸ Zâhid el-Kevserî, *el-İşfâk alâ ahkâmi't-talâk fi'r-raddi alâ kitâbi Nizâmu't-Talâk ellezî esdarahu'l-Üstâz Ahmed Şâkir el-Kâdî*, thk. Hamza el-Bekrî (Ammân: Dâru'l-Feth, 2022), 95-96 (muhakkikin mukaddimesi).

2. Hadislere Hüküm Vermenin Bir İctihâd Faaliyeti Ürünü Olması

Özellikle râvilerle ve dolayısıyla hadis senedlerine verilen hükümlerde ihtilafın oluşma sebebi olarak ictihâdîlik meselesi gündeme gelmektedir. Bu konuda Münzirî'nin (ö. 656/1258) görüşü dikkate değerdir. Münzirî, hadislere hüküm verirken râviler hakkında farklı görüşlerin ortaya çıkmasını fakihlerin farklı görüşlerinin bulunmasına benzetmektedir. Çünkü bunların hepsi ictihâd gerektiren faaliyetlerdir. Örneğin hâkim, bir kimsenin aleyhine şahitlik yapıldığında aleyhinde zikredilen şeyin gerekçesinin uygun olup olmadığı konusunda ictihâd eder. Aynı şekilde muhaddis de bir râvinin hadisini delil olarak kullanmak istediğinde o kişi hakkında bir cerh varsa bu cerhin râviye zarar verip vermediği konusunda ictihâd eder.⁷⁹ Yine Emîr es-San'ânî (ö. 1182/1768) konuya dair kaleme aldığı *İrşâdu'n-nukkâd ilâ teysîri'l-ictihâd* adlı eserinde hadis âlimlerinin bir râvi veya bir hadis hakkında farklı hükümler verebildiğini, bunun da hadislerin tashihi gibi ameliyyelerin ictihâdî olduğunu gösterdiğini ifade etmiştir.⁸⁰

Hadise hüküm vermenin ictihâdîliğinin vurgulanmasının yanında âlimlerin râviler ve hadisler hakkındaki ihtilaflarının tabii olduğuna dair ifadeler de çokça karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Tirmizî (ö. 279/892) *el-İlel*'de pek çok ilimde ihtilaf edilen meselelerin bulunması gibi hadis ilminde de âlimlerin bir râvinin zayıflığında ihtilaf etmesinin mümkün olduğunu vurgulamış ve buna Şu'be'nin (ö. 160/776) Ebu'z-Zübeyr el-Mekkî, Abdülmelik b. Ebî Süleymân, Hakîm b. Cübeyr (121 [?]/739) gibi isimleri cerh edip rivâyeti terk ettiğini, ancak (pek çok âlime göre) bu râvilerden daha zayıf olan Câbir el-Cu'fî, İbrahim b. Müslim el-Hecerî, Muhammed b. Ubeydullah el-'Arzamî gibi kimselerden rivâyette bulunduğunu örnek vermiştir.⁸¹ Hâzîmî (ö. 584/1188) de hadis imamlarının, görüş ve ıstılâh farklılıklarından dolayı pek çok râviye farklı hükümler verebildiklerini söylemiş, buna örnek olarak da Abdurrahman b. Mehdî'nin (ö. 198/813-14) sika kabul ettiği nice râvileri Yahyâ b. Sa'îd el-Kattân (ö.

⁷⁹ Abdulazîm b. Abdülkavî b. Abdillâh Ebû Muhammed Zekiyyuddîn el-Münzirî, *Cevâbu'l-Hâfız el-Münzirî an es'iletin fi'l-cerhi ve't-ta'dîl*, thk. Abdulfettâh Ebû Gudde (Haleb: Mektebetü'l-Matbu'âtî'l-İslâmiyye, 1411), 83. Hazîn, *eş-Şeyh Şuayb el-Arnaûd ve Cuhûduhû fî Hidmeti's-Sünneti'n-Nebeviyye*, 163. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, thk. Şu'ayb el-Arnaûd - Âdil Mürşid (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001), 1/150-1 (muhakkik Arnaûd'un girişi).

⁸⁰ Muhammed b. İsmâîl el-Emîr es-San'ânî, *İrşâdu'n-nukkâd ilâ teysîri'l-ictihâd*, thk. Salâhuddîn Makbûl Ahmed (Kuveyt: ed-Dâru's-Selefiyye, 1985), 108, 111. el-Arnaûd - Ma'rûf, *Tahrîru Takrîbu't-tehzîb*, 25.

⁸¹ Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ Tirmizî, *el-Câmiu'l-Kebîr*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrût: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1996), 6/249. el-Arnaûd - Ma'rûf, *Tahrîru Takrîbu't-tehzîb*, 26.

198/813) zayıf kabul edebilmesini zikretmiştir. Oysa ikisi de hadis ilminde oldukça muteber isimlerdir.⁸²

Hadislere farklı hükümlerin verilme sebeplerinin pek çoğu temelde ictihâdîlikle bağlantılıdır. Örneğin âlimlerin uzmanlık seviyelerinin aynı olmaması, yeterli araştırma yapılmamış olması, aynı kaynaklara ulaşamaması gibi sebepler ayrıca zikredilebilse de onlar en nihayetinde tüm bu durum ve etkenlerle birlikte ictihâd ederek hüküm vermektedirler. Daha fazla bilgi ve kaynağa ulaşan âlimin ictihâdının doğruya yakın olması elbette daha muhtemeldir. Ancak burada asıl dikkat çekilmesi gereken konu âlimlerin teşeddüd ve tesâhül eğilimleridir. Zira hadis münekkittleri arasında küçük sebeplerle râvileri cerh edip hadisini zayıf kabul edenler olduğu gibi⁸³ râvileri sika kabul etme eğilimi olanlar da vardır.⁸⁴ İşte bu eğilimler âlimlerin râviler hakkındaki kanaatlerine büyük oranda tesir etmektedir. Çünkü her bir münekkit âlim, insan olması bakımından kendine has belirli karakter özelliklerine ve bunun ötesinde bir metoda sahiptir. Neticede onun ictihâdı bu özelliklerinden hâlî olamayacaktır.

Burada âlimlerin müteşeddîd, mütesâhil veya mu'tedil şeklindeki isimlendirilmesinin genel eğilimleri üzerine olduğunu hatırlatmakta yarar vardır. Çünkü mu'tedil imamlar zaman zaman aşırı tenkitlerde bulunabildiği gibi, müteşeddîd veya mütesâhil imamlar oldukça dengeli ve isabetli değerlendirmelerde bulunabilmektedir.⁸⁵ Ancak onların eğilimlerinin belirlenmesi, ufak sebeplerle cerh edilen bir râvinin zayıf kabul edilmesinin ya da hadis rivâyetinde kusur olarak kabul edilen davranışlara sahip kişilerin fazla müsamahayla sika kabul edilmesinin önüne geçilmesi açısından önemlidir.

Bu eğilimlerdeki isimlere örnek vermek gerekirse Yahyâ b. Sa'îd el-Kattân, Yahyâ b. Ma'în (ö. 233/848), Ebû Hâtîm er-Râzî (ö. 277/890) gibi âlimler müteşeddîd kabul edilirken, Tirmizî, Hâkim en-Nîsâbûrî (ö. 405/1014), Beyhakî (ö. 458/1066) mütesâhil, Buhârî, Ahmed b. Hanbel, Ebû Zür'a (ö. 264/878) ve İbn 'Adî ise mu'tedil

⁸² Ebû Bekr Muhammed b. Mûsâ el-Hâzîmî, "Şurûtu'l-eimmeti'l-hamse", **Selâsu resâil fî ilmi mustalahi'l-hadîs**, thk. Abdulfettâh Ebû Gudde (Beyrût: Mektebetü'l-Matbû'âtî'l-İslâmiyye, 2014), 182.

⁸³ Ebû'l-Hasenât Muhammed Abdulhay Leknevî, **er-Raf' ve't-tekmîl fi'l-cerhi ve't-ta'dîl**, thk. Abdulfettâh Ebû Gudde (Kâhire: Dâru's-Selâm, 2018), 320.

⁸⁴ Leknevî, **er-Raf' ve't-tekmîl**, 291.

⁸⁵ Karahan, **Hadis Râvilerinde Güvenilirlik**, 115.

görülmüştür.⁸⁶ Bu noktada uygulanan metot, müteşeddîd âlimlerin cerhlerine başka mu‘tedil âlimler muvafakat ediyorsa ve ta‘dîl etmemişlerse râviyi zayıf kabul etmek, ta‘dîl etmişlerse ve cerhin sebebi belirtilmemişse cerhi kabul etmemektir. Bu âlimlerin ta‘dîl ifadeleri ise neredeyse tereddütsüz kabul edilir. Çünkü onların bir râviyi kolay kolay cerh etmeyeceği bilinmektedir.⁸⁷ Mütesâhil âlimler için ise tam tersi geçerlidir. Yani onların cerhleri kabul edilirken tevsîkleri ancak başka bir mu‘tedil âlimin de aynı kanaatte olması durumunda kabul edilir. Eğer râvi onlar tarafından zayıf kabul ediliyorsa tevsîkleri ihtiyatla karşılanır.⁸⁸

Âlimlerin eğilimleri sebebiyle râviler hakkında farklı hükümler verilebilmesinin yanında bazen aynı kanaatte dahi olsalar bunu ifade ediş biçimleri farklı olabilmektedir. Örneğin İbn Ma‘în’in “Lâ be’s bih” ifadesini müteahhir dönem ıstılâhında yerleştiği şekliyle “sika derecesinden aşağıdaki kimseler” anlamında değil, “sika” anlamında kullandığı ifade edilmiştir.⁸⁹ “Münker hadis” de Ahmed b. Hanbel ve Berdîcî (ö. 301/914) gibi bazı muhaddislerin ıstılâhında sika râvinin tek başına kaldığı rivâyeti karşılamaktadır. Bu sebeple Berdîcî’nin Yûnus b. Kâsım el-Hanefî hakkındaki “münkeru’l-hadîstir” şeklindeki ifadesi cerh olarak kabul edilmemiştir.⁹⁰ Bunun gibi pek çok âlimin kendine has ıstılâhları bulunabilmektedir. Bu sebeple hem âlimlerin ıstılâhlarına hâkim olmak hem de onların müteşeddîd mi, mütesâhil mi, yoksa mu‘tedil mi olduğunu bilerek râviler ve sened hakkındaki değerlendirmelerini bu bağlamda ele almak gerekmektedir.

Teşeddüd-tesâhül eğilimleri ve bahsedilen diğer etkenler râvilere hüküm vermede oldukça etkili olsa da bazı hadisçilerin ifade ettiği üzere râvilere ve hadislere hüküm vermek aslında uzun çalışmalar ve tecrübeler sonucu elde edilen bir sezgi ve

⁸⁶ Şemsuddîn Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed ez-Zehabî, “Zikru men yu’temedu kavluhu fi’l-cerh ve’t-ta’dîl”, **Erbeu’ resâil fi ‘ulûmi’l-hadîs**, ed. Abdulfettâh Ebû Gudde (Beyrut: Mektebetü’l-Metbu’âtü’l-İslâmiyye, 2007), 171-172; Karahan, **Hadis Râvilerinde Güvenilirlik**, 116,119. Âlimlerin teşeddüt ve tesâhül eğilimleri için bkz.: Şeyma Büyükorhan, **Cerh-Ta’dîl İmamları ve Kategorileri** (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

⁸⁷ Zehabî, “Zikru men yu’temedu kavluhu fi’l-cerh ve’t-ta’dîl”, 172; Karahan, **Hadis Râvilerinde Güvenilirlik**, 118.

⁸⁸ Şemsuddîn Ebu’l-Hayr Muhammed b. Abdirrahmân Sehâvî, **Fethu’l-muğîs bi şerhi elfiyeti’l-hadîs**, thk. Abdülkerîm b. Abdillâh b. Abdirrahman el-Hudayr, Muhammed b. Abdillâh b. Fuheyd Âli Fuheyd (Riyâd: Mekteetü Dâru’l-Minhâc, 1426), 4/448; Leknevî, **er-Raf’ ve’t-tekmîl**, 291-292 (muhakkikin notu); Karahan, **Hadis Râvilerinde Güvenilirlik**, 120.

⁸⁹ Leknevî, **er-Raf’ ve’t-tekmîl**, 221-223.

⁹⁰ Selahaddin Polat, “Cerh Ta’dilin Tenkidi”, **Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi** 3/2 (1985), 247.

ilham işidir.⁹¹ Hatta pek çok hadis âlimi, yoğun bir şekilde hadis ilmiyle iştigal eden kimselerde artık bir melekenin oluştuğunu ve bir sarrafın gerçek altınla sahte altını ayırt edebilmesi gibi sahih ve zayıf hadisleri ayırt edip illetleri tespit edebildiklerini ifade etmişlerdir. Örneğin Abdurrahman b. Mehdî'ye bir kişiyi neden cerh ettiği sorulduğunda *“Bir sarrafa altın götürülüp de o sahte olduğunu söylediğinde neden sahte diye sorulur mu? Sen de benim gibi yirmi yıl bu işi yap, benim öğrendiğimi öğrenirsin.”* demiştir.⁹² Yine Ebû Zür'a'ya, verdiği bir hükmün delili sorulduğunda *“Bir hadisi bana sorduktan sonra İbn Vâre'ye (ö. 270/884) ve Ebû Hâtim'e de sor. Ama hiçbirimize verdiğimiz cevapları söyleme. Eğer aynı şeyi söylediysek bil ki doğru söylemişizdir, farklı şeyler söylediysek bil ki hevâmızdan konuşmuşuzdur.”* demiştir. Bu kişi Ebû Zür'a'nın dediğini yaptığında aynı şeyleri söylediklerini görmüş ve bu ilmin bir çeşit ilham olduğunu kabul etmiştir.⁹³ Benzer bir olay Ebû Hâtim için de anlatılmaktadır. Ebû Hâtim'e bazı hadisler sorulmuş o da bir hadise “hata”, birine “bâtıl”, birine “sahih” diyerek hükümler vermiştir. Bu hükümleri neye dayanarak söylediği sorulduğunda delilini söyleyemese de bir şekilde bildiğini söylemiştir. Soran kişi “Gaybı bildiğini mi söylüyorsun yani, delilin ne?” dediğinde bu hadisleri başka bir hadis âlimine daha sormasını önermiştir. O da aynı görüşte ise, sözlerinin doğru olduğunu anlayacaktır. O kişi sonrasında Ebu Zür'a'ya sorup aynı cevapları alınca şaşırması, Ebû Hâtim de bunun tecrübe ile ilgili olduğunu vurgulamak için sarrafın altını tanıması veya mücevhercinin değerli taşı camdan ayırması gibi bir durum olduğunu söylemiştir.⁹⁴ Ancak devamında: *“Hadislerin doğruluğunu, râvilerin adaletine ve rivâyetin peygamber sözü olmaya uygun olup olmamasına göre biliriz; onların illetli ve münker olmasını da sika olmayanların teferrüd etmesiyle biliriz.”* diyerek bu durumun, hüküm vermenin keyfî bir faaliyet olduğuna ve sadece bir ilham işi olduğuna değil, bilakis ilmin ve tecrübenin ürünü olduğuna işaret ettiğini vurgulamıştır.⁹⁵

Sonuç olarak kendisine getirilen altının sahte olduğunu söyleyen sarrafa bunu nereden biliyorsun denilemeyeceği gibi kendisine sorulan hadisin problemli olduğunu

⁹¹ Muhammed b. Abdillâh Hâkim en-Nisâbü'rî, **Ma'rifetu Ulûmi'l-hadîs ve Kemmiyyetu ecnâsihî**, thk. Ahmed b. Fâris es-Sellûm (Riyâd: Mektebetü'l-Meârif, 2010), 388. Sehâvî, **Fethu'l-muğîs**, 2/67-8. Ebû'l-Fadl Celaluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, **Tedribü'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevâvî**, thk. Muhammed Avvâme (Medine - Cidde: Dâru'l-Yusr - Dâru'l-Minhâc, 2016), 3/346-7; Salahattin Polat, **Hadis Araştırmaları** (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2017), 111.

⁹² Ahmed b. Alî Ebû Bekr Hafîb el-Bağdâdî, **el-Câmi' li-ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'**, thk. Mahmûd Tahhân (Riyâd: Mektebetü'l-Meârif, ts.), 2/256.

⁹³ Sehâvî, **Fethu'l-muğîs**, 2/67.

⁹⁴ Sehâvî, **Fethu'l-muğîs**, 2/67-8.

⁹⁵ Sehâvî, **Fethu'l-muğîs**, 2/67-8.

söyleyen hadis âlimine de nereden bildiği sorulmamalı, sarrafın tecrübesine güvenildiği gibi onun tecrübesine güvenilmelidir. Çünkü kesin hükme varmış olmakla birlikte hükmünü ispat edecek delillere her zaman sahip olmayabilir veya mevcut delillere dayanarak hükmünü ispat imkânı bulunmayabilir.⁹⁶ Âlimlerin keyfi bir şekilde hüküm vermesi ise söz konusu olmayıp böyle bir şey gerçekleşse dahi diğer hadis âlimlerince tespit edilmesi durumunda cerh-ta'dîl sistemi içinde bunlar kabul görmeyecektir. Ayrıca yukarıda aktarıldığı üzere her ne kadar genellikle râviler hakkında uzman hadis âlimleri aynı kanaatte olsa da farklı görüşte oldukları durumuyla da karşılaşılabilir. Bu durumda hangisinin ictihâdının daha doğru olduğunun belirlenmesi için teşeddüd-tesâhül eğilimlerinin yanında uzmanlık seviyelerinin de göz önüne alınması ve râvi hakkındaki tüm değerlendirmeler ışığında bir kanaate varılması gerekmektedir. Konuya dair Zehebî'nin şu sözleri de kayda değerdir:

“Bu din Allahu Teâlâ tarafından desteklenmiş ve korunmuştur; âlimleri ne kasıtlı ne de hatayla dalâlet üzerinde birleşmezler. İki âlim, zayıf bir râviyi güvenilir kabul etme veya güvenilir bir râviyi zayıf sayma hususunda ittifak etmez. Onların aralarındaki ihtilaflar ancak râvilerin sikalık ya da zayıflık derecelerindedir. Onlardan hüküm vermeye ehil olanlar ictihâdına ve ilmî birikiminin gücüne göre kanaatlerini belirtirler. Bu sebeple tenkidinde hata etseler bile bir ecir kazanırlar. Muvaffak kılan ise Allah'tır.”⁹⁷

3. Hüküm Verenlerin Bilgi ve Uzmanlık Seviyelerinin Aynı Olmaması veya Yeterli Araştırmanın Yapılmaması

İki muhakkikin hadislerle farklı hüküm vermesinde bazen birinin ilimde diğeri kadar yetkin olmaması da etkili olmaktadır. Özellikle hadislerdeki gizli kusurları keşfetmek her münekkidin yapabileceği bir şey değildir. Müslim'in, hadislerdeki illetlere dair kendisine yönelttiği bazı sorularına Buhârî'nin hızlıca cevap vermesi sebebiyle onu alnından öperek: “*Müsaade et de ayaklarını öpeyim, ey hocaların hocası, muhaddislerin seyyidi ve hadis illetlerinin tabibi.*”⁹⁸ şeklinde övgü dolu ifadelerde

⁹⁶ Hâbil Nazlıgöl, “Hadis Seçme ve Değerlendirmede Tabii Hal Yöntemi”, **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi** 3/2 (2003), 56.

⁹⁷ Şemsuddîn Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, **el-Mûkiza fî 'ilmi mustalahi'l-hadîs**, thk. Abdulfettâh Ebû Gudde (Haleb: Mektebetü'l-Matbû'ati'l-İslâmiyye, 1416), 84. Ebû Gudde, Zehebî'nin iki âlim (اثنان) lafzı ile kastının (جميع) olduğunu yani herkesin aralarında ihtilaf olmaksızın aslında zayıf olan bir râviyi sika kabul etmesi veya sika olan bir râviyi zayıf kabul etmesinin mümkün olmayacağını kastettiğini söylemiştir. Leknevî, **er-Raf' ve't-tekmîl**, 286-291 (muhakkikin notu).

⁹⁸ Ahmed b. Alî Ebû Bekr Hatîb el-Bağdâdî, **Târîhu Bağdâd**, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2002), 15/121; Ebu'l-Kâsım Ali b. el-Hasen İbn Asâkir, **Târîhu medîneti Dimaşk**, thk. Amr b. Ğarâme el-Ömerî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995), 52/68, 58/91; Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ**,

bulunması, hadis ilminde iki zirve şahsiyet arasında bile bilgi ve uzmanlık dereceleri açısından farklılıkların olabileceğini göstermektedir. Nitekim illetleri fark etme hususunda Buhârî'nin Müslim'den ileride olması onun *Sahîh*'inin Müslim'in *Sahîh*'ine tercih edilme sebeplerinden olmuştur.⁹⁹

Münekkitlerin uzmanlık seviyelerindeki farklılığın yanında birinin râvi hakkında aktarılan bilgilerle yetinmesi diğerinin râvinin rivâyetlerinden hareketle durumunu tespit etme yolunu tercih etmesi¹⁰⁰ (özellikle müteahhir dönemlerde bir araştırmacının İbn Hacer'in (ö. 852/1449) *et-Takrîb* kitabına bakarak orada râvilere verilen hükümlerle yetinmesi, mütekaddim dönemde ise âlimlerin illetlerin de tenkide dahil edildiği daha kapsamlı bir faaliyet yürütmesi sebebiyle farklı hükümlerle karşılaşılması bunun örneklerindendir.)¹⁰¹ veya birinin râvi ya da hadisle ilgili yeterli araştırmayı yapmamış olması diğerinin çok daha derin araştırma yapmış olması farklı hükümlerin verilmesindeki temel sebeplerdendir.¹⁰²

İbn Hacer de bu duruma işaret etmiş ve mütekaddim âlimlerin sahih kabul ettiği birçok hadise daha sonra başka âlimlerin illetleri tespit ederek sahih olmadığını ifade edebildiklerini söylemiştir. Ayrıca o, sahih ve hasen hadis arasında bir ayrıma gitmeyen âlimlerin sahih hükmü verdiği hadislerin, ayırım gözeten âlimlerce sahih kabul edilmemesinin de çokça vaki olduğunu, örneğin İbn Huzeyme (ö. 311/924) ve öğrencisi İbn Hibbân'ın (ö. 354/965) sahih hükmü verdiği pek çok hadisin hasen derecesinden yukarı olmadığını ifade etmiştir. Hatta Tirmizî gibi sahih-hasen ayırımını gözeten bir âlimin bile bazı hadislerinde durumun böyle olduğunu ve bu konuda uzman kimselerin de bazen illetlere vakıf olamayıp sahih hükmü verdiği hadislerle başka bir âlimin illetleri fark ederek zayıf hükmü verebileceğine vurgu yapmıştır.¹⁰³ Bu gerek klasik gerekse modern dönemde çokça karşılaşılan bir durumdur. Hâkim'in *Müstedrek* adlı eserindeki hadislerle Zehebî'nin zayıf hükmü vermesindeki sebep belki de Hâkim'in mütesâhil

12/432; Hâkim en-Nisâbü'rî, **Ma'rifetu Ulûmi'l-hadîs**, 379; Zekerîya Güler, "Buhârî ve el-Câmiu's-Sahîh'i Üzerine", **Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi** 2/1 (2015), 4.

⁹⁹ Muhammed Mustafa el-A'zamî, "Buhârî, Muhammed b. İsmâil", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi** (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 370.

¹⁰⁰ el-Arnaûd - Ma'rûf, **Tahrîru Takrîbu't-tehzîb**, 1/25.

¹⁰¹ Hamza Abdullah el-Melîbârî, **el-Muvâzene beyne'l-mütekaddimîn ve'l-müteahhirîn fî tashîhi'l-ehâdis ve ta'lîluhâ** (Beyrût: Dâru İbn Hazm, 2001), 10-11; Erdoğan, **İbnü's-Salâh'ın Hadislerin Tashih ve Tahsinine Yönelik Görüşleri**, 18-19.

¹⁰² el-Arnaûd - Ma'rûf, **Tahrîru Takrîbu't-tehzîb**, 1/25.

¹⁰³ Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, **en-Nüket 'alâ kitâbi İbni's-Salâh**, thk. Rebî' b. Hâdî Umeyr (Medine: Dâru'r-Râye, ts.), 1/270-1. Erdoğan, **İbnü's-Salâh'ın Hadislerin Tashih ve Tahsinine Yönelik Görüşleri**, 29.

olmasının yanında Zehebî'nin daha derin bir araştırma yapmış olmasıdır. Buna rağmen daha sonra başka münekkitler hem Hâkim'in hem de Zehebî'nin hükümlerinin hatalı olduğunu söyleyebilmişlerdir. Örneğin Ahmed Şâkir ve Şuayb el-Arnaûd'un tahkiklerinde zaman zaman Hâkim ve Zehebî'nin ilgili hadise nasıl sahih hükmü verdiklerine şaşırdıklarını ifade ettikleri görülmektedir.¹⁰⁴ Çünkü onların araştırmaları neticesinde hadisin zayıflığı çok açıktır.

Hadislere veya râvilere farklı hükümlerin verilmesinde gerekli araştırmanın yapılmaması ve yeterince dikkatli olunmaması sonucu râvilerin karıştırılması da bir sebep olarak karşımıza çıkabilmektedir. Bu durumda sika bir râvi zayıf veya zayıf bir râvi sika zannedilebilmektedir. Örneğin sika bir râvi olan Sâlih b. Hayy (Hayyan da denilir) zayıf olan Sâlih b. Hayyan el-Kuraşî ile karıştırılarak mecruh zannedilmiştir. Nesâî'nin, Yahyâ b. Ma'în'in cerh ettiği Ahmed b. Sâlih'i Buhârî râvilerinden olan Ahmed b. Sâlih el-Mısırî sanması, Dârimî'nin Ahmed b. Beşîr el-Kûfî'yi cerh etmesi, Dârekutnî'nin İsmâil b. Ebân el-Kûfî'yi İsmâil b. Ebân el-Ğanevî sanarak cerh etmesi gibi durumlar bu kabildendir.¹⁰⁵

Benzer durumların çalışmamızda ele aldığımız *Müsned* tahkiklerinde de örnekleri vardır. Şuayb el-Arnaûd hadislere yaptığı ta'liklerde zaman zaman Ahmed Şâkir'in bu gibi hatalarına dikkat çekmiştir.¹⁰⁶ Örneğin Arnaûd, bir hadisin senedindeki Ebu'l-Velîd isimli râvinin Ebu'l-Velîd Mevlâ Amr b. Hidâş olduğunu ve İbn Ebi'z-Zi'b'den başka râvisi olmadığını söylemiş, Ahmed Şâkir'in ise onu sika bir râvi olan Ebu'l-Velîd Abdullah b. el-Hâris el-Ensârî el-Basrî sanarak vehme düştüğünü zira İbn Ebi'z-Zi'b'in bu râviden rivâyeti bulunmadığını söylemiştir.¹⁰⁷ Bir hadisin senedinde de nüshaların çoğunda Şu'be ve Ukbe b. Vessâc arasında Katâde'nin düştüğünü, Taberânî'nin (ö. 360/971) hadisi Ahmed b. Hanbel'den senedde Katâde olacak şekilde rivâyet ettiğini, bu hadisi Şu'be tarikiyle nakledenlerin de bu şekilde naklettiklerini

¹⁰⁴ 68. hadisin senedinde iki muhakkike göre Ebû Bekr b. Ebî Zuheyr (es-Sekafî) ve Ebû Bekr es-Sıddîk (r.a.) arasında inkıtâ bulunmaktadır. Ayrıca Ebû Bekr b. Ebî Zuheyr hakkında cerh-ta'dîl yoktur. Buna rağmen Hâkim'in bu hadisi *Müstedrek*'e alıp Zehebî'nin de sahihliği noktasında ona muvafakat etmiş olmasına ikisi de şaşırdıklarını ifade etmişlerdir. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/193 (muhakkik Şâkir'in notu); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, thk. Şu'ayb el-Arnaûd - Âdil Mürşid (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001), 1/230 (muhakkik Arnaûd'un notu). Yine Şuayb el-Arnaûd 1744. hadisin senedindeki bir râvinin meçhul olduğunu ifade ederek zayıf hükmü vermiş ve Hâkim'le Zehebî'nin bu hadisi sahih kabul etmelerine tepki vermiştir. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 3/283 (muhakkik Arnaûd'un notu).

¹⁰⁵ Polat, "Cerh Ta'dîlin Tenkidi", 246.

¹⁰⁶ bkz. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 7/224-5, 273, 8/207, 10/87, 173, 309, 11/609, 12/312, 441 (muhakkik Arnaûd'un notu).

¹⁰⁷ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 12/441 (muhakkik Arnaûd'un notu).

ancak Ahmed Şâkir'in bunu fark etmeyerek senedin muttasıl ve sahih olduğuna hükmettiğini söylemiştir. Oysa ona göre bu açık bir hatadır. Çünkü Şu'be, Ukbe b. Vessâc'ın vefat ettiği sene ya da vefatından 3 sene önce doğmuştur. Yani ondan hadis alması mümkün değildir.¹⁰⁸

Bunların örneklerini çoğaltmak mümkündür. Ancak en nihayetinde pek çok konuda daha detaylı araştırma yapıldığında farklı sonuçlara ulaşılabildiği gibi hadislere verilen hükümlerde de bunun meydana gelmesi pek tabii mümkündür. Zira “Her ilim sahibinin üstünde daha iyi bir bilen vardır.”¹⁰⁹

4. Dönem ya da Konum İtibariyle Aynı İmkân ve Kaynaklara Ulaşamaması

Hadislere verilen hükümlerde farklılıkların oluşmasında uzmanlık seviyelerinin aynı olmaması ve yeterli araştırmanın yapılmamasının dışında dönemin ve coğrafyanın dezavantajları sebebiyle gereken bilgilere ulaşamaması da etkilidir. Nitekim mütekaddim âlimlerin ulaştığı pek çok kitap günümüze ulaşmadığı gibi günümüzdeki pek çok teknolojik imkânın da önceki dönemlerde olmadığı bir vakıadır. Bu açıdan dönemsel dezavantaj her şekilde mümkün olabilmektedir. Coğrafya açısından dezavantaj ise daha çok erken dönemler için söz konusudur. Zira günümüzde bir yerden bir yere ulaşım çok daha kolay ve hızlı olup internet vesilesiyle bilgi aktarımı ve ulaşımı açısından da neredeyse bir engel kalmamıştır.

Meselenin daha iyi anlaşılması için şu örnekler verilebilir: Vâkıdî'ye (ö. 207/823) nispet edilen *Kitâbu't-tabakât* adlı eserin günümüze intikal ettiği bilinmemekte olup öğrencisi İbn Sa'd'ın (ö. 230/845) *et-Tabakâtu'l-kübrâ* adlı eserinde kendisine çokça atıf yapılmıştır.¹¹⁰ Ancak İbn Sa'd'ın bu eseri de günümüzde tam haliyle neşredilememiştir.¹¹¹ İbn Sa'd'ın, hocası Vâkıdî'nin eserine ulaşarak ondan faydalanma imkânına sahip olması veya İbn Sa'd'dan sonra uzak olmayan bir zamanda yaşamış kişilerin onun *et-Tabakâtu'l-kübrâ*'sının tam haline ulaşabilmiş olması durumu göz önüne alındığında erken dönemde yaşamak kaynak ulaşımı açısından bazen bir avantajdır. Bu durumda erken dönemdeki hadis münekkitlerinin hadislere

¹⁰⁸ Krş. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 7/224-5 (muhakkik Arnaûd'un notu); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1995, 4/162 (muhakkik Şâkir'in notu).

¹⁰⁹ Yûsuf, 12/76.

¹¹⁰ Mehmet Efendioğlu, “Tabakât”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi** (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/291.

¹¹¹ Mustafa Fayda, “İbn Sa'd”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi** (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/296.

hüküm verirken kullandıkları kaynakların zenginliği genellikle onların râviler hakkında daha fazla bilgiye sahip olmasına sebep olmuş ve hadislere bu bilgiler ışığında hüküm vermişlerdir. Günümüzde bu bilgilere erişilemediğinden eldeki kısıtlı bilgilerle bu âlimlerin hadislere verdikleri hükümlerden farklı hükümlere ulaşılabilmesi, yani örneğin âlimlerin sahih olduğunu söylediği bir seneddeki râvi hakkında bilgi bulunamadığında meçhul hükmünün verilmesi ve bu sebeple senede zayıf hükmünün verilmesi mümkündür. Burada vakıa göz önünde bulundurularak daha temkinli hareket edilmeli ve âlimlerin hadis hakkındaki görüşleri mutlaka değerlendirilmelidir.

Geç dönemde yaşamış olmanın dezavantaj olmasının açık örneklerinden biri ise çalışmamızın da ana konusu olan *Müsned*'in iki tahkikinde görülmektedir. Şuayb el-Arnaûd, Ahmed Şâkir'e nispetle geç bir dönemde yaşadığı için hem teknolojinin sunduğu olanaklardan faydalanmış hem de *Müsned*'in daha fazla nüshasına erişim sağlayarak bu nüshalardan istifade etmiştir. Bu sayede Ahmed Şâkir'e kıyasla daha geniş bir kaynak yelpazesinden yararlanmıştır. Örneğin Ahmed Şâkir bir hadisin senedini elindeki nüshalardan Yahyâ-Abdumuttalib-İbn Abbas (r.a.) olarak tespit etmiş ve burada Abdumuttalib olarak geçen râvinin adını doğru şekilde tespit edemediğinden hadise "*İsnadı problemlidir. Yahyâ b. Sa'îd el-Kattân'ın kendisinden hadis alabileceği Abdumüttalib adında bir râvi kaynaklarda yok...*" ta'lîkini düşmüştür.¹¹² Şuayb el-Arnaûd ise daha fazla nüsha ile çalıştığı için hadisin senedini "Yahyâ-Abdumelik-Atâ-İbn Abbas (r.a.)" olarak tespit etmiş ve hadise sahih hükmü vermiştir.¹¹³ Hatta Şuayb el-Arnaûd bu duruma tahkikinde zaman zaman işaret etmiş ve hatanın kendi ellerindeki nüshaların onun elinde bulunmamasından kaynaklandığını söylemiştir.¹¹⁴

Coğrafyanın getirdiği dezavantajlara bir örnek ise, İbn Hazm'ın (ö. 456/1064) *el-Muhallâ* adlı eserinde *Sahîh-i Buhârî*, *Sahîh-i Müslim*, *Sünen-i Ebû Dâvûd* ve *Sünen-i Nesâî* gibi hadis kitaplarından çok sayıda nakiller yapmasına rağmen, İbn Mâce'nin (ö. 273/887) *es-Sünen*'i ve Tirmizî'nin *el-Câmi'u's-sahîh*'inden alıntı yapmamasıdır.

¹¹² Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 3/385-6 (muhakkik Şâkir'in notu).

¹¹³ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 5/295-6 (muhakkik Arnaûd'un notu).

¹¹⁴ Ahmed Şâkir senedi "...Husayn b. Abdurrahman b. Ebî Hâmiş..." olarak tespit ederken Şuayb el-Arnaûd doğrusunun "...Husayn b. Abdurrahman ve Ebî Hâmiş..." olduğunu söylemiştir. Karş. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 4/117 (Şâkir tahkiki); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 7/116 (Arnaûd tahkiki). Diğer bir örnek için bkz. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 10/281 (muhakkik Arnaûd'un notu).

Bu durum, söz konusu eserlerin İbn Hazm'ın yaşadığı dönemde Endülüs'e ulaşmamış olmasıyla açıklanmaktadır.¹¹⁵

5. Mezheb Taassubu veya Kişisel Husumetin Hüküm Vermeye Etki Etmesi

Râviler hakkındaki cerh-ta'dîl değerlendirmeleri, hadis senedlerine hüküm verme faaliyetinin temelinde yer almakta olup bir hadisin sahihliği ilk aşamada onu aktaranların güvenilirliğinin bilinmesinden geçmektedir. Ancak bazı hadis âlimlerinin mezheb taassubu, kişisel husumetler ya da diğer yanlılıklar nedeniyle bir râviyi haksız yere eleştirebildiği ve bu sebeple hadis senedinin zayıf kabul edilebildiği gibi durumlarla karşılaşılabilmiştir.¹¹⁶ Hatta bazen meşhur hadis âlimleri ve mezheb imamlarının dahi cerh edildiğine dair nakillerle karşılaşılabilir. Nitekim Subkî (ö. 771/1370) *Kaide fi'l-cerh ve't-ta'dîl* adlı risalesinde mezhebî taassup, haset vb. sebeplerle cerh edilmemiş tek bir imamın bulunmadığını, onların itikadi ihtilaflar sebebiyle cerh edilebildiğini söylemektedir.¹¹⁷ Örneğin hadiste otorite kabul edilmiş olan Buhârî'nin (ö. 256/870) halku'l-Kur'ân konusundaki görüşü sebebiyle cerh edildiği bilinmektedir.¹¹⁸ Diğer büyük imamlar hakkındaki cerh ifadeleri de çoğunlukla bu kabildendir. Bu sebeple cerh eden ve cerh edilenin itikadi durumlarının göz önüne alınması gerekmektedir.¹¹⁹ Aksi takdirde kendisinden birkaç hadis veya görüş nakledilen ve bu sebeple hakkında herhangi bir cerh bulunmayan bir kişinin, kendisinden yüzlerce görüş nakledilen hatta kitapları olan âlimlerden, hakkında cerh bulunmaması sebebiyle daha güvenilir olduğu gibi yanlış bir algı ortaya çıkacaktır ki bu da hiçbir insaf sahibinin kabul edeceği bir şey değildir.

¹¹⁵ İsmail Hakkı Ünal, "İbn Hazm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/58. İbn Hazm'ın Tirmizî ve İbn Mâce'ye aynı sebeple meçhul dediği de ifade edilmiş ve İbn Hacer gibi âlimlerin bunu eleştirdiği söylenmiştir. Bkz. Leknevî, *er-Raf' ve't-tekmîl*, 294 (muahakkikin notu); Emin Âşıkutlu, "Meçhul", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/288. Ancak İbn Hazm'ın bu iki âlime meçhul demediği bu ifadelerinin herhangi bir kaynaktan bulunmadığı ve yanlış anlaşıldığı iddiası da bulunmaktadır. Daha detaylı bilgi için bkz. Selman Başaran, "Tirmizî ve İbn Mâce'yi İbn Hazm'ın Meçhul Olarak Vasıflandırması", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (1987), 19-25.

¹¹⁶ Bir âlimin bir beldedekilere karşı cerhi de buna örnektir. Örneğin İbn Hacer, Cûzcânî'nin Kûfelilere olan cerhine itibar edilmeyeceğini söylemiştir. Bkz. İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-tehziib*, thk. İbrahim Zeybek, Âdil Mürşid (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2014), 1/53; Leknevî, *er-Raf' ve't-tekmîl*, 308-309.

¹¹⁷ Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb Subkî, "Kâide fi'l-cerhi ve't-ta'dîl", *Erbau resâil fi ulûmî'l-hadîs*, thk. Abdulfettah Ebû Gudde (Haleb: Mektebetü'l-Matbû'âtî'l-İslâmiyye, ts.), 19-20.

¹¹⁸ Subkî, "Kâide fi'l-cerhi ve't-ta'dîl", 36.

¹¹⁹ Subkî, "Kâide fi'l-cerhi ve't-ta'dîl", 35.

İnsânî olan her şeyde olduğu gibi râvilere yönelik değerlendirmelerde de zaafların bulunabilmesi gayet tabiidir. Önemli olan ise bunlara karşı yeterli önlemlerin alınıp alınmadığıdır. “*Cerh eden ve cerh edilenin itikadi durumlarının göz önüne alınması gerekmesi*” şeklindeki tedbir bu gibi durumlarda yanlış hüküm verilmemesi açısından önem arz etmektedir.

a) Mezhebî Taasup Sebebiyle Cerh Örneği: Ebû Hanîfe’ye Yönelik Cerhler

Mezhebî taasup sebebiyle cerh edilmenin belki en meşhur örneği İmam Ebû Hanîfe’dir (ö. 150/767). Ebû Hanîfe, bilindiği üzere amelî dört mezhep imamından biri olup hali hazırda en çok müntesibi bulunan, Hanefî mezhebinin kurucu ismidir.¹²⁰ O ve onun gibi büyük imamlar hakkında çokça olumlu kanaatin yanında eleştirilerin de olması yukarıda da değinildiği üzere gayet tabiidir. Ebû Hanîfe hakkında da durum böyledir. Kimileri onu övmekte aşırı giderek “*Ümmetinden ismi Nu ‘mân, künyesi Ebû Hanîfe olan bir kişi gelecektir. O, ümmetimin ışığıdır.*”¹²¹ şeklinde mevzû hadisler ortaya atmış, kimileri ise Ebû Hanîfe’ye “deccâl”, “yalancı”, “zındık” gibi nitelermeleri yakıştırmaktan çekinmemiştir. İbn Abdilber’in şu sözleri de bunu desteklemektedir:

“Ebû Hanîfe’den rivâyette bulunan, onu sika kabul eden ve övgüyle bahsedenler cerh edenlerden fazladır. Onu cerh eden Ehl-i hadis mensuplarının eleştirileri ise genellikle re’y, kıyas ve ircâ gibi konulara odaklanmıştır. Ancak şöyle bir söz söylenir: ‘Bir adam hakkında insanların ikiye ayrılması onun şerefini gösterir.’ Yine Ali b. Ebî Tâlib (r.a.) hakkında, onun sevmekte aşırı gidenler de ona düşmanlıkta ileri gidenler de helak oldu denilir. Bir hadis-i şerifte de aşırı sevenin ve aşırı buğz edenin helake sürükleneyeceği ifade edilmiştir. İşte tüm bunlar dindarlık ve fazilette en üst seviyeye ulaşan şerefli kimselerin karşılaştacağı durumu anlatmaktadır.”¹²²

Abdulfettâh Ebû Gudde (1917-1997) bu alıntıyı yaptıktan sonra bunun doğru olduğunu, Ebû Hanîfe hakkındaki farklı görüşlerin aşırıya kaçtığını vurgulayarak, sevenlerin onu peygamberlere yakın bir konuma getirdiğini, hatta Tevrat’ta müjdelendiğini iddia ettiklerini; eleştirenlerin ise ona zındıklık, dini tahrif etmek,

¹²⁰ Adem Arıkan, “İslam Dünyasının Mezhep Haritası ve Nüfus Dağılımı”, **İslâmî Araştırmalar Dergisi**, 29/2 (2018), 351.

¹²¹ Hatîb el-Bağdâdî, **Târîhu Bağdâd**, 15/459.

¹²² Ebu Ömer Yusuf b. Abdillâh b. Muhammed İbn Abdilber, **Câmi’u beyânî’l-ilm ve fadlih**, thk. Ebu’l-Eşbâl ez-Züheyri (Riyâd: Dâru İbnu’l-Cevzî, 1994), 2/1084.

sünneti terk etmek gibi ithamlarda bulunduklarını ifade etmektedir. Yani her iki yaklaşımın da hatalı olduğunu dile getirmiştir.¹²³

İmam Ebû Hanîfe'ye yönelik eleştiriler incelendiğinde bunların temelde üç noktada toplandığı görülmektedir.

- 1- Mürcîî olması ve amele pek önem vermemesi
- 2- Çokça re'y ve kıyasa başvurarak hadisleri reddetmesi
- 3- Hadis bilgisinin zayıf olması, hafızasının kusurlu olması

Bu eleştirilerin bir kısmının mezhep taassubundan kaynaklandığı âlimler tarafından belirtilmiştir. Ebû Hanîfe'nin meslek itibarıyla hadis âlimi olmadığı, hadisleri hatalı naklettiği gibi eleştiriler İbn Hibbân, Yahyâ b. Sa'îd el-Kattân ve Nesâî gibi âlimler tarafından öne sürülmüştür.¹²⁴ Bu eleştiriler daha mutedil bir üslupla dile getirilirken onun hadisleri reddetmesi veya Mürcîî olduğuna dair eleştiriler çok daha sert bir şekilde ifade edilmiştir. Örneğin Süfyân es-Sevrî'nin (ö. 161/778), onun iki defa küfründen tövbeye davet edildiğini söylediği ve ölümüne sevindiğine dair “*Allah'a hamdolsun İslâm'ı lime lime bozuyordu. İslâm'da ondan daha uğursuz birisi doğmamıştır.*” şeklindeki sözleri aktarılmıştır.¹²⁵ Abdullah b. Yezîd el-Mukri (ö. 213/828) de onun Mürcîî olduğunu kendisini de bu görüşüne çağırdığını ancak kabul etmediğini söylemiştir.¹²⁶ Bu gibi mezhebî farklılıklar sebebiyle Ebû Hanîfe'yi cerh edenler arasında en çok dikkat çeken âlim ise Buhârî'dir.¹²⁷

Buhârî ile Ebû Hanîfe arasındaki mezhebî ihtilaflardan biri, re'y ve kıyasa hangi durumlarda ve ne sıklıkla başvurulabileceği noktasındadır. Ebû Hanîfe'nin metoduna bakıldığında onun bir konuda hüküm vermede daha cesur olduğu, Müslümanların sorunlarını olduğu gibi bırakmak yerine çözmek istediği ve bu ameli sebebiyle isabet

¹²³ Ebu Ömer Yusuf b. Abdillâh b. Muhammed İbn Abdilber, **el-İntikâ fî fedâilî'l-eimmeti's-selâseti'l-fukahâ**, thk. Abdulfettah Ebû Gudde (Beyrût: Mektebetü'l-Matbû'âtî'l-İslâmiyye, 1997), 249-250 (muhakkikin notu).

¹²⁴ Ebû Hâtîm Muhammed İbn Hibbân, **el-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-du'afâi ve'l-metrûkîn**, thk. Mahmud İbrahim Zâ'id (Haleb: Dâru'l-Va'y, 1396), 3/63; Ebû Ahmed Abdullah İbn 'Adî, **el-Kâmil fî du'afâi'r-ricâl**, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Ali Muhammed Muavved (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1997), 8/237; Hüseyin Kahraman, **Hadis İlminde Bir Cerh Terimi Olarak İrcâ ve Mürcîî Râvîler** (Bursa: Emin Yayınları, 2011), 108.

¹²⁵ Ebû Hâtîm Muhammed İbn Hibbân, **el-Mecrûhîn**, (Haleb: Dâru'l-Va'y, 1396), 3/64-5; Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, **ed-Du'afâu's-sağîr**, thk. Ebû Abdullah Ahmed b. İbrahim b. Ebî'l-Ayneyn (Dimyat: Mektebetü İbni Abbâs, 2005), 132. Kahraman, **Hadis İlminde Bir Cerh Terimi Olarak İrcâ ve Mürcîî Râvîler**, 108.

¹²⁶ İbn 'Adî, **el-Kâmil**, 8/239.

¹²⁷ Bu konuda bkz. M. Hilmi Merttürkmen, **Buhârî'nin Ebû Hanîfe'ye İtirazları** (Atatürk Üniversitesi, Doktora Tezi, 1976).

etse de etmese de ecir alacağı düşüncesinde olduğu görülürken Buhârî'nin bir konuda hüküm verme ihtiyacı hasıl olduğunda arz metodunu kullandığı, yani âyet ve hadisleri muhataba arz ederek muhatabını naslarla baş başa bırakmayı tercih ettiği görülmektedir.¹²⁸ Bunun yanında buradaki ihtilaf noktasının re'ye başvurup başvurmamada değil de re'ye başvurma sıklığında olduğuna dikkat çekilmelidir.¹²⁹ Nitekim Evzâî (ö. 157/774) “Biz Ebû Hanîfe'yi re'yinden dolayı kınamıyoruz, hepimiz re'y kullanıyoruz. Ama ona hadis gelirdi de yine ona muhalefet ederdi.”¹³⁰ diyerek re'y ekolünden olsun olmasın herkesin zorunlu olarak re'ye başvurduğuna işaret etmiştir.

Burada Ebu Hanîfe'nin bulunduğu Kûfe bölgesinde hadis uydurma faaliyetinin çok olmasının onu hadisleri kabul noktasında daha ihtiyatlı olmaya sevk ettiği dikkate alınmalıdır.¹³¹ O, bazen sahih hadisleri bile genel ilkelere, sahâbe uygulamasına, umumu belvâya aykırılık, sahâbenin hadisine aykırı fetva vermesi gibi sebeplerle reddedebilmekte ve bu durumda çoğunlukla hadisin mensûh olduğunu belirtmektedir. Hadisler için râvinin fakih olması gibi tedbir amaçlı ek şartları da koyması¹³² bazen yanlış anlaşılacak eleştirmiş olsa da bu, hadis karşılığında ziyade daha geniş bir değerlendirme metodunu yansıtmaktadır.

Buhârî'nin Ebu Hanîfe'yi Mürciî olmakla itham ettiği de görülmektedir. O, *et-Târîhu'l-kebîr*'inde Ebû Hanîfe hakkında “İrcâ görüşüne sahipti. Kendisi, görüşü ve hadisi hakkında sükût ettiler. (سكتوا عنه)” ifadelerini kullanmaktadır.¹³³ Buhârî'nin kullandığı “سكتوا عنه” (hakkında sükût ettiler) ifadesi onun kullanımında ciddi bir cerh terimi olup “hadisleri kesinlikle alınamayacak kimseler” anlamına gelmektedir.¹³⁴ Buhârî'nin Ebû Hanîfe'yi Mürciî olarak nitelendirip cerh etmesinin arkasında ise iman tartışması yatmaktadır. Buhârî'ye göre iman, söz ve amelden ibaret ve artıp eksilirken Ebû Hanîfe'ye göre kalp ile tasdik, dil ile ikrardan ibarettir ve artıp eksilmez.¹³⁵ Buhârî'nin Ebû Hanîfe'ye yönelttiği eleştirilerde ve naklettiği cerh ifadelerinde onun itikadının ve görüşlerinin oluşmasında etkili olan Ahmed b. Hanbel, İshak b. Râhûye

¹²⁸ Merttürkmen, *Buhârî'nin Ebû Hanîfe'ye İtirazları*, 20-21.

¹²⁹ Merttürkmen, *Buhârî'nin Ebû Hanîfe'ye İtirazları*, 55-56.

¹³⁰ Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dineverî İbn Kuteybe, *Te'vîlu muhtelefi'l-hadis*, thk. Muhammed Muhyiddîn el-esfar (Beyrût: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1999), 103.

¹³¹ Merttürkmen, *Buhârî'nin Ebû Hanîfe'ye İtirazları*, 31-2.

¹³² Merttürkmen, *Buhârî'nin Ebû Hanîfe'ye İtirazları*, 34.

¹³³ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, thk. Muhammed Abdulmu'îd Hân (Haydarâbâd: Dâiretü'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye, ts.), 8/81.

¹³⁴ Abdullah Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015), 273.

¹³⁵ Merttürkmen, *Buhârî'nin Ebû Hanîfe'ye İtirazları*, 42-3.

(ö. 238/853), Abdullah b. el-Mübârek (ö. 181/797), Nuaym b. Hammâd (ö. 228/843) gibi hocalarının da etkisinin olması kaçınılmazdır.¹³⁶ Nitekim Buhârî'nin Ebû Hanîfe'nin cerhine yönelik naklettiği rivâyetlerin senedlerinde genellikle Nuaym b. Hammâd'ın bulunduğu görülmektedir. O da sünnet savunuculuğu yapma amacıyla hadis uydurduğu ve Ebû Hanîfe hakkında mesâlib hikayeleri ortaya çıkardığı şeklindeki ithamlara maruz kalmış bir kişidir. Ayrıca nakledilen bazı rivâyetlerde inkıtâ da bulunmaktadır. Bu sebeple bu tür rivâyetlere karşı ihtiyatlı olmak daha isabetli olacaktır.¹³⁷

b) Kişisel Husumet Sebebiyle Cerh Örneği: İmam Mâlik ve İbn İshâk

İmam Mâlik (ö. 179/795) ve İbn İshâk'ın aralarındaki husumet sebebiyle birbirlerini cerh etmeleri bunun meşhur bir örneğidir. Bu husumetin İbn İshâk'ın İmam Mâlik'in nesebi hakkında yanlış bilgi vermesinden doğduğu söylenmektedir. İbn İshâk, İmam Mâlik'in Kureyş'in Teymoğulları sülalesinin mevlâsı olduğunu iddia etmiş, İmam Mâlik ise onun yalan söylediğini, kendi nesebini ondan daha iyi bileceğini ve Teymoğullarının mevlâsı değil aslî üyesi olduğunu söylemiştir.¹³⁸ İbn İshâk'ın İmam Mâlik için "*Mâlik'in ilmini bana getirin ben onun baytarıyım.*", demesi ve bunun üzerine İmam Mâlik'in sinirlenerek "*O deccallerden bir deccaldir. Biz onu Medine'den kovduk.*" demesi, hatta onu yalancılıkla, Şia ve Kaderiyyeye mensup olmakla itham etmesi¹³⁹ aralarındaki bu anlaşmazlıktan kaynaklanan sinirle söylenmiş sözler olarak kabul edilmiştir. Bu sebeple onların birbirleri hakkındaki bu cerhleri kâdih (güvenilirliğe zarar veren) cerhler olarak görülmemiştir.¹⁴⁰

c) Nesâî ve Ahmed b. Sâlih

İmam Nesâî'nin, pek çok münekkidin sika kabul ettiği Ahmed b. Sâlih'i (ö. 248/862) "*Sika değildir, me'mûn değildir, Muhammed b. Yahyâ onu terk etti, Yahyâ da onu yalanla itham etti.*"¹⁴¹ diyerek cerh etmesinin, Ahmed b. Sâlih'e kızmasından kaynaklandığı söylenmiştir. Nakledildiğine göre Nesâî başka hadisçilerle birlikte,

¹³⁶ Merttürkmen, **Buhârî'nin Ebû Hanîfe'ye İtirazları**, 22-6.

¹³⁷ Buhârî'nin kitaplarında Ebû Hanîfe hakkında naklettiği rivâyetlerin tahlil ve değerlendirmesi için bkz.: Mehmet Erdem, "İmam Buhârî'nin Kitaplarında İmam Ebû Hanîfe Hakkındaki Rivâyetlerin Tespit ve Tahlili", **Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi** 5/2 (2016), 80-83.

¹³⁸ İbn Abdilber, **Câmi'u beyâni'l-ilm**, 2/1101; Karahan, **Hadis Râvilerinde Güvenilirlik**, 109.

¹³⁹ İbn Abdilber, **Câmi'u beyâni'l-ilm**, 2/1101; Karahan, **Hadis Râvilerinde Güvenilirlik**, 109.

¹⁴⁰ el-Emîr es-San'ânî, **İrşâdu'n-nukkâd ilâ teyšîri'l-ictihâd**, 112.

¹⁴¹ İbn Hacer el-Askalânî, **Tehzîbu't-tehzîb**, 1/28. Yahyâ b. Ma'in'in başka bir Ahmed b. Sâlih'i cerh ettiği ancak Nesâî'nin Ahmed b. Sâlih el-Mısıri'yi cerh ettiğini sandığından bahsedilmişti. Bkz. Birinci Bölüm, sayfa 31.

Mısır'a ondan hadis almak için gitmiştir. Ahmed b. Sâlih ise adeti üzere kendisinden hadis almak isteyen kimselerin güvenilirliğine dair iki şahit istemiştir. Nesâî de iki şahit getirmeden izinsiz bir şekilde meclisine katıldığı için onu kovmuştur.¹⁴² O da buna kızarak onun hata ettiği hadisleri toplamış ve insanlara onun çokça vehme düşen birisi olduğu için sika olmadığını söylemeye başlamıştır. Ancak Nesâî'nin bu cerhi âlimler tarafından kabul görmemiş ve önyargıdan kaynaklandığı söylenmiştir.¹⁴³ Örneğin Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*'da “Ahmed b. Sâlih büyük bir imamdır, zamanında Mısır diyarının hafızıdır. Gözler onun gibisini pek az görmüştür.” gibi büyük övgülerde bulunmuş ve Nesâî'nin ona olan eleştirilerinin aralarındaki şahsî bir meseleden kaynaklandığını söylemiştir.¹⁴⁴ İbn Adî (ö. 365/976) de Ahmed b. Sâlih'in güvenilirliğine dair kanaatlerini aktardıktan sonra Nesâî'nin onun hakkındaki cerhlerinin Ahmed b. Sâlih'in onu meclisinden kovmasından kaynaklandığını ve bunun muteber olmadığını ifade etmiştir.¹⁴⁵

Bunlar dışında İbn Ebi'z-Zi'b'in (ö. 159/776) İmam Mâlik, İbn Ma'în'in İmam Şâfiî (ö. 204/820)¹⁴⁶ ve Ahmed b. Hanbel'in (mihne döneminde yaşananlar sebebiyle) Yahyâ b. Ma'în¹⁴⁷ hakkındaki cerhleri de bu sebeplerden meydana gelmektedir. Ancak hadis âlimleri hem başkaları hem de kendileri için bu gibi etkenlerin farkında olmuş, kişisel husumetlerini râviler hakkındaki cerh-ta'dîle dair kanaatlerine yansıtılmaya çaba göstermişlerdir. Örneğin Yahyâ b. Ma'în, kendisiyle tartışma yaşadığı kişiler hakkında kendisi bir değerlendirmede bulunmaktan çekinerek başkalarının görüşlerini aktarmayı tercih etmiştir. Onun Abdullah b. Seleme el-Eftas hakkında Yahyâ b. Sa'îd'in “sika değildir” dediğini aktarmakla yetinmesini bu bağlamda değerlendirmek mümkündür.¹⁴⁸ Sonuç olarak hadis âlimleri hem kendileri râviler hakkında değerlendirmede bulunurken bu hususa dikkat etmiş hem bu konuda tenbihte bulunmuş hem de bu gibi kişisel husumete dayanan cerhlere itibar etmemişlerdir.¹⁴⁹

¹⁴² Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 12/168. Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, 4/451.

¹⁴³ Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, 4/450-1. İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-tehzîb*, 1/28. Leknevî, *er-Raf' ve't-tekmîl*, 292; Karahan, *Hadis Râvilerinde Güvenilirlik*, 112.

¹⁴⁴ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 12/166-7.

¹⁴⁵ İbn 'Adî, *el-Kâmil* 1/300.

¹⁴⁶ Subkî, “Kâide fi'l-cerhi ve't-ta'dîl”, 30-35.

¹⁴⁷ Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnu'l-Cevzî, *Menâkibu'l-İmâm Ahmed*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (Dâru'l-Hicr, 1409), 522-524. Karahan, *Hadis Râvilerinde Güvenilirlik*, 111.

¹⁴⁸ İbn 'Adî, *el-Kâmil*, 5/326; Erdinç Ahatlı, *Yahya b. Main ve Cerh-Ta'dildeki Metodu* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1992), 85. Karahan, *Hadis Râvilerinde Güvenilirlik*, 107.

¹⁴⁹ Şemsuddîn Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed ez-Zehabî, *Mîzânu'l-İtidâl fi nakdi'r-ricâl*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1963), 1/111.

B. Cerh-Ta'dîl Sistemindeki Zaaflara Karşı Alınan Önlemler

Âlimlerin yukarıda zikredilen ve sistemin zaafları olarak nitelendirilen bazı durumlara karşı aldıkları önlemleri şu şekilde maddelendirmek mümkündür:

- **İstikrâ Metodunu Uygulama:** Herhangi bir hadis hakkında hüküm verilirken râviler hakkında tek bir âlimin görüşüne başvurmakla yetinilmemekte, bulunabilen tüm kaynaklardaki bilgiler taranarak genel kanaatin tespiti yapılmaktadır. Burada özellikle müteşeddîd ve mütesâhil âlimlerin durumlarına dikkat edilip mu'tedil âlimlerin görüşleri öncelenmektedir. İbn Hacer, Zehebî, İbn Adî gibi pek çok âlimin de eserlerinde bu metodu uyguladıkları görülmektedir. Bu metot uygulandığında hem eksik kaynak kullanarak veya yeterli araştırma yapmayarak hatalı sonuca ulaşılan râviler hakkında daha doğru bilgilere ulaşılabilmekte hem de kişisel husumet gibi sebeplerle cerh edilen râvilerin durumu diğer âlimlerin görüşleri ışığında açığa çıkmaktadır.
- **Cerhin Sebebini Sorgulama:** Cerh-ta'dîlin teâruzu söz konusu olduğunda veya adaleti ile bilinen bir râvi hakkında cerh bulunduğunda cerhin sebebi araştırılmış yani cerhin müfesser olması şart koşulmuştur.¹⁵⁰ Zira cerh sebebinin geçerli olmaması mümkündür. Örneğin bazı râvilerin idarecilerden hediye kabul etmek, fıkıhla meşgul olmak gibi aslında geçerli görülmeyen sebeplerle cerh edilebildiği görülebilmektedir.¹⁵¹ Bu ilke sayesinde râvi hakkında genel bir değerlendirme imkânı verecek kadar görüş bulunmasa bile sebebi belirtilmeyen cerhler makbul görülmediğinden râvinin haksız yere cerh edilmesinin önüne geçilmiş olmaktadır.
- **Akran Cerhine Temkinli Yaklaşma:** Âlimler, kişisel husumetlerin veya çekememezliklerin akranlar arasında meydana gelmesi mümkün olduğundan bu cerhlere karşı daha dikkatli olunması noktasında uyarmış¹⁵² ve bu sayede râviler hakkında söylenen haksız cerhlerin bir kısmı daha dışarıda bırakılmıştır.¹⁵³ Örneğin ta'dîli cerhinden çok olan kimse hakkında müfesser bir cerh olsa bile akranların birbiri hakkındaki cerhlerinde mezhebî taassup veya dünyevi bir rekabet sebebiyle cerh edildiğine dair bir karine

¹⁵⁰ Subkî, "Kâide fi'l-cerhi ve't-ta'dîl", 22.

¹⁵¹ Polat, "Cerh Ta'dîlin Tenkidi", 226.

¹⁵² Subkî, "Kâide fi'l-cerhi ve't-ta'dîl", 35; Sehâvî, **Fethu'l-muğîs**, 4/455.

¹⁵³ Subkî, "Kâide fi'l-cerhi ve't-ta'dîl", 20-2.

varsa kabul edilmeyeceği söylenmiştir.¹⁵⁴ Zehebî de “*Akranların birbirleri hakkında söyledikleri sözlerle itibar edilmemelidir. Özellikle bu sözlerin düşmanlık, mezhep taassubu veya haset nedeniyle söylendiği anlaşılırsa tamamen terk edilmelidir. Allah’ın koruduğu kimseler dışında kimse bundan kurtulamamıştır. Peygamberler, siddikler dışında da bu beşerî zaafıtan insanların kurtulabildiği bir asrı bilmiyorum. Eğer isteseydim bu hususla ilgili defterler doldurabilirdim...*”¹⁵⁵ şeklindeki sözlerinde hem vakıayı ortaya koymuş hem de bundan korunmanın yolunu göstermiştir.¹⁵⁶

- **Müteşeddîd ve Mütesâhil Âlimlerin Metotlarını Dikkate Alma:** Âlimler aşırı tenkitte bulunan, yani bir râviyi ufak sebeplerle cerh eden veya bir râviyi kolayca sika kabul edenleri belirleyerek bu kimselerin değerlendirmelerine karşı ihtiyatlı olmuşlardır.¹⁵⁷ Bu âlimlerin belirlenmesinin yanında râvi hakkında hüküm vermek için önce ilk maddede belirtilen istikrâ metodu uygulanır, bu mümkün değilse de tevakkuf tercih edilir.¹⁵⁸
- **Cerh Edilmiş Kimselerin Cerh ve Ta’dillerini Kabul Etmeme:** Cerh edilmiş kişilerin hem cerhi hem ta’dili kabul edilmemektedir. Örneğin Ebu’l-Feth el-Ezdi’nin (ö. 374/985) cerh edilmiş râviler üzerine büyük bir eseri olsa da hem cerh edilmiş biri olduğu için hem de cerhte aşırı kabul edildiği için bu cerhlerine itibar edilmemiştir. Yine metrûku’l-hadîs kabul edilen Yahyâ b. Müslim el-Bekkâ’nın (ö. 130/747) İkrime (ö. 105/723) hakkındaki cerhi ve Vâkîdî’nin cerhleri makbul görülmemiştir.¹⁵⁹
- **Mezhebî Farklılıkları Göz Önünde Bulundurma:** Âlimler râvi hakkında hüküm verirken cerh-ta’dil yapan kimselerin mezhebî farklılıkları göz önüne alması gerektiğini vurgulamışlardır.¹⁶⁰ Çünkü cerh edenle cerh edilenin farklı görüşleri benimsemesi sebebiyle yapılan cerh her zaman geçerli değildir. Küfrü gerektiren (kişiyi dinden çıkaran) bid’at sahibi kimsenin rivâyetinin kabul edilmeyeceğinde ittifak vardır. Ancak küfrü

¹⁵⁴ Subkî, “Kâide fi’l-cerhi ve’t-ta’dil”, 30.

¹⁵⁵ Zehebî, *Mizânu’l-’itidâl*, 1/111.

¹⁵⁶ Karahan, *Hadis Râvilerinde Güvenilirlik*, 107.

¹⁵⁷ Karahan, *Hadis Râvilerinde Güvenilirlik*, 118,120.

¹⁵⁸ Sehâvî, *Fethu’l-muğîs*, 4/448. Leknevî, *er-Raf’ ve’t-tekmîl*, 291-292; Karahan, *Hadis Râvilerinde Güvenilirlik*, 120.

¹⁵⁹ Polat, “Cerh Ta’dilin Tenkidi”, 225-6.

¹⁶⁰ Sehâvî, *Fethu’l-muğîs*, 4/453.

gerektirmeyen bid‘atler konusunda daha ihtiyatlı davranılmış, örneğin bazı âlimler dâ‘î olup olmamasına göre bir ayırım yolunu tutmuşlardır. Bununla birlikte uygulamada daha çok kişinin dâ‘î olup olmamasının değil, güvenilirliğinin dikkate alındığı görülmektedir.¹⁶¹

Sonuç olarak alınan tüm bu önlemler hadis âlimlerinin râviler hakkında en doğru kanaatin belirlenmesi adına gösterdikleri çabayı gözler önüne sermektedir. Daha önce de ifade edildiği üzere önemli olan, insanın hatadan berî bir varlık olmadığının bilincinde olup bu hataları en aza indirmek için gereken tedbirleri almaktır.

III. Hadiste İctihâd Kapısı Kapanmış Mıdır?

Hadislere hüküm vermenin temelde bir icthâd faaliyeti olduğuna dair görüşler aktarılmıştı. Bu konuda büyük oranda görüş birliği bulunsa da bu faaliyeti kimlerin yapabileceği konusu tartışılmıştır. Ancak bu tartışma ilmî ehliyet açısından kimlerin icthâd yapabileceği üzerinde değildir. Zira bunun için gereken, âdil olmak, ilim sahibi olmak, mütayakkız olmak gibi vasıflar zaten hemen herkesçe kabul edilecek hususlardır. Tartışma, dönemsel açıdan belli bir asırdan sonraki kişilerin hadiste icthâd yapıp yapamayacağı üzerinde yoğunlaşmaktadır. Nitekim hicrî 5. asra kadar hadis imamlarının büyük gayretlerle pek çok türde hadis kitabı telif etmiş olmaları neticesinde bu asırdan sonra kitaplarda zikredilmemiş ya da hüküm verilmemiş bir hadis bulmak neredeyse imkânsız olmuştur.¹⁶² Bu sebeple bu asırdan sonra gelen müteahhir dönem hadis âlimlerinin, mütekaddim âlimlerin sahih hükmü vermediği bir hadis bulduklarında, hadise sahih hükmü verip veremeyecekleri konusu merkezde bulunmaktadır.¹⁶³ Yani bu bölümde eğer hadislere hüküm vermek bir icthâd faaliyeti ise “Müteahhir dönemlerde hadislere hüküm verme noktasında icthâd mümkün müdür, yoksa mütekaddim âlimlerin görüşleri mi taklit edilmelidir?” sorusuna cevap aranacaktır.

Öncelikle konunun tarihsel seyrini görmek faydalı olacaktır. Tartışmalar İbnu’s-Salâh’ın *Ma’rifetü envâi ulûmi’l-hadîs* adlı eserindeki şu ifadeleri üzerine bina edilmiştir:

¹⁶¹ Karahan, **Hadis Râvilerinde Güvenilirlik**, 57-61.

¹⁶² Mustafa Sa‘îd el-Hin, Bedî‘ Seyyid el-Lahhâm, **el-Îzâh fî ulûmi’l-hadîsî ve’l-istilâh** (Dımaşk: Dâru’l-Beyrûtî, 2024), 70.

¹⁶³ Mustafa Sa‘îd el-Hin, Bedî‘ Seyyid el-Lahhâm, **el-Îzâh**, 71.

“Rivâyet ettiğimiz **hadis cüzlerinde ya da başka kitaplarda**, Buhârî ve Müslim’in *Sahih*’lerinde bulamadığımız ya da hadis imamlarının mutemet ve meşhur eserlerinin hiçbirisinde sahih olduğuna dair açıklama yapılmamış isnadı sahih bir hadis bulursak biz o hadisin **sahih olduğuna dair kesin bir hüküm vermeye cesaret edemeyiz**. Zira bu asırlarda sadece söz konusu isnadları dikkate alarak sahihi anlamada müstakil hareket etmek mümkün değildir. Çünkü bu isnadların her birinde sahih hadiste aranan hıfz, zabt ve itkan vasıflarına sahip olmadığı halde rivâyetinde kitabına itimat eden kişiler buluruz. Öyleyse sahih ve hasen hadisi tanıma işi, hadis imamlarının şöhretlerinden dolayı tağyîr ve tahrîfe uğramadıklarından emin olduğumuz mutemet ve meşhur eserlerindeki açıklamalarına itimat etmeye bağlıdır. Bu (mutemet ve meşhur) kitapların dışında mütedâvel olan isnadların amacı ise büyük oranda yalnızca bu ümmete mahsus olan isnad silsilesini devam ettirmek haline gelmiştir”¹⁶⁴

Modern dönemde yazılan kitaplarda dahi bu mesele ele alınmış olup konu üzerinde temelde “İbnu’s-Salâh’ın Hadiste İctihâd Kapısını Kapatmak İsteddiği” ve “İbnu’s-Salâh’ın Sözlerinin Yanlış Anlaşıldığı” şeklinde iki görüş bulunmaktadır. Bu görüşler aşağıda başlıklar altında ele alınacaktır.

A. İbnu’s-Salâh’ın Hadiste İctihâd Kapısını Kapatmak İsteddiğini Düşünüp Ona Karşı Çıkanlar

Bu konuda birinci görüş İbnu’s-Salâh’ın müteahhir dönemde bir hadise, yalnızca senedde bir problem olmamasına dayanarak sahih hükmü vermenin mümkün olmadığını söylediği ve buna gerekçe olarak müteahhir dönemdekilerin, senedlerin korunması ve râvilerin sika olmasındaki şartlarda gevşek davrandıklarını zikrettiği görüşüdür. Bu görüş sahiplerince İbnu’s-Salâh’a göre artık bir hadisin sahih olduğunu söylemek, yalnızca mütekaddim hadis imamlarının meşhur mutemet kitaplarında hüküm verdikleri hadisler için mümkündür. Yani o, hadiste ictihâd kapısını kapatmak istemiştir.¹⁶⁵ İbnu’s-Salâh’ın bu görüşleri aktarıldıktan sonra çoğunlukla cumhurun onun bu görüşünü kabul etmediği, Nevevî’nin (ö. 676/1277) de buna karşı çıkarak hadislere hüküm verme noktasında yetkinlikte mütekaddim âlimlerle müteahhir âlimler arasında bir fark olmadığını, hatta son dönemde hadislerin tariklerine erişmenin daha

¹⁶⁴ Ebû Amr Osmân b. Abdîrahmân İbn Salâh eş-Şehrezûrî, *Ulûmu’l-hadîs*, thk. Nûruddîn ’İtr (Dimeşk - Beyrût: Dâru’l-Fikr - Dâru’l-Fikr el-Muâsır, 1986), 16-17. Tunahan Erdoğan, “Hadiste İctihad Kapısı Kapanmış Mıdır?”, *V. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi Bildiriler Kitabı* (İsparta, 2016), 3/38. Erdoğan, *İbnu’s-Salâh’ın Hadislerin Tashih ve Tahsinine Yönelik Görüşleri*, 22.

¹⁶⁵ Mustafa Sa’îd el-Hin, Bedî‘ Seyyid el-Lahhâm, *el-İzâh*, 71. el-Emîr es-San’ânî, *İrşâdu’n-nukkâd ilâ teysîri’l-ictihâd*, 84, 86.

kolay olması sebebiyle müteahhir âlimlerin daha yetkin olabileceğini ifade ettiği¹⁶⁶ nakledilmektedir. Görüşü desteklemek için Irâkî (ö. 806/1404), İbn Hacer gibi pek çok âlimin, mütekaddim âlimlerin sahih hükmü vermediği hadislere sahih hükmü verdiğinin örnekleri de delil olarak zikredilmektedir.¹⁶⁷

Ahmed Şâkir ve Şuayb el-Arnaûd'un da bu görüşte olduğu görülmektedir. Ahmed Şâkir, Irâkî ve diğer âlimlerin İbnu's-Salâh'ın görüşünü reddettiğini, hadis ilminde bilgisi kuvvetli olan kimselerin hadisin isnadını ve illetlerini araştırdıktan sonra sahih ve zayıf hükmü vermelerini caiz gördüklerini ve doğru olan görüşün de bu olduğunu söylemiş, İbnu's-Salâh'ın fıkıhta ictihâd kapısının kapatıldığı gibi hadiste de ictihâd kapısını kapatmak istediğini ve bunun son derece yanlış olduğunu ifade etmiştir.¹⁶⁸ Şuayb el-Arnaûd da hadislere hüküm vermenin ictihâdî bir mesele olduğunu, araştırma için yeterli bir melekeye sahip olunduğunda mütekaddim âlimler gibi araştırarak onların sahih görmediğine sahih veya zayıf denebileceğini söylemekte ve İbn Salâh'ın "Mütekaddimûnun sahih dediği sahihtir, tashih işlemi son bulmuştur." şeklindeki görüşüne katılmadığını ifade etmektedir.¹⁶⁹ Bu sebeple ona göre kişi hadislere hüküm verme yöntemini öğrenmeli, ictihâdla hüküm vermesi gerektiği durumlarda da deliller neticesinde doğru olduğunu düşündüğü tarafı tercih etmelidir. Çünkü ictihâd yapabilecek bir kimsenin başkasını taklit etmesi caiz değildir.¹⁷⁰

B. İbnu's-Salâh'ın Hadiste İctihâd Kapısını Kapatmak İsteddiğini Düşünüp Ona Katılanlar

İbnu's-Salâh'ın sözlerini bu şekilde anlayan hemen herkes ona karşı çıkarken İbn Haldûn (ö. 808/1406) onun görüşünü desteklemiştir. Ona göre artık hadis tahrîc etme ve öncekilerin eksiklerinin tamamlanması sona ermiştir. Çünkü hadis ilminde oldukça yetkin olan ve yoğun çabalar sarf eden mütekaddim âlimlerin habersiz oldukları ya da terk ettikleri bir sünneti sonrakilerin fark etmesi mümkün değildir. Zira

¹⁶⁶ Ebu Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *İrşâdu tullâbi'l-hakâik ilâ ma'rifeti süneni hayri'l-halâik*, thk. Nureddin İtr (Dimaşk: Dâru'l-Minhâci'l-kavîm, 1940), 66.

¹⁶⁷ Mustafa Sa'îd el-Hin, Bedî' Seyyid el-Lahhâm, *el-İzâh*, 71-2.

¹⁶⁸ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Elfiyetu's-Suyûtî fi ilmi'l-hadîs*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.), 9 (1 nolu dipnot); Mütevellî Muhammed el-Berâcîlî, *Meâlimu menheci's-Şeyh Ahmed Şâkir fi nakdi'l-hadîs* (Kâhire: Mektebetü's-Sünne, 2013), 129-130; Erdoğan, *İbnu's-Salâh'ın Hadislerin Tashih ve Tahsinine Yönelik Görüşleri*, 36-37. Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâ'isu'l-hasîs şerhu ihtisârî 'Ulûmi'l-hadîs* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.), 111-112, 275.

¹⁶⁹ Enbiya Yıldırım, *Hadisler ve Zihinlerdeki Sorular: Büyük Muhaddis Şuayb Arnavut'la Söyleşi* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019), 154-155.

¹⁷⁰ Azam Zağazouq, "Likâu'l-Muhaddis Şuayb el-Arnaûd fi âm 2013 Milâdî", *Youtube* (01 Mayıs 2020), 00:10:40-00:11:15.

hicrî 8. asırda artık bütün hadislerin sahih, hasen, zayıf gibi dereceleri belirlenmiş olup önceden sahih olduğuna dair herhangi bir açıklama yapılmayan bir hadisi tashih etme imkânı kalmamıştır.¹⁷¹ Burada İbn Haldûn'un meslekten hadisçi olmadığı göz önünde bulundurulmalıdır. Ancak Zâhid el-Kevserî de müteahhir dönemde hadiste ictihâd eden yani hadislere hüküm veren kimselerin mütekaddim dönemdeki âlimlerin hadisler hakkındaki kanaatlerine yeni bir şey ekleyemeyeceği, onların sahih dediklerine sahih, zayıf dediklerine zayıf demesi gerektiği, ancak ihtilaf ettikleri hususlarda tercih yapabileceği görüşündedir. Yani o her ne kadar ictihâd faaliyetinin bittiğini söylemese de ictihâd faaliyetini onların ihtilafları durumuyla sınırlandırmıştır. İhtilaf ettikleri durumlarda ictihâd edildiğinde de tercih sebebinin delilleriyle ortaya koyulması gerektiğini söylemiştir.¹⁷²

C. İbnu's-Salâh'ın Sözlerinin Yanlış Anlaşıldığını Düşünüp Ona Katılanlar

Diğer görüşe göre ise İbnu's-Salâh düşüncesinde isabetli olsa da sözleri yanlış anlaşıldığı için ona karşı çıkmıştır. Aslında onun hadislere hüküm vermeyi yasaklamak gibi bir amacı yoktur. Zira İbnu's-Salâh'ın bu ifadelerine itiraz eden ilk kişi yukarıda da bu konudaki sözlerine değinilen Nevevî olup, ondan sonra seyir değişmiş ve itirazını dile getiren hemen herkes tarafından onun sözleri dayanak alınmıştır.¹⁷³ İbn Cemâ'a (ö. 733/1333), İbn Kesîr (ö. 774/1373), Bulkînî (ö. 805/1403) Irâkî, İbn Mülakkin (ö. 804/1401), İbnü'l-Vezîr el-Yemânî (ö. 840/1436), İbn Hacer, Sehâvî (ö. 902/1497) gibi pek çok âlim İbnu's-Salâh'ın kastını hadislere sahih ve hasen hükmü vermeyi yasaklamak şeklinde anlayarak eleştirmiş, Suyûtî (ö. 911/1505) ve Emîr es-San'ânî ise bunu daha ileri götürerek onun zayıf ve uydurma hükmü vermeyi de yasakladığını söylemişlerdir.¹⁷⁴

¹⁷¹ Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî İbn Haldûn, **Mukaddimetu İbn Haldûn**, thk. Abdullah Muhammed ed-Dervîş (Dimaşk: Dâru Ya'rab, 2004), 2/180-1; Erdoğan, **İbnü's-Salâh'ın Hadislerin Tashih ve Tahsinine Yönelik Görüşleri**, 27,39.

¹⁷² Zâhid el-Kevserî, **el-İşfâk alâ ahkâmî't-talâk**, 81; el-Hâzîmî, "Şurûtu'l-eimmeti'l-hamse", 118 (Zâhid el-Kevserî'nin notu).

¹⁷³ Erdoğan, "Hadiste İctihad Kapısı Kapanmış Mıdır?", 3/38-9. Erdoğan, **İbnü's-Salâh'ın Hadislerin Tashih ve Tahsinine Yönelik Görüşleri**, 23. Suyûtî, **Tedribü'r-râvî**, 2/541-2 (Avvâme'nin notu).

¹⁷⁴ Erdoğan, "Hadiste İctihad Kapısı Kapanmış Mıdır?", 3/39-40. Erdoğan, **İbnü's-Salâh'ın Hadislerin Tashih ve Tahsinine Yönelik Görüşleri**, 23-32, 35. Ancak Suyûtî daha sonra bu ifadelerinin aksine İbnü's-Salâh'ın "sahîh li-zâtihi" hükmü verilemeyeceği görüşünde olduğunu, ona itiraz edenlerin ise "sahîh li-gayrihi" hükmü verilebileceğini savunduğunu söyleyerek arayı bulmaya çalışmıştır. Bununla birlikte onun görüşü pek kabul görmemiştir. Bkz. Ebü'l-Fadl Celaluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, **et-Tenkîh li mes'ele'ti't-tashîh**, thk. Bedr b. Muhammed el-, Ammâş (Medine: Dâru'l-Buhârî,

Her ne kadar bu âlimler İbnu's-Salâh'ın görüşlerine eleştiride bulunsalar da bu görüşü ilk dile getiren İbnu's-Salâh değildir. Zamanla râvilerdeki problemler arttığından Râmhürmüzî (ö. 360/971), Hattâbî (ö. 388/998), Beyhakî, Hatîb (ö. 463/1071) gibi âlimlerin rivâyetlerde oluşan problemlere dair şikâyetlerini çokça dile getirdikleri görülmektedir. İbnu's-Salâh'ın ifadeleri de bu kabilden olup bu âlimlerin kendi dönemlerindeki râvilerden şikâyet ettiği gibi o da benzer problemlerden bahsetmiştir.¹⁷⁵ İsnadların önceki dönemdeki işlevini büyük oranda kaybettiğini söylediği zaman dilimi yani mütekaddim-müteahhir dönem ayrımı ise hicrî 5. asırdır. Zira onun tashihine itimat ettiği son âlimler Beyhakî ve Hatîb el-Bağdâdî olup bundan sonrakilerin tashihine itimat etmemiştir.¹⁷⁶

Meselenin arka planına bakılacak olursa; İbnu's-Salâh'ın da içinde bulunduğu bu dönemden sonra rivâyetlerde bulunan problemlerin sebebi rivâyet meclislerine gelen iki grup insanlardır. Birincisi yaşları büyük olan ve halkın genel kesiminden olan kimseler, ikincisi ise yaşları küçük olan ve babalarının, akrabalarının ilerde hadis talebeleri olmaları ümidiyle bereket için bu meclislere getirdikleri kimselerdir. Bunlardan gerçekten hadis talebesi olanlar bulunmakla birlikte birçoklarında da bu durum gerçekleşmemektedir. İşte bu meclislerdeki iki grup insan tahammüle ehil olmadıkları halde ve daha sonra da ehil olacak seviyeye gelemedikleri halde ileride hadis rivâyetinde bulunmakta ya da âlî isnada sahip olmak, farklı tarikler elde etmek gibi sebeplerle insanlar tarafından rivâyette bulundurulmaktadırlar.¹⁷⁷

Bu kişilerin rivâyet ettikleri kitaplar da iki sınıftır:

- Câmî'ler, sünenler müsnedler gibi çokça rivâyet edilen, mütedâvel, tahrife uğramasından korkulmayan kitaplar,
- Mütedâvel olmadığından tahrife uğraması mümkün olan cüzler.

İbnu's-Salâh'ın kastettiği rivâyetler bu ikinci gruptakilerdir.¹⁷⁸ O, mütekaddim dönemdeki râvilerin daha dikkatli ve sağlam olduklarını ancak bu râvilerden sonraki

1995), 21-26. Ebû'l-Fadl Celaluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, **el-Bahru'İlezi zehar fî şerhi elfiyyeti'l-eser**, thk. Ebû Enes Enîs b. Ahmed b. Tâhir el-Endenûsî (Medine: Mektebetu'l-Gurabâ el-Eseriyye, 1999), 2/868-9. Erdoğan, **İbnü's-Salâh'ın Hadislerin Tashih ve Tahsinine Yönelik Görüşleri**, 32-3.

¹⁷⁵ Suyûtî, **Tedrîbü'r-râvî**, 2/540 (Avvâme'nin notu).

¹⁷⁶ Erdoğan, "Hadiste İctihad Kapısı Kapanmış Mıdır?", 3/44. Erdoğan, **İbnü's-Salâh'ın Hadislerin Tashih ve Tahsinine Yönelik Görüşleri**, 52-3.

¹⁷⁷ Suyûtî, **Tedrîbü'r-râvî**, 2/540 (Avvâme'nin notu).

¹⁷⁸ Suyûtî, **Tedrîbü'r-râvî**, 2/541 (Avvâme'nin notu)

tabakada bu dikkatin bulunmadığını, yukarıda ikinci grup olarak ifade edilen râvilerden birinin rivâyetinde kitabına itimat etmesinin, onun hata yapmış olması ihtimalini ortadan kaldırmayacağını, çünkü onun bu kitabı tahammül ettiğinde buna ehil olmadığını söyleyerek “*bu hadislere sahih hükmü vermeye cesaret edemeyiz*” hükmünü gerekçelendirmiştir. Daha sonra o, “Hata ihtimali bulunduğu halde rivâyetin ne faydası var?” şeklindeki bir soruya cevap olarak da: “*Bu rivâyet meclislerinin ve kitapların tedâvülündeki amaç çoğunlukla bu ümmete has olan isnad zincirinin devamlılığını sağlamaktır.*” cevabını vermiştir.¹⁷⁹ Ona göre temel hadis kaynakları büyük bir titizlikle müelliflerine pek çok tarikle nispet edilerek korunduğundan bu hadislerle ilgili herhangi bir problem yoktur.¹⁸⁰ Bunlar dışındaki cüzler vb. kitaplardaki hadisler hakkında ise genel bir kanaat belirtmiştir. Ancak farz edelim ki çok iyi korunmuş ve mütedâvel olarak bize ulaşmış bir cüzdeki bir hadis söz konusu olsa ve bu hadisin senedi incelenip hüküm vermeye uygun olsa, İbnu’s-Salâh bu hadise hüküm vermeye asla karşı çıkmayacaktır.¹⁸¹

İbnu’s-Salâh’ın bu ifadelerinin “hadiste ictihâd kapısını kapatmak istedi” şeklinde anlaşılmasına giden süreçte ise yanlış anlaşılmalara vardır. Bu yanlış anlaşılmalara da özellikle Nevevî’nin İbnu’s-Salâh’ın sözlerini ihtisar ederken tasarrufta bulunması ve sonrakilerin onu takip etmesinden kaynaklanmaktadır.¹⁸² Hamza Abdullah el-Melîbârî, Salâh Fethî Helel, Muhammed Avvâme ve Tunahan Erdoğan gibi isimler bu görüşte olup onun yanlış anlaşıldığını söyledikleri hususlar şunlardır:

1. İbnu’s-Salâh’ın “Biz zahiri sahih olan böyle bir hadis bulduğumuzda kesin olarak onun sıhhatine hükmetmeye cesaret edemeyiz” manasındaki sözleri “hadisin sıhhatine hükmedilemez” olarak anlaşılmıştır. Oysa o yalnızca vakıadan bahsederek hüküm vermede ihtiyatlı olunması ve buna ehil kimselerin aranması gerektiğini söylemiştir.¹⁸³ “Hadis sahihtir.” demek yerine “Hadisin isnadı sahihtir.” demek de bu ihtiyatın bir çeşididir.¹⁸⁴

2. İbnu’s-Salâh’ın hadis cüzleri vb. kaynaklardaki hadislere has olan bu hükmünün kapsamı genişletilerek onun müsned, mu‘cem, sünen gibi türlerde tüm

¹⁷⁹ Suyûtî, **Tedrîbü’r-râvî**, 2/541 (Avvâme’nin notu).

¹⁸⁰ Suyûtî, **Tedrîbü’r-râvî**, 2/541 (Avvâme’nin notu).

¹⁸¹ Suyûtî, **Tedrîbü’r-râvî**, 2/541 (Avvâme’nin notu).

¹⁸² Tunahan Erdoğan, “Hadis Literatüründe İhtisâr Türünün Karakteristiği”, **Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi** 28/54 (2023), 58-59. Erdoğan, “Hadiste İctihad Kapısı Kapanmış Mıdır?”, 3/39.

¹⁸³ Mahmûd Saîd Muhammed Memdûh, **el-İtticâhâtü’l-hadîsiyye fi’l-karnî’r-râvî**’ aşer, 202.

¹⁸⁴ Suyûtî, **Tedrîbü’r-râvî**, 2/541 (Avvâme’nin notu).

kitaplardaki hadisler için sahih hükmü vermenin mümkün olmadığını söylediği iddia edilmiştir.¹⁸⁵ Oysa o, “cüzler” ifadesi ile müteahhir âlimlerin kendi döneminde âli isnadlarla işittikleri hadislerin bulunduğu cüzleri, “başka kitaplar” ile de meşhât, esbât, fehâris, berâmic, fevâid, emâlî gibi türleri kastetmiştir.¹⁸⁶ Yani İbnu’s-Salâh mütekaddim dönemde yazılmış meşhur ve mutemed kitaplardaki hadislerle hüküm vermeyi yasaklamamıştır. Bunun delili de İbnu’s-Salâh’ın mütekaddim dönemde yazılmış kitaplardaki hadislerle sahih, hasen, zayıf ve mevzû hükümlerini vermiş olmasıdır.¹⁸⁷ Ancak müteahhir dönemde artık hadisler kitaplara kaydedildiğinden râvilerin birçoğunun önceki dönemlerdeki kadar dikkatli olmadığını söylemektedir. Bu sebeple bu dönemden sonra görülen hadisler önceki dönemdeki kitaplarda yer almıyorsa ve müteahhir dönem râvileri tarafından hadis cüzleri gibi kitaplarda nakledilmişse bu hadislerle yalnız isnadların sağlam gözükmeleri sebebiyle sahih hükmü vermenin mümkün olmadığını söylemektedir.¹⁸⁸ İfadeleriyle uyumlu olarak da önceki döneme ait kitaplarda bulunmayıp da müteahhir döneme ait isnadlarla rivâyet edilen cüzler vb. kitaplarda bulunan herhangi bir hadise sahih ya da hasen hükmü vermediği görülmektedir.¹⁸⁹

3. İbnu’s-Salâh, sonraki döneme ait isnadların hepsinin problemli olduğunu söylememiştir. Bu dönemdeki isnadlarda genel olarak problemler olduğunu, bu sebeple mütekaddim döneme ait mutemed ve meşhur kitaplarda bulunmayan hadislerin yalnız isnada bakarak sahih kabul edilemeyeceğini söylemiştir. Ancak mütekaddim dönem kitaplarında bulunup bununla birlikte müteahhir dönem isnadlarıyla gelmiş hadislerin sahih kabul edilmesi mümkündür.¹⁹⁰ Nitekim İbnu’s-Salâh, Gazzâlî’nin (ö. 505/1111) *el-Vasît*’ine yaptığı *Şerhu müşkili’l-Vasît* adlı eserinde hadislerle sahih ve hasen hükümleri vermiştir. Burada İbnu’s-Salâh’ın uygulamasının

¹⁸⁵ Hamza Abdullah el-Melîbârî, *Tashîhu’l-hadîs inde’l-İmâm İbni’s-Salâh* (Dâru İbn Hazm, 1997), 13-19; Erdoğan, “Hadiste İctihad Kapısı Kapanmış Mıdır?”, 3/39, 41. Suyûtî, *Tedrîbü’r-râvî*, 2/541-2 (Avvâme’nin notu).

¹⁸⁶ Suyûtî, *Tedrîbü’r-râvî*, 2/541 (muhakkik Avvâme’nin notu). el-Melîbârî, *Tashîhu’l-hadîs inde’l-İmâm İbni’s-Salâh*, 12. Şâkir Zîb Feyyâz el-Hâlîde, Melîbârî’nin bu görüşlerini tenkit etmiştir. Şâkir Zîb Feyyâz el-Havâlîde, “Ru’yetü’l-doktor Hamza el-Melîbârî li tashîhi’l-ehâdîs ve tahsînuhâ inde İbni’s-Salâh”, *Mecelletü’l-Ürdüniyye fi’l-dirâsâti’l-İslâmiyye* 7/3 (2011), 164-166. Erdoğan, “Hadiste İctihad Kapısı Kapanmış Mıdır?”, 3/45-46; Erdoğan, *İbnü’s-Salâh’ın Hadislerin Tashih ve Tahsinine Yönelik Görüşleri*, 44.

¹⁸⁷ Erdoğan, “Hadiste İctihad Kapısı Kapanmış Mıdır?”, 3/46. Erdoğan, *İbnü’s-Salâh’ın Hadislerin Tashih ve Tahsinine Yönelik Görüşleri*, 60.

¹⁸⁸ Erdoğan, “Hadiste İctihad Kapısı Kapanmış Mıdır?”, 3/45.

¹⁸⁹ Erdoğan, “Hadiste İctihad Kapısı Kapanmış Mıdır?”, 3/46-7. Erdoğan, *İbnü’s-Salâh’ın Hadislerin Tashih ve Tahsinine Yönelik Görüşleri*, 84.

¹⁹⁰ Erdoğan, *İbnü’s-Salâh’ın Hadislerin Tashih ve Tahsinine Yönelik Görüşleri*, 48.

diğer âlimlerle tamamen aynı olduğu ve hadislerle sahih ve zayıf hükmünü verip râvileri cerh ve ta'dîl etmekten çekinmediği görülmektedir.¹⁹¹ Nevevî, Irâkî ve İbn Hacer gibi âlimlerin onun bu eserine vakıf olmalarına rağmen onun tashîh ve tahsîni yasakladığını söylemeleri gariptir.¹⁹²

4. İbnu's-Salâh'ın sonraki dönem hadislerindeki râvilerde zabt ve itkân gibi şartların bulunmamasını gerekçe göstermesine rağmen onun sözleri müteahhir dönemdeki hadis âlimlerinde hadislerle hüküm verecek yetkinliğin bulunmaması olarak anlaşılmıştır.¹⁹³

5. İbnu's-Salâh hadislerle Suyûtî ve San'ânî'nin söylediği gibi zayıf ve mevzû hükmü vermeyi yasaklamamıştır. Onun uygulamalarına bakıldığında pek çok hadise zayıf hükmü verdiği ve hadislerle zayıf hükmü vermeyi yasaklamadığı açıkça görülmektedir.¹⁹⁴

Sonuç olarak tüm bu yanlış anlamaların neticesinde İbnu's-Salâh'ın hadiste ictihâd kapısını kapatmak istediği şeklinde bir düşünce ortaya çıkmıştır.¹⁹⁵ Bu sebeple İbnu's-Salâh'ın hadislerle genel olarak hüküm vermeyi yasakladığı görüşü isabetli bulunmamaktadır. Çünkü özellikle son dönemlerde yukarıda görüşlerine yer verdiğimiz araştırmacıların işaret ettiği üzere onun sahih hükmü vermeye çekindiği hadisler çalışmamıza konu edindiğimiz Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i gibi müellifine nispeti pek çok tarikle ulaştırılan ve hadislerinin tahrife uğramadığına dair bir şüphe bulunmayan hadisler değil, sonraki dönemlerde mütedâvel olmayan ve güvenilir râviler tarafından nakledilmemiş olan kitaplardaki hadislerdir. Onun bu hadislerle bile hüküm vermeyi yasakladığını söylemek mümkün değildir. Çünkü o “*Biz buna cesaret edemeyiz.*” diyerek sadece bu konuda ihtiyatlı olmaya davet etmiştir.

DEĞERLENDİRME

Bu bölümde öncelikle günümüzde kazanan anlamıyla “*matbaa sonrası dönemde, yazma eserlerin bulunan tek nüshası ya da nüshaları esas alınarak müellifin yazdığı haline ulaşma çabası ve neşre hazır hale getirilmesi*” olarak ifade edilen tahkik

¹⁹¹ Suyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 2/542 (Avvâme'nin notu).

¹⁹² Burhânuddîn el-Ebnâsî, *eş-Şeze'l-feyyâh min ulûmi İbnu's-Salâh*, thk. Salâh Fethi Helel (Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1998), 1/77-78 (muhakikinin notu); Erdoğan, “Hadiste İctihad Kapısı Kapanmış Mıdır?”, 3/42,45. Erdoğan, *İbnu's-Salâh'ın Hadislerin Tashih ve Tahsinine Yönelik Görüşleri*, 45,47.

¹⁹³ Erdoğan, “Hadiste İctihad Kapısı Kapanmış Mıdır?”, 3/39.

¹⁹⁴ Erdoğan, “Hadiste İctihad Kapısı Kapanmış Mıdır?”, 3/48-9. Erdoğan, *İbnu's-Salâh'ın Hadislerin Tashih ve Tahsinine Yönelik Görüşleri*, 66-76.

¹⁹⁵ Erdoğan, *İbnu's-Salâh'ın Hadislerin Tashih ve Tahsinine Yönelik Görüşleri*, 49-50.

faaliyetleri altında özellikle hadis eserlerinin tahkikinde eserdeki hadislerin metninin zabtının yanında hadislerin sened ve metinlerine dair pek çok açıklamaların yapılabildiğinden ve muhakkikin ehil olması durumunda hadislere sahih-hasen-zayıf gibi sıhhat derecesine dair hükümler verebildiğinden bahsedilmiştir. Bu hükümler bir nevi modern dönemde yapılan hadiste ictihâd faaliyetleri olarak görülmelidir.

Ancak son zamanlarda, hadislere verilen hükümlerin subjektif veya başka bir ifadeyle keyfî olduğu görüşü ortaya çıkmış ve bu görüş sahiplerince cerh-ta'dîl sistemine güvenilemeyeceği söylenmiştir. Bu bağlamda dile getirilen, münekkitlerin bazı kişisel sebeplerden dolayı aşırı cerh ifadeleri kullandığı veya hüküm vermede tutarsız davrandığı gibi iddialar ele alındığında da esasen bu iddiaların genel toplamda çok az bir yekûnu tuttuğu görülecektir. Çünkü alınan önlemler sayesinde, şahsî husumet veya mezhep taassubundan kaynaklanan cerhler genellikle reddedilmiş veya oldukça sınırlı bir çerçevede kabul görmüştür. Bu sebeple sened tenkidinin güvenilirliğini tehdit edecek bir unsur olmamıştır. İstisna kabilinden hataların genele teşmil edilmesi de doğru olmayacaktır.

Hadislere farklı hükümlerin verilmesi her ne kadar başlangıçta sübjektiflik gibi gözükse de meseleye dikkatli bakıldığında bunun münekkitlerin metot ve ictihâd farklılıklarından kaynaklandığı görülmektedir. Bu sebeple pek çok âlim, hadise hüküm vermenin bir ictihâd faaliyeti olduğuna vurgu yapmış, hadis ilminde muteber görülen âlimlerin de her zaman aynı kanaatte olmadığı ve onlardan farklı hükümlerin sâdir olmasının tabii olduğunu ifade etmişlerdir. Elbette insan hata yapmaktan berî bir varlık değildir ve cerh-ta'dîl değerlendirmelerinde ya da hadislere verilen hükümlerde çeşitli sebeplerle hata yapılması mümkündür. Ancak âlimlerin buna karşı aldıkları önlemlerin isnad tenkidindeki hataları en aza indirmede oldukça etkili olduğu görülmektedir.

Âlimler hem cerh-ta'dîl yapan hem de bu cerh-ta'dîl bilgileri ışığında hadise hüküm veren kişilerde belli özelliklerin bulunması gerektiğini söylemişlerdir. Örneğin cerh-ta'dîl yapacak kişinin takvalı olması, hevâ ve meyillerden berî olması, hadisler, illetler ve râviler hakkında ileri düzeyde bir uzmanlığa sahip olması gerekmektedir. Bu değerlendirmeler ışığında hadislere hüküm verecek kişiler ise cerh-ta'dîl ibarelerinin anlamlarını iyi bilmeli, tam bir istikrâ yaparak hadis münekkitlerinin üslûplarını, ıstılâhlarını tespit etmeli, âlimlerin mu'tedil, müteşeddîd veya mütesâhilliklerini ve mezheplerini dikkate almalıdır. Ayrıca tek bir âlimin görüşüyle yetinmeyerek râviler

hakkında kapsamlı bir araştırma yapmalıdır. Çünkü Zehebî'nin de söylediği üzere bu din Allah tarafından korumaya alınmıştır. Bu sebeple âlimlerin hata üzere birleşmeleri, zayıf bir râviyi hepsinin sika kabul etmesi veya sika bir râviyi hepsinin zayıf kabul etmesi mümkün değildir.¹⁹⁶

Hadislere verilen hükümlerin ictihâd faaliyeti ürünü olduğu ve olası hatalardan korunmak adına âlimlerin aldığı önlemlerin büyük oranda başarı sağladığından bahsedildikten sonra müteahhir dönemde hadiste ictihâd kapısının kapanıp kapanmadığına dair tartışmalara da değinilmiştir. Ahmed Şâkir ve Şuayb el-Arnaûd'un da içinde bulunduğu pek çok âlim İbnu's-Salâh'ın hadislere hüküm vermeyi yasakladığını düşünerek onun bu görüşüne katılmadıklarını, hadislere hüküm vermeye ehil kimselerin hüküm vermesinde bir sakınca olmayacağını ifade etmişlerdir. Ancak Muhammed Avvâme ve Hamza el-Melîbârî gibi isimlerin güçlü delillerle ifade ettikleri üzere İbnu's-Salâh aslında hadiste ictihâd kapısını kapatmak istememiştir. İsnadların önceki dönemlerdeki işlevini büyük oranda kaybettiğini söylediği zaman dilimindeki problemlerden bahsederek meşhur olmayıp sağlam usûllerle aktarılmayan hadis cüzleri vb. kitaplardaki hadislere yalnız isnadlarına bakılarak sahih hükmü vermenin pek doğru olmayacağını, bu sebeple ihtiyatlı olunması gerektiğini söylemiştir. Yani İbnu's-Salâh'ın *Müsned* gibi meşhur ve güvenilir yollarla aktarılmış hadis eserlerindeki hadislere hüküm verilmesine herhangi bir itirazı yoktur.

Sonuç olarak tahkik faaliyetleri altında Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'indeki hadislere hüküm veren Ahmed Şâkir ve Şuayb el-Arnaûd'un değerlendirmeleri modern dönemdeki ictihâd faaliyetleri olup, gerek ikisinin de bu ilme yıllarını verip elde ettikleri yetkinlik sebebiyle gerek de meşhur ve mütedâvel olan, güvenilir asıllarla elimize ulaşmış bir eseri tahkik ederek buradaki hadislere hüküm vermiş olmaları sebebiyle iki tahkik de muteber görülmüş ve *Müsned*'deki hadislerin sıhhat durumlarını öğrenmek isteyen kimselerin ilk başvurdukları çalışmalar olarak karşımıza çıkmıştır.

Bu bağlamda Şuayb el-Arnaûd'un bir röportajında söyledikleri de kayda değerdir. Şuayb el-Arnaûd'a “*Buhârî ve Müslim'in ittifak ettiği (muttefekun aleyh) hadisler insanlar nezdinde kıymetli kabul ediliyor. Peki biz bugün Şuayb el-Arnaûd, Nâsuruddîn el-Elbânî ve Ahmed Şâkir'in aynı hükmü verdiği hadislere “muvâfakun*

¹⁹⁶ Zehebî, *el-Mûkiza*, 82-84; Leknevî, *er-Raf' ve't-tekmîl*, 290-291 (muhakkikin notu).

aleyh” diye bir ıstılah kullanabilir miyiz?” diye sorulduğunda Şuayb el-Arnaûd şöyle cevap vermiştir:

“Vallahi biz üçümüz bir hadise aynı şekilde sahih hükmü vermişsek inanıyorum ki çok kuvvet kazanır ve herhangi biri bizim hükmümüze karşı çıkamaz. Biz bir hadise “bu hadis sahihtir” demişsek bunu işiten herkesin hadise sıkıca sarılması ve hadis Buhârî ve Müslim’in *Sahîh*’lerinde geçmese bile sıhhatinden şüphe etmemesi gerekir. Biz neden 50 seneden fazladır bu ilimle iştigal ediyoruz? Eğer biz hadisler hakkında önceki söylenenleri tekrar etmek isteseydik bu kolay bir şeydi. Bunun için 2 senemizi versek yeterdi. Ancak ben 50 senedir hadislerin sahihleri ile zayıflarını ortaya çıkarmak için çalışıyorum ve eserler telif ediyorum. Ve emin olunki biz üçümüzün verdiği hükümler arasında muhalefet oldukça azdır.”¹⁹⁷

Onun bu ifadelerinde Buhârî ve Müslim gibi ilk dönem hadis otoritelerine büyük saygı duyulmakla birlikte, modern dönemde bu alanda yetkin olan hadis âlimlerinin yaptığı çalışmaların da oldukça güçlü bir ilmî değer taşıdığını vurguladığı görülmektedir. Bu da, iddiaların aksine İslâm geleneğinde hadis ilminin durağanlaşmadığını, klasik ve modern dönemde canlılığını devam ettirdiğini ve yeni katkılara her zaman açık olduğunu göstermektedir.

¹⁹⁷ Zaqzouq, “Likâu’l-Muhaddis Şuayb el-Arnaûd fi âm 2013 Milâdî”, 00:18:00-00:21:30.

İKİNCİ BÖLÜM

AHMED MUHAMMED ŞÂKİR'İN TAHKİK METODU

I. Ahmed Muhammed Şâkir

Bu bölümde Ahmed Muhammed Şâkir'in (1892-1958) kısaca ailesi ve hayatı ele alınacak, sonrasında da genel anlamda ilmî anlayışı ve tahkik metodu üzerinde durulacaktır. Ahmed Şâkir'in hayatı, hocaları, talebeleri ve eserleri gibi ehline malum olan ve kolayca ulaşılabilen bazı bilgiler üzerinde uzunca durulmadan esas konumuz olan tahkik metoduna geçilmesi amaçlandığı için burada belli eserlere yoğunlaşıp dipnotlarda geniş bilgi için bakılması gereken yerlere işaret edilmekle yetinilecektir.¹⁹⁸

A. Nesebi ve Ailesi

Ahmed b. Muhammed Şâkir b. Ahmed b. Abdilkâdir¹⁹⁹... şeklinde devam ederek Hüseyin b. Alî b. Ebî Tâlib'e dayanan bir nesebe sahip olan Ahmed Şâkir, 29 Ocak 1892'de (29 Cemâziyelâhir 1309) Kâhire'de Cürcâ şehrinde herkesçe bilinen saygın bir ailede doğmuştur. Babası, doğduğunda onu "Ahmed Şemsu'l-eimme Ebu'l-

¹⁹⁸ Ahmed Şâkir için bkz. Ömer Rızâ Kehhâle, **Mu'cemu'l-Müellifin Terâcimu Musannifiyyi'l-Kütübi'l-Arabiyye** (Beyrut: Mektebetü'l-Müsenâ - Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.), 13/368; Adil Nuveyhiz, **Mu'cemu'l-Müfessirin Min Sadri'l-İslâm ve Hatta'l-Asri'l-Hadır** (Beyrut: Müessesetü Nuveyhizi's-Sekâfiyye, 1988), 78; Hayruddîn b. Mahmûd Ziriklî, **el-'Alâm** (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002), 253; Muhammed Ahmed Hudaýr, "Ahmed Muhammed Şâkir", **Mevsûatu'l-'alâmi'l-'ulemâi ve'l-udebâi'l-Arabi ve'l-Müslimîn** (Beyrût: Dâru'l-Cîl, 2007), 14/113-116. Hamâhullah Vuld es-Salim, **Huccac ve Muhacirun Ulemau Biladi Şenkit (Moritanya) fi'l-Biladil Arabiyye ve Türkiyya** (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1971), 213-216. Usâme Ahmed Şâkir, **Min alâmi'l-asr**, 2001, 29-58. Muhammed İzzet et-Tahtâvî, **Mine'l-ulemâi'r-ruvvâd fi rihâbi'l-Ezher** (Kâhire: Mektebetü'l-Vehbe, 1990), 120-127; Muhammed Receb el-Beyyûmî, **en-Nehdatu'l-İslâmiyye fi Siyeri A'lâmihe'l-Mu'asirin** (Dimeşk - Beyrût: Dâru'l-Kalem - Dâru's-Şâmiyye, 1995), 2/89-106; İbrahim b. Abdullah el-Hâzimî, **Mevsû'ati a'lâmi'l-karni'r-râbi' 'aşar ve'l-hâmis 'aşar el-hicri fi'l-âlemi'l-Arabî ve'l-İslâmî** (Riyad: Dâru's-Şerîf, 1419), 3/653-659; Ahmed Muhammed Şâkir, **Eyyâmu'l-Cezîre rihleti ile'l-Hicâz ve necd**, thk. Eşref Abdulmaksûd (Kuveyt - Beyrût: Merkezi'l-verrâk li't-turâs - Dâru'l-beşşâiri'l-İslâmiyye, 2018), 31-44; Hasan Ali eş-Şâyikî, "Cuhûdu's-seyh Ahmed Muhammed Şâkir fi tahkik ve fehreseti kütübi's-sünneti'n-nebeviyyeti's-şerife", **Câmiatu İfrîkyye el-Âlemiyye** 8 (Temmuz 2004), 148-152. Ahmed Muhammed Şâkir, **Cemheratu'l-makâlâtî'l-Allâmeti's-Seyh Ahmed Muhammed Şâkir mea ehemmi't-ta'akubâtî's-seyh alâ dâirati'l-Meârifî'l-İslâmiyye**, ed. Abdurrahman b. Abdulaziz b. Hammâd el-Akl (Riyâd: Dâru'r-Riyâd, 2005), 11-120 (neşreden giriş); Mûdî bnt. Humeyyid b. Rumezân es-Subey'î, "Cuhudu's-seyh Ahmed Şâkir fi tahkiki ba'di turâsi'l-Arabiyye el-Muarreb li'l-Cevâlîkî misâlen", **el-Mutemeru'l-İlmî ed-duvelî es-sâlis: Devru'l-Ezheri fi'n-nuhudi bi ulûmî'l-luğatî'l-Arabiyye ve âdâbihâ ve'l-fikri'l-İslâmî**, thk. Sâbir Abduddâyim Yûnus, 2012, 1940-1951; Bulut, **Arap Edebiyatında Tahkik Geleneği ve (19. Yüzyıl Meşhur Muhakkikler) I**, 42-52; Rabia Öztürk, "Ahmed Muhammed Şâkir'in Hadis İlmindeki Yeri ve Tahkik Çalışmalarına Katkısı", **Darülhadis İslami Araştırmalar Dergisi** 2 (Haziran 2022), 245-261; İdris Çelik, **Ahmed Muhammed Şâkir ve Sünen-i Tirmizî'deki Şerh Metodu** (Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2023), 8-40. Mahmûd Saîd Muhammed Memdûh, **el-İtticâhâtü'l-hadîsiyye fi'l-karni'r-râbi' aşer**, 1/153-8.

¹⁹⁹ Mâhmûd Muhammed et-Tanâhî, "Ahmed Muhammed Şâkir", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi** (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/104.

eşbâl” (imamların güneşi, aslan yavrularının babası) olarak isimlendirmiştir.²⁰⁰ Yetişmesinde büyük rolü olan babası Muhammed Şâkir (1866-1939) Sudan’da kâdî’l-kudâtlık, İskenderiye Âlimler Birliği Başkanlığı gibi çeşitli görevlerinin yanında²⁰¹ el-Ezher’de rektör vekilliği yapmış ve İskenderiye’de ilmî reformu harekete geçirmiş önemli bir âlimdir.²⁰² Öyle ki Muhammed Abdulğani Hasan (1907-1985), Muhammed Şâkir hakkında: “Şeyh Muhammed Şâkir İslâm dünyasının yenilikçi âlimlerindendir... Kendisinin *el-Îzâh fî’l-mantık*, *ed-Durûsu’l-evveliyye fî’l-akâidi’d-dîniyye* ve *el-kavlu’l-fasl fî tercemeti’l-Kur’âni’l-Kerîm* adlı üç küçük kitabı olsa da o adeta birçok ilmi içeren bir kitaptı.”²⁰³ şeklinde övgüyle bahsetmiştir. Muhammed Şâkir’in hayatı hakkında başta oğlu Ahmed Şâkir’in yazdığı *Muhammed Şâkir ‘alemun min a’lâmi’l-‘asr* isimli kitap olmak üzere çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu da yine onun ilim çevrelerince tanınan bir âlim olduğunu göstermektedir. Annesi Esmâ bnt. Hârûn Abdurrezzâk’tır. Annesinden dedesi olan Şeyh Hârûn Abdurrezzak (1823-1918) el-Ezher’in ileri gelen üyelerinden olup el-Ezher’deki “Rivâku’s-Sa’âyide” isimli bölümün hocasıdır.²⁰⁴ Ayrıca *Sahîhu’l-Buhârî*’nin Sultânî baskısının da muhakkiklerindendir.²⁰⁵

Ahmed Şâkir’in Ali Ebû Turâb (1894-1961), Muhammed (1899-1974), İbrahim (20. yy’ın başlarında küçükken vefat etmiştir.) ve Mahmûd Şâkir (1909-1997) adlarında 4 erkek kardeşi vardır. En küçükleri olan Mahmûd Muhammed Şâkir edebi eserlerin neşredilmesinde öncülük yapan büyük bir âlimdir.²⁰⁶ Fasih Arapçanın terk edilip

²⁰⁰ Berâcîlî, *Meâlimu menheci’s-Şeyh Ahmed Şâkir fî nakdi’l-hadîs*, 32. Fuâd Âtîf et-Tihâmî, “eş-Şeyh Ahmed Şâkir ve Menhecuhû fî Mûsnedi’l-İmâm Ahmed b. Hanbel”, *Mecelletü’s-şerî’a ve’d-dirâsâti’l-İslâmiyye* 17/48 (2002), 119. Ebû Hassân İbrahim el-Eserî, “Tercemetu’l-Allâme eş-Şeyh Ahmed Muhammed Şâkir ve Beyânu Cuhûdihi’l-İlmiyye”, *Mecelletü’l-Hikme* 4 (Ekim 1994), 174.

²⁰¹ Muhammed Şâkir için bkz. Naci Yalçınkaya, **20. Yüzyıl Başlarında İslam Hukukunda Talâk (Boşama) Tartışmaları -Ahmed Muhammed Şâkir ve Zâhid el-Kevserî Örneği-** (Hitit Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 6-7; Usâme Ahmed Şâkir, *Mîn alâmi’l-asr*, 9-29. Muhammed b. Îsâ et-Tirmizî, *Sünenü Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Mısır: Şeriketü Mektebeti ve Matba’ati Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, 1978), 1/92-6 (muhakkikin girişi). Kaynaklarda “Ahmed Muhammed Şâkir, *Muhammed Şâkir alemun min ‘alâmi’l-asr*, (Dâru’l-Mearif, h.1372).” şeklinde atıf yapılan bir eser de bulunmaktadır. Ancak bu esere ulaşamamıştır.

²⁰² Berâcîlî, *Meâlimu menheci’s-Şeyh Ahmed Şâkir fî nakdi’l-hadîs*, 32.

²⁰³ Eşref Abdulmaksûd Abdurrahîm, *Menhecu Ahmed Muhammed Şâkir fî tahkîki’n-nusûs* (İsmailiye: Mektebetü’l-İmâmî’l-Buhârî, 2016), 47-48.

²⁰⁴ Sa’âyide, Sa’îydî’nin çoğulu olup Mısır’ın güney bölgesi olan Sa’îd bölgesinde yaşayan kişiler anlamına gelmektedir. el-Ezher’de farklı ülkelerden gelen öğrencilerin kaldığı bölümler ve bu bölümlerden mesul olan hocalar vardır. Rivâku’s-Sa’âyide de Sa’îdilerin kaldığı bölümdür.

²⁰⁵ Ahmed Muhammed Şâkir, *Yevmiyyâtü âlim: Yevmiyyâtü’l-allâme Ahmed Muhammed Şâkir, âme 1950/1369-70*, thk. Eşref Abdulmaksûd (Kuveyt - Beyrût: Merkezu’l-Verrâk li’t-Turâs - Dâru’l-Beşşâiri’l-İslâmiyye, 2019), 28 (muhakkikin notu).

²⁰⁶ Abdurrahîm, *Menhecu Ahmed Muhammed Şâkir fî tahkîki’n-nusûs*, 49. Berâcîlî, *Meâlimu menheci’s-Şeyh Ahmed Şâkir fî nakdi’l-hadîs*, 32-33.

âmicenin yaygınlaşması, Arapçanın Latin harfleriyle yazılması gibi Arap dilinin tahrifine yönelik her türlü faaliyete karşı adeta savaş açmıştır. Nitekim o da kendisini “*Ben Arapçanın askerlerinden bir askerim.*” şeklinde tanımlamıştır. Kardeşi Ahmed Şâkir’e *Lubâbu’l-âdâb* kitabının tashihinde ve *Taberi Tefsiri*’nin yayınlanmasında çokça yardımcı olmuştur. Ahmed Şâkir’in Safiyye (ö. 1928), Fâtımâ (ö. 1965) ve Azîze (ö. 1997) adlarında da 3 kız kardeşi vardır.²⁰⁷

Eşi Esma b. Süleyman Zeytun’dur. 3 erkek 6 kız çocuğu vardır. Erkek çocuklarından Muhammed Usame el-Mu‘tez (ö. 2010), gerek babası hayattayken gerek de vefatından sonra babasının eserlerinin neşredilmesinde önemli bir yardımcısı olmuştur. Diğer erkek çocukları Mahmud el-Firnas (1931-2001) ve Se‘ûd (d. 1953), kız çocukları ise Kevser (ö. 1991), Temâdir (ö. 1999) Sebe’ Şeceratü’l-d-dûr (ö. 1990), Rebâb, Ni‘metullah (ö. 1935) ve Fatımatu’z-zehra’dır (ö. 2003).²⁰⁸

Ayrıca Abdüsselam Hârûn dayısının oğlu, (el-Ezher’de Arap dili hocası olan) Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd eşinin halasının oğlu ve (kuzeni olan) Abdusselam Hârûn’un kız kardeşinin eşidir.²⁰⁹

Tüm bunlardan anlaşılacağı üzere Ahmed Şâkir, çocukluğundan itibaren ilmî bir hava içerisinde yetişmiş ve gerek kardeşi Mahmûd Muhammed Şâkir gerek oğlu Muhammed Usâme gerek de kuzeni Abdusselâm Hârûn gibi çok yakınında olup ona destek olan kişilerin bulunması onun ilmî ilerleyişinde ve kıymetli çalışmalar yapmasında etkili olmuştur.

B. Eğitim ve Görev Hayatı

Muhammed Şâkir, oğlu Ahmed Şâkir’in okuma-yazma, Kur’ân hafızlığı gibi eğitimlerini üstlenmiştir.²¹⁰ 11 Mart 1900 (10 Zilkade 1317) tarihinde babası Muhammed Şâkir’e Sûdan’da kâdu’l-kudâtlık görevi verildiğinde o da 8 yaşında iken babası ile Sudan’a gitti. Babası onu Gordon (غوردون) külliyesine yazdırdı ve Sudan’dan dönene kadar 4 sene boyunca orada öğrenciliğine devam etti. Babasının 26 Nisan 1904’te İskenderiye Âlimlerinin Şeyhliği görevini üstlendiği dönemde de oğlu Ahmed Şâkir’i -12 yaşındayken- kardeşi Ali ile birlikte İskenderiye Enstitüsü’ne

²⁰⁷ Abdurrahîm, *Menhecu Ahmed Muhammed Şâkir fî tahkîki’n-nusûs*, 49-51.

²⁰⁸ Abdurrahîm, *Menhecu Ahmed Muhammed Şâkir fî tahkîki’n-nusûs*, 51-52.

²⁰⁹ Abdurrahîm, *Menhecu Ahmed Muhammed Şâkir fî tahkîki’n-nusûs*, 52.

²¹⁰ Osmân Fethî Emîn, “eş-Şeyh Ahmed Şâkir -Muhaddisu’l-asr- Yefûzu bi Câizeti’l-Emîr Nâyif li Hidmeti’s-Sünneti’n-Nebeviyye”, *et-Tevhîd* 39/461 (2010), 34.

kaydetmiştir.²¹¹ Ahmed Şâkir'in İskenderiye Enstitüsü'ndeki ilk hocası Mahmûd Ebû Dakîka'dır (1876-1940). O, hayatında silinmeyecek çok büyük bir iz bırakmıştır. Ona fıkıh ve fıkıh usûlünü sevdirek onu bu ilimde yetiştirmiş, bunun dışında binicilik, ok atıcılığı ve yüzme gibi sporları da öğretmiştir.²¹² İskenderiye'deki hocalarından bir diğeri de Abdusselâm el-Fıkî'dir. Şeyh Abdusselam el-Fıkî ilim talebine başladığından beri zamanındaki diğer gençler gibi edebiyata ve şiire meraklı olan Ahmed Şâkir'i ve kardeşi Ali'yi edebiyata teşvik etmiş ve onlara evde uzun bir süre edebiyatın asılları kabul edilen kitapları²¹³ okutmuştur. Sonra hocası Abdusselâm onu ve kardeşi Ali'yi imtihan ederek bir şiir yazmalarını istemiştir. Ali uzunca bir şiir yazabilmişken Ahmed Şâkir yarım mısranın ötesine geçememiştir. O günden sonra Ali edebiyata yönelmiş, kendisi ise 1909 senesinden vefatına kadar bitmek bilmeyen bir gayretle hadis ilmine yönelmiştir. Ancak bunun yanında klasik ve modern edebi okumalar yapmayı bırakmamıştır. Nitekim neşirlerine bakıldığında de onun edebiyata olan ilgisi görülecektir.²¹⁴

Hayatında en çok etkisi olan ve hadis ilmine yönelmesinde de en büyük rolü olan hocası ise babası Muhammed Şâkir'dir. Ona ve kardeşine Begavî (ö. 516/1122),²¹⁵ Nesefî (ö. 710/1310) tefsirlerini okutmuş, ayrıca *Sahih-i Müslim* 'i, *Sünen-i Tirmizi* 'yi, yine Tirmizî'nin *eş-Şemâ'ilü'n-nebeviyye* 'sini ve *Sahîh-i Buhârî* 'nin bir kısmını okutmuştur. Fıkıh usûlüne dair *Cem'u'l-cevâmi* ²¹⁶, *Şerhu'l-isnevî ale'l-minhâc* ²¹⁷ adlı

²¹¹ Ahmed Muhammed Şâkir, **Yevmiyyâtu âlim**, 29-30 (muhakkikin girişi); Abdurrahîm, **Menhecû Ahmed Muhammed Şâkir fî tahkîki'n-nusûs**, 69; Âtîf et-Tihâmî, "eş-Şeyh Ahmed Şâkir ve Menhecûhû fî Müsnedi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel", 120. Eserî, "Tercemetu'l-Allâme eş-Şeyh Ahmed Muhammed Şâkir ve Beyânu Cuhûdihi'l-İlmiyye", 175.

²¹² Ahmed Muhammed Şâkir, **Yevmiyyâtu âlim**, 31 (muhakkikin girişi); Abdurrahîm, **Menhecû Ahmed Muhammed Şâkir fî tahkîki'n-nusûs**, 70; Eserî, "Tercemetu'l-Allâme eş-Şeyh Ahmed Muhammed Şâkir ve Beyânu Cuhûdihi'l-İlmiyye", 175.

²¹³ Bu kitaplar Müberred'in *el-Kâmil fi'l-edeb* 'i, Câhız'ın *el-Beyân ve't-tebyîn* 'i, İbn Kuteybe'nin *Edebü'l-kâtib* 'i ve Ebû Ali el-Kâfî'nin *Emâli'sidir*. İsmail Durmuş, "Müberred", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi** (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/431.

²¹⁴ Ahmed Muhammed Şâkir, **Yevmiyyâtu âlim**, 30-31 (muhakkikin girişi); Abdurrahîm, **Menhecû Ahmed Muhammed Şâkir fî tahkîki'n-nusûs**, 69.

²¹⁵ Beyyûmî babasının bu eseri tercih etmesi hakkında şu yorumu yapar: "Onun Beğavî Tefsiri'ni okutmayı tercih etmesi, bu eserde İsrâiliyatın yoğunluğu sebebiyle buna dikkat etmesini sağlamaya yönelik olmalıdır. Çünkü Muhammed Şâkir gibi bir âlim okutacağı eserleri ancak bir maksat üzere seçer." Beyyûmî, **en-Nehdatu'l-İslâmiyye fî Siyeri A'lâmihe'l-Mu'asirîn**, 2/90; Yalçınkaya, **20. Yüzyıl Başlarında İslam Hukukunda Talâk (Boşama) Tartışmaları**, 8.

²¹⁶ Tacuddin es-Subkî'nin (ö. 771) fıkıh usûlüne dair eseri.

²¹⁷ *Nihâyetü's-sül fî şerhi Minhâci'l-usûl*, Kâdî Beyzâvî'nin fıkıh usûlüne dair eserine yazılan otuzdan fazla şerhin en önemlilerinden biri olup müellif bu eserini, bilhassa cevapsız kalan ya da tatmin edici cevabı bulunmayan soruları halletmek, nakildeki hataları göstermek, İmam Şâfi'nin görüşünü ortaya koymak, usûl kaidelerini fûrûdan örneklerle açıklamak, diğer şârihlerin yaptığı yanlışlara dikkat çekmek amacıyla yazdığını belirtir. Bkz. Saffet Köse, "İsnevî", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi** (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/160.

eserleri, mantıktan *Şerhu'l-Habîsi ale't-tehzîb* ve *Şerhu'l-Kutb ale's-şemsiyye*²¹⁸ eserlerini, beyân ilminden *er-Risâletü'l-beyâniyye*²¹⁹ eserini Hanefî fıkından da *el-Hidâye*'yi okutmuştur. Ancak babası bu kitabı, düşünce özgürlüğünü benimseyen ve belirli bir mezhebe taassuptan uzak bir üslûpla -yeri geldiğinde Hanefî mezhebindeki görüşlere delilleriyle karşı çıkmaktan çekinmeyerek- okutmuştur. Babasının bu üslûbunun etkisi Ahmed Şâkir'in gerek hadis ilmindeki çalışmalarında gerek de Mısır'da kadılık yaptığı süreçteki fetvalarında açıkça görülmektedir.²²⁰

Babası el-Ezher rektör vekilliği görevi sebebiyle 1909 yılında İskenderiye'den Kâhire'ye taşındığında o da kardeşiyle beraber el-Ezher'e gitmiştir. Bu vesileyle hayatında yeni bir dönem başlamış, nice âlimlere ve kitaplara kolayca ulaşma fırsatı yakalamıştır. Örneğin o dönemde el-Ezher'e gelen, Abdullah b. İdris es-Senûsî'den (ö. 1931) kalabalık bir grupta *Sahîh-i Buhârî*'yi okuma fırsatı bulmuş ayrıca kendisinden *Sahîh-i Buhârî*'nin yanında Kütüb-i Sitte'nin diğer kitapları için de icazet almıştır.²²¹ Yine Muhammed Emin eş-Şinkî'ten (1907-1974) *Bulûğu'l-merâm*'ı okumuş ve ondan Kütüb-i Sitte için icazet almıştır. Ahmed b. eş-Şems el-Şinkî (ö. 1923), Şâkir el-İrâkî²²², Tâhir el-Cezâirî (1852-1920), Menâr Dergisi'nin sahibi Muhammed Reşid Rıza (1865-1935) gibi birçok âlimle de orada karşılaşmıştır.²²³ Bu âlimlerle olan görüşmeleri, onun hadis ilmine dair müstakil görüşlerinin şekillenmesine zemin hazırlamıştır. Öyle ki kendi asrında seçkin ve meşhur bir kişi haline gelmiş ve hadis ilminde bir otorite kabul edilmiştir.

²¹⁸ *Şemsiyye*, Ali b. Ömer el-Kâtibî el-Kazvînî'nin (ö. 675/1277) mantığa dair risâlesidir. *Şerhu'l-Kutb* ise, Kutbüddin er-Râzî'nin bu esere yazdığı *Tahrîrü'l-kavâ'idü'l-mantikiyye fî şerhi'r-risâleti's-Şemsiyye* adlı şerhidir. Ali Durusoy, “eş-Şemsiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/531.

²¹⁹ Ebü'l-İrfân Muhammed b. Alî es-Sabbân el-Mısırî'nin (ö. 1206/1792) beyân ilmine dair eseri. Zülfikar Tüccar, “Sabbân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/335-336.

²²⁰ Tirmizî, *Sünenü Tirmizî*, 1/95-6 (muhakkikin girişi); Ahmed Muhammed Şâkir, *Yevmiyyâtu âlim*, 31-32 (muhakkikin girişi); Abdurrahîm, *Menhecü Ahmed Muhammed Şâkir fî tahkîki'n-nusûs*, 71-72; Eserî, “Tercemetü'l-Allâme eş-Şeyh Ahmed Muhammed Şâkir ve Beyânu Cuhûdihî'l-İlmiyye”, 175; Usâme Ahmed Şâkir, *Min alâmi'l-asr*, 30. Âtîf et-Tihâmî, “eş-Şeyh Ahmed Şâkir ve Menhecuhû fî Müsnedi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel”, 124-125.

²²¹ Ahmed Muhammed Şâkir, *Yevmiyyâtu âlim*, 33 (muhakkikin girişi).

²²² Ahmed b. eş-Şems el-Şinkî, Şâkir el-İrâkî'nin ders üslûbunun, derste bir öğrencinin bir konuda soru sorması ve onun ilgili konuda hadis kitaplarında geçen tüm hadisleri isnadlarıyla naklederek rivâyetler arasındaki ihtilafları açıklamak şeklinde olduğu aktarılmıştır. bkz. Ahmed Muhammed Şâkir, *Yevmiyyâtu âlim*, 34 (muhakkikin girişi).

²²³ Ahmed Muhammed Şâkir, *Yevmiyyâtu âlim*, 34 (muhakkikin girişi).

Ezher Üniversitesi'nden 1917'de -en yüksek derece olan- şehâdetü'l-âlimiyye (âlimlik diploması)²²⁴ alarak mezun olduktan sonra şer'î ilimlerin okutulduğu Osman Mâhir Medresesi'nde 4 ay kadar hocalık yapmış ve sonrasında Zagazig'de²²⁵ Şer'î mahkeme memuru, sonra da kadı olarak atanmış ve çeşitli mahkemelerde kadılık yapmıştır. Bu süreçte kimseyi taklit etmeksizin kendi ictihâdıyla fetvalar vermiş hatta bazı fetvaları çok meşhur olmuştur.²²⁶ Zamanla görevde derecesi artarak Yüksek Şariat Mahkemesi üyesi olmuş ve Yüksek Şariat Mahkemesi başkanlığına kadar yükselmiştir. 1951'de -yaklaşık 60 yaşında- bu görevinden emekli olmuştur.²²⁷ Emekliliğinden sonra ise vefatına kadar kendini ilmî çalışmalarına vermiştir.²²⁸

Resmi görevlerinin yanında 7 ay kadar “Mecelletü'l-hedyi'n-nebevî” dergisinin editörlüğünü yapmış, el-Ezher'de hadis usûlü ve cerh-tadîle dair dersler vermiştir.²²⁹ Yine el-Ezher'de Kütüb-i Sitte'nin hadislerinin toplanması için oluşturulan, içerisinde Zâhid el-Kevserî ve Muhammed Fuâd Abdalbâkî (1882-1968) gibi âlimlerin bulunduğu komiteye iştirak etmiştir.²³⁰ el-Ezher'in önde gelen hocalarıyla beraber ilahiyat fakültelerindeki hadis ve tefsir derslerinin müfredatını geliştirme komitesine katılmıştır.²³¹

Ahmed Şâkir tüm bu süreçlerde ilmî çalışmalarını, hadis, fıkıh ve edebiyat alanlarındaki neşirlerini devam ettirmiştir.²³² Özellikle 1911 senesinde okumaya başladığı Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i üzerinde uzun yıllar çalışarak neredeyse bu esere ömrünü vermiştir.²³³

²²⁴ Detaylı bilgi için bkz. Ekmeleddin İhsanoğlu, “Âlimiyye”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi** (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/464-465.

²²⁵ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/12 (muhakkik Ahmed Şâkir'in girişi).

²²⁶ Ahmed Muhammed Şâkir, **Yevmiyyâtu âlim**, 27 (muhakkikin girişi).

²²⁷ Berâcîlî, **Meâlimu menheci's-Şeyh Ahmed Şâkir fî nakdi'l-hadîs**, 33; Eserî, “Tercemetü'l-Allâme eş-Şeyh Ahmed Muhammed Şâkir ve Beyânu Cuhûdihî'l-İlmiyye”, 176; et-Tahtâvî, **Mine'l-ulemâi'r-ruvvâd fî rihâbi'l-Ezher**, 127; Mûdî bnt. Humeyyid b. Rumezzân es-Subey'i, “Cuhudu's-şeyh Ahmed Şâkir fî tahkiki ba'di turâsi'l-Arabiyye el-Muarreb li'l-Cevâlikî misâlen”, el-Mutemeru'l-İlmî ed-duvelî es-sâlis: Devru'l-Ezheri fi'n-nuhudi bi ulûmi'l-luğati'l-Arabiyye ve âdâbihâ ve'l-fikri'l-İslâmî, ed. Sâbir Abdudâyim Yûnus, 2012, 1944; Abdurrahîm, **Menhecu Ahmed Muhammed Şâkir fî tahkiki'n-nusûs**, 53-54.

²²⁸ Velîd Meşhûr Abduttevâb Fâris, **el-Ârau'l-usûliyye li'l-Allâme Ahmed Muhammed Şâkir** (İsmâiliye: Mektebetü'l-İmâmi'l-Buhârî, 2018), 24.

²²⁹ Abdurrahîm, **Menhecu Ahmed Muhammed Şâkir fî tahkiki'n-nusûs**, 53-54.

²³⁰ Abdurrahîm, **Menhecu Ahmed Muhammed Şâkir fî tahkiki'n-nusûs**, 56.

²³¹ Abdurrahîm, **Menhecu Ahmed Muhammed Şâkir fî tahkiki'n-nusûs**, 56.

²³² Ahmed Muhammed Şâkir, **Yevmiyyâtu âlim**, 35 (muhakkikin girişi).

²³³ Ahmed Muhammed Şâkir, **Yevmiyyâtu âlim**, 32-33 (muhakkikin girişi); Abdurrahîm, **Menhecu Ahmed Muhammed Şâkir fî tahkiki'n-nusûs**, 72. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/19 (muhakkik Ahmed Şâkir'in girişi).

Ahmed Şâkir'in son yazısı İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) *eş-Şi'r ve 'ş-şu 'arâ* adlı eserinin ikinci baskısının mukaddimesidir. Bundan yaklaşık iki ay sonra, geçirdiği bir hastalık sebebiyle ameliyat olmuş ve bu ameliyattan birkaç gün sonra 26 Zilkade 1377/14 Haziran 1958 tarihinde Kâhire'de vefat etmiş ve oradaki el-Gafir mezarlığına defnedilmiştir.²³⁴ Üzerine çalıştığı son eser ise İbn Kesîr'in *Umdetu't-tefsîr*'inin 5. cildinin özeti ve tahkikidir.²³⁵

C. İtikâdî ve Fıkhî Mezhebi

Ahmed Şâkir itikadi görüşünün Kitap ve sünnete bağlı olan Ehl-i sünnet ve'l-cemâatin, selefin akidesi olduğunu belirtmekte, örneğin sıfatlar konusunda da teşbih ve temsile gitmeden olduğu gibi kabul ettiğini ifade etmektedir.²³⁶

Mezhebi Hanefî olup İmam Şâfiî'ye de büyük bir hayranlık duymaktadır.²³⁷ 30 sene kadar Hanefî mezhebine göre fetva vermiş olsa da daha sonra kendisi -babasının üslûbunun ve daha sonra yaptığı yoğun okumaların üzerindeki etkisiyle- ictihâdî bir konuda hüküm vereceği zaman bir mezhebe bağlı kalmadan o husustaki güçlü delile bakarak hareket ettiğini ifade etmektedir. O, mezhep imamlarının hiçbirinin taklit edilmeyi istemediğini, yalnızca insanlara ilmi öğretip delillerini açıkladıklarını ifade etmektedir. Ayrıca Allah'ın âlimlerden herhangi birinin sözlerini insanlar için bir hüccet kılmadığını, hüccetin yalnızca Kitap, sahih sünnet ve bunlardan istinbât edilenlerin olduğunu ifade ederek mezhebî taassuba karşı olduğunu belirtmiştir.²³⁸ Nitekim *Nizâmu't-talâk* adlı eserindeki ifadelerinde de herhangi bir mezhebe bağlı olmadığını açıkça görülmektedir.²³⁹

²³⁴ Usâme Ahmed Şâkir, *Min alâmi'l-asr*, 57.

²³⁵ Abdurrahîm, *Menhecu Ahmed Muhammed Şâkir fî tahkîki'n-nusûs*, 66.

²³⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 5/115, 6/349, 7/299, 431 (muhakkik Ahmed Şâkir'in girişi). Berâcîlî, *Meâlimu menheci's-Şeyh Ahmed Şâkir fî nakdi'l-hadîs*, 36-37. Akâide dair diğer görüşleri için bkz. Fâris, *el-Ârâu'l-usûliyye li'l-Allâme Ahmed Muhammed Şâkir*, 32-35.

²³⁷ Ahmed Şâkir, İmam Şâfiî hakkında "Eğer bir âlimin bir âlimi taklit etmesi caiz olsaydı bana göre buna en layık kişi İmam Şâfiî olurdu, ben -abartmadan söylüyorum- Kitap ve Sünnet'i anlama, onlara dikkatli bir şekilde bakarak titizlikle hüküm çıkarma, delilleri ortaya koyarak muhaliflerini bastırma açısından onun gibisinin İslâm'da ortaya çıkmadığına inanıyorum. Onun dili son derece açıktır ve belâgatta da zirve noktasındadır." demiştir. Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, *er-Risâle*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Kâhire: Şeriketü Mektebeti ve Matba'ati Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, 1940), 5 (muhakkikin girişi).

²³⁸ Abdurrahîm, *Menhecu Ahmed Muhammed Şâkir fî tahkîki'n-nusûs*, 89; Berâcîlî, *Meâlimu menheci's-Şeyh Ahmed Şâkir fî nakdi'l-hadîs*, 34-35; Ahmed Muhammed Şâkir, *Cemheratu'l-makâlâtî'l-Allâmeti's-Şeyh Ahmed Muhammed Şâkir mea ehemmi't-ta'akubâtî's-şeyh alâ dâirati'l-Meârifi'l-İslâmiyye*, ed. Abdurrahman b. Abdulaziz b. Hammâd el-Akl (Riyâd: Dâru'r-Riyâd, 2005), 172-173; Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, *er-Risâle*, 5,8 (muhakkik Ahmed Şâkir'in girişi).

²³⁹ Âtîf et-Tihâmî, "eş-Şeyh Ahmed Şâkir ve Menhecuhû fî Müsnedi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel", 125; Ahmed Muhammed Şâkir, *Nizâmu't-talâk fî'l-İslâm* (Kâhire: Mektebetü's-Sünne, 1936), 7-10.

D. İlmî Kişiliği ve Âlimlerle İlişkisi

Ahmed Şâkir erken yaşlarından beri büyük bir ciddiyetle ilimle iştigal etmiş ve ilmi bir emanet olarak görmüştür. Öyle ki bu emanetin sorumluluğunun bilinciyle bazı kitapları tahkik etmekten çekindiği olmuştur. Örneğin *Sünen-i Tirmizî*'nin şerhine başladığı zamanlardan bahsederken “*Neredeyse başlamayacaktım hatta kalemi bıraktığım oldu...*” diyerek başlangıçta bu kitabı tahkik etmeye cesaret edemediğini, ancak daha sonra gençliğin verdiği bir heyecanla ve bu kitaba duyduğu muhabbetle tahkike başladığını ve işini Allah’a havale ederek O’nun (c.c.), niyetini halis kılacağına olan inancına sarıldığını ifade etmektedir.²⁴⁰

Ahmed Şâkir’in en bariz özelliklerinden biri de mesele ilim olduğunda hakkı söylemekten asla çekinmemesi ve bir hata gördüğünde onu yapan kim olursa olsun karşısında durmasıdır. Buna, İmam Şafî’nin *er-Risâle*’sinde düştüğü bir hataya Ahmed Şâkir’in söz konusu eserin tahkikinde dikkat çekmesini örnek olarak göstermek mümkündür. O, İmam Şafî’nin “*Allah’ın Kitabında, Peygamberinin Sünnetine Uymayı Farz Kılmasının Açıklaması*” başlığında, peygambere imanın Allah’a imanla birlikte zikredilmesine dayanarak peygamberin faziletine ve ona uymanın gerekliliğine delil olarak getirdiği “...فَآمِنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ...” (...Allah’a ve peygamberlerine iman edin...) şeklindeki Nisâ Sûresi’nin 171. âyetinde “rusul” kelimesini, zihni benzer manadaki diğer âyetlere kayarak “rasûl” şeklinde hatalı yazmasına dikkat çekmiş ve buna daha önce kimsenin işaret etmemesini şu sözlerle eleştirmiştir:

“İsmet (hatasızlık/hatadan korunmuşluk), Allah, kitapları ve peygamberleri için söz konusudur. Seleften bazı âlimlerin dedikleri gibi Yüce Allah, kendi kitabından başka bir kitaba ismeti/hatasızlığı nasip etmemiştir...*er-Risâle*’nin Rebî‘ [ö. 270/884] tarafından yazılan asıl nüshası, 650 senesi sonrasına kadar yaklaşık dört asır, onlarca saygın âlim ve ezberi güçlü imanın elleri arasında varlığını korudu. *Er-Risâle*’yi, aslına uygun şekilde devam eden ön kabullerine dayanarak okuyup okutuyor, çoğaltıyor ve karşılıklı mütâlaa ediyorlardı. Bunlar arasında da parmakla gösterilecek âlimler, nadir bulunan şahsiyetlerin kabulleri söz konusuydu. Ancak bunların hepsi aynı hataya düştüler, durumu tahkik edip düzeltmeyi akıllarına getirmediler...Hiçbirinin aklına, İmam Şafî’nin –ki o imamların imamıdır; bu ümmetin, sözü delil olan bir âlimidir– Kur’ân’dan bir ayeti okurken ve onu bir konuya delil olarak getirirken hata yapmış olabileceği ihtimali gelmedi...Burada mevzubahis olan konu, İslâm’ın son derece açık

²⁴⁰ Abdurrahîm, *Menhecu Ahmed Muhammed Şâkir fî tahkîki’n-nusûs*, 64.

olan hususlarındandır. Zira konu hakkındaki Kur'an delilleri mütevâtirdir, Kur'ân âyetleri de tamamen korunarak okunmuş ve nakledilmiştir. Durum böyle olunca, imama duyulan güvenden hareketle, taklidi benimseyen hiç kimse meselenin gerçek yüzünü ortaya koymak için kendisini yormamış... Biz bu noktada, İmam Şafîî'nin *er-Risâle*'nin 136. paragrafında geçen şu deyişini söyleriz: Taklitçilik yüzünden pek çok kişi gaflete düşmüştür; Allah gerek bizleri gerekse onları bağışlasın.”²⁴¹

Ahmed Şâkir kendisine de ilmî açıdan herhangi bir eleştiri yapıldığında bundan asla bir rahatsızlık duymamaktadır. Öyle ki Seyyid Ahmed Sakr'ın (1915-1989) Ahmed Şâkir'in tahkik ettiği *eş-Şi'r ve 'ş-şu'arâ* adlı eseri belli hususlarda tenkit etmesi üzerine şöyle söylemiştir:

“Pek çok kardeşimizin, Seyyid Ahmed Sakr'ın eleştirilerinden rahatsız olduğumu iddia ettiği bana ulaştı... Sert veya yumuşak, ilmî herhangi bir eleştiriden dolayı asla rahatsız olmadım. Çünkü ilim emanettir ve ben ilmî bir eleştiriden rahatsız olmanın, o hususta üste çıkmaya çalışmanın ne âlimlerin ne de müminlerin ahlakından olmadığını düşünüyorum. Bu ancak ilmî bir gösteriş ve kibirden ibarettir.”²⁴²

Ayrıca o Ahmed Sakr'ın eleştirilerine 2. baskıda üzerinde herhangi bir tasarrufta bulunmaksızın²⁴³ yer vererek doğru olduğunu düşündüğü eleştirileri kabul edip ikinci baskıda düzelttiğini, onun hatalı olduğunu düşündükleri üzerine birkaç istisna dışında bir eleştiri yazmayı düşünmediğini söylemektedir. Bakış açısından kaynaklı ihtilaflara da okuyucu görüp istediği görüşü kabul etsin diye yer verip onların tercihinin bırakmıştır. Ahmed Şâkir “*Benim insanlara kendi görüşümü dikte etme gibi bir yetkim yok ki bu âlimlerin ahlakına yakışan bir davranış da değildir.*”²⁴⁴ demiş, Abbas el-Akkâd'a (1889-1964) yazdığı eleştiriden dolayı Akkâd'ın, Ahmed Şâkir'i, onun kendisine olan kini sebebiyle eleştiri yazmakla itham etmesi üzerine de şöyle diyerek bu husustaki duruşunu ve ilmî emanete verdiği önemi ortaya koymuştur:

“Ahmed Şâkir (ben) hiçbir insana, küçük-büyük hiçbir canlıya karşı kalbinde kin ya da nefret taşımaz. Ben yalnızca Allah için ve Allah yolunda ilme dair bir şeyler yazan,

²⁴¹ Maşallah Turan, “Âlimlere Saygıda Ölçü (Ahmed Muhammed Şâkir ve İmam Şafîî Örneği Bağlamında)”, *Journal Of Social* 7/44 (2021), 1493-4. Şafîî, *er-Risâle*, 73-75.

²⁴² Abdurrahîm, *Menhecu Ahmed Muhammed Şâkir fî tahkiki'n-nusûs*, 65.

²⁴³ Yalnızca Abdusselam Harun'un tahkik ettiği kısımla ilgili eleştirilere yer vermemiştir. Müdfî bnt. Humeyyid b. Rumezân es-Subey'i, “Cuhudu's-şeyh Ahmed Şâkir fî tahkiki ba'di turâsi'l-Arabiyye el-Muarreb li'l-Cevâlîki misâlen”, 1953.

²⁴⁴ Beyyûmî, *en-Nehdatu'l-İslâmiyye fî Siyeri A'lâmihe'l-Mu'asirîn*, 100.

araştırmalar yapmaya çalışan biriyim. O ne derse desin beni fitratımdan ve kendime çizdiğim sınırlardan çıkaramayacaktır.”²⁴⁵

Ahmed Şâkir’in eleştirilere verdiği kıymeti açıkça gösteren bir durum da Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inde 3. ciltten itibaren “el-İstidrâk ve’t-ta’kîb” şeklinde bir bâb açarak burada eserin neşrinden sonra kendisine gelen düzeltmelere yer vermesidir. O, söz konusu bölümde bu konuya şöyle değinmektedir:

“Kendimi her cüzün sonuna bu babı eklemeye mecbur hissettim çünkü senedlerin tahkiki ve tenkidi zor bir iştir ve ne kadar dikkat edilirse edilsin muhakkak hatalar çıkacaktır. Böyle de oldu. Ne zaman tekrar gözden geçirsem ve incelesen ya da bir şekilde denk gelsem gözümünden kaçan ve düzeltilmesi gereken hatalar buluyorum. Bu sebeple hadis âlimi kardeşlerimden bana düzeltilmesi gereken noktalarda geri dönüş yapmasını rica ediyorum.”²⁴⁶

Devamında ise şöyle söylemektedir:

“Sonra seneler geçti, bana herhangi bir geri dönüş sağlanmadı. Oysa ben gerçekten bunu istiyordum. Çünkü ilim bir emanettir. Özellikle de İslâm’ın asılları olan Kitap ve sünnete dair ilimler söz konusuysa... Sonra bir gün kendisini daha önce tanıma şerefine nail olmadığım kıymetli âlim bir kardeşimin yazısı bana ulaştı. Onun yazısından faziletini, ilmini ve araştırmalarındaki titizliğini anladım. Birinci ciltten sekizinci cilde kadar titiz eleştiri ve düzeltmeleri içeriyordu...”²⁴⁷ Ben de onun bu ince araştırmalarından memnuniyet duyarak ve sözümü yerine getirerek (hepsini inceledikten sonra) “*A’zamî dediki*” şeklinde ona nispet edip düzeltmelerini aynen aktardım. Onun eleştirisinin doğru olduğunu kabul ettiysem herhangi bir şey söylemeden naklettim. Nadiren de olsa farklı bir düşüncede olduğum durumlarda ise - beni hatalı da bulsa hoşgörüsüyle karşılayacağına inanarak- doğru olduğuna düşündüğüm şeyi belirttim. Hepimiz Allah’a hamdolsun ki bu şerefli ilmin, nebevî sünnetin hizmetinde bulunan kimseleriz. İhlâslı ilim dışında bir maksadımız da yoktur. Allah hepimizi sâlih amellere muvaffak kılsın.”²⁴⁸

²⁴⁵ Abdurrahîm, *Menhecu Ahmed Muhammed Şâkir fî tahkîki’n-nusûs*, 65.

²⁴⁶ Abdurrahîm, *Menhecu Ahmed Muhammed Şâkir fî tahkîki’n-nusûs*, 323; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 15/251.

²⁴⁷ Abdurrahîm, *Menhecu Ahmed Muhammed Şâkir fî tahkîki’n-nusûs*, 323-324.

²⁴⁸ Abdurrahîm, *Menhecu Ahmed Muhammed Şâkir fî tahkîki’n-nusûs*, 324; Âtîf et-Tihâmî, “eş-Şeyh Ahmed Şâkir ve Menhecuhû fî Müsnedi’l-İmâm Ahmed b. Hanbel”, 123-124. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Kâhire: Dâru’l-Me’ârif, 1954), 15/251-2.

Tüm bu zikredilenlerden anlaşılacağı üzere Ahmed Şâkir eleştirilere ve farklı fikirlere hep açık olmuş ve son derece kıymet vermiştir. Onun yalnızca Mısır'dan değil İslâm aleminin her tarafından nice âlim, düşünür ve siyasetçilerle alakasının olması ve evinin her çeşit insana açık olması da buna bir delil niteliğindedir. Öyle ki Ebu'l-Hasen en-Nedvî (1914-1999) onun evini “âlimler evi” diye nitelemiştir. O, nakledildiğine göre evinde ağırladığı kimselerle ilmî istişare ve münazaralar yapar, bazı noktalarda ittifaka varır bazı noktalarda da ihtilafa düşerdi.²⁴⁹

Ahmed Şâkir'in, 1947-1951 tarihleri arasında Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı yapmış olan Ahmed Hamdi Akseki'yle (1887-1951) de iletişimi olmuştur. Akseki, kendisine tahkik ettiği eserlerden istifade ettiğini belirttiği, özellikle de Ahmed b. Hanbel'in *Müsned* tahkikinden övgüyle bahsettiği ve Ahmed Şâkir'in kendisine gönderdiği *Müsned* ciltleri için “*Bu nezaketinizi hayatım boyunca unutmayacağım, bu telif, kütüphanemin başköşesini süslüyor.*” şeklinde ifadeleri kullandığı bir teşekkür mektubu göndermiştir.²⁵⁰

E. Döneminin Siyasi ve Toplumsal Durumu

Ahmed Şâkir, İslâm devletlerinin İngiliz ve Fransa sömürgesi altında olduğu, Müslümanların zayıf düştüğü, Müslüman âlimlerin de Avrupalıların ve müsteşriklerin fikrî saldırılarıyla İslâm dinini karalama çalışmaları karşısında kendilerini yenilmiş hissederek üzerlerine düşeni yerine getirmekten aciz oldukları bir dönemde yaşamıştır. Müsteşriklerin fikrî saldırıları, İslâm aleminin ilim merkezi olması sebebiyle bilhassa Mısır'a yoğunlaşmış durumdaydı. Mısır'da durum böyleyken Yahudiler de bir yandan Filistin'i işgal etme planları yapmaktaydı. Nihayetinde Avrupalıların Müslümanlara karşı kurdukları planlar ve İslâm toplumunu bozmaya yönelik faaliyetleri sebebiyle İslâm şeriatının hükümleri insanların hayatından uzaklaştı ve İslâm dinine bağlılık geri kalmışlığın sebebi olarak görülmeye başladı.²⁵¹

Ahmed Şâkir, işte böyle bir ortamda şiddetle ve büyük bir özveriyle, Kur'ân ve Sünnet'e bağlılığa karşı açılan her türlü fikrî saldırıyla mücadele etmiştir. Onun “Eyyetuhe'l-ümemü'l-müsteb'ide”, “Beyânun ilâ ümmeti'l-Mısriyye hâssaten ilâ

²⁴⁹ Abdurrahîm, **Menhecû Ahmed Muhammed Şâkir fî tahkîki'n-nusûs**, 57.

²⁵⁰ Abdurrahîm, **Menhecû Ahmed Muhammed Şâkir fî tahkîki'n-nusûs**, 57. Mektubun tamamı için bkz. Mehmet Suat Mertoğlu, “Akseki'nin Ahmed Muhammed Şâkir'e Bir Mektubu: Sebîlürreşâd Yazarı Ahmet Hamdi Akseki'nin İslâm Dünyasına İlgisine Dair Notlar”, **İslâm Araştırmaları Dergisi** 36 (2016), 173-174.

²⁵¹ Ali Muhammed Süleymân Ferîd el-Ubeydî, **İhtiyârâtü's-Şeyh Ahmed Şâkir fî'l-Bâ'isi'l-hasîs** (Irak: Câmîatu'l-Enbâr, Külliyyetu'l-Ulûmi'l-İslâmiyye, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 23.

ümemi'l-Arabiyyeti'l-İslâmiyye âmmeten", "Tahiyyetu'l-mu'temiri'l-Arabî fî kaziyyeti Filistîn" gibi makalelerinde, bunların dışındaki nice telif ve tahkik çalışmalarında döneminin etkilerini ve İslâm dünyasının vaziyetine tepkilerini açıkça görmek mümkündür.²⁵²

F. Önemli Eserleri ve Tahkikleri

Ahmed Muhammed Şâkir tahkike büyük bir önem atfetmekte ve Müslümanların ellerindeki hazinenin farkında olmadıklarından, âlimlerimizin yazdığı nice kıymetli kitapları Avrupalı müsteşriklerin tahkik ettiğinden yakınmaktadır.²⁵³ Ayrıca o ilmî mirası dini ve dünyevi olarak ayırmamakta, bir bütün olarak görmektedir. Hadis, tefsir ve fıkha dair eserlerin yanında özellikle edebiyata dair birçok eseri tahkik etmesi, bunun yanında İbn Haldûn'un *Mukaddime*'si²⁵⁴ gibi sosyolojiye dair bir eseri çalışması, Hz. Âişe'nin (ö. 58/678) yaşı²⁵⁵, Filistin meselesi,²⁵⁶ astronomik hesapla hicrî ayların başlangıcının tespit edilip edilemeyeceği²⁵⁷ gibi döneme dair tartışmaları da ele alması tahkik ettiği eserlerin çeşitliliğini ortaya koymaktadır.

Ahmed Şâkir, vefatından iki sene kadar önce eserleri ve tahkiklerini içeren bir liste hazırlamıştır. Ancak bu liste düzenli olmayıp birçok eseri eksik gözükmektedir. Yine de listede tahkiklerin kaç cilt olduğu, hangi senede basıldığı, hatta basılmamış olan eserlerin tahmini olarak kaç cilt olacağı gibi kıymetli bilgiler yer almaktadır. Eşref Abdulsûd Abdurrahîm, *Menhecu Ahmed Şâkir fî tahkîki'n-nusûs* adlı eserinde Ahmed Şâkir'in makaleleri de dahil olmak üzere ulaşabildiği tüm eserlerinin, tahkikine başlayıp tamamlayamadığı ve neşredilmeyen eserlerinin, yapmayı istediği tahkik ve teliflerin hatta Ahmed Şâkir hakkındaki çalışmaların bibliyografyasını tarihi sıralamayla vermiştir.²⁵⁸ Bu sebeple biz burada yalnızca önemli gördüklerimizi zikretmekle yetineceğiz.

²⁵² Ubeydî, *İhtiyârâtü's-Şeyh Ahmed Şâkir fî'l-Bâ'isi'l-hasîs*, 23.

²⁵³ Yahyâ b. Âdem el-Kuraşî, *Kitâbu'l-harâc*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Kâhire: el-Matbaatu's-Selefiyye, 1384), 6 (muhakkikin girişi).

²⁵⁴ Abdurrahîm, *Menhecu Ahmed Muhammed Şâkir fî tahkîki'n-nusûs*, 117.

²⁵⁵ Abdurrahîm, *Menhecu Ahmed Muhammed Şâkir fî tahkîki'n-nusûs*, 117.

²⁵⁶ Abdurrahîm, *Menhecu Ahmed Muhammed Şâkir fî tahkîki'n-nusûs*, 114.

²⁵⁷ Abdurrahîm, *Menhecu Ahmed Muhammed Şâkir fî tahkîki'n-nusûs*, 114.

²⁵⁸ Abdurrahîm, *Menhecu Ahmed Muhammed Şâkir fî tahkîki'n-nusûs*, 102-144.

1. Tefsir

- **Tefsiru't-Taberî - Câmiu'l-beyân an tevilî âyi'l-Kurân:**²⁵⁹ İbn Cerîr et-Taberî'nin (ö. 310/923) bu tefsirini Ahmed Şâkir'in kardeşi Mahmûd Muhammed Şâkir tahkik etmiştir. Ahmed Şâkir ise tefsirin ilk 8 cildindeki hadislerin tahrîcini yapmış, eserde çokça geçen Ebû Ca'fer'in senedlerinin sıhhati hakkında bilgi vererek bazı râvilerin tercemelerine ve haklarındaki cerh-ta'dîl bilgilerine yer vermiştir. 4. ciltten itibaren de kardeşine hadislerin dışındaki rivâyetlerin senedleri ve râvileri hakkında bilgiler vermede yardım etmiştir. 9. ciltten itibaren kalan ciltleri ise Mahmûd Şâkir tek başına tamamlamıştır.²⁶⁰
- **Umdetu't-tefsîr ani'l-hâfız İbn Kesîr:** Ahmed Şâkir eserdeki isnadları hafzetmiş, zayıf hadisleri, İsrâiliyat kaynaklı rivâyetleri, tekrar eden sahâbe ve tâbiîn kavillerini ve kelami meselelerin ayrıntılarını eserden çıkararak eseri özetleyip tahkik etmiştir. Ayrıca İbn Kesîr'in biyografisini ve eserdeki rivâyetlerin ve konuların fihristini kitaba eklemiştir.²⁶¹ Ancak vefatı sebebiyle tamamlayamamış, Enfâl Sûresi'nin 8. âyetine kadar olan kısmı 5 cilt halinde yayınlanmıştır.²⁶²
- **Tefsiru Celâleyn:** Celâluddîn el-Mahallî (ö. 864/1459) ve Suyûtî'ye ait olan bu tefsirin tahkikini Ahmed Muhammed Şâkir ve kardeşi Ali Muhammed Şâkir yapmıştır.²⁶³

2. Hadis

- **el-Müsned:** Bizim de çalışmamıza konu edindiğimiz Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inin tahkikiyle uzun yıllar (1911-1946) çalışmış ancak tamamlamaya ömrü yetmemiştir. İçerisinde 40.000'e yakın hadis bulunan

²⁵⁹ Abdurrahîm, **Menhecu Ahmed Muhammed Şâkir fî tahkîki'n-nusûs**, 127; Berâcîlî, **Meâlimu menheci's-Şeyh Ahmed Şâkir fî nakdi'l-hadîs**, 38.

²⁶⁰ Ahmed Muhammed Şâkir, **Cemheratu'l-makâlât**, 68 (neşredenin girişi); el-Esed Nâsiruddîn, "Tefsîru't-Taberî ev Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kurân li't-Taberî; Râceahû ve Harrace Ehâdîsehû Ahmed Muhammed Şâkir; Hakkakahû ve Alleka Havâşiyehû Mahmûd Muhammed Şâkir", **Mecelletü Me'ahedi'l-Mahtûtâtî'l-Arabiyye** 2/1 (1956), 209.

²⁶¹ Abdurrahîm, **Menhecu Ahmed Muhammed Şâkir fî tahkîki'n-nusûs**, 132; Berâcîlî, **Meâlimu menheci's-Şeyh Ahmed Şâkir fî nakdi'l-hadîs**, 38. Hikmet Ahmed el-Harîrî, "eş-Şeyh Ahmed Muhammed Şâkir", **el-Beyân** 39 (1991), 50.

²⁶² Ahmed b. Abdullah, "Ahmed Şâkir ve cuhûduhu fi'l-hadîsi ve'd-difa' anhu", **Nuhbetun min Ulemâi'd-Duveli'l-İslâmiyye** 13 (Ekim 1997), 119; Ahmed Muhammed Şâkir, **Cemheratu'l-makâlât**, 70 (neşredenin girişi).

²⁶³ Abdurrahîm, **Menhecu Ahmed Muhammed Şâkir fî tahkîki'n-nusûs**, 127; Berâcîlî, **Meâlimu menheci's-Şeyh Ahmed Şâkir fî nakdi'l-hadîs**, 38.

eserdeki 8099 hadisi tahkik ederek 16 cilt halinde neşredebilmiş ve 16. ciltteki 680 hadisın belli bir bölümünü neşre hazırladıktan sonra vefat etmiştir. Cildin geri kalan hadislerini ise Dr. Abdülmecid Hâşim el-Hüseynî tahkik etmiştir.²⁶⁴ Bu *Müsned*'in 1974'te basılan Dâru'l-me'ârif baskısıdır. Dâru'l-hadîs baskısında (1995) ise eserin kalanını tahkik eden Hamza ez-Zeyn'dir.²⁶⁵ Ahmed Şâkir esere konularına göre bir fihrist hazırlamış ayrıca tahkikin başına *Müsned*'e bir mukaddime olacak nitelikte iki eseri, Ebû Mûsâ el-Medenî'nin (ö. 581/1185) *Hasâisu'l-Müsned*'i ve İbnu'l-Cevzî'nin (ö. 597/1201) *el-Mes'adü'l-Ahmed fî hatmi Müsnedi'l-İmâm Ahmed*'ini²⁶⁶ de eklemiştir.²⁶⁷ Tahkikindeki metoduna bilahare değinilecektir.

- ***Elfiyetu's-Suyûtî fî mustalahi'l-hadîs:*** Eser İbnu's-Salâh'ın *Mukaddime*'sinin Suyûtî tarafından manzum hale getirilmiş şeklidir. *Nazmü'd-dürer fî 'ilmi'l-eser* olarak da bilinmektedir.²⁶⁸ Ahmed Şâkir eseri tahkik ederek ve dipnotlarda geniş açıklamalarda bulunarak şerh etmiştir.²⁶⁹
- ***Câmiu'l-ulûm ve'l-hikem fî şerhi hamsîne hadîsen min cevâmiu'l-kelim:***²⁷⁰ Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Receb el-Hanbelî'nin (ö. 795/1393) Nevevî'nin kırk iki hadis ihtiva eden *el-Erba'în* adlı mecmuasının elliye tamamlanarak yapılmış şerhidir.²⁷¹
- ***el-Bâ'isu'l-hasîs şerhu ihtisârî ulûmi'l-hadîs:***²⁷² *İhtisâru 'Ulûmi'l-hadîs*, İbnu's-Salâh eş-Şehrezûrî'nin *Mukaddimetü İbni's-Salâh* diye tanınan '*Ulûmü'l-hadîs* adlı eserinin İbn Kesîr tarafından yapılan özetidir. İbn Kesîr esere önemli ilâvelerde bulunmuş, ihtilâflı konularda kendi tercihini belirtmiştir. Ahmed Muhammed Şâkir'in *el-Bâ'isu'l-hasîs şerhu İhtisârî*

²⁶⁴ Abdurrahîm, *Menhecu Ahmed Muhammed Şâkir fî tahkîki'n-nusûs*, 120. Berâcîlî, *Meâlimu menheci's-Şeyh Ahmed Şâkir fî nakdi'l-hadîs*, 38. Tanâhî, "Ahmed Muhammed Şâkir", 2/104.

²⁶⁵ Maden, *Ahmed b. Hanbel'in el-Müsned'i Üzerine Bibliyografik Bir İnceleme*, 37-38.

²⁶⁶ Berâcîlî, *Meâlimu menheci's-Şeyh Ahmed Şâkir fî nakdi'l-hadîs*, 40.

²⁶⁷ Harîrî, "eş-Şeyh Ahmed Muhammed Şâkir", 50.

²⁶⁸ Halit Özkan, "Süyûtî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/193.

²⁶⁹ Abdurrahîm, *Menhecu Ahmed Muhammed Şâkir fî tahkîki'n-nusûs*, 103,110.

²⁷⁰ Abdurrahîm, *Menhecu Ahmed Muhammed Şâkir fî tahkîki'n-nusûs*, 104.

²⁷¹ Cengiz Kallek, "İbn Receb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/245.

²⁷² Abdurrahîm, *Menhecu Ahmed Muhammed Şâkir fî tahkîki'n-nusûs*, 112-113; Berâcîlî, *Meâlimu menheci's-Şeyh Ahmed Şâkir fî nakdi'l-hadîs*, 39.

'ulûmi'l-hadîs adıyla şerh ederek yayımladığı eser daha çok *el-Bâ'isü'l-hasîs* adıyla meşhur olmuştur.²⁷³

- ***el-Câmiu's-sahîh (Sünenü't-Tirmizî)***: Tamamlayamadığı çalışmalarından biri olan bu eserin iki cildini, doksan altı sayfalık bir mukaddime ve geniş dipnotlarla neşretmiştir.²⁷⁴ 616 kadar hadisini tahkik ettiği eserin kalanını Muhammed Fuâd Abdulbâkî ve İbrahim Atve (ö. 1417/1996) tamamlamıştır.²⁷⁵ Ahmed Şâkir'in esere yazdığı mukaddime, tahkik ilmi açısından ciddi önem arz etmektedir. O, mukaddimesinde nitelikli bir tahkikin vasıflarından bahsetmenin yanında oryantalistlerin tahkiklerine olan fazlaca güveni ve tahkikle ilgili fihrist hazırlamak gibi birçok şeyi onların keşfettiği düşüncesini eleştirmekte ve daha önce İslâm âlimlerinin bunu farklı şekillerde uyguladıklarına dair örnekler vermektedir. Ayrıca mukaddime Tirmizî'nin eserdeki metoduna dair bilgiler de bulunmaktadır.²⁷⁶
- ***Sahîhu'l-Buhârî bi şerhi'l-Kirmânî***: Ahmed Şâkir eserin yalnızca 2. cildinin tahkikini yapmıştır.²⁷⁷
- ***Hadisu's-sem' ve't-tâ'a***: Ahmed Şâkir'in *Müsned*'in 4668 numaralı hadisi olan “Müslüman kişinin hoşlandığı ve hoşlanmadığı şeylerde -kendisine bir ma'siyet emredilmediği müddetçe- işitip itaat etmesi gerekir. Ma'siyet emredildiğinde işitmek de itaat etmek de yoktur.”²⁷⁸ hadisi üzerine itaatin vacip olan ve haram olan çeşitlerini açıkladığı küçük bir cüzüdüdür.²⁷⁹
- ***Muhtasarü Süneni Ebî Dâvûd li'l-hâfız el-Münzirî ve Meâlimu's-sünen li'l-hattâbî, ve Tehzibu's-Süneni İbn Kayyim el-Cevziyye***: İlk 3 cildin

²⁷³ Abdülkerim Özeydın, “İbn Kesîr Ebü'l-Fidâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/133.

²⁷⁴ Abdurrahîm, *Menhecu Ahmed Muhammed Şâkir fî tahkîki'n-nusûs*, 113; Berâcîlî, *Meâlimu menheci's-Şeyh Ahmed Şâkir fî nakdi'l-hadîs*, 38. et-Tanâhî, “Ahmed Muhammed Şâkir”, 2/104.

²⁷⁵ Eserî, “Tercemetü'l-Allâme eş-Şeyh Ahmed Muhammed Şâkir ve Beyânu Cuhûdihî'l-İlmiyye”, 178; Hasan Ali eş-Şâyikî, “Cuhûdu's-şeyh Ahmed Muhammed Şâkir fî tahkîk ve fehreseti kütübî's-sünneti'n-nebeviyyeti's-şerife”, 166.

²⁷⁶ Tirmizî, *Sünenü Tirmizî*, 1/5-74 (muhakkik Ahmed Şâkir'in mukaddimesi). Belirtilen sayfalardaki mukaddimenin 16-66 sayfa aralığında tahkik ilmine dair bilgilerin verildiği bölümü Abdulfettâh Ebû Gudde ayrı bir kitap olarak üzerine faydalı bulduğu bazı bölümleri de eklemek suretiyle tahkik edip *Tashîhu'l-kütübî ve Sun'u'l-fehârisi'l-mu'cemeti ve keyfiyyetu zabti'l-kitâb ve sebku'l-Müslimîne el-İfrence fî zâlik* adıyla neşretmiştir.

²⁷⁷ Abdurrahîm, *Menhecu Ahmed Muhammed Şâkir fî tahkîki'n-nusûs*, 113. Berâcîlî, *Meâlimu menheci's-Şeyh Ahmed Şâkir fî nakdi'l-hadîs*, 39.

²⁷⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/349-350.

²⁷⁹ Berâcîlî, *Meâlimu menheci's-Şeyh Ahmed Şâkir fî nakdi'l-hadîs*, 39.

tahkikine iştirak etmiştir.²⁸⁰ Muhammed Hâmid el-Fıkî'nin (1892-1959) de iştirakiyle tahkik edilen kitap 8 cilt halinde basılmıştır.²⁸¹

- **Sahîh-u İbn Hibbân:**²⁸² Ahmed Şâkir, Emir Alâuddin İbn Balabân el-Fârîsî'nin (ö. 739/1339) konulara göre tertibini esasa alarak eserdeki 137 hadisi (yalnız ilk cildi) tahkik etmiş ve dipnotlarda yer yer güncel meselelere de değinerek kıymetli bilgiler vermiştir. Ahmed Şâkir esere ayrıca bir mukaddime yazarak eserin önemine dikkat çekmiş, İbn Hibbân'ın hayatına ve İbn Balabân'ın hayatına da yer vermiştir.²⁸³
- **İhkâmu'l-ahkâm Şerhu Umdeti'l-ahkâm:** Takiyyuddin İbn Dakîk el-İd'in (ö. 702/1302) Abdulğani el-Makdîsî'nin (ö. 600/1203) *Umdetu'l-ahkâm* adlı eserine yaptığı bu şerh çalışmasını Muhammed Hâmid el-Fıkî tahkik etmiş, Ahmed Muhammed Şâkir onu gözden geçirerek bir mukaddime yazmıştır.²⁸⁴
- **Elfiyetü'l-hadîs:** Irâkî'nin bu eserini Ahmed Muhammed Şâkir tashih etmiş, Ali Muhammed Şâkir gözden geçirmiştir.²⁸⁵
- **Şerhu Nuhbeti'l-fiker:** Kardeşi Alî Muhammed Şâkir ile birlikte İbn Hacer'in bu eserini tashih edip ve gözden geçirmiştir.²⁸⁶
- **el-Harâc:** Ahmed Şâkir, Yahyâ b. Âdem el-Kuraşî'nin (ö. 203/818) bu eserini tahkik etmiş, hadislerin sıhhatini belirtmiş, dipnotlarda kıymetli açıklamalarda bulunmuş ve konular için, Yahyâ b. Âdem'in hocaları, kabileler, milletler, mekanlar için fihristler eklemiştir.²⁸⁷

3. Fıkıh ve Fıkıh Usûlü

- **Risâletü's-Şafî:** Ahmed Şâkir, Şafîî hayattayken ondan imla eden talebesi er-Rebî' b. Süleyman el-Muradî'nin aslından yazılan nüshayı

²⁸⁰ Abdurrahîm, *Menhecu Ahmed Muhammed Şâkir fî tahkîki'n-nusûs*, 122. Berâcîlî, *Meâlimu menheci's-Şeyh Ahmed Şâkir fî nakdi'l-hadîs*, 39.

²⁸¹ Harîrî, "eş-Şeyh Ahmed Muhammed Şâkir", 50.

²⁸² Abdurrahîm, *Menhecu Ahmed Muhammed Şâkir fî tahkîki'n-nusûs*, 125.

²⁸³ Ahmed Muhammed Şâkir, *Cemheratu'l-makâlât*, 80 (neşredenin girişi).

²⁸⁴ Abdurrahîm, *Menhecu Ahmed Muhammed Şâkir fî tahkîki'n-nusûs*, 126; Berâcîlî, *Meâlimu menheci's-Şeyh Ahmed Şâkir fî nakdi'l-hadîs*, 39.

²⁸⁵ Abdurrahîm, *Menhecu Ahmed Muhammed Şâkir fî tahkîki'n-nusûs*, 127.

²⁸⁶ Abdurrahîm, *Menhecu Ahmed Muhammed Şâkir fî tahkîki'n-nusûs*, 128; Berâcîlî, *Meâlimu menheci's-Şeyh Ahmed Şâkir fî nakdi'l-hadîs*, 39.

²⁸⁷ Abdurrahîm, *Menhecu Ahmed Muhammed Şâkir fî tahkîki'n-nusûs*, 106; Berâcîlî, *Meâlimu menheci's-Şeyh Ahmed Şâkir fî nakdi'l-hadîs*, 39. Yahyâ b. Âdem el-Kuraşî, *Kitâbu'l-harâc*, 173-209.

neşretmiştir.²⁸⁸ Kitaba yaklaşık 100 sayfalık bir mukaddime yazmış, hadislerini titizlikle tahrîc etmiş, kapsamlı bir fihrist hazırlamış ve açıklamalarda bulunmuştur. Ahmed Şâkir ilk defa bu tahkiki ile tanınmıştır.²⁸⁹

- ***Cimâ‘ul’-‘ilm:*** Şâfiî’nin, asrındaki bazı âlimlerle yaptığı fıkıh usûlüne dair münazaralarının bulunduğu bir eserdir. Bu münazaralar çoğunlukla haberlerle ihticâc, icmâ‘ın delil değeri, emir-nehî gibi meseleler etrafında dönmektedir. Ahmed Şâkir bu kitaba Şâfiî’nin *Kitâbu sıfâtî nehî’n-Nebî sallallâhu aleyhi ve sellem* ismindeki küçük kitabını da ekleyerek *el-Ümm* kitabı altında yayınlamıştır.²⁹⁰
- ***el-Muhallâ:*** İbn Hazm’a ait olan bu eserin yaklaşık 1/3’lük kısmının (ilk 6 cilt) tahkikine iştirak edip açıklamalarda bulunmuş ve bazı hadislerini tahrîc etmiştir.²⁹¹
- ***Ehsaru’l-muhtasirât fî fıkhi İmâm Ahmed b. Hanbel:*** Eserin tashihini ve gözden geçirilmesini Ahmed Muhammed Şâkir ve Ali Muhammed Şâkir yapmıştır.²⁹²
- ***el-İhkâm fî usûli’l-ahkâm:*** Ahmed Şâkir, Ebû Muhammed Alî b. Hazm el-Endülûsî ez-Zâhirî’nin bu usûl kitabını tahkik etmiştir.²⁹³
- ***Nizâmu’t-talâk fî’l-İslâm:*** (Telif) Herhangi bir mezhebe bağlı kalmadan, âyet ve hadislerle dayanarak yazdığı bu eser boşanmaya dair olup neşredildiği zaman büyük yankılar uyandırmıştır. Hatta Muhammed Zâhid Kevserî *el-İşfâk alâ ahkâmi’t-talâk* adlı bir risâle ile bu kitaba reddiye yazmıştır.²⁹⁴

²⁸⁸ Abdurrahîm, *Menhecu Ahmed Muhammed Şâkir fî tahkîki’n-nusûs*, 115. Berâcîlî, *Meâlimu menheci’s-Şeyh Ahmed Şâkir fî nakdi’l-hadîs*, 40.

²⁸⁹ Fethî Emîn, “eş-Şeyh Ahmed Şâkir -Muhaddisu’l-asr- Yefûzu bi Câizeti’l-Emîr Nâyif li Hidmeti’s-Sünneti’n-Nebeviyye”, 34.

²⁹⁰ Ahmed Muhammed Şâkir, *Cemheratu’l-makâlât*, 92-93 (neşreden giriş).

²⁹¹ Abdurrahîm, *Menhecu Ahmed Muhammed Şâkir fî tahkîki’n-nusûs*, 107,109; Berâcîlî, *Meâlimu menheci’s-Şeyh Ahmed Şâkir fî nakdi’l-hadîs*, 40.; Ahmed Muhammed Şâkir, *Yevmiyyâtu âlim*, 35-36 (muhakkikin girişi).

²⁹² Abdurrahîm, *Menhecu Ahmed Muhammed Şâkir fî tahkîki’n-nusûs*, 127. Berâcîlî, *Meâlimu menheci’s-Şeyh Ahmed Şâkir fî nakdi’l-hadîs*, 40.

²⁹³ Abdurrahîm, *Menhecu Ahmed Muhammed Şâkir fî tahkîki’n-nusûs*, 105-6. Berâcîlî, *Meâlimu menheci’s-Şeyh Ahmed Şâkir fî nakdi’l-hadîs*, 40.

²⁹⁴ Abdurrahîm, *Menhecu Ahmed Muhammed Şâkir fî tahkîki’n-nusûs*, 112. Berâcîlî, *Meâlimu menheci’s-Şeyh Ahmed Şâkir fî nakdi’l-hadîs*, 40. et-Tanâhî, “Ahmed Muhammed Şâkir”, 2/104.

- ***Evâilü's-şuhûri'l-arabî hel yecûzu şer'an isbâtuhâ bi'l-hisâbi'l-felekî?:*** (Telif).²⁹⁵ Eski el-Ezher hocalarından ve Yüksek Şeriat Mahkemesi Başkanı olan Muhammed Mustafâ el-Merâğî'nin (1881-1945) hicrî ayların tespitinin ru'yetle değil de astronomik hesaplamalarla yapılması gerektiğine dair görüşüne başta Ahmed Şâkir'in babasının da bulunduğu bir grup âlim karşı çıkmıştır. Ahmed Şâkir de başlangıçta babasının görüşünün doğru olduğunu düşünüyor olsa da meseleyi iyice araştırdıktan sonra babasının görüşünün değil, Merâğî'nin görüşünün isabetli olduğu kanaatine varmış ve ilmî emanetin gereğince bunu bu eserde açıkça ilan etmiştir. Eserde, hesaplama yapılan tespiti öğrenmesi mümkün olmayan kimselerin dışında astronomide uzman kişilerin yaptığı hesaplamaların kabul edilmesi gerektiği görüşünü benimsemiştir.²⁹⁶
- ***Ebhâs fî ahkâm: Fıkh ve kadâ ve kânûn:*** (Telif)²⁹⁷ Bu kitap Ahmed Şâkir'in şer'î mahkemelerde görev yaptığı dönemdeki fetvalarından bir kısmını topladığı eseridir.²⁹⁸
- ***Kelimetu'l-fasl fî katli müdmini'l-hamr:*** (Telif)²⁹⁹ Bu kitap *Müsned*'de geçen, 4 defa şarap içenin öldürülmesinin emredildiği hadise³⁰⁰ dair ilmî bir çalışmadır. Ahmed Şâkir bu hükmün sabit olduğu ve nesh edilmediği görüşündedir.³⁰¹
- ***el-Kitâb ve's-Sünnetü yecibu en yekûnâ masdara'l-kavânîn fî Mısır:*** (Telif).³⁰² Kitap, Ahmed Şâkir'in verdiği bir konferanstan ibaret olup, kanunlarının yapılmasında Kitap ve Sünnet'in esas alınmasına davet niteliğindedir.³⁰³

4. Akâid

- ***Şerhu't-Tahâvî fî'l-'akâidetü's-selefiyye:*** Tahâvî'nin (ö. 321/933) *el-Akâidetü's-selefiyye* adlı eseri üzerine Sadrüddîn İbn Ebî'l-İz el-Hanefî'nin

²⁹⁵ Abdurrahîm, Menhecu Ahmed Muhammed Şâkir fî tahkîki'n-nusûs, 114.

²⁹⁶ et-Tahtâvî, Mine'l-ulemâi'r-ruvvâd fî rihâbi'l-Ezher, 124-125; Beyyûmî, en-Nehdatu'l-İslâmiyye fî Siyeri A'lâmihe'l-Mu'asirîn, 97-98.

²⁹⁷ Abdurrahîm, Menhecu Ahmed Muhammed Şâkir fî tahkîki'n-nusûs, 115.

²⁹⁸ Fâris, el-Ârâu'l-usûliyye li'l-Allâme Ahmed Muhammed Şâkir, 44.

²⁹⁹ Abdurrahîm, Menhecu Ahmed Muhammed Şâkir fî tahkîki'n-nusûs, 125.

³⁰⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, thk. Ahmed Şâkir, 5/426.

³⁰¹ Fâris, el-Ârâu'l-usûliyye li'l-Allâme Ahmed Muhammed Şâkir, 45.

³⁰² Berâcîlî, Meâlimu menheci's-Şeyh Ahmed Şâkir fî nakdi'l-hadîs, 40.

³⁰³ Receb b. Abdilmaksûd, es-Subhu's-sâfir fî hayâti'l-Allâme Ahmed Şâkir (Kuveyt: Mektebetü İbn Kesîr, 1994), 30; Ubeydî, İhtiyârâtü's-Şeyh Ahmed Şâkir fî'l-Bâ'isi'l-hasîs, 12.

(ö. 792/1390) yaptığı şerhtir. Bu eseri kardeşi Ali Muhammed Şâkir ile tahkik etmişlerdir.³⁰⁴

- **‘Akîdetu Ehli’s-sünne ve’l-cemâ’at:** Ebu’l-Ferec İbnu’l-Cevzî’nin bu eserinin tashihini ve gözden geçirilmesini kardeşi Ali Muhammed Şâkir ile beraber yapmıştır.³⁰⁵
- **Kitâbu’t-tevhîd:** Muhammed b. Abdilvehhâb’a (ö. 1206/1792) ait olan bu eserin tahkikini Ali Muhammed Şâkir’in iştirakiyle yapmıştır.³⁰⁶

5. Dil ve Edebiyat

- **el-Mufaddaliyyât:** Mufaddal ed-Dabbî’nin (ö. 178/794 [?]) eski Arap şiirinin en güzel kasidelerinden oluşturduğu antolojisidir. Ahmed Muhammed Şâkir ve Abdusselâm Hârûn eserin ilmî neşrini gerçekleştirerek her şairi kısaca tanıtmış, kasidelerin söylendiği ortamı, söyleniş amacı, eserde geçen garip kelimeler ve müphem yerler gibi hususları açıklamış, sonuna da ayrıntılı bir indeks eklemişlerdir.³⁰⁷
- **el-Asma’iyyât:** Asmaî’nin (ö. 216/831) derlediği ve eski Arap şiirlerini ihtiva eden bir antolojidir. Ahmed Muhammed Şâkir ve Abdüsselâm Hârûn eseri orijinal tertibi üzere tahkik edip kısa açıklamalar ekleyerek 1955 yılında Kâhire’de yayımlamışlardır.³⁰⁸
- **eş-Şi’r ve’s-şu‘arâ:** İbn Kuteybe’nin Arap şiiri ve şairlerine dair eseridir. Ahmed Şâkir bu eseri açıklamalarda bulunarak ilk cildi ve ikinci cildin yarısını tahkik etmiştir. İkinci cildin kalanını ise Abdusselâm Hârûn tamamlamıştır.³⁰⁹

³⁰⁴ Abdurrahîm, Menhecu Ahmed Muhammed Şâkir fî tahkîki’n-nusûs, 128.

³⁰⁵ Abdurrahîm, Menhecu Ahmed Muhammed Şâkir fî tahkîki’n-nusûs, 128.

³⁰⁶ Abdurrahîm, Menhecu Ahmed Muhammed Şâkir fî tahkîki’n-nusûs, 129. Berâcîlî, Meâlimu menheci’s-Şeyh Ahmed Şâkir fî nakdi’l-hadîs, 40.

³⁰⁷ Abdurrahîm, Menhecu Ahmed Muhammed Şâkir fî tahkîki’n-nusûs, 116. Berâcîlî, Meâlimu menheci’s-Şeyh Ahmed Şâkir fî nakdi’l-hadîs, 41. Hüseyin Elmalı, “el-Mufaddaliyyât”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/365.

³⁰⁸ Abdurrahîm, Menhecu Ahmed Muhammed Şâkir fî tahkîki’n-nusûs, 130. Ali Şakir Ergin, “el-Asma’iyyât”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/500.

³⁰⁹ Abdurrahîm, Menhecu Ahmed Muhammed Şâkir fî tahkîki’n-nusûs, 120. Berâcîlî, Meâlimu menheci’s-Şeyh Ahmed Şâkir fî nakdi’l-hadîs, 41; Mûdî bnt. Humeyyid b. Rumezân es-Subey’î, “Cuhudu’s-şeyh Ahmed Şâkir fî tahkiki ba’di turâsi’l-Arabiyye el-Muarreb li’l-Cevâlîki misâlen”, 1947.

- **el-Kâmil fi'l-luğa ve'l-edeb:** Ebu'l-Abbâs el-Müberred'in (ö. 286/900) en meşhur eseridir. Eserin 1. cildini ve 2. cildin bir kısmını Dr. Zeki Mübârek, 2. cildin kalanını ve 3. cildi ise Ahmed Şâkir tahkik etmiştir.³¹⁰
- **el-Mu'arreb:** Mevhûb b. Ahmed el-Cevâlikî'nin (ö. 540/1145) Arapça'ya başka dillerden giren kelimelere dair sözlüğüdür.³¹¹ Ahmed Şâkir, Abdusselâm Hârûn ile birlikte eseri tahkik etmiş ve esere gereken yerlerde açıklamalarda da bulunmuştur.³¹²
- **eş-Şer'u ve'l-luğa:** (Telif) Eser iki kısımdan oluşmaktadır. İlk kısım Abdülazîz Fehmî'nin Arap dilinin Latin alfabesiyle kullanmaya davetine reddiye niteliğindedir.³¹³ Burada dilin korunmasının dini bir mesuliyet olduğunu vurgulamıştır.³¹⁴ İkinci kısımda ise kanunların Kitap ve Sünnet'ten alınmasının gerekliliği ve bunun uygulamaya geçirmenin planı ilmî bir şekilde ele alınmıştır.³¹⁵

6. Nesep İlmi

- **Cemheratu Ensâbi'l-'Arab:** İbn Hazm'ın eseri olup en kapsamlı ensâb kitaplarından biri olarak kabul edilmektedir. İbn Hazm bu eserde Arapların Adnân, Kahtân ve Huzâa kollarının kendi zamanına kadar gelen nesep silsilesine yer vermenin yanında kişiler hakkında önemli bilgiler de aktarmıştır.³¹⁶ Lévi-Provençal eseri tahkik etmiş, Ahmed Şâkir ise eserin tashihini ve içindeki birçok önemli isme ve neseplere dair bölümlerinin tahkikini yapmış, ayrıca dipnotlarda faydalı bilgiler de vermiştir.³¹⁷

³¹⁰ Abdurrahîm, **Menhecu Ahmed Muhammed Şâkir fî tahkîki'n-nusûs**, 112. Berâcîlî, **Meâlimu menheci's-Şeyh Ahmed Şâkir fî nakdi'l-hadîs**, 41. Ahmed Muhammed Şâkir, **Cemheratu'l-makâlâtî'l-Allâmeti's-Şeyh Ahmed Muhammed Şâkir mea ehemmi't-ta'akubâtî's-şeyh alâ dâirati'l-Meârifi'l-İslâmiyye**, 116 (neşreden giriş).

³¹¹ Hüseyin Elmalı, "el-Muarreb", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi** (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/326.

³¹² Berâcîlî, **Meâlimu menheci's-Şeyh Ahmed Şâkir fî nakdi'l-hadîs**, 41.

³¹³ Âtîf et-Tihâmî, "eş-Şeyh Ahmed Şâkir ve Menhecuhû fî Müsnedi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel", 128.

³¹⁴ Eserî, "Tercemetu'l-Allâme eş-Şeyh Ahmed Muhammed Şâkir ve Beyânu Cuhûdihî'l-İlmiyye", 181.

³¹⁵ Usâme Ahmed Şâkir, **Mîn alâmi'l-asr**, 51.

³¹⁶ Yunus Apaydın, "İbn Hazm", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi** (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/50.

³¹⁷ Abdurrahîm, **Menhecu Ahmed Muhammed Şâkir fî tahkîki'n-nusûs**, 121; İlmî Heyet, **Mevsûatu'l-'alâmi'l-'ulemâi ve'l-udebâi'l-Arabi ve'l-Müslimîn**, 22/116; Usâme Ahmed Şâkir, **Mîn alâmi'l-asr**, 53.

7. Siyer ve Terâcim

- ***Tercemetu'l-İmâm Ahmed b. Hanbel min Târîhi'l-İslâm li'z-Zehebî:*** İsminden de anlaşılacağı üzere Zehebî'nin *Târîhu'l-İslâm*'da Ahmed b. Hanbel'in hayatına dair yazdığı bölümün tahkikidir.³¹⁸ Bu esere *Müsned* tahkikinin ilk cildinde yer vermiştir.
- ***Muhammed Şâkir 'alemun min a'lâmi'l-asr:*** Ahmed Şâkir'in babasının hayatına dair yazdığı eseridir.³¹⁹

8. Yazılarının Toplandığı Eserler

- ***Kelimetu'l-hak:*** Ahmed Şâkir'in el-Hedyü'n-Nebevî dergisinde yayımlanan bazı yazıları vefatından sonra bu başlık altında toplanıp yayımlanmıştır.³²⁰ Kitabın mukaddimesini ve Ahmed Şâkir'in hayatına dair olan bölümü Abdusselâm Muhammed Hârûn yazmıştır.³²¹
- ***Cemheratu'l-makâlâtî'l-'Allâme eş-Şeyh Ahmed Muhammed Şâkir mea ehemmi ta'kîbâtî's-Şeyh alâ Dâri'l-Meârifî'l-İslâmiyye: Kelimetu'l-Hak***'ta olduğu gibi Ahmed Şâkir'in yazılarının derlendiği bir eser olup Abdurrahman b. Abdulaziz b. Hâmid al-Akl tarafından hazırlanmıştır.³²²

II. Tahkik Metodu

Ahmed Şâkir'in çalışmalarına bakıldığında genellikle telif değil tahkik çalışması yaptığı açıkça görülecektir. O, tahkik çalışmalarını son derece titizlikle yürütmüş, bu sebeple uzun yıllarını tahkikini yaptığı eserlere, özellikle de daha önce de bahsedildiği üzere 30 yıldan fazla üzerinde çalıştığı *Müsned*'e vermiştir. Bu denli tahkikle uğraşan Ahmed Şâkir, tahkik usûlüne dair belli bir metot izlemiş ve bu doğrultuda tahkik çalışması yapacaklara da zaman zaman tavsiyelerde bulunmuştur. Örneğin o, hadislerin tahrîcinde muhaddislerin yönteminin takip edilmesi gerektiğini savunmakta ve mesela Ebû Dâvûd'un (ö. 275/889) *Sünen*'inde ve geçen bir hadis için bir dil ve edebiyat âlimi olan İbn Kuteybe'nin *'Uyûnu'l-ahbâr* adlı edebiyata dair yazılmış eserinden kaynak vermenin ilmî bir metot olmadığını ifade ederek

³¹⁸ Abdurrahîm, *Menhecu Ahmed Muhammed Şâkir fî tahkîki'n-nusûs*, 119. Berâcîlî, *Meâlimu menheci's-Şeyh Ahmed Şâkir fî nakdi'l-hadîs*, 41.

³¹⁹ Abdurrahîm, *Menhecu Ahmed Muhammed Şâkir fî tahkîki'n-nusûs*, 126. Berâcîlî, *Meâlimu menheci's-Şeyh Ahmed Şâkir fî nakdi'l-hadîs*, 41.

³²⁰ et-Tanâhî, "Ahmed Muhammed Şâkir", 2/104.

³²¹ Abdurrahîm, *Menhecu Ahmed Muhammed Şâkir fî tahkîki'n-nusûs*, 132. Berâcîlî, *Meâlimu menheci's-Şeyh Ahmed Şâkir fî nakdi'l-hadîs*, 42.

³²² Abdurrahîm, *Menhecu Ahmed Muhammed Şâkir fî tahkîki'n-nusûs*, 132.

eleştirmektedir.³²³ Yine tahkik edilen eserlerin müellifleri meşhur değilse onların biyografisinin yazılması gerektiğini, eğer meşhursa ve haklarındaki bilgiler çok yaygınsa yazılmaması (ilgili kaynaklara işaret edilmekle yetinilmesi) gerektiğini savunmuştur.³²⁴ Ona göre âlimlerin biyografisi için okuyucuya işaret edilen kaynağın da kolay ulaşılabilir olan meşhur biyografi kitaplarından olması gerekmektedir. Onca terâcim kitabı varken İbn Sînâ'nın (ö. 428/1037) tercemesi için yabancı dildeki bir kaynağa işaret edilmemeli ve okuyucu zora sokulmamalıdır.³²⁵ Aynı şekilde mekanların tespitinde de bilinenleri değil, bilinmeyenleri klasik ve modern kaynaklardan kısaca açıklama usûlünü benimsemiş ve çoğunlukla da Yâkût el-Hamevî'nin (ö. 626/1229) *Mu'cemu'l-buldân*'ına atıf yapmıştır.³²⁶ Râvilerin isimlerinde ise dilcilerin izahını dikkate almayıp rivâyette geçtiği şekilde zabt etmeyi esas almıştır. Çünkü ona göre isimlerin çoğu mürteceldir ve istikâk kuralları altına girmez. Yani her zaman herhangi bir kelimeden türetilmiş olmaz.³²⁷ Ahmed Şâkir, tahkik ettiği eserlerde bulunan hadislere hüküm verirken de oldukça titiz davranmaktadır. Râvi ve senedler hakkında detaylı bir araştırma yapmakta, hadisteki hataları tespit ederken senedleri mukayese ederek hüküm vermektedir. Nitekim bir hadisteki hatanın râvilerden kaynaklandığını ama o sırada senedler önünde olmadığı için hata edenin kim olduğunu söyleyemediğini belirtmiştir.³²⁸

Ahmed Şâkir'in tahkik ettiği eserlerde hadislerin sıhhatini belirlerken takip ettiği metot ve hadis ilmine dair meselelerdeki görüşleri çalışmamızın konusuyla doğrudan ilintili olması açısından burada daha detaylı ele alınacaktır.

A. Hadis İlminin Meselelerine Dair Görüşleri

1. *Sahîhayn*'daki Hadislerin Hepsinin Sahih Olduğu Görüşü

Ahmed Şâkir, Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'lerinde bulunan hadislerin tamamının sahih olduğu noktasında hadis âlimlerinin ittifak ettiğini, Dârekutnî (ö. 385/995) ve bazı

³²³ Abdurrahîm, *Menhecu Ahmed Muhammed Şâkir fî tahkîki'n-nusûs*, 308; Ahmed Muhammed Şâkir, "Nihal Abra'n-nahl" *Cemheratu'l-makâlâtî'l-Allâmeti's-Seyh Ahmed Muhammed Şâkir mea ehemmi't-ta'akubâtî's-seyh alâ dâirati'l-Meârifî'l-İslâmiyye*, 233-234.

³²⁴ Abdurrahîm, *Menhecu Ahmed Muhammed Şâkir fî tahkîki'n-nusûs*, 318. Ahmed Muhammed Şâkir, *Cemheratu'l-makâlât*, 233.

³²⁵ Abdurrahîm, *Menhecu Ahmed Muhammed Şâkir fî tahkîki'n-nusûs*, 319; Ahmed Muhammed Şâkir, *Cemheratu'l-makâlât* 232-233.

³²⁶ Abdurrahîm, *Menhecu Ahmed Muhammed Şâkir fî tahkîki'n-nusûs*, 320.

³²⁷ Örneğin senedde "Cisr" şeklinde geçen râvinin isminin "Cesr" olarak okunmasına dair dilcilerin kanaatlerini dikkate almamış ve rivâyet edildiği şekilde zabt etmiştir. Bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 5/342 (muhakkik Ahmed Şâkir'in notu).

³²⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/381-2 (muhakkik Ahmed Şâkir'in notu).

hadisçilerin eleştirilerinin ise bu hadislerin sahih olmadığına dair değil, Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'lerinde gözetdiği şartlar kadar yüksek derecede sahih olmadıklarına dair olduğunu ifade etmektedir. *Sahîhayn*'da sahih olmayan hadisler bulunduğu şeklindeki iddialara ise itibar edilmemesi gerekmektedir.³²⁹

2. Hâkim'in *Müstedrek*'deki Tashîhi

Ahmed Şâkir, *Müstedrek*'deki hadislerin hiçbirinin Buhârî ve Müslim'in şartlarına uygun olmadığını söylemeyi abartı, Hâkim'in tashîhini mutlak olarak kabul etmeyi de tesâhül olarak değerlendirmiştir. Bu konuda İbn Hacer'in:

“Hâkim, kitabını daha sonra gözden geçirmek üzere müsvedde olarak oluşturdu ancak vefatı sebebiyle az bir kısmı hariç bunu yetiştiremedi. Nitekim bu kısmın sonunda ‘Hâkim’in imlâsı burada bitti.’ şeklinde bir ifade buldum. Kalan kısım ise yalnızca icazet yoluyla alınabilir. Hâkim’in, gözden geçirdiği kısımdaki hataları sonrasına göre çok daha azdır.”³³⁰

şeklindeki görüşünü isabetli bulmaktadır. Ahmed Şâkir, Zehebî'nin *Müstedrek* üzerine yaptığı *Telhîsü'l-Müstedrek* adlı çalışmada Hâkim'e hadisin sıhhatine hüküm vermede bazen muvafakat ettiğini bazen muhalefet ettiğini, ancak onun da hatalarının bulunduğunu belirtmektedir.³³¹ Bununla beraber *Müstedrek*'deki sahih hadislerin gerçekten çok olduğunu, zayıfların sahihlere nisbetle az olduğunu ve mevzûların ise nadiren bulunduğunu,³³² buradaki hadislere hüküm vermeden önce araştırıp duruma göre sahih, hasen ya da zayıf değerlendirmelerinin yapılması gerektiğini söylemektedir.³³³

Onun *Müsned* tahkikiindeki değerlendirmelerine bakıldığında da zaman zaman ona göre zayıf olan bir hadisi Hâkim'in *Müstedrek* 'te zikretmesine hatta Zehebî'nin de ona muvafakat etmesine şaşırdığını ifade ettiği görülmektedir.³³⁴ Yani ifadeleriyle

³²⁹ Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâ'isu'l-hasîs şerhu ihtisâri 'Ulûmi'l-hadîs*, 124; Suyûtî, *Elfiyetu's-Suyûtî fi ilmi'l-hadîs*, 7 (muhakkik Ahmed Şâkir'in notu); Ubeydî, *İhtiyârâtü's-Şeyh Ahmed Şâkir fi'l-Bâ'isi'l-hasîs*, 64; Berâcîlî, *Meâlimu menheci's-Şeyh Ahmed Şâkir fi nakdi'l-hadîs*, 131.

³³⁰ Burhânuddîn el-Bikâ'î, *en-Nüketü'l-vefiyye bimâ fi Şerhi'l-Elfiyye*, thk. Mâhir Yâsîn el-Fahl (Mektebetü'r-Rüşd, 2007), 1/141-2.

³³¹ Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâ'isu'l-hasîs şerhu ihtisâri 'Ulûmi'l-hadîs*, 113-114.

³³² Suyûtî, *Elfiyetu's-Suyûtî fi ilmi'l-hadîs*, 8 (muhakkik Ahmed Şâkir'in notu); Berâcîlî, *Meâlimu menheci's-Şeyh Ahmed Şâkir fi nakdi'l-hadîs*, 132.

³³³ Ubeydî, *İhtiyârâtü's-Şeyh Ahmed Şâkir fi'l-Bâ'isi'l-hasîs*, 51; Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâ'isu'l-hasîs şerhu ihtisâri 'Ulûmi'l-hadîs*, 91-92.

³³⁴ Örneğin 68. hadiste inkıtâ olduğu ve bu sebeple senedin zayıf olduğu ifade edilmiştir. Seneddeki râvi Ebû Bekr b. Ebî Zuheyr (es-Sekafî) Ebû Bekr es-Sıddîk'a (r.a.) erişmemiştir. Ayrıca Ebû Bekr b. Ebî

uyumlu olarak bu eserdeki hadisleri mutlak olarak sahih kabul etmemektedir. Bununla birlikte yer yer bir hadise Hâkim'in *Müstedrek*'te yer verip Zehebî'nin muvafakat etmesine dayanarak hadisin senedindeki bir râviyi sika kabul ettiği de görülmektedir.³³⁵

3. İmam Mâlik'in *Muvatta*'ı Hakkındaki Görüşü

Ahmed Şâkir *Muvatta*'daki merfû' muttasıl olan hadislerin hepsinin *Sahîhayn*'daki hadisler kadar sahih olduğunu ancak belâğ rivâyetleri ve mürsel rivâyetler gibi senedinde kopukluk bulunanların muttasıl olanlar gibi olmadığı ve *Muvatta*'ın, bu tür rivâyetler ve İmam Mâlik'e ya da başkalarına ait fikhî görüşlerin çokluğu sebebiyle "sihâh"tan (sahih kitaplardan) sayılamadığı görüşündedir.³³⁶

4. Tirmizî'nin *Sünen*'deki "hasen sahih" ve "hasen" Kullanımları

Ahmed Şâkir, Tirmizî'nin *Sünen*'de pek çok hadise verdiği "hasen sahih" hükmü üzerine yapılan yorumları zorlama yorumlar olarak değerlendirmiş ve belki de Tirmizî'nin hiç kastetmediği ıstılâhî bir mananın bu kullanıma yüklendiğini söylemiştir. O, Tirmizî'nin "hasen sahih" ifadesiyle kastının yalnızca, hadisin hasen derecesinden sahihlik derecesine yükselmekle sahihliğinin güçlenmesi olduğunu düşünmektedir.³³⁷

Ahmed Şâkir'in (Irâkî'den yaptığı nakilden hareketle) Tirmizî'nin *Sünen*'inde "*İsnâdında yalanla itham edilmiş bir râvi bulunmayan, şâz olmayan ve benzer başka tariklerden rivâyet edilen hadistir.*" şeklindeki "hasen hadis" tanımını *Sünen*'ine has bir ıstılâh olarak zikrettiği, genel bir ıstılâh olarak ortaya koymadığı kabul edilirse Tirmizî'nin "hasen" tanımının genel bir tanım olarak ondan nakledilemeyeceği görüşünü benimsediği anlaşılmaktadır.³³⁸

Zuheyri mesturdur, hakkında cerh-ta'dîl bulunmamaktadır. Ahmed Şâkir bu hadisteki inkıtânın açık olması sebebiyle Hâkim ve Zehebî'nin hadisi sahih kabul etmesinin şaşılacak bir şey olduğunu ifade etmiştir. Bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/193 (muhakkik Ahmed Şâkir'in notu).

³³⁵ 223. hadisin senedinde bulunan Yûnus b. Süleym adlı râvi hakkında cerh-ta'dîl bulunmamaktadır. Ancak Ahmed Şâkir, Abdurrezzâk'ın, Yunus b. Süleym'in zayıf bir râvi olan Amr b. Berk'ten daha hayırlı olduğunu söylemesine, İbn Hibbân'ın *Sikât*'ta zikretmesine ve Hâkim'in *Müstedrek*'te bu isnâdla yer verdiği hadise Zehebî'nin de muvafakat etmesine dayanarak râviyi sika kabul etmiştir. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/263 (muhakkik Ahmed Şâkir'in notu).

³³⁶ Berâcîlî, *Meâlimu menheci's-Şeyh Ahmed Şâkir fi nakdi'l-hadîs*, 133; Suyûtî, *Elfiyetu's-Suyûtî fi ilmi'l-hadîs*, 9 (muhakkik Ahmed Şâkir'in notu). Ubeydî, *İhtiyârâtü's-Şeyh Ahmed Şâkir fi'l-Bâ'isi'l-hasîs*, 57; Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâ'isu'l-hasîs şerhu ihtisâri 'Ulûmi'l-hadîs*, 115.

³³⁷ Suyûtî, *Elfiyetu's-Suyûtî fi ilmi'l-hadîs*, 12 (muhakkik Ahmed Şâkir'in notu); Berâcîlî, *Meâlimu menheci's-Şeyh Ahmed Şâkir fi nakdi'l-hadîs*, 134.

³³⁸ Berâcîlî, *Meâlimu menheci's-Şeyh Ahmed Şâkir fi nakdi'l-hadîs*, 134-135. Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâ'isu'l-hasîs şerhu ihtisâri 'Ulûmi'l-hadîs*, 131.

5. Ebû Davûd'un *Sünen* 'de Hakkında Hüküm Vermediği Hadislerin Durumu

Ahmed Şâkir, Münzirî'nin Ebû Dâvûd'un *Sünen*'ini ihtisar edip hadisler hakkında değerlendirmeler yaptığını, Ebû Dâvûd'un zayıf olduğunu söylemediği hadislerin de zayıflığını belirttiğini söyleyerek birçok âlimin Ebu Dâvûd ve Münzirî'nin hakkında hüküm vermediği hadisler için "sâlihun li'l-ihcâc" (ihcâca elverişlidir) dediğini söylemiştir. Ancak bazen ikisinin de hadisin zayıflığını belirtmedikleri olmuştur. Bu sebeple ona göre bu tür hadisleri inceleyip sahih hükmü verme noktasında ihtiyatlı olmak gerekmektedir.³³⁹

6. Hükmen Merfû'

Ahmed Şâkir tâbiînin bir sahâbîden rivâyet ederken "yerfeuhû", "yünmîhi", "rivâyeten", "yebluğu bihî", "yervîhi" gibi ifadeler kullandığı; sahâbenin "mine's-sünneti kezâ", "umirnâ bi kezâ", "nuhiynâ an kezâ", Rasûlullâh'ın (s.a.s.) bilgisi dahilinde olduğunu belirtse de belirtmese de "Kunnâ nef'alu kezâ alâ ahdi Rasûlillâhi (s.a.s.)" dediği, "uhille lenâ kezâ", "hurime aleynâ kezâ",³⁴⁰ gibi ifadeler kullandığı hadislerin, ya da Kur'ân âyetlerinin sebab-i nüzûlüne dair bir bilgi veren hadislerin hepsinin merfû' olduğu görüşündedir. Bir sahâbînin Rasûlullah (s.a.s.) zamanında olup olmadığını söylemeksizin "Kunnâ nef'alu kezâ" demesi de ona göre aynı şekilde merfû'dur. Ancak sahâbenin re'yle bilinmeyecek hususlarda bile olsa Kur'ân âyetlerini tefsirinin hükmen merfû' olmadığını, çünkü sahâbenin Kur'ân'ın tefsirine dair birçok konuda ictihâd ettiklerini, hatta bazen bu konuda birbirleriyle ihtilafa düştüklerini, şer'î asıllardan çıkarımla furûâta dair meselelerde de fetvâlar verdiklerini ifade etmiştir. Birçok kişi ise bunların re'yle bilinmeyecek meseleler olduğunu zannetmektedir. Yine önceki milletlerin haberlerine dair anlattıkları da onların birçoğunun Ehl-i kitaptan edindikleri İsrâîlî bilgileri öğüt verme amacıyla rivâyet etmeleri sebebiyle aynı şekilde hükmen merfû' olmaz. Zaten onların bu bilgileri anlatmaları doğruluğuna inandıkları ya da bunları Rasûlullah'a (s.a.s.) nispet edilmesini caiz gördükleri anlamına gelmemektedir.³⁴¹ Ancak Ahmed Şâkir, Kur'ân âyetlerinin

³³⁹ Suyûtî, *Elfiyetu's-Suyûtî fi ilmi'l-hadîs*, 10 (muhakkik Ahmed Şâkir'in notu). Berâcîlî, *Meâlimu menheci's-Seyh Ahmed Şâkir fi nakdi'l-hadîs*, 136.

³⁴⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6/98 (muhakkik Ahmed Şâkir'in notu).

³⁴¹ Suyûtî, *Elfiyetu's-Suyûtî fi ilmi'l-hadîs*, 14 (muhakkik Ahmed Şâkir'in notu); Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâ'isu'l-hasîs şerhu ihtisârî 'Ulûmi'l-hadîs*, 151. Berâcîlî, *Meâlimu menheci's-Seyh Ahmed Şâkir fi nakdi'l-hadîs*, 137-139. Ubeydî, *İhtiyârâtü's-Seyh Ahmed Şâkir fi'l-Bâ'isi'l-hasîs*, 102.

tefsiri dışında re'y ile bilinmesi mümkün olmayan konularda bir hadis şeklen mevkûf gibi gözükse de hükmen merfû' olduğu görüşündedir. Örneğin *Müsned*'de Ebû Hureyre'nin (r.a.) "kıyamet günü insanın ilk hesaba çekileceği şey" hakkındaki hadisnin lafzen mevkûf da olsa hükmen merfû' olduğunu belirtmektedir.³⁴² Şureyh b. Hâni'nin "*Ali (r.a.) [ö. 40/661] bana mestler üzerine mesh etmemi emretti.*" sözünün de mevkûf olsa da mana bakımından merfû' olduğunu söylemiştir.³⁴³

7. Mürsel Hadis ve Sahâbe Mürselleri

Ahmed Şâkir'e göre mürsel hadisin râvisi meçhul olduğu için delil olarak kullanılamaz. Ancak sahâbe mürselleri kabul edilir. Nitekim Suyûtî'nin de belirttiği gibi *Sahîhayn*'da bu türden çokça hadis vardır.³⁴⁴ Zira onların rivâyetlerinin çoğu kendileri gibi sahâbedendir. Sahâbî olmayanlardan rivâyetleri nadirdir ve onlardan rivâyet ettiklerinde bunu açıklarlar. Sahâbenin tâbiînden olan rivâyetleri de zaten genellikle merfû' olmayıp ya İsrâiliyat kaynaklı bilgiler ya hikayeler ya da mevkûf haberlerdir.³⁴⁵

Ahmed Şâkir'in *Müsned*'deki değerlendirmelerine bakıldığında onun, ifadeleriyle uyumlu olarak sahâbe mürseli dışındaki mürsel hadisleri mutlak olarak zayıf kabul ettiği görülmektedir. Hatta Heysemî'nin (ö. 807/1405) *Mecmâu'z-zevâid*'de bir hadis için "sahih mürsel" demesine karşılık "*Biz 'sahih mürsel' diye bir şey bilmiyoruz. Mürsellerin hepsi inkıtâ sebebiyle zayıftır.*" diyerek bu görüşünü açıkça beyan etmiştir.³⁴⁶ Sahâbe mürsellerine ise sahih hükmü vermekte³⁴⁷ ve sahâbe mürsellerinin her şekilde hüccet olduğunu belirtmektedir³⁴⁸

³⁴² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 8/15 (muhakkik Ahmed Şâkir'in notu). Âtîf et-Tihâmî, "eş-Şeyh Ahmed Şâkir ve Menhecuhû fî Müsnedi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel", 138-139.

³⁴³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/504 (muhakkik Ahmed Şâkir'in notu).

³⁴⁴ Suyûtî, *Elfiyetu's-Suyûtî fî ilmi'l-hadîs*, 16 (muhakkik Ahmed Şâkir'in notu); Berâcîlî, *Meâlimu menheci's-Şeyh Ahmed Şâkir fî nakdi'l-hadîs*, 139; Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâ'isu'l-hasîs şerhu ihtisâri 'Ulûmi'l-hadîs*, 155.

³⁴⁵ Berâcîlî, *Meâlimu menheci's-Şeyh Ahmed Şâkir fî nakdi'l-hadîs*, 140. Ubeydî, *İhtiyârâtü's-Şeyh Ahmed Şâkir fî'l-Bâ'isi'l-hasîs*, 108; Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâ'isu'l-hasîs şerhu ihtisâri 'Ulûmi'l-hadîs*, 159.

³⁴⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/483 (muhakkik Ahmed Şâkir'in notu).

³⁴⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/416, 4/311 (muhakkik Ahmed Şâkir'in notu).

³⁴⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/311 (muhakkik Ahmed Şâkir'in notu).

8. Başka Tarikleri Bulunan Zayıf Hadisin Kuvvetlenmesi İçin Gereken Şartlar

Ahmed Şâkir zayıf hadisi, râvinin zabt kusurundan kaynaklı ve râvinin fasıklığı ya da yalanla itham edilmesinden kaynaklı olmak üzere iki gruba ayırmaktadır. Ona göre birinci gruptaki, yani zabt kusurundan kaynaklı zayıf hadisler başka tariklerle desteklendiğinde güçlenerek hasen ya da sahih derecesine yükselebilir. Ancak ikinci gruptaki hadisler kendileri gibi râvinin adaletindeki bir problem sebebiyle zayıf olan hadislerle hasen derecesine yükselemezler. Aksine söz konusu rivâyeti güvenilir başka bir râvinin rivâyet etmemesi sebebiyle râvilerin zayıflığına zayıflık katılmış olur ve hadis uydurmakla itham edilirler.³⁴⁹

9. Ziyâdetü's-sika

Ahmed Şâkir isnadında sikanın ziyadesi olan hadisin genel olarak kabul edileceği görüşündedir. Çünkü bu, sika râvinin başkasını bilmediği bir bilgiyi ezberlediğine delildir. Aynı şekilde bir râvi bir hadisi birden fazla kez rivâyet ettiğinde ve rivâyetleri farklı olup bir defa merfû' bir defa mevkûf olarak ya da bir defa mevsûl bir defa mürsel olarak rivâyet ettiğinde ziyade olan rivâyetin tercih edilmesi gerekmektedir. Zira hadisin râvisi hadisin farklı vecihlerini biliyor olabilir.³⁵⁰

O, bu konudaki görüşlerini başka bir yerde şu sözlerle açıklamaktadır:

“Tercih edilen sahih görüşe göre sikanın ziyadesi makbuldür. [Sikanın ziyadeli olarak rivâyet ettiği hadis], onun hadisi rivâyet ettiği hocasından ya da hadisi nakleden başka birinden eksik olarak nakledilse de, şer'î bir hükme taalluk etse de etmese de, sabit bir hükmü değiştirse de değiştirmese de, kendisinde ziyade bulunmayan haberle sabit olan hükümleri nakzetmeyi gerektirse de gerektirmese de durum böyledir. Bu, fıkıh ve hadis âlimlerin cumhurunun görüşüdür... **Bununla beraber iyice araştıran bir kişi için, güçlü deliller ve karinelerle sika râvinin ziyadesinin hata ettiği şâz bir ziyade**

³⁴⁹ Berâcîlî, *Meâlimu menheci's-Şeyh Ahmed Şâkir fi nakdi'l-hadîs*, 133-134. Ubeydî, *İhtiyârâtü's-Şeyh Ahmed Şâkir fi'l-Bâ'isi'l-hasîs*, 89; Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâ'isu'l-hasîs şerhu ihtisâri 'Ulûmi'l-hadîs*, 135; Suyûtî, *Elfiyetu's-Suyûtî fi ilmi'l-hadîs*, 10 (muhakkik Ahmed Şâkir'in notu).

³⁵⁰ Suyûtî, *Elfiyetu's-Suyûtî fi ilmi'l-hadîs*, 17 (muhakkik Ahmed Şâkir'in notu); Ubeydî, *İhtiyârâtü's-Şeyh Ahmed Şâkir fi'l-Bâ'isi'l-hasîs*, 120; Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâ'isu'l-hasîs şerhu ihtisâri 'Ulûmi'l-hadîs*, 171-172.

olduğu ortaya çıkabilir. Ancak bu, üzerine kuralların bina edilemeyeceği nadir bir durumdur.³⁵¹

Ahmed Şâkir'den alıntıladığımız paragrafın son kısmı dikkat çekicidir. O, genel kaidenin “*Sikanın ziyadesi makbuldür.*” olduğunu söylese de bunun her zaman geçerli olmayacağına, bazen ziyadenin hatalı olabileceğine işaret etmiştir. Ancak buna tam olarak uyduğunu söylemek zordur. Hamza el-Bekrî, Ahmed Şâkir'in bu sözlerinin aksine bir hadiste Ebu'z-Zübeyr el-Mekkî'nin şâz kalan ziyadesini, önemli pek çok sikaya muhalefet etmesine ve bunların arasında sahâbî râvi olan İbn Ömer'e (r.a.) (ö. 73/693) mülâzemeti olan kimselerin de bulunmasına rağmen kabul ettiğini söyleyerek eleştirmiştir.³⁵² *Müsned* tahkikinde de pek çok hadiste “ziyâdetü's-sika makbuldür” kaidesini dile getirerek uygulamakta ve görüldüğü kadarıyla seneddeki ziyadeyi mutlak olarak kabul etmektedir.³⁵³

10. Mütevâtirin Sayısı

Ahmed Şâkir, bir haberin mütevâtir kabul edilmesi için şart koşulan belli bir sayı sınırı olmadığı görüşündedir. Ona göre burada ölçüt, haberi duyan kişinin haberin doğruluğu ya da nakledenlerin yalan üzere birleşme ihtimallerinin olmayacağına, nakledenlerin durumundan ve haberi nakletme şekillerinden çıkarımla kanaat getirebilmesidir. Bazen 5 kişinin haberi nakletmesiyle işiten kişide bu kanaat hasıl olur bazen de 10 kişinin rivâyetiyle bu kanaat hasıl olmayabilir.³⁵⁴

³⁵¹ Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâ'isu'l-hasîs şerhu ihtisârî 'Ulûmi'l-hadîs*, 194-195. Ali Muhammed Süleymân Ferîd el-Ubeydî, “Hükmü ziyâdetü's-sika inde's-Şeyh Ahmed Şâkir fî kitâbi'l-Bâ'isi'l-hasîs: dirâse hadisiyye mukarene”, *Mecelletü Câmîati'l-Enbâr* 12/48 (Haziran 2021), 189; Ubeydî, *İhtiyârâtü's-Şeyh Ahmed Şâkir fî'l-Bâ'isi'l-hasîs*, 129.

³⁵² Zâhid el-Kevserî, *el-İşfâk alâ ahkâmî't-talâk*, 77-78, 80; Ahmed Muhammed Şâkir, *Nizâmu't-talâk fî'l-İslâm*, 18. Bu hadis Abdullah b. Ömer'in Rasûlullah (s.a.s.) zamanında hanımını hayızlı iken boşadığı ve Rasûlullah'ın (s.a.s.) o kadını ona geri çevirdiğine dair hadistir. Ebu'z-Zübeyr bu hadise İbn Ömer'den (r.a.) nakille “bu talakı da saymadı...” ziyadesinde bulunmuştur. Bu ziyadenin hatalı olduğunu Ebû Dâvûd hadisın akabinde ifade etmiş, eseri tahkik eden Şuayb el-Arnaûd da aynı kanaati belirtmiştir. Bkz. Süleyman b. el-Eş'as Ebu Dâvud, *Sünenü Ebî Dâvûd*, thk. Şu'ayb el-Arnaûd - Muhammed Kâmil Karabellî (Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009), “Talâk”, 4. (muhakkikin notu).

³⁵³ Örneğin bazılarının “Urve-Nebî (s.a.s.) şeklinde” bazılarının “Urve-Ömer-Nebî (s.a.s.)” şeklinde rivâyet ettiği bir hadiste Şâkir, sikanın seneddeki ziyadesinin irsâl şüphesini kaldırdığını söyleyerek kabul etmiştir. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/217 (muhakkik Şâkir'in notu). Diğer ziyâdetü's-sikanın makbul olduğunu söylediği yerler için bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/319-20, 2/192, 208, 3/247, 385, 423, 4/39, 90, 134, 200, 312, 334, 441, 5/356, 443, 454, 495, 6/161, 411, 422, 430, 435. (muhakkik Şâkir'in notu).

³⁵⁴ Suyûtî, *Elfiyetu's-Suyûtî fî ilmi'l-hadîs*, 24-25 (muhakkik Ahmed Şâkir'in notu); Berâcîlî, *Meâlimu menheci's-Şeyh Ahmed Şâkir fî nakdi'l-hadîs*, 143.

Onun *Müsned*'de verdiği hükümlere bakıldığında bazı hadislerin mütevâtir olduğuna dikkat çektiği görülmektedir.³⁵⁵ Örneğin isrâ hadisesi hakkındaki hadise,³⁵⁶ Ammâr'ı (ö. 37/657) bâğî bir topluluğun öldüreceğine dair hadise,³⁵⁷ “Allah'tan başka ilah olmadığını söyleyene kadar insanlarla savaşmakla emrolundum. Eğer bunu söylerlerse canlarını ve mallarını (meşru haklar dışında) benden korumuş olurlar. Onların hesapları ise Allah'a aittir.” manasındaki hadise,³⁵⁸ hacamat yapanın da yaptırının da orucunun bozulacağına dair olan hadise³⁵⁹ mütevâtir demiş; gecenin son üçte birinden fecre kadar olan zamanda, Allah'ın dünya semâsına nüzûl ederek “Kim dua ediyor, ona icabet edeyim, kim istiğfar diliyor onu bağışlayayım, kim rızık istiyor ona rızık vereyim, kim bir sıkıntısının kaldırılmasını istiyor onu kaldırayım.” dediği hadise de “manası mütevatir, sübûtu ve delaleti kat'î” demiştir.³⁶⁰

11. Muzdarib Hadisin Hükümü

Ahmed Şâkir'e göre bir hadis sened ya da metin bakımından diğer tarikleriyle çelişiyorsa bir râvinin hafızasının daha iyi olması, hadisi rivâyet ettiği hocasıyla alakasının daha kuvvetli olması gibi tercih sebeplerinden biriyle tercih yapılmaya çalışılır. Tercih edilen vecih sahih, diğeri şâz ya da münker kabul edilir. Ancak rivâyetlerden biri diğerine tercih edilemediğinde hadis muzdarib olur ve zayıflığına hükmedilir. Yalnızca çelişki râvinin ismi, babasının ismi ya da nisbesi gibi hususlardaysa ve râvi sikaysa bu durumda hadisin sıhhatine hükmedilir, hadis muzdarib olarak isimlendirilse de bu durum sıhate zarar vermez. *Sahîhayn*'da bu türden çok hadis vardır. Nitekim -Suyûtî'nin naklettiğine göre- Zerkeşî (ö. 794/1392) de *Muhtasar*'ında “*Maklûb, şâz ve muzdarib hadisler sahih ve hasen hadis kısmına dahil edilebilir*” demiştir.³⁶¹

12. Zayıf Hadisin Zayıflığının Her Durumda Belirtilmesi Gerektiği

Ahmed Şâkir zayıf hadisin zayıflığının belirtilmesinin her şekilde vacip olduğu, çünkü zayıflığın belirtilmemesinin hadisi işiten kişide onun sahih olduğu zannına sebep

³⁵⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6/35, 7/299, 8/344,413 (muhakkik Şâkir'in notu).

³⁵⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 5/282-3 (muhakkik Şâkir'in notu).

³⁵⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6/53 (muhakkik Şâkir'in notu).

³⁵⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 7/191 (muhakkik Şâkir'in notu).

³⁵⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 8/413 (muhakkik Şâkir'in notu).

³⁶⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 7/298-9 (muhakkik Şâkir'in notu).

³⁶¹ Berâcîlî, *Meâlimu menheci's-Şeyh Ahmed Şâkir fî nakdi'l-hadîs*, 145. Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâ'isu'l-hasîs şerhu ihtisâri 'Ulûmi'l-hadîs*, 221; Suyûtî, *Elfiyetu's-Suyûtî fî ilmi'l-hadîs*, 36 (muhakkik Ahmed Şâkir'in notu).

olabileceği, özellikle de hadisi nakleden kişi bir hadis âlimi ise bunu mutlaka açıklaması gerektiği görüşündedir. Ona göre bu hususta ahkâma dair konularla amellerin faziletleri gibi konular arasında bir fark yoktur. Ahmed b. Hanbel, Abdurrahman b. Mehdî ve Abdullah b. el-Mübârek'in "*Biz helal ve haram konusunda bir hadis naklettiğimizde daha müteşeddîd davranırdık. Fezâil gibi konularda ise nispeten müsamahalıydık.*" sözü ile kastettikleri müsamaha -Allahu 'alem- sahihlik derecesine ulaşmayan hasen hadisleri almak olmalıdır. Zira onların asrında sahih ve hasen kavramları net bir şekilde ayrılmamıştı ve mütekaddimûn âlimlerinin çoğu bir hadisi ya sahih ya da zayıf olarak nitelendiriyorlardı.³⁶²

Ancak Ahmed Şâkir'in bu iddiası klasik dönem muhaddislerinin uygulamalarına uymamaktadır. Zira Ahmed b. Hanbel ve Ebu Davud'un zayıf rivâyetleri nakletmelerine rağmen her zaman zayıflıklarını açıklamadıkları bilinmektedir.³⁶³

13. Hadise Hüküm Vermede İhtiyatlı Olmak

Ahmed Şâkir bir araştırmacının hadisin bir isnadının zayıf olduğunu gördüğünde söz konusu isnadın zayıflığına dayanarak metnin zayıflığına mutlak olarak hüküm vermemesi gerektiğini, "Hadisin bu isnadı zayıftır." demesinin daha ihtiyatlı bir davranış olduğunu söylemektedir. Ancak ona göre hadislerin tariklerine vakıf olan hafız hadis imamlarından ilgili hadisin metninin zayıf olduğuna dair bir hüküm bulunursa o zaman zayıf hükmü verilebilir. Bunu yanında eğer araştırmacı hadisin tariklerini araştırırsa ve kendisine hadisin başka sahih bir tarikla nakledilmediği kanaati galip gelirse o zaman da hadisin zayıflığına hükmedilmesinde bir sakınca olmayacaktır.³⁶⁴

³⁶² Berâcîlî, *Meâlimu menheci's-Şeyh Ahmed Şâkir fî nakdi'l-hadîs*, 146-7, 189-90. Ubeydî, *İhtiyârâtü's-Şeyh Ahmed Şâkir fî'l-Bâ'isi'l-hasîs*, 160; Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâ'isu'l-hasîs şerhu ihtisâri 'Ulûmi'l-hadîs*, 277-279; Suyûtî, *Elfiyetu's-Suyûtî fî ilmi'l-hadîs*, 48-49 (muhakkik Ahmed Şâkir'in notu).

³⁶³ Süleyman b. el-Eş'as Ebu Dâvud, "Risâletü'l-İmâm Ebî Dâvûd es-Sicistânî ilâ ehl-i Mekke fî vasfi Sünenihî", *Selâsu resâil fî ilmi mustalahi'l-hadîs*, thk. Abdulfettâh Ebû Gudde (Beyrût: Mektebetü'l-Matbû'âtî'l-İslâmiyye, 2014), 37-38; Mahmûd Saîd Muhammed Memdûh, *el-İtticâhâtü'l-hadîsiyye fî'l-karni'r-râbi' aşer*, 207-8.

³⁶⁴ Berâcîlî, *Meâlimu menheci's-Şeyh Ahmed Şâkir fî nakdi'l-hadîs*, 147-8. Ubeydî, *İhtiyârâtü's-Şeyh Ahmed Şâkir fî'l-Bâ'isi'l-hasîs*, 156; Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâ'isu'l-hasîs şerhu ihtisâri 'Ulûmi'l-hadîs*, 274-275; Suyûtî, *Elfiyetu's-Suyûtî fî ilmi'l-hadîs*, 49 (muhakkik Ahmed Şâkir'in notu).

14. Cerh ve Ta'dîlin Teâruzu

Ahmed Şâkir, İbn Hacer'in cerh ve ta'dîlin teâruzu durumunda izlenecek yola dair yaptığı şu ayrımı güzel bulmuştur. Buna göre:

- Hadis imamlarından birinin sika olduğunu söylediği bir râvi hakkında müfesser olmayan bir cerh varsa kabul edilmez, müfesser cerh varsa kabul edilir. Çünkü onun adaleti sabit olmuştur ve açık bir durum olmadıkça bu hüküm kalkmaz.
- Eğer râvi hakkında ta'dîl yoksa cerh sebeplerini bilen birinin yaptığı müfesser olmayan cerh kabul edilir. Çünkü kabul edilmezse râvi meçhul olacaktır. Burada eldeki bilginin dikkate alınması evlâdır.³⁶⁵

Ahmed Şâkir bu ayrımı naklettikten sonra şu ilaveyi yapmaktadır:

“Bir râvi hakkında hem ta'dîl hem de müfesser bir cerh varsa ta'dîl edenlerin sayısı fazla bile olsa cerh mukaddemdir. Çünkü cerh eden kimsede ta'dîl edenin bilmediği ziyade bir bilgi vardır... Fıkıhçılar bunu, ta'dîl eden kimsenin ‘Cerh edenin söylediği cerh sebebini biliyorum ancak o tövbe etti ve kendini düzeltti.’ dememesi ya da cerh eden kimse, ta'dîl edene cerh etme sebebini söylediğinde ta'dîl eden kişinin bu sebebin geçersizliğine kesin olarak işaret eden bir delille bunu reddetmiş olmaması gibi şartlarla kayıtlamışlardır.”³⁶⁶

15. Mübhem, Meçhul ve Mestûr Râvi

Ahmed Şâkir'in bu tür râviler hakkındaki görüşü şöyledir:

“Sikanın, hali bilinmeyen (meçhul) bir kimseden rivâyette bulunması -Mâlik, Şu'be ve Yahyâ b. Sa'îd el-Kattân gibi yalnız sikalardan rivâyet ettiği bilinen kişiler rivâyet etmiş olsa bile- o râvi için bir ta'dîl olmaz. Yine sika bir râvi ismi zikredilmeyen [mübhem] birinden ‘Bana sika tahdis etti’, ‘Bana yalanla itham edilmemiş kimse tahdis etti’ gibi ifadelerle rivâyette bulunursa bunun ta'dîl olarak kabul edilmemesi daha doğru olur. Çünkü [bu ifadeler] meçhulü kabul etmede bir delil değildir... Bazıları hadisi rivâyet eden kişiyi taklit edenler bunu kabul edebilir dese de (Mâlik'in

³⁶⁵ Ebu'l-Fadl Celaluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, **Tedribü'r-râvî fî şerhi Takrîbî'n-Nevâvî**, thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî (Beyrût: Mektebetü'l-Kevser, 1415), 1/362; Ahmed Muhammed Şâkir, **el-Bâ'isu'l-hasîs şerhu ihtisâri 'Ulûmi'l-hadîs**, 288; Suyûtî, **Elfiyetu's-Suyûtî fî ilmi'l-hadîs**, 51 (muhakkik Ahmed Şâkir'in notu).

³⁶⁶ Berâcîlî, **Meâlimu menheci's-Şeyh Ahmed Şâkir fî nakdi'l-hadîs**, 149-150; Ahmed Muhammed Şâkir, **el-Bâ'isu'l-hasîs şerhu ihtisâri 'Ulûmi'l-hadîs**, 289; Suyûtî, **Elfiyetu's-Suyûtî fî ilmi'l-hadîs**, 51 (muhakkik Ahmed Şâkir'in notu).

talebelerinin Mâlik'in sika olduğunu söyleyip ismini zikretmediği kimseleri sika kabul etmeleri veya Şafi'î'nin takipçilerinin onu taklit etmesi gibi) doğru olan mutlak olarak kabul edilmemesidir. Mukallidin durumu ise bu konuya girmez. Çünkü mukallid, her konuda deliline bakmaksızın imamına tabi olur. Eğer delile bakarak kabul edecek olsa mukallid olmaz râcih olan delile tabi olmuş olur.³⁶⁷ Meçhûlu'l-ayn yani ismi bilindiği halde kendisinden yalnızca bir kişinin rivâyette bulunduğu kimseler ve meçhûlu'l-hâl olan yani kendilerinden iki veya daha fazla kişi rivâyette bulunsada zâhiren ve bâtinen adaleti bilinmeyen râviler kabul edilmez. Cumhurun görüşü de budur. Mestûr, yani zâhiren adil olduğu bilinen ama bâtinen adaleti bilinmeyen râvilerin ise rivâyetinin kabul edilmesi daha doğrudur.”³⁶⁸

Ahmed Şâkir, *Müsned* tahkikinde bu ifadeleriyle uyumlu olarak mübhem râvilerin bulunduğu isnadlara mübhemliği bir şekilde giderilemediyse zayıf hükmü vermektedir. Ancak onun, haklarında cerh-ta'dîl bulunmayan yani meçhûlu'l-hâl olan râvilere meçhul hükmü verme noktasında Arnaûd'a nispetle çekingen olduğu, hatta bazen bu sebeple râviye “meçhul” demek yerine “şibhu'l-meçhûl” ifadesini kullandığı görülmektedir.³⁶⁹ Özellikle de seneddeki râvi tâbiîn tabakasında olduğunda senede zayıf hükmü vermek yerine hasen hükmü vermekte ve tâbiîninin haklarında bir cerh ortaya çıkana kadar setr ve kabul üzere olduğunu³⁷⁰ bu kişinin tâbiîninin büyüklerinden olduğunda sika olmasının umulduğunu ifade etmektedir.³⁷¹ Bu meseleye 4. Bölüm'de tekrar değinilecektir.

16. Ehl-i Bid'at Râvi

Ahmed Şâkir Ehl-i bid'at râvi hakkında İbn Hacer'in:

“Bid'atı sebebiyle tekfir edilen her râvinin rivâyeti reddedilmez. Çünkü her grup kendisine muhalif olanın bid'at ehli olduğunu iddia eder ve aşırıya giderek onu tekfir edebilir ki o zaman bütün grupların tekfir edilmesi gerekir. Burada yapılması gereken mütevâtir olarak gelen ve dinin asıllarından olan bir meseleyi inkâr edenin ya da zıttına

³⁶⁷ Berâcîlî, *Meâlimu menheci's-Şeyh Ahmed Şâkir fî nakdi'l-hadîs*, 150. Suyûtî, *Elfiyetu's-Suyûtî fî ilmi'l-hadîs*, 52 (muhakkik Ahmed Şâkir'in notu).

³⁶⁸ Berâcîlî, *Meâlimu menheci's-Şeyh Ahmed Şâkir fî nakdi'l-hadîs*, 151; Suyûtî, *Elfiyetu's-Suyûtî fî ilmi'l-hadîs*, 53 (muhakkik Ahmed Şâkir'in notu).

³⁶⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/219, 2/492, 5/47 (muhakkik Şâkir'in notu).

³⁷⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/446, 454, 2/89, 4/54 (muhakkik Şâkir'in notu).

³⁷¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/380 (muhakkik Şâkir'in notu).

inananın rivâyetlerinin reddedilmesi, böyle olmayan râvinin -râvi zabt ve takva sahibi ise- rivâyetlerinin kabul edilmesidir.”³⁷²

şeklindeki görüşünü isabetli bulmakta, bazı kimselerin “mezhebini desteklemek için yalanı caiz görmemesi” şartını koymasını ise gereksiz bulmaktadır. Çünkü ona göre bu şart herkes için geçerlidir ve bir defa yalan söylediği bilinen bir râviden bile hadis alınmazken yalanı helal gören birinden hiç alınmayacaktır. Yine “Bid‘atına çağırmayan râvinin rivâyetleri kabul edilir.”, “Bid‘atını desteklemeyen rivâyeti kabul edilir.” gibi şartları da göreceli şartlar olarak değerlendirmekte ve rivâyeti kabul etmede ölçütün râvinin güvenilirliği, dindarlığı ve ahlakı olduğunu vurgulamaktadır. Zira râvileri inceleyen kimseler birçok Ehl-i bid‘at râvinin kendi görüşünü destekleyen rivâyetleri olsa bile sika olduğunu, çok sayıda Ehl-i bid‘at râvinin de (bid‘atını destekleyen ve desteklemeyen) hiçbir rivâyetine güvenilemeyeceğini görecektir. Bu sebeple Zehebî *Mîzânü’l-i ‘tidâl*’de Ebân b. Tağlib’in (ö. 141/759) tercemesinde “*Aşırı bir şîidir (شيعي جلد). Ancak sadûktur. Sıdkı bize, bid‘atı kendine.*” dedikten sonra “*Bir râvinin sika olması için adalet ve zabt sahibi olması gerektiği halde Ehl-i bid‘at râvinin sika kabul edilmesi nasıl mümkün olur? Bid‘at sahibi nasıl adil olur?*” sorusunu gündeme getirerek şu cevabı vermektedir:

“Bid‘at iki çeşittir. [Birincisi] Bid‘atu’s-suğra, yani aşırı ve aşırı olmayan Şiilik. [Hz. Ali’yi (r.a.) Hz. Osman’dan (r.a.) üstün görmek]. Tâbiîn ve etbeu’t-tâbiînden birçok kişi bu şekildedir. Eğer bu kimselerin hadisleri reddedilecek olsaydı hadislerin neredeyse hepsi giderdi. Bu da ciddi bir zarara yol açardı. [İkinci çeşit olan] Bid‘atu’l-kübrâ ise tam bir Râfizîlik ve bunda aşırı gitmek, Hz. Ebû Bekir (r.a.) [ö. 13/634] ve Hz. Ömer’in (r.a.) [ö. 23/644] [haklarında konuşarak] değerlerini düşürmek ve [insanları] buna çağırmaktır. Böyle olup da güvenilir birini hatırlamıyorum. Aksine bunlar yalanı kendilerine şî‘âr edinmişler, takiiye ve nifâkı da kendilerine örtü edinmişlerdir. Böylelerinin rivâyeti kesinlikle kabul edilmez. Selef zamanında ve selefin örfünde Şiîler ve Şiîlikte aşırı gidenler ise Hz. Osman (r.a.), Zübeyr (r.a.) [ö. 36/656], Talha (r.a.) [ö. 36/656] ve Muâviye (r.a.) [ö. 60/680] hakkında, Hz. Ali’ye (r.a.) savaş açanlar hakkında ileri-geri konuşup onlara hakaret edenlerdir. Bizim zamanımızda Şiîlikte aşırı olanlar ise bu efendileri tekfir edip Şeyhayn’dan [Hz. Ebû

³⁷² Hâfız Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhetü’n-nazar fi tadvîhi Nuhbeti’l-fiker*, thk. Nûruddîn ‘İtr (Dimaşk: Dâru’l-Minhâc, 2019), 103.

Bekir ve Hz. Ömer'den] teberri edenlerdir. Bu kimseler tökezleyerek yolunu kaybetmiş kimselerdir.”³⁷³

Ahmed Şâkir, Zehebî'nin bu konudaki görüşlerinin, buna İbn Hacer'in görüşleri de eklendiğinde isabetli ve rivâyet usûlüyle de uyumlu olduğunu ifade etmiştir.³⁷⁴ Onun *Müsned*'de bid'at ehli olan râvilerin senedlerine verdiği hükümlerinin de görüşleriyle uyumlu olduğu, örneğin Ma'bed el-Cühenî'nin bulunduğu bir senedde: “*Basra'da kader konusunda ilk söz söyleyen kişidir ve kaderiyyenin*³⁷⁵ *başıdır. Ancak tâbi ve sikadır, yalanla itham edilmemiştir.*” ifadelerinde bulunarak senede sahih hükmü verdiği,³⁷⁶ yine kaderî olduğu ancak dâ'î olmadığı ve hadiste sağlam olduğu ifade edilen Abdül'alâ b. Abdül'alâ es-Sâmî adlı râvinin bulunduğu senede de sahih hükmü verdiği görülmektedir.³⁷⁷

17. Fâsık Râvi

Ahmed Şâkir'e göre fasıklıkla cerh edilmiş bir râvi eğer günahından tövbe ederse ve tövbesinden sonra adil olduğu bilinirse rivâyetleri kabul edilir. Hadis rivâyeti dışında yalan söylemek, yalan yere şahitlik yapmak ve diğer bütün günahlar için hüküm böyledir. Ancak hadis rivâyetinde yalan söyleyen kimsenin tövbesi, zararı diğer günahlarla kıyas edilemeyecek kadar büyük olması sebebiyle kabul edilmez ve rivâyetleri reddedilir.³⁷⁸

18. Muhaddisin Rivâyetini Reddetmesi Durumunda Hadisin Hükmü

Ahmed Şâkir, Suyûtî'nin, sika bir râvinin [A râvisi] kendisi gibi başka sika bir râviden [B râvisinden] rivâyetinde bulunup da rivâyetinde bulunduğu kişinin [B râvisinin] “ben bunu rivâyet etmedim (mâ raveytuhû)” ya da “benim adıma yalan söyledi (kezebe aleyye)” gibi ifadelerle rivâyetini reddetmesi durumunda söz konusu rivâyetin reddedilmesi gerektiği ancak râvinin [A râvisinin] ondan rivâyet ettiği diğer rivâyetlerin reddedilmeyeceği görüşünü benimsediğini belirtmekte, kendisi ise bunu isabetli

³⁷³ Zehebî, *Mîzânu'l-'itidâl*, 1/5-6.

³⁷⁴ Berâcîlî, *Meâlimu menheci's-Şeyh Ahmed Şâkir fî nakdi'l-hadîs*, 154. Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâ'isu'l-hasîs şerhu ihtisâri 'Ulûmi'l-hadîs*, 301-304; Suyûtî, *Elfiyetu's-Suyûtî fî ilmi'l-hadîs*, 53-54 (muhakkik Ahmed Şâkir'in notu).

³⁷⁵ Sorumluluk doğuran fiillerle ilgili ilâhî kaderi reddedenler için kullanılır.

³⁷⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/348 (muhakkik Şâkir'in notu).

³⁷⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6/40 (muhakkik Şâkir'in notu).

³⁷⁸ Berâcîlî, *Meâlimu menheci's-Şeyh Ahmed Şâkir fî nakdi'l-hadîs*, 154-155. Suyûtî, *Elfiyetu's-Suyûtî fî ilmi'l-hadîs*, 55 (muhakkik Ahmed Şâkir'in notu); Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâ'isu'l-hasîs şerhu ihtisâri 'Ulûmi'l-hadîs*, 306-308.

bulmayarak hadisin mutlak olarak kabul edileceği görüşünü isabetli bulmaktadır. Çünkü sika bir râviden [B] rivâyette bulunan kişi [A] onun rivâyetini zabt eden ve hadisi ortaya koyandır (müsbit). Rivâyette bulunduğu sika râvi [B] bunu inkâr etse de (nâfi), hadisi ortaya koyan inkâr edene takdim edilir (el-müsbitu mukaddemun ale'n-nâfi) ve her insan unutmaya ve yanılmaya maruz kalır. Bazen hafızasına güvenip bir şeyi kesin olarak yaptığına bazen de kesin olarak yapmadığına inanabilir.³⁷⁹ Ahmed Şâkir daha sonra Amr b. Dînâr'ın (ö. 126/744 [?]) Ebû Ma'bed'e (ö. 120/738) bir hadisini hatırlattığı ama Ebû Ma'bed'in bunu reddettiğini örnek verip Buhârî'nin bu hadisi tahrîc ettiğini delil olarak zikretmektedir.³⁸⁰ Bu hadis *Müsned*'de de geçmekte olup Ahmed Şâkir orada da hadisin senedine sahih hükmü vermiştir.³⁸¹ Kendisinden rivâyette bulunulan râvi böyle bir hadisi rivâyet ettiğini kesin bir dille reddetmeyip yalnız hatırlamadığını söylerse de ona göre bu evleviyetle kabul edilir ve onunla amel de caiz olur.³⁸²

19. Hadis Tahammülünün Geçerli Olduğu Yaş

Ahmed Şâkir hadis tahammülü için belirli bir yaşın olmadığı, bu yaşın kişiden kişiye değişebileceği görüşündedir. Burada ölçüt çocuğun gördüğü, işittiği şeyleri temyîz edebilecek ve söyleneni anlayıp cevap verebilecek kabiliyette olmasıdır.³⁸³ Bu yaşın altında olduğunda ise hadis munkatı' kabul edilir. Örneğin *Müsned*'de bir hadisin senedinde tâbiînden olan Muhammed b. Ka'b el-Kurazî'nin (ö. 108/726 [?]) Ali'den (r.a.) rivâyette bulunduğu görülmektedir. Ahmed Şâkir hadisin inkitâ sebebiyle zayıf olduğunu çünkü Muhammed b. Ka'b'ın tâbiî, sika, sâlih bir kimse olmakla birlikte Ali'ye (r.a.) küçük bir çocukken eriştiğini söylemiştir.³⁸⁴

³⁷⁹ Ubeydî, *İhtiyârâtü's-Şeyh Ahmed Şâkir fi'l-Bâ'isi'l-hasîs*, 202; Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâ'isu'l-hasîs şerhu ihtisâri 'Ulûmi'l-hadîs*, 313; Suyûtî, *Elfiyetu's-Suyûtî fi ilmi'l-hadîs*, 55-56 (muhakkik Ahmed Şâkir'in notu).

³⁸⁰ Buhârî, Ebû Ma'bed'in hadisi rivâyet etmediğini söylediği kısımları nakletmemiştir. Bkz. Muhammed b. İsmâil b. İbrahim el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, thk. Şuayb el-Arnaûd - Âdil Mürşid (Beyrût: er-Risâletu'l-Âlemiyye, 2011), "Ezân", 155.

³⁸¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/455 (muhakkik Şâkir'in notu).

³⁸² Berâcîlî, *Meâlimu menheci's-Şeyh Ahmed Şâkir fi nakdi'l-hadîs*, 155-156. Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâ'isu'l-hasîs şerhu ihtisâri 'Ulûmi'l-hadîs*, 314; Suyûtî, *Elfiyetu's-Suyûtî fi ilmi'l-hadîs*, 55-56 (muhakkik Ahmed Şâkir'in notu).

³⁸³ Berâcîlî, *Meâlimu menheci's-Şeyh Ahmed Şâkir fi nakdi'l-hadîs*, 157-158. Ubeydî, *İhtiyârâtü's-Şeyh Ahmed Şâkir fi'l-Bâ'isi'l-hasîs*, 213; Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâ'isu'l-hasîs şerhu ihtisâri 'Ulûmi'l-hadîs*, 326; Suyûtî, *Elfiyetu's-Suyûtî fi ilmi'l-hadîs*, 59 (muhakkik Ahmed Şâkir'in notu).

³⁸⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/163 (muhakkik Şâkir'in notu).

20. İhtilât

Ahmed Şâkir'e göre muhaddis, yaşlandığı ve hadisleri karıştırmaktan korktuğunda ya da hastalık, âmâ olmak, bunamak gibi rivâyetlerine güvene zarar veren bir durum ortaya çıktığında insanların kendisinden sahihliği şüpheli hadisleri almaması için hadis rivâyetini bırakması gerekir. Bazıları bunun vaktini 80 yaş olarak belirlese de aynı şekilde bunun da belirli bir yaşı yoktur, kişiden kişiye değişebilir.³⁸⁵

Onun muhtelit râviler hakkında *Müsned*'deki uygulamasına bakıldığında ise muhtelit râvilerin ihtilat sonrası rivâyetlerine zayıf hükmünden ziyade hasen hükmü verdiği,³⁸⁶ hatta hadisin râviden ihtilattan önce mi sonra mı alındığı bilinemediğinde tevakkuf edileceğini söylemesine rağmen bu hadislerin senedine de hasen hükmü verdiği görülmektedir.³⁸⁷ Bazen de ihtilâttan sonra rivâyet edildiği bilinse de belli gerekçelerle senedi sahih kabul etmektedir. Örneğin 1648. hadisin senedine, senedde muhtelit bir râvi olan el-Mes'ûdî'den ihtilâttan sonra rivâyet eden bir râvi olmasına rağmen sahih hükmü vermiştir. Burada sahih hükmü verme sebebinin, hadisin manasının sahih bir isnadla daha önce geçmiş olması olduğunu ifade etmiştir.³⁸⁸ Bir hadisin senedine de muhtelit râviden rivâyet eden râvinin aynı beldeden olması sebebiyle ihtilâttan önce işittiğini düşündüğünü söyleyerek sahih hükmü vermiştir.³⁸⁹

21. Cerh-Ta'dîl Mertebeleri

Ahmed Şâkir İbn Hacer'in *Takrîbu't-tehzîb* mukaddimesindeki cerh ve ta'dîle dair 12 mertebesini zikrettikten sonra bu mertebelerdeki râvilerin hadislerine hükümler vermektedir. Bu hükümler şu şekildedir.

- Sahâbeden sonraki derecelerde 2.³⁹⁰ ve 3. derecede³⁹¹ olanların hadisleri 1. derecede sahihtir. Bu râvilerin çoğu *Sahîhayn*'dadır.

³⁸⁵ Berâcîlî, *Meâlimu menheci's-Şeyh Ahmed Şâkir fî nakdi'l-hadîs*, 159. Suyûtî, *Elfiyetu's-Suyûtî fî ilmi'l-hadîs*, 89 (muhakkik Ahmed Şâkir'in notu).

³⁸⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/22, 23,51 (muhakkik Şâkir'in notu).

³⁸⁷ Ahmed Şâkir: "Hâlid b. Abdillâh el-Vâsıtî et-Tahhân, Atâ b. es-Sâib'den ihtilattan önce işitenler arasında zikredilmemiştir (sonra işitmiş olabilir) bu yüzden tevakkuf edilir" demiştir. Ancak senede hasen hükmü vermiştir. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/5, 4/74 (muhakkik Şâkir'in notu).

³⁸⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/296 (muhakkik Şâkir'in notu).

³⁸⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/383 (muhakkik Şâkir'in notu).

³⁹⁰ 2. tabaka: tekidli bir şekilde ism-i tafdîl kalıbıyla tadîl edilenler, "İnsanların en güvenilirleri" gibi. Ya da sıfatın lafzının/ manasının tekrarlanmasıyla tadîl edilenler, "sika sika", "sika hafız" gibi.

³⁹¹ 3. tabaka: tekid olmadan tadîl edilenler, "sika" "mutkin", "sebt", "adl" gibi.

- 4. derecedeki³⁹² râvilerin hadisleri ise 2. derecede sahihtir. Bu râvilerin hadisleri Tirmizî'nin hasen kabul ettiği, Ebû Dâvûd'un sustuğu hadislerdir.
- Bunlardan sonrakiler merdûddur. Ancak 5.³⁹³ ve 6.³⁹⁴ derecedeki râvilerin hadisleri farklı tariklerle desteklenirse hasen li-gayrihi olabilir.
- 7.³⁹⁵ ve daha sonraki derecelerdeki râvilerin hadisleri ise zayıftır, hadisin zayıflığı râvinin zayıflık derecesine göre münkerden mevzûya kadar varabilir.³⁹⁶

Onun bu şekilde küllî hükümler vermesi eleştirilmiş olup 4. derecedeki pek çok râvinin hadislerinin *Sahîhayn*'da bulunduğu belirtilmiştir. Ayrıca Tirmizî'nin hadislerine hasen hükmü verdiği râvilerin yalnız 4. derecedeki râvilerden oluşmadığı, 5, 6, 7, hatta 8. derecedeki râvilerin hadislerine de hasen hükmü verebildiği ifade edilmiştir. Ebû Dâvûd'un sahih olan hadislerde de, şiddetli zayıflığı olmayan hadislerde de herhangi bir hüküm belirtmediği göz önüne alındığında onun sustuğu hadislerdeki râvilerin sika olması mümkün olduğu gibi 5, 6, 7, 8. derecelerden de olabileceği anlaşılmaktadır. Ancak Ahmed Şâkir bu râvileri tek dereceye indirgemiş gözükmektedir. Onun 5, 6. derecelerdeki râvilerin hadislerini merdûd kabul etmesi 7. ve sonraki derecelerdeki râvilerin rivâyetlerini zayıf kabul etmesi de *Sahîhayn*'da bu mertebelerden olan râvilerin hadislerinin bulunması sebebiyle isabetli bulunmamıştır. Nitekim Mahmûd Saîd Muhammed Memdûh 7. dereceden olan 105 râvinin hadisinin *Sahîhayn*'da bulunduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte Ahmed Şâkir de zikrettiği bu derecelere verdiği hükümlere tahkiklerinde uymamıştır. Örneğin 5. dereceden olan Süfyan b. Vekî' (ö. 247/862), Şehr b. Havşeb (ö. 100/718), Abdullah b. Lehî'a (ö.

³⁹² 4. tabaka: 3. tabakanın biraz altında olanlar, "sadûk", "lâ be'se bih" gibi ifadelerle vasıflandırılanlar.

³⁹³ 5. tabaka: 4. tabakanın biraz altında olanlar, "Sadûk seyyiu'l-hıfz", "sadûk yehimu", "lehû evhâm", "yuhtiu", "teğayyera bi âhirihi" gibi ifadelerle vasıflananlar. Bu tabakaya teşeyyu', kader, nasibîlik, mürcîlik ve cehmîlik gibi bid'at türleri ile itham edilenler de dahil edilir.

³⁹⁴ 6. tabaka: az hadisi olanlar ve hadisinin terk edileceğine dair bir bilgi olmayanlar. "makbûlün haysü yutâbeu ve illâ feleyyinü'l-hadîs" diyerek bu kimselere işaret edilir.

³⁹⁵ 7. tabaka: kendisinden birden fazla kişinin rivâyetinde bulunduğu ancak hakkında ta'dîl olmayanlar, "mestûr" ve "meçhûlu'l-hâl"

8. tabaka: hakkında muteber bir tevsik olmayıp müfesser olmayan bir cerh olanlar, "zayıf"

9. tabaka, kendisinden sadece bir kişinin rivâyetinde bulunduğu ve hakkında ta'dîl olmayanlar, "meçhul"

10. tabaka: hakkında ta'dîl olmayan ve yaralayıcı bir sebeple cerh edilenler "metrûk", "metrûku'l-hadîs", "vâhi'l-hadîs", "sâkıt".

11. tabaka: yalanla itham edilenler

12. tabaka: yalancılık ve uydurma tabirinin kendileri için kullandığı kimseler.

Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbu't-tehzîb*, thk. Ebu'l-Eşbâl Sağîr Ahmed Şâgîf el-Bâkistânî (Riyâd: Dâru'l-Âsime, ts.), 80-2.

³⁹⁶ Berâcîlî, *Meâlimu menheci's-Şeyh Ahmed Şâkir fî nakdi'l-hadîs*, 159-160. Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâ'isu'l-hasîs şerhu ihtisârî 'Ulûmi'l-hadîs*, 317-319.

174/790) gibi râvilerin hadislerini sahih ya da hasen kabul edebilmektedir. *Müsned* tahkikinin birinci cildinde İbn Hacer'in 5. derecede saydığı 10 râvinin hadislerine sahih hükmü vermiştir.³⁹⁷ Ahmed Şâkir'in bu taksimi eleştirilse de Abdulfettâh Ebû Gudde gibi bu taksimi son derece doğru bulanlar ve yüksek lisans çalışmalarında bu taksimi uygulayanlar da vardır.³⁹⁸

22. Vicâde Yoluyla Alınan Hadislerin Rivâyeti

Ahmed Şâkir vicâdenin tanımını yaptıktan sonra bu yolla alınan rivâyetleri (direkt olarak) yazısı bulunan kişiden rivâyet etmenin caiz olmadığını, ancak kişinin yazısı tanınır ve bundan emin olunursa “vecedtü bi hattı fulân” (falanın yazısıyla buldum) ya da “kâle fulân” diyerek rivâyet edilebileceğini söylemektedir. O, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde oğlu Abdullah'ın “*Babamın hattıyla kitabında buldum.*” dedikten sonra naklettiği çokça hadis olduğunu, Abdullah'ın, babasının kitaplarının râvisi, oğlu ve öğrencisi olduğu halde, babasının yazısını da çok iyi tanıdığı ve hatta babasının kitapları kendisinde bulunduğu halde bu hadisleri babasından direkt olarak nakletmeyi doğru bulmamasını buna delil olarak zikreder. O, vicâdeyle alınan hadisleri muâsır râviden “an fulân” lafzıyla, işitmiş izlenimi verecek şekilde nakletmenin tedlîs, “haddesenâ/ahberenâ fulân” lafzıyla nakletmenin de açıkça yalan olduğu ve bu şekilde rivâyet eden râvinin rivâyetlerinin reddedileceği görüşündedir. Ayrıca Ahmed Şâkir'e göre vicâde bir hadis rivâyet yolu değildir. Âlimler bunu yalnızca hükmünü belirtmek için bu kısımda ele almışlardır.³⁹⁹

Müsned tahkikinde de yer yer vicâdeyi rivâyet usûlü bakımında geçerli gördüğünü ifade etmiştir.⁴⁰⁰ Bir hadiste Mahrame b. Bükeyr'in, babasından rivâyetinin vicâde yoluyla olduğuna dair görüşleri aktardıktan sonra “*Babasından işitmeyip kitabından nakletmiş olsa da bu sağlam bir vicâdedir ve bana göre semâdan aşağı değildir.*”⁴⁰¹ demiştir.

³⁹⁷ Mahmûd Saîd Muhammed Memdûh, *el-İtticâhâtü'l-hadîsiyye fi'l-karnî'r-râbi' aşer*, 213-217. Bu râviler Muhammed b. Amr b. Alkame, Muhammed b. İshâk b. Yesâr, Müemmel b. İsmail, Şehr b. Havşeb, Âsım b. Behdele, Dahhâk b. Şuhrabîl, Haccâc b. Ertât, Yahyâ b. Süleym et-Tâifî, Mûsâ b. Verdân, Atâ b. Ebî Müslim el-Horasânî'dir.

³⁹⁸ Zafer Ahmed el-Osmânî et-Tehânevî, *Kavâid fi ulûmi'l-hadîs*, thk. Abdulfettâh Ebû Gudde (Beyrût: Mektebetü'l-Matbû'âtî'l-İslâmiyye, 2018), 246 (muhakkik Ebû Gudde'nin notu). Mahmûd Saîd Muhammed Memdûh, *el-İtticâhâtü'l-hadîsiyye fi'l-karnî'r-râbi' aşer*, 218-20.

³⁹⁹ Berâcîlî, *Meâlimu menheci's-Şeyh Ahmed Şâkir fi nakdi'l-hadîs*, 161. Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâ'isu'l-hasîs şerhu ihtisârî 'Ulûmi'l-hadîs*, 371-373; Suyûtî, *Elfiyetu's-Suyûtî fi ilmi'l-hadîs*, 71-72 (muhakkik Ahmed Şâkir'in notu).

⁴⁰⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/385, 4/339 (muhakkik Şâkir'in notu).

⁴⁰¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/523-4 (muhakkik Şâkir'in notu).

23. Mütেকaddimûn - Mütעהhirûn Ayrımı

Ahmed Şâkir'e göre mütেকaddimûn - mütעהhirûn ayrımı yaklaşık olarak hicrî 300'lerin sonrasına tekâbül etmekte ve mütেকaddim dönemde râvide aranan şartlarla mütעהhir dönemde aranan şartlar arasında farklılıklar bulunmaktadır. Mütעהhir dönemde râvinin Müslüman, bâliğ, âkil olması, açıkça fasıklık yapmaması ve murûte zarar veren davranışlarda bulunmaması, ayrıca hocasına muvafık olan sahih bir aslın itham edilmemiş güvenilir bir kimsenin hattından semâının sabit olması gibi şartlarla yetinilir. Çünkü o dönemde zaten hadisler maruf olan kitaplarda bulunduğu ve rivâyet yalnızca kitapların rivâyeti haline dönüştüğünden söz konusu dönemde amaç isnad zincirini korumak haline gelmiştir. Bu sebeple mütעהhir dönemde rivâyetin sahihliğinde önemli olan râviler değil, müellife nispeti meşhur hatta bazen mütevâtir olan sahih asıllar ve kitaplardır.⁴⁰²

Hadis ilminde mütেকaddim ve mütעהhir dönem âlimleri ayrımında genel kabulün, Beyhakî, Hatîb el-Bağdâdî gibi âlimlerden önceki dönem yani h. 5. asrın ortaları olduğunu söylemek mümkündür. Burada temel ölçüt hadislerin rivâyetinde isnadın yerini kitaplara bırakmasıdır. Mütעהhir dönem âlimleri, hadislerin tedvininden sonra mütেকaddim dönemin aksine hadis rivâyetinde isnada değil önceki döneme ait isnadların nakledildiği hadis kitaplarına itimat etmeye başlamışlardır. Ahmed Şâkir de bunu ifade etmektedir. Ancak onun ayrım olarak h. 300 senesini zikretmesi muhtemelen Zehebî'nin ayrımını esas almasından kaynaklanmaktadır.⁴⁰³

26. Buhârî'nin Târîh'inde Râvi Hakkında Cerh Zikretmemesini Râvi İçin Ta'dîl Kabul Etmesi

Ahmed Şâkir'in tahkik metoduna dair söylenenler kısmında ona yöneltilen eleştirilerden birinin bazı zayıf râvileri sika kabul etmesi ve Buhârî'nin râvi hakkındaki sükûtunu ta'dîl kabul etmesi olduğuna değinilecektir. Bu sebeple burada bir başlık altında onun *Müsned*'de bu râvileri sika kabul etmesine dair açıklamalarına yer verilmesi uygun görülmüştür.

Ahmed Şâkir, Abdullah b. Lehî'a'nın kitaplarının yanması sebebiyle hafızası bakımından cerh edildiğini ancak sika olduğunu söylemiş ve İbn Lehî'a'dan rivâyet

⁴⁰² Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâ'isu'l-hasîs şerhu ihtisârî 'Ulûmi'l-hadîs*, 321-322.

⁴⁰³ Zehebî, *Mîzânu'l-'itidâl*, 1/4; Erdoğan, *İbnü's-Salâh'ın Hadislerin Tashih ve Tahsinine Yönelik Görüşleri*, 21.

eden kişiler sika, ma'rûf, hafız kimseler ise hadislerini sahih kabul ettiğini belirtmiştir.⁴⁰⁴ İbn İshâk hakkındaki cerhlerin de delilinin olmadığını, sika olduğunu söylemiştir.⁴⁰⁵ Şehr b. Havşeb için de aynı şekilde hakkındaki cerhlerin delilinin olmadığını, sika olduğunu söylemiş,⁴⁰⁶ Buhârî'nin *et-Târîhu'l-kebîr*'inde onun hakkında cerh zikretmemesini, onu *Du'afâ*'da zikretmemesini, Heysemî'nin *Mecma'u'z-zevâid*'de “*Şehr sikadır hakkındaki cerhler ona zarar vermez*” demesini de delil olarak zikretmiştir.⁴⁰⁷

Ahmed Şâkir, Bakiyye b. Velîd (ö. 197/812) hakkında çok ihtilaf olduğunu ama onun sikalardan rivâyet edip semâinı tasrih ettiğinde sika ve güvenilir olduğunu çünkü onun tedlîs yapması sebebiyle cerh edildiğini söylemiştir. Yalnızca sikalardan rivâyet eden Şu'be de ondan rivâyette bulunmuştur. (Bu da Bakiyye'nin onun katında sika olduğuna delalet etmektedir.) Buhârî *et-Târîhu'l-kebîr*'de ve *et-Târîhu's-sağîr*'de tercemesini zikredip hakkında bir cerh söylememiştir. Ayrıca Buhârî ve Nesâî onu *Du'afâ*'larında zikretmemişlerdir. Hâkim “sika, me'mûn” demiştir. İbn Hibbân da onun sika, me'mûn olduğunu düşündüğünü ancak müdellis olduğunu söylemiştir. Bu da en doğru görüştür.⁴⁰⁸ Ahmed Şâkir tüm bu gerekçelerle Bakiyye'yi sika kabul etmekte ancak tedlis sebebiyle *Müsned*'de onun semâinı tasrih etmediği hadislerle zayıf hükmü vermektedir.⁴⁰⁹

Ahmed Şâkir başlangıçta Leys b. Ebî Süleyym'in (ö. 138[?]/756) sadûk ve hafızası bakımından cerh edilmiş bir râvi olduğunu söylemiştir.⁴¹⁰ Ancak daha sonra onun durumunun da diğer râviler gibi olduğunu, yani her râvi gibi açıkça hata ettiği hadislerin terk edileceğini söylemiştir. Ona göre buna rağmen bazıları cerhte aşırı gitmiş, hatta Vekî' (ö. 197/812) “*Süfyân, Leys'in adını (senedlerde) zikretmedi.*” demiştir. Ancak Süfyân, *Müsned*'de geçen bir hadiste adını açıkça zikretmiştir yani bu doğru değildir. Sâcî de (ö. 307/920) “*Ebû Dâvûd Sünen'inde ondan hadis nakletmedi.*” demiştir. Ancak İbn Hacer'in de söylediği üzere *Sünen*'de onun az da olsa hadisi

⁴⁰⁴ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/202 (muhakkik Şâkir'in notu).

⁴⁰⁵ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/204 (muhakkik Şâkir'in notu).

⁴⁰⁶ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/207 (muhakkik Şâkir'in notu).

⁴⁰⁷ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 4/480 (muhakkik Şâkir'in notu).

⁴⁰⁸ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/546 (muhakkik Şâkir'in notu).

⁴⁰⁹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 5/218-9, 6/204 (muhakkik Şâkir'in notu).

⁴¹⁰ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/199 (muhakkik Şâkir'in notu).

bulunmaktadır. Ayrıca Buhârî ona *et-Târîhu 'l-kebîr*'de yer vermiş ve hakkında bir cerh zikretmemiştir.⁴¹¹ Ahmed Şâkir bu gerekçelerle Leys'i sika kabul etmektedir.

Ahmed Şâkir, Zeyd el-Ammî hakkında da cerhler olduğunu ancak kendisinden Şu'be ve Süfyân es-Sevrî'nin rivâyette bulunduğunu ve bu kişilerin yalnızca sikalardan rivâyet ettiğini söylemiştir. Buhârî'nin *Târîh*'inde onun tercemesine yer verip hakkında cerh zikretmemesini de onun sika olduğunu destekleyen bir unsur olarak kabul etmiştir. Devamında ise *Mizânu 'l-İtidâl*'de onun tercemesini okuyanın cerh edilmesinin ondan değil, kendisinden rivâyet edenlerden kaynaklandığını göreceğini, bu sebeple de Tirmizî'nin onun hadisini sahih kabul ettiğini söylemiştir.⁴¹²

Görüldüğü üzere Ahmed Şâkir bu râviler hakkındaki cerhleri çoğunlukla geçerli bulmamakta özellikle de Buhârî'nin *et-Târîhu 'l-kebîr*'inde râvinin tercemesine yer verip hakkında cerh zikretmemesini delil getirerek sika kabul etmektedir.

Ahmed Şâkir, hakkında cerh-ta'dîl olmayan râvilerde de aynı metodunu işleterek Buhârî'nin *Târîh*'inde zikredip râvi hakkında cerh zikretmemesi sebebiyle râvileri sika kabul etmiştir. Örneğin tek râvisi bulunan ve haklarında cerh ve ta'dîl bulunmayan Ebû Meryem es-Sekafî,⁴¹³ Ebû Kesîr Mevlâ'l-Ensâr,⁴¹⁴ Hâlid b. Rib'î (Esedî Kûfî),⁴¹⁵ gibi râvileri bu sebeple sika kabul etmiş hatta bu metodunu Buhârî'nin *Târîh*'i ile sınırlandırmayıp *Künâ'sı* için de uygulamıştır.⁴¹⁶ Pek çok yerde de râvi hakkında ta'dîl zikretmese de Buhârî'nin râviyi eserinde zikretmesinin tevsîk olarak kabul etmede yeterli olduğunu söylemiştir.⁴¹⁷

27. Ahmed b. Hanbel'in Hocaları Hakkındaki Görüşü

Ahmed Şâkir'in pek çok hadiste Ahmed b. Hanbel'in kendisinden hadis aldığı hocaları noktasında titiz davrandığı ve yalnızca sikalardan rivâyet ettiğini vurguladığı,⁴¹⁸ bazen de Ahmed b. Hanbel'in hem hocaları, hem de hocalarının hadislerinde titiz olduğunu, onların hata ettikleri hadislerini almaktan kaçındığını ifade

⁴¹¹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 2/100 (muhakkik Şâkir'in notu).

⁴¹² Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 4/360 (muhakkik Şâkir'in notu).

⁴¹³ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/443 (muhakkik Şâkir'in notu).

⁴¹⁴ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/460-1 (muhakkik Şâkir'in notu).

⁴¹⁵ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 4/18 (muhakkik Şâkir'in notu).

⁴¹⁶ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 4/367 (muhakkik Şâkir'in notu).

⁴¹⁷ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 4/367, 5/312 (muhakkik Şâkir'in notu).

⁴¹⁸ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/208, 2/366, 3/24, 249, 4/60 (muhakkik Şâkir'in notu).

ettiği görülmektedir.⁴¹⁹ Hatta Abdullah b. Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'deki ziyadelerinden olan bir hadiste bunu daha ileri bir noktaya taşıyarak onun hocalarının da sika olduğunu söylediği çünkü Ahmed b. Hanbel'in, oğlunun yalnızca sikalardan hadis almasına müsaade ettiğini söylediği görülmektedir.⁴²⁰

Buna örnek olarak Ahmed Şâkir'in Ahmed b. Hanbel'in hocalarından olan Nasr b. Bâb Ebû Sehl el-Horasânî (ö. 193 [?]/809) hakkındaki görüşünü zikretmek mümkündür. Ahmed Şâkir, Nasr'ın muhtelefun fih bir râvi olduğunu söylemiş, hatta bazılarının onu yalanla itham ettiğini, Buhârî'nin bir kitabında “seketû anh” dediğini bir kitabında “Onu yalanla itham ediyorlardı” dediğini nakletmiş, ancak İbn Hacer'in *Lisânu'l-Mîzân*'da bir yerde Ahmed b. Hanbel'in “mâ kâne bihi be's” dediğini, bir yerde de “sika” dediğini naklettiğini söylemiştir. *Müsned*'de de bir rivâyette Abdullah b. Ahmed b. Hanbel babasına “*Ebû Hayseme* [ö. 234/849], ‘*Nasr b. Bâb yalancıdır.*’ diyor (sen ne dersin)?” diye sormuş o da “*Estağfirullah! Yalancı mı?! Onu İbrahim es-Sâîğ'den rivâyet etmesi sebebiyle cerh etmişlerdir. (Ondan işitmediğini iddia ediyorlar) Ancak İbrahim onun beldesindendir. Ondan işitmesi mümkündür.*” demiştir. Ahmed Şâkir bu nakilden sonra Ahmed b. Hanbel'in hocalarını iyice araştırdığı ve hocalarını daha iyi tanıyacağı düşüncesiyle Nasr b. Bâb hakkındaki kanaatini değerlendirmiş ve râviyi sika kabul etmiştir.⁴²¹

B. Tahkik Metodu Hakkında Söylenenler

Ahmed Şâkir'in tahkik metoduna ve bu doğrultudaki çabalarına pek çok övgü bulunmaktadır. Örneğin Beşşâr Avvâd Ma'rûf Tirmizî'nin *Sünen*'ine yazdığı mukaddimesinde Ahmed Şâkir'in tahkikine de değinerek onun 60 yıldan uzun bir sürede yalnızca 600 kadar hadisın şerhini yapacak kadar yoğun bir çalışma yaptığını vurgulamaktadır. Beşşâr Avvâd, burada Ahmed Şâkir'den övgüyle bahsedip onun Mısır diyarının âlimi, kendi zamanında sünnetin sancağının taşıyıcısı olduğunu ve ondan sonra da Mısır'da onun gibisinin çıkmadığını dile getirmektedir.⁴²² Şuayb el-Arnaûd'da aynı şekilde Ahmed Şâkir'in *Müsned*'e çok önemli hizmetler yaptığını, pek çok âlimin, onun hadis ilminde muasırlardan kimsenin erişemediği bir yetkinlikte

⁴¹⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/193, 5/405 (muhakkik Şâkir'in notu).

⁴²⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/369 (muhakkik Şâkir'in notu).

⁴²¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/366 (muhakkik Şâkir'in notu).

⁴²² Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ Tirmizî, *Câmiu'l-Kebîr*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrût: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1996), 1/10 (muhakkikin girişi)

olduğuna şâhitlik ettiklerini söylemiştir.⁴²³ Ahmed şâkir hakkında bu gibi pek çok övgü bulunmakla birlikte onun tahkik metoduna yönelik eleştiriler de bulunmakta olup aşağıda bunlar başlıklar altında ele alınacaktır.⁴²⁴

1. Mütessâhil Olması ve Bazı Zayıf veya Muhtefun Fîh Râvileri Sika Kabul Etmesi

Ahmed şâkir’e en çok yöneltlen eleştirilerden biri onun mütessâhil olması ve bu sebeple pek çok zayıf râviye sika hükmü vermesidir. Bu eleştiri dile getirilirken en çok örnek verilen râviler İbn Lehî’a, Ali b. Zeyd b. Cüd’ân (ö. 131/749), şehr b. Havşeb ve şerîk b. Abdillâh en-Nehâî (ö. 177/794) olup bu bölümde sözlerine yer verilecek hemen herkes tarafından Ahmed şâkir’in bu râvileri sika kabul ederek hadislerine sahih hükmü verdiği dile getirilmiştir. Bununla birlikte onun bu gibi bazı râvileri sika kabul etmesi noktasında gerekçeleri olduğunu ifade edenler de bulunmaktadır.

şuayb el-Arnaûd *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ* tahkikinde, Zehebî’nin “*Müsned*’i tertip ederek kullanımını kolaylaştıracak râvileri hakkında ve senedin muttasıllığı hakkında konuşacak biri olsa güzel olurdu” manasındaki temennisi üzerine:

“Bu asırda *Müsned*’in tahkikini Allâme Ahmed şâkir üstlenerek *Müsned*’in 1/3’ini tahkik etmiş ve -maalesef- vefatı sebebiyle tamamlayamamıştır. Allah *Müsned*’i Ahmed şâkir’in yaptığı gibi -ancak onun bazı zayıf ve meçhul râvileri sika kabul ettiği tesâhülünden kaçınarak- tamamlayacak kişiye kolaylık versin.”⁴²⁵

diyerek Ahmed şâkir’in tesâhül sahibi olduğundan bahsetmiştir. Daha sonra bahsettiği metot üzere *Müsned*’i kendisi ekibiyle beraber tahkik etmiş ve tahkikinin mukaddimesinde Ahmed şâkir’in hadislere hüküm verirken pek çok yerde kabul edilemeyecek derecede mütessâhil davrandığını, İbn Lehî’a’yı mutlak olarak sika kabul ettiğini, yine Ali b. Zeyd b. Cüd’ân, şerîk b. Abdillâh en-Nehâî gibi kişileri sika kabul ettiğini söylemiştir.⁴²⁶ Ayrıca Ahmed şâkir, muhtelit râviden ihtilatından sonra hadis alan kişilerin bulunduğu, sîu’l-hıfz râvilerin, (عن) sîgasıyla rivâyette bulunmuş müdellis râvilerin bulunduğu senedlere sahih hükmü vermiştir. şuayb el-Arnaûd bu

⁴²³ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/147 (muhakkik Arnaûd’un girişi).

⁴²⁴ Azamî’nin *Müsned*’de Ahmed şâkir’in hadislere verdiği hükümlere yönelik eleştirilerine daha önce değinilmişti. Bu eleştiriler metodik eleştiriden ziyade tikel olarak tespit ettiği hataların düzeltilmeleri şeklinde olduğundan ve Ahmed şâkir’de bu eleştirileri dikkate alıp gerekli yerlerde düzeltilmeler yaptığından burada zikredilmemiştir. Çünkü bu kısımda daha çok metodik eleştirilerin ele alınması amaçlanmıştır.

⁴²⁵ Zehebî, **Siyeru a’lâmi’n-nübelâ**, 13/525. (muhakkikin notu)

⁴²⁶ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 2001, 1/147 (muhakkik Arnaûd’un girişi).

hususların kendisini *Müsned*'i tahkik etmeye sevk ettiğini ifade etmiş ve yeri geldikçe Ahmed Şâkir'in hatalı olduğunu düşündüğü yerlere işaret etmiştir.⁴²⁷

Şuayb el-Arnaûd, *el-İhsân fî takrîbi Sahîh-i İbn Hibbân* adlı eserin tahkikine yazdığı mukaddimede de bu eserin bir kısmını tahkik eden Ahmed Şâkir'in İbn Hibbân'ın tashihiine güvenerek onun sahihlik şartlarına dair görüşünü kabul ettiğini ve bu sebeple bazı senedlere hüküm vermediğini, cumhurun sahihlik şartlarına uymayan bazı hadislerin bile sıhhat derecesini belirtmeden hadisin tahrîci ve râvilerin tercemesi gibi bilgileri vermekle yetindiğini söylemiştir.⁴²⁸

Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Ahmed Şâkir'in, hadislerin sıhhatine hüküm verme noktasında müctehid bir imam olduğunu ve bu hususta pek çok zayıf hadisi kabul etme ve o hadisleri sahih hadis derecesine yükseltmeye çalışma üzerine kurulu kendine has bir metodu olduğunu söylemektedir. Zira ona göre Ahmed Şâkir'in İbn Lehî'a, İbn Cüd'ân, 'Atiyye el-'Avfi (ö. 111/729-30), Şehr b. Havşeb, Derrâc Ebu's-Semh (ö. 126/744) gibi haklarında âlimlerin çoğunun ihtilaf ettiği birçok râviyi sika kabul etmeye meyli açıktır.⁴²⁹

Nâsıruddîn el-Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdisu'd-da'îfe ve'l-mevdû'a ve eseruhe's-seyyiu fî'l-ümmeti* adlı eserinde Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde geçen bir hadisi ele almış ve isnadında İbn Lehî'a olmasının yanında seneddeki inkıtâ sebebiyle hadisi zayıf kabul etmiştir. Elbânî bu konuda şöyle demektedir:

"İbn Lehî'a'nın talebelerinden "dört Abdullah"⁴³⁰ ve onlar gibi rivâyetleri sağlam olan talebelerinden gelenler dışındaki rivâyetler zayıf kabul edilir. Bu hadis ise söz konusu

⁴²⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2001, 1/147-8 (muhakkik Arnaûd'un girişi).

⁴²⁸ Ebû Hâtim Muhammed İbn Hibbân, *el-İhsân fî takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*, thk. Şuayb el-Arnaûd (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1988), 1/62.

⁴²⁹ Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ Tirmizî, *Câmiu'l-Kebîr*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrût: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1996), 1/10 (muhakkikin girişi); Abdurrahîm, *Menhecu Ahmed Muhammed Şâkir fî tahkîki'n-nusûs*, 305. Ahmed Muhammed Şâkir, *Yevmiyyâtu âlim*, 27 (muhakkikin girişi).

⁴³⁰ İbn Lehî'a'dan rivâyetlerinin sağlam olduğu ifade edilen dört Abdullah için "Abâdile" ifadesi kullanılmaktadır. Onların Abdullah b. Vehb (ö. 197/813), Abdullah b. el-Mübârek (ö. 181/797), Abdullah b. Yezîd el-Mukri' (ö. 230/828) Abdullah b. Mesleme el-Ka'nebî (ö. 221/836) olduğu söylenmiştir. Bkz. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8/23; Zehebî, *Mîzânu'l-îtidâl*, 2/482; Berâcîlî, *Meâlimu menheci's-Şeyh Ahmed Şâkir fî nakdi'l-hadîs*, 199. Bekir Tatlı, "Abdullah İbn Lehî'a (ö. 174/790) ve İlmî Kişiliği", *Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmî Dergisi* 31 (2021), 24; Abdullah Karahan, "Tartışılan Bir Râvi: İbn Lehî'a", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30/1 (Haziran 2021), 94.

İbn Hacer, İbn Lehî'a'nın aslında "sadûk" olduğunu, ancak kitapları yandıktan sonra hafızasından rivâyet ederek muhtelit oluşunu ve bazılarının onu mutlak olarak zayıf kabul ettiğini, bazılarının rivâyetleri konusunda zamansal bir ayrıma giderek [kitapları yanmadan] önceki rivâyetlerini kabul ettiğini bazılarının da Abâdile'nin rivâyeti olup olmadığına baktığını ifade etmiştir. Bu konuda insafli olanın, hadisi desteklendiğinde hasen olması, muhalefet ettiğinde zayıf olması, teferrüd ettiğinde ise tevakkuf

râvilerin rivâyatlarından değildir, ayrıca hadiste inkıtâ da vardır... Ama Ahmed Muhammed Şâkir *Müsned*'de hadisle ilgili değerlendirmesinde 'İsnadı sahihtir, ancak munkatı' olmasından korkuyorum' demiştir.⁴³¹ Çünkü o, İbn Lehî'a'nın hadislerine karşı müsamahalı olup dört Abdullah'tan gelip gelmediğine bakmaksızın İbn Lehî'a'dan rivâyette bulunan kişi sika ise hadisi sahih kabul etmektedir."⁴³²

Huveynî, *Gavsul-mekdûd bi tahrîci Müntekâ İbni'l-Cârûd* adlı eserinde, Ahmed Şâkir'in *Sünenü't-Tirmizî* tahkikinde Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Alî b. Medînî (ö. 234/848-49), Sâlih Cezere (ö. 293/906), Buhârî, Nesâî gibi büyük imamların zayıf olduğunu söylemesine ve hatta Ebû Hâtîm'in "*Hadisleri [itibâr için] yazılır, [teferrüd ettiğinde] ihticâc edilmez*" demesine rağmen Abdullah b. Ömer'in (ö. 171/788)⁴³³ teferrüd ettiği bir hadiste onun hakkında "*Hafızası kusurlu olsa da sikadır. Dârimî [ö. 255/869], İbn Ma'in'in 'Salih, sika' dediğini nakletmiştir. Bu isnad da sahihtir.*"⁴³⁴ demesini eleştirmiştir. Ona göre Ahmed Şâkir bu konuda çok müsamahalıdır ve bazen Ali b. Zeyd b. Cüd'ân, Zeyd el-Ammî, Haccâc b. Ertât (ö. 145/762), İbn Lehî'a, İbrahim b. Muhammed b. Ebî Yahyâ (ö. 184/800), Abdurrahmân b. Ziyâd el-İfrîkî (ö. 156-161/777), Muhammed b. Humeyd er-Râzî (ö. 248/862) gibi hadislerinde zayıflık olduğunda şüphe edilmeyen râviler için "*Sikadır, cerh edenlerin bir delili yoktur*" dediği görülmektedir.⁴³⁵ Huveynî, devamında şöyle diyerek Ahmed Şâkir'in hatalarına dair özel bir yazı kaleme aldığı ve kötü niyetli olmadığı halde ciddi tepkiler aldığından söz etmektedir:

"Ahmed Şâkir'in hatalarını ve imamlara muhalif olduğu konuları "el-Fecru's-sâfir alâ evhâmî's-Şeyh Ahmed Şâkir"⁴³⁶ adı yazımda delillere dayanarak işaret ettim. Ancak Mısır'daki bazı kardeşlerim bundan hoşnut olmadı. Beni sert eleştirilerle incittiler ve sözlerime benim kastetmediğim manalar atfettiler... Oysa ben bunu Ahmed Şâkir'in

edilmesi demiştir. Abdurrahîm, **Menhecu Ahmed Muhammed Şâkir fî tahkîki'n-nusûs**, 306; Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, **Netâicu'l-efkâr fî tahrîci ehâdisi'l-Ezkâr**, thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefî (Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 2008), 2/34.

⁴³¹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 4/24 (muhakkik Ahmed Şâkir'in notu).

⁴³² Abdurrahîm, **Menhecu Ahmed Muhammed Şâkir fî tahkîki'n-nusûs**, 305; Elbânî, **Silsiletü'l-ehâdisi'd-da'ife**, 14/588.

⁴³³ Abdullah b. Ömer b. Hafs b. Âsım b. Ömer b. el-Hattâb.

⁴³⁴ Tirmizî, "Tahâret", 82 (muhakkik Ahmed Şâkir'in notu).

⁴³⁵ Berâcîlî, **Meâlimu menheci's-Şeyh Ahmed Şâkir fî nakdi'l-hadîs**, 17. Ebû İshâk el-Huveynî, **Gavsul-mekdûd bi tahrîci Müntekâ İbni'l-Cârûd** (Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1988), 1/88-89.

⁴³⁶ Bu esere ulaşılammıştır.

değerini düşürme maksadıyla yazmadım, bundan Allah'a sığınırım. Ahmed Şâkir bizim nezdimizde çok kıymetli ve yüksek bir konumdadır.”⁴³⁷

Ahmed Ma'bed Abdülkerîm, İbnü's-Seyyidü'n-nâs'ın (ö. 734/1334) *en-Nefhu's-şezî fî şerhi Câmi'i't-Tirmizî* adlı eserinin tahkikinde bir dipnotta İbn Lehî'a'nın durumu üzerine uzunca konuşarak Ahmed Şâkir'in “*İbn Lehî'a'nın rivâyetlerindeki zayıflık ya kendisinden üst veya alt [tabakalardaki râvilerdendir] yahut her âlim ve râvi gibi o da hata etmiştir.*”⁴³⁸ şeklindeki bir açıklamayla İbn Lehî'a'nın sika olduğuna hükmetmesinin müsellemler bir görüş olmadığını ifade etmiştir.⁴³⁹

Abdülaziz b. Bâz (1912-1999), Ahmed Şâkir'in tahkiki incelendiğinde onun, İbn Lehî'a, Alî b. Zeyd b. Cüd'ân gibi pek çok zayıf râvinin bulunduğu senedlere sahih hükmü verme noktasında tesâhül sahibi olduğunun görüleceğini söylemektedir.⁴⁴⁰

Ahmed Şâkir'in Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'indeki metodunu çalışan Mütevellî el-Berâcîlî de onun mütesâhil hadisçilerden olduğunu,⁴⁴¹ Elbânî, (Elbânî'nin talebesi) Ebû İshâk el-Huveynî, İbn Bâz, Şuayb el-Arnaûd, Mustafa el-Adevî...gibi isimlerin de bu görüşte olduğunu söylemektedir.⁴⁴² Berâcîlî, Ahmed Şâkir'in İbn Hacer'in müdellis râvileri tabakalandırdığı *Ta'rîfu ehl-i't-takdîs bi merâtibi'l-mevsûfîne bi't-tedlîs* adlı eserindeki tabakalandırmasına göre⁴⁴³ 4. ya da 5. tabakalar

⁴³⁷ Huveynî, *Gavsul-mekdûd*, 1/89.

⁴³⁸ Tirmizî, “Taharet”, 7 (muhakkik Ahmed Şâkir'in notu).

⁴³⁹ Ebu'l-Feth Muhammed b. Muhammed İbnü Seyyidinnâs - Ahmed Ma'bed Abdülkerîm, *en-Nefhu's-şezî fî şerhi Câmi'i't-Tirmizî* (Riyâd: Dâru'l-Âsime, 1409/1988), 2/863; Abdurrahîm, *Menhecu Ahmed Muhammed Şâkir fî tahkîki'n-nusûs*, 306.

⁴⁴⁰ Abdülaziz b. Abdillâh İbn Bâz, *Mecmû'u Fetâvâ ve makâlât mütenevvîa*, ed. Muhammed b. Sa'd Şuvey'ir (Riyad: İdaretü'l-Buhusi'l-İlmiyye, 1987), 26/259; Berâcîlî, *Meâlimu menheci's-Şeyh Ahmed Şâkir fî nakdi'l-hadîs*, 239 (yazarın notu).

⁴⁴¹ Berâcîlî, *Meâlimu menheci's-Şeyh Ahmed Şâkir fî nakdi'l-hadîs*, 14.

⁴⁴² Berâcîlî, *Meâlimu menheci's-Şeyh Ahmed Şâkir fî nakdi'l-hadîs*, 17.

⁴⁴³ İbn Hacer'in müdellis râvileri tabakalandırması şu şekildedir:

Birinci mertebe: Yahya b. Said el- Ensârî gibi nadiren tedlîs yapmakla vasıflananlar.

İkinci mertebe: İmamların tedlîsini tahammül ettikleri (müsamaha gösterdikleri), tedlislerinin az olması ve hadiste imam olmaları sebebiyle sahih hadisleri topladıkları eserlerde rivâyetlerine yer verdikleri kimselerdir. Süfyan es-Sevrî ve yalnızca sikalardan naklederek tedlîs yapan Süfyan b. Uyeyne gibi kimseler bu gruptandır.

Üçüncü mertebe: Çokça tedlîs yapan, hadis imamlarının yalnızca semâını tasrih ettiği hadislerini delil olarak kabul ettikleri kişilerdir. Bu kısımdaki râvilerden hadisleri mutlak olarak reddedilenler ve Ebu'z-Zübeyr el-Mekkî gibi mutlak olarak kabul edilenler vardır.

Dördüncü mertebe: Zayıf ve meçhul râvilerden çokça tedlîs yapması sebebiyle semâını tasrih etmediği müddetçe hadisleri ile ihticâc edilmeyeceğinde ittifak edilenlerdir. Bakiyye b. Velîd gibiler bu gruptandır.

Beşinci mertebe: Tedlîs dışında başka bir sebepten zayıf kabul edilenlerdir. Bu kimselerin hadisleri semalarını açıkça belirtmeler de merdûddur. Ancak İbn Lehî'a gibi zayıflığının az olması sebebiyle kendisine güvenilenler harihtir. Bkz. Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Ta'rîfu ehl-*

gibi son tabakalarında bulunan müdellis râvilerin hadislerine sahih hükmü verebildiğini söylemektedir. İbn Hacer'in müdellislerin 4. tabakasında zikredip “*Saduktur. Zayıf ve meçhul râvilerden, hatta daha da kötülerinden (ve an şerrin minhum) tedlîs yapmakla meşhurdur. Ahmed ve Dârekutnî ondan bu şekilde bahsetmiştir.*” dediği Muhammed b. İshâk; ve Abdullah b. el-Mübârek, Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Abdurrahman b. Mehdî, Yahyâ b. Mai'n ve Ahmed b. Hanbel'in terk ettiği, Yahyâ b. Ma'in'e onun hakkında sorulduğunda “*zayıf, zayıf*” dediği, Ebû Hâtim'in “*Haccâc gördüğü ve görmediği kişilerden tedlîs yapardı...*” İbn Huzeyme'nin “*Semi'tü dedikleri dışında onun hadisleri ile ihticâc etmem.*” dediği Haccâc b. Ertât buna örnektir. Bunlara rağmen Ahmed Şâkir bu râvilerin hadislerini tashih etmiştir.⁴⁴⁴ Yine Berâcîlî de Ahmed Şâkir'in İbn Lehî'a'yı mutlak olarak tevsîk ettiğini ve hadislerini [başka bir zayıflık sebebi yoksa] sahih kabul ettiğini söylemektedir.⁴⁴⁵ Ayrıca “ta'dîl edenler az olup cerh edenler fazla olsa ve cerh müfesser olsa bile ta'dîli cerhe takdim etmesi”,⁴⁴⁶ “açıkça zayıf olan hadislerde tevakkuf etmesi ve hüküm vermemesi” gibi eleştirileri de zikretmektedir.⁴⁴⁷

“eş-Şeyh Ahmed Şâkir ve Menhecuhû fî Müsnedi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel” adlı makalenin yazarı Fuâd Âtîf et-Tihâmî de söz konusu yazısında İbn Lehî'a'nın cerhine dair bazı görüşleri zikrettikten sonra Ahmed Şâkir için “*Bunlara rağmen nasıl İbn Lehî'a'nın hadislerini tashih eder?*” diyerek onun bu konuda mütesâhil olduğunu belirtmiştir.⁴⁴⁸

“Ahmed Şâkir ve Cuhûduhû fî'l-hadîsi ve'd-difâ' anhu” adlı çalışmasında Ahmed Şâkir'in özellikle *Câmi'u't-Tirmizî* tahkikiindeki metoduna yoğunlaşan Ahmed b. Abdullah, onun râvilere hüküm verirken belli konularda tesâhül sahibi olduğunu söylemiş ve bunun sebeplerine de yer vermiştir. Ona göre Ahmed Şâkir birçok âlimin cerh ettiği ve en iyi ihtimalle hadislerinin hasen derecesine çıkacağı râvileri sika kabul

i't-takdîs bi merâtibi'l-mevsûfîne bi't-tedlîs, thk. Âsım b. Abdillâh el-Karyûtî (Zerkâ: Mektebetü'l-Menâr, 1983), 13-14.

⁴⁴⁴ Berâcîlî, **Meâlimu menheci's-Şeyh Ahmed Şâkir fî nakdi'l-hadîs**, 197-198.

⁴⁴⁵ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/202 (muhakkik Ahmed Şâkir'in notu). Berâcîlî, **Meâlimu menheci's-Şeyh Ahmed Şâkir fî nakdi'l-hadîs**, 199.

⁴⁴⁶ Berâcîlî, **Meâlimu menheci's-Şeyh Ahmed Şâkir fî nakdi'l-hadîs**, 235-237.

⁴⁴⁷ Örneğin Berâcîlî'nin naklettiğine göre *Müsned*'de 531. hadisin râvisi olan Mahbûb b. Muhriz leyyinu'l-hadîstir, İbrahim b. Abdullah b. Ferrûh da meçhuldür. Ancak Ahmed Şâkir “*fî isnâdihî nazar*” demiştir. bkz. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1995, 1/392 (muhakkik Ahmed Şâkir'in notu). 536. hadiste de senedde Ziyad b. Abdullah ve Ümmü Hilâl'in meçhul olmasına rağmen “*fî isnâdihî nazar*” demiştir. Bkz. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/395 (muhakkik Ahmed Şâkir'in notu). Berâcîlî, **Meâlimu menheci's-Şeyh Ahmed Şâkir fî nakdi'l-hadîs**, 238.

⁴⁴⁸ Âtîf et-Tihâmî, “eş-Şeyh Ahmed Şâkir ve Menhecuhû fî Müsnedi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel”, 135.

ederek onların hadislerine sahih hükmünü verebilmektedir. Yazara göre Ahmed Şâkir'in Abdullah b. Muhammed b. Ukayl (ö. 140[?]/758), Muhammed b. Müyesser Ebû Sa'd es-Sâğânî (ö. 190[?]/806), Süfyân b. Hüseyin (ö. 160/777),⁴⁴⁹ İbn Lehî'a, Muhammed b. İshâk, Şehr b. Havşeb, Simâk b. Harb (ö. 123/741) gibi yalnızca haklarındaki cerhleri geçerli bulmadığını söylediği râvileri ve İsmâ'il b. 'Ayyâş (ö. 181/797), Yezîd b. Ebî Ziyâd, el-Vadîn b. Atâ (147/765), Rişdîn b. Sa'd (ö. 188/804), Abdurrahmân b. Ziyâd b. En'am el-İfrîkî, Hakîm b. Cübeyr, Zeyd el-Ammî gibi cerhleri neden kabul etmediğini açıkladığı râvileri sika kabul ederek haklarındaki ta'dilleri alıp cerhleri göz ardı etmek suretiyle bu râvileri ta'dil etmeye olan meyli açıktır. Bunun sebepleri olarak da onun râvi hakkında müfesser olmayan cerhleri kabul etmeme kaidesiyle amel etmesi, Heysemî'nin *Mecma'u'z-Zevâid* adlı eserinde zikredilen râvilerin hadislerini tashîh etmesinden etkilenmesi (nitekim kendisinin bu esere çokça atıf yaptığı görülmektedir), Buhârî, İbn Ebî Hâtîm (ö. 327/938) ve İbn Hibbân'ın sükût ettiği râvileri sika kabul etmesi,⁴⁵⁰ haklarında cerh ve ta'dil olmayan tâbiîni sika kabul etmesi gibi hususları zikretmektedir.⁴⁵¹

Nihâd Abdulhalîm Ubeyd, onun İbn Lehî'a'yı sika kabul edip hadisleri arasında ayırım yapmaksızın mutlak olarak sahih kabul etmesini eleştirmiş,⁴⁵² Receb b. Abdilmaksûd da onun muhtelit râvilerin hadislerini hasen kabul ettiğini söylemiştir.⁴⁵³

Yine Ahmed Şâkir'in hadislere hüküm verme metodunu inceleyen Mahmûd Sa'îd Memdûh da muhtelefun fih râvilere külli bir hüküm vermek yerine duruma göre hadislerine hüküm verilmesi gerektiğini yani bu râvilere mutlak olarak zayıf denilmemesi gerektiğini savunsa da Ahmed Şâkir'in İbn Lehî'a'yı mutlak olarak sika kabul edip Yahyâ b. Ma'in gibi büyük pek çok hadis âliminin onu kitapları yanmadan önceki rivâyetlerini zayıf kabul etmelerine muhalefet etmesini eleştirmiştir.⁴⁵⁴ Ancak ona göre Ahmed Şâkir'in mütesâhil görülmesi doğru değildir. Nitekim Seyyid Abdullah b. es-Sıddîk el-Gumârî (1910-1993) *Sebîlu't-tevfîk* adlı kitabında Ahmed Şâkir'in hadis ilmini iyi bildiğini ve tahkiklerinin buna işaret ettiğini söylemiştir. Ancak

⁴⁴⁹ Zührî'den rivâyetleri teferrüd ettiğinde zayıf kabul edildiği halde Ahmed Şâkir sahih kabul etmiştir.

⁴⁵⁰ Ahmed b. Abdullah, "Ahmed Şâkir ve cuhûduhu fi'l-hadîsi ve'd-difa' anhu", 156-157; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/446-447 (muhakkik Ahmed Şâkir'in notu).

⁴⁵¹ Ahmed b. Abdullah, "Ahmed Şâkir ve cuhûduhu fi'l-hadîsi ve'd-difa' anhu", 146-153.

⁴⁵² Ubeyd Nehâd Abdulhalîm, "Vekafât mea ehemmi'l-kavâidi'lletî sâra aleyhe's-Şeyh Ahmed Muhammed fi tahkikihi li Müsnedi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel", **Mecelletü's-şerî'a ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye** 9/23 (Ağustos 1994), 100.

⁴⁵³ Receb b. Abdilmaksûd, **es-Subhu's-sâfir fi hayâti'l-Allâme Ahmed Şâkir**, 75.

⁴⁵⁴ Mahmûd Sa'îd Muhammed Memdûh, **el-İtticâhâtü'l-hadîsiyye fi'l-karni'r-râbi' aşer**, 1/171-2.

Ahmed Şâkir ileli pek bilmemekte ve buna dikkat etmemektedir. Ayrıca o İbn Lehî'a hakkında söylenenleri bilmesine rağmen onun hadislerini sahih kabul etmektedir. Çünkü bu konuda onun farklı bir kanaati vardır.⁴⁵⁵

2. Meçhul Râvileri Sika Kabul Etmesi

Ahmed Şâkir hakkında en çok dile getirilen diğer bir eleştiri ise onun meçhul râvileri sika kabul ettiği eleştirisidir. Bu bağlamda onun meçhulleri sika kabul etme sebebine dair eleştiriler de ifade edilmiştir. Eleştiriler genel olarak şu ortak noktalarda toplanmaktadır:

- Ahmed Şâkir'in İbn Hibbân'ın *Sikât*'a aldığı râvileri haklarında cerh-ta'dîl bulunmasa da sika kabul etmesi
- İclî'nin *Sikât*'a (ö. 261/875) aldığı râvileri haklarında cerh-ta'dîl bulunmasa da sika kabul etmesi
- Buhârî'nin *Târîh*'inde haklarında bir şey söylemeden yalnızca isimlerini zikrettiği râvileri sika kabul etmesi
- İbn Ebî Hâtim'in *el-Cerh ve 't-ta'dîl*'de haklarında bir şey söylemeden yalnızca isimlerini zikrettiği râvileri sika kabul etmesi
- Tâbiîn tabakasında olup hakkında cerh ve ta'dîl olmayan râvileri setr üzere kabul etmesi

Ahmed Şâkir'e yöneltilen bu eleştiriler çoğunlukta olsa da özellikle İbn Hibbân ve İclî'nin *Sikât*'ına yönelik metodunun ona has olmadığını, bunun pek çok âlim tarafından uygulandığını veya her tâbiîni sika kabul etmediğini söyleyenler de vardır. Bu başlık altında Ahmed Şâkir'in, hakkında cerh-ta'dîl olmayan râviler hakkındaki metoduna dair görüşlere yer verilecektir.

Elbânî bir hadiste:

“Ahmed Şâkir, *Müsned*'de bu hadisin değerlendirmesinde ‘isnadı sahihtir.’ demiştir. Ancak sahih değildir. Çünkü o İbn Hibbân'ın tevsîkine dayanarak bu hükmü verse de İbn Hibbân'ın ‘Bir râviden sika biri rivâyette bulunduğunda hakkında bir cerh de yoksa sikadır.’ şeklindeki kendine has tevsîki hadis âlimlerince kabul görmemiştir. Ahmed

⁴⁵⁵ Mahmûd Saîd Muhammed Memdûh, *el-İtticâhâtü'l-hadîsiyye fi'l-karnî'r-râbi'* aşer, 1/220-1. Abdullah b. Sıddîk el-Gumârî, *Sebilu't-tevfik fi tercemeti Abdullah b. Sıddîk el-Gumârî* (Kâhire: Mektebetü'l-Kâhire, 2012), 56-57.

Şâkir *Müsned* tahkiki ve diğer tahkiklerinde bu sebeple pek çok hadisi tashih ederek hataya düşmüştür.”⁴⁵⁶

diyerek Ahmed Şâkir’in İbn Hibbân’ın *Sikât*’ındaki râvileri sika kabul etmesini eleştirmiştir. Ayrıca Elbânî, Ahmed Şâkir’in *el-Bâ’isu’l-hasîs şerhu ihtisâri ’Ulûmi’l-hadîs* adlı eserinde (daha önce de bahsi geçen) İbn Hacer’in cerh-ta’dîle dair tabakalandırması üzerine söylediği “7. ve daha sonraki derecelerdeki râvilerin⁴⁵⁷ hadisleri ise zayıftır, hadisin zayıflığı râvinin zayıflık derecesine göre münkerden mevzûya kadar varabilir.” sözü üzerine “Bu sözler Ahmed Şâkir’in mestûr, meçhul ve zayıf râvilerin hadisleriyle istişhâd etmediğini zannettiriyor! Ancak bu onun metoduyla çelişmektedir.”⁴⁵⁸ diyerek yine Ahmed Şâkir’in meçhul ve zayıf râvilerin hadislerine sahih hükmünü vermesini eleştirmiştir. Elbânî’nin, Ahmed Şâkir’in meçhul tâbiînin hadislerini onlara karşı beslediği hüsnü zan sebebiyle sağlam kabul ettiğini ancak sahih hadisin tanımındaki kaideye göre adaletleri sabit olmadıkça hadisleri ile ihticâc edilmemesi gerektiğini söylediği de nakledilmektedir.⁴⁵⁹

Suayb el-Arnaûd da *Müsned* tahkikinin mukaddimesinde bu konuya değinerek Ahmed Şâkir’in, haklarında (hadis ilminde muteber kabul edilen âlimler tarafından söylenmiş) cerh-ta’dîl ifadeleri bulunmayan veya yalnız (tesâhül ile bilinen) İbn Hibbân’ın *Sikât*’ta zikrettiği ya da İclî’nin tevsik ettiği meçhul râvilerin senedlerine pek çok defa sahih hükmü verdiğini söylemiştir.⁴⁶⁰ Benzer şekilde Beşşâr Avvâd Ma’rûf, Ahmed Şâkir’in birçok meçhul râviyi güvenilir kabul ederek onların nice hadislerini sahih kabul ettiğini ifade etmiş,⁴⁶¹ Ahmed b. Abdullah; Buhârî, İbn Ebî Hâtim ve İbn

⁴⁵⁶ Abdurrahîm, *Menhecu Ahmed Muhammed Şâkir fî tahkîki’n-nusûs*, 307; Elbânî, *Silsiletü’l-ehâdisi’d-da’ife*, 11/282-3.

⁴⁵⁷ 7. tabaka: kendisinden birden fazla kişinin rivâyette bulunduğu ancak hakkında tadîl olmayanlar, “mestûr” ve “meçhulu’l-hâl”

8. tabaka: hakkında muteber bir tevsik olmayıp müfesser olmayan bir cerh olanlar, “zayıf”

9. tabaka: kendisinden sadece bir kişinin rivâyette bulunduğu ve hakkında ta’dîl olmayanlar, “meçhul”

10. tabaka: hakkında ta’dîl olmayan ve yaralayıcı bir sebeple cerh edilenler “metrûk”, “metrûku’l-hadîs”, “vâhi’l-hadîs”, “sâkıt”.

11. tabaka: yalanla itham edilenler

12. tabaka: yalancılık ve uydurma tabirinin kendileri için kullandığı kimseler. Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbu’t-tehzîb*, thk. Ebu’l-Eşbâl Sağîr Ahmed Şâgîf el-Bâkistânî (Riyâd: Dâru’l-Âsime, ts.), 80-2.

⁴⁵⁸ Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâ’isu’l-hasîs şerhu ihtisâri ’Ulûmi’l-hadîs*, 319 (muhakkik Elbânî’nin notu).

⁴⁵⁹ Receb b. Abdilmaksûd, *es-Subhu’s-sâfir fî hayâti’l-Allâme Ahmed Şâkir*, 76.

⁴⁶⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/148 (muhakkik Arnaûd’un girişi).

⁴⁶¹ Ebû İsa Muhammed b. İsa Tirmizî, *Câmiu’l-Kebîr*, thk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf (Beyrût: Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, 1996), 1/10 (muhakkikin girişi); Abdurrahîm, *Menhecu Ahmed Muhammed Şâkir fî tahkîki’n-nusûs*, 305. Ahmed Muhammed Şâkir, *Yevmiyyâtu âlim*, 27 (muhakkikin girişi).

Hibbân'ın sükût ettiği râvileri sika kabul etmesi,⁴⁶² haklarında cerh ve ta'dîl olmayan tâbiîni sika kabul etmesi gibi hususları dile getirmiş,⁴⁶³ Abdulazîz b. Bâz da Ahmed Şâkir'in, Buhârî'nin sükûtunu râvinin sikalığına delil olarak kabul etmesi sebebiyle *Müsned*'de geçen bir hadise sahih hükmünü vermesini⁴⁶⁴ eleştirmiştir.⁴⁶⁵

Nihâd Abdulhalîm Ubeyd, Ahmed Şâkir'in Ahmed b. Hanbel'in *Müsned* tahkikinde benimsediği önemli metotları ele aldığı çalışmasında onun, hakkında cerh ve ta'dîl olmayan tâbiîni sika kabul ettiğini, İbn Hibbân'ın *Sikât*'ında zikrettiği ancak hakkında cerh-ta'dîl olmayan râvileri sika kabul ettiğini, Buhârî'nin *Târîh*'inde ve İbn Ebî Hâtim'in *el-Cerh ve't-ta'dîl* adlı eserinde zikredip haklarında bir şey söylemediği râvileri sika kabul ederek bu kimselerin hadislerini sahih kabul ettiğini söylemiş ve bunların *Müsned* tahkikinden örneklerini zikretmiştir. O, Ahmed Şâkir'in bu metodunun, birçok konudaki zayıf ve münker hadisin tashih edilmesiyle hadisler arasında çelişkilerin ortaya çıkması, İslâm'ın hakikatlerinde karışıklığa yol açılması gibi tehlikelere kapı araladığını söylemektedir.⁴⁶⁶

Receb b. Abdilmaksûd da *es-Subhu's-sâfir fî hayâtî'l-Allâme Ahmed Şâkir* adlı eserinde Ahmed Şâkir'in metoduna değinmiş ve onun İbn Hibbân'ın meçhulleri tevsîk ettiği metodunu benimsediği, tâbiînin meçhullerinin hadislerini kabul ettiği, Buhârî'nin sükût ettiği râvileri tevsîk ettiği, bazı râvilere karşı mütesâhil olduğu hususlarını zikretmiştir. Onun tesâhülüne örnek olarak da Bâzâm/Bâzân Ebû Sâlih Mevlâ Ümmü Hânî b. Ebî Tâlib, Zeyd b. el-Havârî Ebû Havârî el-Ammî el-Basrî, İbrahim b. Muhammed b. Ebî Yahyâ el-Eslemî adlı râvileri zikrederek bu râvilerin zayıf olduğunu ancak Ahmed Şâkir'in sika kabul ettiğini söylemiştir.⁴⁶⁷

Berâcîlî de eserinde konuya dair “İbn Hibbân'ın meçhul râvileri [*Sikât*'ında zikrederek] tevsîk etmesine itimâd etmesi”,⁴⁶⁸ “Buhârî'nin *Târîh*'inde, İbn Ebî

⁴⁶² Hatta Ahmed Şâkir *Müsned*'in 649 numaralı hadisinin isnadına, Ezher b. Râşid el-Kâhilî isimli râviyi İbn Ma'in'in cerh etmesine ve Ebû Hâtim'in onun hakkında “meçhul” demesine rağmen, Buhârî'nin *et-Târîh*'inde hakkında bir cerh söylemeksizin râviye yer vermesi sebebiyle hasen hükmünü vermiştir. Ahmed b. Abdullah, “Ahmed Şâkir ve cuhûduhu fî'l-hadîsi ve'd-difa' anhu”, 156-157; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/446-447 (muhakkik Ahmed Şâkir'in notu).

⁴⁶³ Ahmed b. Abdullah, “Ahmed Şâkir ve cuhûduhu fî'l-hadîsi ve'd-difa' anhu”, 154-164.

⁴⁶⁴ İlgili hadis için bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/24 (muhakkik Ahmed Şâkir'in notu).

⁴⁶⁵ Abdülazîz b. Abdillâh İbn Bâz, *Mecmû'u Fetâvâ ve makâlât mütenevvia*, ed. Muhammed b. Sa'd Şuvey'r (Riyad: İdaretü'l-Buhusi'l-İlmiyye, 1987), 26/258-9.

⁴⁶⁶ Ubeyd Nehâd Abdulhalîm, “Vekafât mea ehemmi'l-kavâidi'lletî sâra aleyhe's-Şeyh Ahmed Muhammed fî tahkikihi li Müsnedi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel”, *Mecelletü's-Şerî'a ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye* 9/23 (Ağustos 1994), 95-150.

⁴⁶⁷ Receb b. Abdilmaksûd, *es-Subhu's-sâfir fî hayâtî'l-Allâme Ahmed Şâkir*, 75-85.

⁴⁶⁸ Berâcîlî, *Meâlimu menheci's-Şeyh Ahmed Şâkir fî nakdi'l-hadîs*, 225.

Hâtîm'in de *el-Cerh ve 't-ta 'dîl'*inde râviler hakkında bir şey söylememelerini o râviler için tevsik olarak kabul etmesi"⁴⁶⁹ eleştirilerine yer vermiştir. Bunlara ek olarak Ahmed Şâkir'in, tâbiîn tabakasından bir râviye hüküm verirken mütesâhil davranması, tâbiîn tabakasındaki bir râvi hakkında müfesser bir cerh yoksa sika kabul edilmesi gerektiği görüşünde olup tâbiîn tabakasındaki cehaleti cerh olarak kabul etmemesini de zikretmiştir. Nitekim *Müsned*'de bir hadise dair değerlendirmesinde "*et-Tâbiûn ale's-setri ve 'l-kabûl hattâ yesbute fihim mâ yecrahum.*" (*Tâbiîn tabakasındaki râviler haklarında, cerh sabit olana kadar tenkit ifadeleri kullanılmaz ve kabul edilmeleri gerekir.*) ifadesini kullanmıştır.⁴⁷⁰ Ancak ona göre Ahmed Şâkir bu ifadenin yalnızca "Tâbiîn tabakası setr ve kabul üzeredir." kısmını metot olarak uygulamış ve haklarında cerh olsa bile tâbiînin hadislerini kabul etmiştir.⁴⁷¹

Fuâd Âtîf et-Tihâmî de "tâbiîn tabakasındaki meçhul râvilere makbul hükmünü vermesi" eleştirisini dile getirip buna örnekler vermektedir.⁴⁷² Ancak ona göre Ahmed Şâkir her tâbiîni sika kabul etmemektedir. Örneğin Ahmed Şâkir, tâbiînden olan Âsım b. Ubeydullah b. Âsım b. Ömer b. el-Hattâb'ın zayıf olduğunu söyleyerek senede zayıf hükmü vermiştir.⁴⁷³ Yine İbn Hibbân *Sikât*'ta⁴⁷⁴ zikretse de Ebû Sâlih'in meçhul olduğunu söylemiştir.⁴⁷⁵ Ebu'l-Mühezzim de tâbiînden olmasına rağmen onun rivâyet ettiği bir hadiste "*İsnadı zayıftır, Ebu'l-Mühezzim çok zayıftır.*"⁴⁷⁶ ifadelerini kullanmıştır.⁴⁷⁷

⁴⁶⁹ Berâcîlî, *Meâlimu menheci's-Şeyh Ahmed Şâkir fi nakdi'l-hadîs*, 228.

⁴⁷⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/446 (muhakkik Ahmed Şâkir'in notu).

⁴⁷¹ Berâcîlî, *Meâlimu menheci's-Şeyh Ahmed Şâkir fi nakdi'l-hadîs*, 243.

⁴⁷² Tihâmî'nin verdiği örnekler: Ahmed Şâkir bir hadisin isnadına "hasen" hükmünü vermiş ve isnadda "İbn Ehî Zeyneb" (Zeyneb'in kardeşinin oğlu) şeklinde zikredilen râvinin isminin bilinmediğini ancak tâbiînden olduğunu ve bu sebeple hadisin setr ve kabul üzere olduğunu söylemektedir. Bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/513 (muhakkik Ahmed Şâkir'in notu). Diğer bir örnekte de Ahmed Şâkir bir hadisin senedindeki Nu'aym b. Yezîd'in tâbiînden olduğunu ve kendisinden Amr b. el-Fadl dışında birinin rivâyette bulunmadığını ve Ebû Hâtîm'in onun meçhul olduğunu söyledikten sonra "*Tâbiîn tabakasındaki râviler, haklarında açık bir cerh bulana kadar setr üzeredir*" demiştir ve hadisin isnadı için de "hasen" hükmünü vermiştir. Bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/468 (muhakkik Ahmed Şâkir'in notu). Âtîf et-Tihâmî, "eş-Şeyh Ahmed Şâkir ve Menhecuhû fi Müsnedi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel", 137.

⁴⁷³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/222 (muhakkik Ahmed Şâkir'in notu).

⁴⁷⁴ Ebû Hâtîm Muhammed İbn Hibbân, *Kitâbu's-Sikât*, thk. Muhammed Abdülmûîd Han (Haydarâbâd: Dâiretü'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye, 1973), 5/591.

⁴⁷⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/293 (muhakkik Ahmed Şâkir'in notu).

⁴⁷⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 7/334 (muhakkik Ahmed Şâkir'in notu).

⁴⁷⁷ Âtîf et-Tihâmî, "eş-Şeyh Ahmed Şâkir ve Menhecuhû fi Müsnedi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel", 138.

Ahmed b. Fâris es-Sellûm da Hâkim'in *Ma'rifetu 'Ulûmi'l-hadîs ve kemmiyyeti ecnâsihi* adlı eserinin tahkikinde bir râviden cehaletin nasıl kalkacağına dair görüşlerden bahsederken özetle şunları söylemektedir:

“Müteahhir âlimlerin çoğu cehaletin kalkması için bir râviden -en az- iki kişinin rivâyette bulunmasını şart koşturmuş. Bazı âlimler bunu şart koşmasa da İbnu'l-Mevvâk (ö. 642/1244) kendisinden yalnız bir râvinin rivâyette bulunduğu kişinin meçhul olduğu ve rivâyetlerinin reddedilmesi gerektiği hakkında hadis imamları arasında bir ihtilaf olmadığını söylemiştir. İbn Huzeyme ve öğrencisi İbn Hibbân'a göre ise bir râviden meşhur bir kişinin rivâyette bulunması ile cehâletü'l-ayn kalkar. Nitekim onlar *Sahîh*'lerini de bu metotla kaleme almışlar ve yine İbn Hibbân *Sikât* adlı eserinde de bu metodu benimsemiştir. (İbn Hibbân'ın *Sikât* mukaddimesinde de belirttiğine göre) bir râviden meşhur bir kişi rivâyette bulunmuşsa ondan cehaletü'l-ayn kalkar ve hakkında bir cerh ortaya çıkana kadar adil kabul edilir.”

Sellûm bu görüşleri naklettikten sonra aralarında en doğru olanın tâbiîn tabakası ile diğer tabakalar arasında bir ayrım yaparak tâbiîn tabakasında sika ve meşhur birinin râviden rivâyette bulunmasının yeterli görülmesi olduğunu söylemektedir. İbn Hibbân ve hocası İbn Huzeyme de bu görüşü benimsemiştir. Hatta Nesâî de müteşeddîd olmasına rağmen tâbiîn tabakasından kendilerinden yalnızca bir sika râvinin (özellikle de Zührî (ö. 124/742) gibi önemli bir râvinin) rivâyette bulunduğu bazı kimseleri sika kabul edip hadisine eserinde yer vermiştir. Sellûm, devamında Ahmed Şâkir'in de -bu görüşü benimseyerek- *Müsned*'in tahkikinde buna göre hüküm verdiğini ancak bazen bu konuda esnek davranarak meçhul olduğu söylenen ya da tâbiîn tabakası dışındaki râvileri de bu kapsama aldığını belirtmektedir. Bununla birlikte Sellûm'a göre muasır âlimlerden, İbn Hibbân'ın yöntemine en yakın olan kişi Ahmed Şâkir'dir.⁴⁷⁸

Ahmed Şâkir'e yöneltilen bu eleştiriler çoğunlukta olsa da özellikle İbn Hibbân ve İclî'nin *Sikât*'ına yönelik metodunun ona has olmadığını, bunun pek çok âlim tarafından uygulandığını söyleyenler de vardır. Örneğin Muhammed Avvâme, İbn Hibbân'ın râvileri tanımasa da onların rivâyetlerini araştırdıktan sonra rivâyetleri münker olmayan râvileri sika kabul ederek kitabına aldığını ve bir râviyi kitabında zikretmesinin onu tevsîk etmesi anlamına geldiğini söyleyerek bu râvilerin sika kabul edilmesi gerektiğini savunmaktadır. Ayrıca her ne kadar bu görüş ile İbn Hibbân

⁴⁷⁸ Hâkim en-Nisâbü'rî, *Ma'rifetu Ulûmi'l-hadîs ve Kemmiyyetu ecnâsihi*, 496-497. Beni bu bilgiden haberdar eden Prof. Dr. Bekir Kuzudişli'ye teşekkür ederim.

meşhur olsa da ondan önceki birçok âlimin yönteminin de bu olduğu⁴⁷⁹ ve râvileri tanınmasalar da onların hadislerini araştırarak haklarında hüküm verebildikleri görülmektedir.⁴⁸⁰

Mahmud Saîd Memduh da İbn Hibbân'ın *Sikât*'ında zikrettiği ve hakkında tevsîk olmayan râvilerin meçhul kabul edilmesini doğru bulmamaktadır. Çünkü bir râvinin meçhul olduğunun söylenmesi de bir hüküm olup ancak istikrâ ehli olan âlimler tarafından serdedilmesi gerekmektedir. Yani bir râvinin hakkında tevsîk olmaması onu meçhul yapamaz. Ona göre zaten Ahmed Şâkir'in bu metodu ona has olmayıp Irâkî ve İbn Abdilberr gibi başka âlimler de bu görüştedir.⁴⁸¹ Ancak burada şu belirtilmelidir ki Ahmed Şâkir, Ebû Hâtim gibi münekkitlerin “meçhul” hükmü verdiği râvileri de İbn Hibbân *Sikât*'ta zikretmişse sika kabul etmektedir.⁴⁸² Bu sebeple bu savunma kanaatimizce pek geçerli değildir.

Mahmûd Saîd Muhammed Memdûh, Ahmed Şâkir'e yöneltilen “İclî'nin tevsîkini kabul etmesi” eleştirisini⁴⁸³ de ele almış ve İclî'nin tevsikinin hadis âlimleri nezdinde makbul olduğunu ve kimsenin İclî'nin tevsikine karşı red veya tevakkuf etme gibi bir tutum sergilemediğini belirtmiştir. Belirttiğine göre İclî'nin tevsikini ilk kabul

⁴⁷⁹ İbn Ebi Şeybe, **Musannef**, (Muhakkikin girişi), 88.

⁴⁸⁰ Örneğin İbn Adî, Selm b. Zerîr'in tercemesinde onun hadislerinin zayıf veya sadûk olmasına hükmedecek miktarda olmadığını söylemektedir. Bk. İbn Adî, **el-Kâmil Fi Duafâi'r-ricâl**, thk. Adil Ahmed Abdulmevcûd - Ali Muhammed Ma'vûz Abdulfettah Ebû Sünne (Beyrut: el-Kitâbu'l-ilmiyye, 1418/1997), 4/350.

⁴⁸¹ İbn Hacer, hocası Irâkî'ye yalnızca İbn Hibbân'ın tevsik ettiği ve Ebû Hâtim gibi bir münekkidin “meçhul” dediği bir râvinin hükmünün ne olacağını sormuş, Irâkî de İbn Hibbân'ın tevsik etmede teferrüd ettiği râvileri iki gruba ayırarak şöyle cevap vermiştir: “*Râvi ya kendisinden tek bir kişinin rivâyetinde bulunduğu biridir ya da iki veya daha fazla sika râvisi bulunan biridir ki bu ikinci durumda kendisinden cehaletu ayn kalkar. Râviden iki veya daha fazla kişi rivâyetinde bulunmuşsa ve İbn Hibbân onu tevsik etmişse, hakkında cerh de yoksa o kendisiyle ihticâc edilen biridir. Eğer hakkında müfesser bir cerh varsa bu cerh mukaddem kabul edilir (râvi zayıftır.)*”

Bazen İbn Hibbân'ın hem *Sikât*'ta zikrettiği hem de *Kitâbu'l-mecrûhîn*'de zikrettiği râvilerle karşılaşmaktadır. Bu durumda da cerh müfesserse yine mukaddemdir (râvi zayıf kabul edilir). İbn Hibbân'ın tevsik ettiği ve kendisinden tek râvinin rivâyetinde bulunduğu râvilere gelince, İbn Kattân *Beyânü'l-vehm ve'l-ihâm* adlı kitabında bu durumun cehâleti kaldıracağını belirtmiştir. İbn Abdilberr ise bu konuda kendisinden tek kişinin rivâyetinde bulunduğu râvi eğer kahramanlık, cesaret, zühd gibi hadis nakli dışındaki vasıflarla da olsa ma'rûfsa onunla ihticâc edilir demiştir. Ona göre İbn Hibbân'ın tevsik ettiği râvi hakkında Ebû Hâtim “meçhul” demişse de râviyi sika olarak bilen kimsenin sözü onu tanımayana tercih edilir. Çünkü tanıyan kişide fazladan bir bilgi vardır. Ancak İbn Hibbân tashih ve tevsikte mütesâhil olarak görülmektedir. Bununla birlikte İbn Hibbân hadiste Hâkim'den daha muteberdir. Ebû Bekir el-Hâzîmî de bunu ifade etmiştir.” Bkz. Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, “*Ecvibetu'l-Hâfîz İbn Hacer el-Askalânî alâ esileti ba'zi telâmizetihî ve yelîhi Ecvibetu'l-Hâfîz İbn Hacer el-Askalânî*”, thk. Abdurrahîm b. Muhammed Ahmed el-Kaşkarî (Riyâd, 2003), 136, 140-142. Mahmûd Saîd Muhammed Memdûh, **el-İtticâhâtü'l-hadîsiyye fi'l-karnî'r-râbi' aşer**, 177.

⁴⁸² Bkz. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/252, 2/348, 4/147, 4/403 (muhakkik Şâkir'in notu).

⁴⁸³ Bkz. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/148 (muhakkik Arnaûd'un girişi).

etmeyen kişi Muallimî el-Yemânî olup ondan sonra Elbânî ve Şuayb el-Arnaûd gibi kimseler bu konuda onu taklit etmişlerdir. Ancak ona göre Ahmed Şâkir'in görüşü daha doğrudur.⁴⁸⁴ Mahmûd Saîd, isimleri zikredilip hakkında hüküm verilmemiş râvileri iki çeşit olarak ele almıştır. Birincisi; mütedâvel kitaplarda haklarında hüküm verilmemiş râviler. Bunlar mestûr veya meçhul olup duruma göre hadislerine hüküm verilir. İkincisi ise Buhârî ve İbn Ebî Hâtîm'in hakkında hüküm vermeyip tercemelerini zikrettiği ama haklarında başka münekkitlerin cerh veya ta'dîllerinin bulunduğu râviler. Ahmed Şâkir bu türdeki râviler için cerh bulursa da onların hüküm vermemesini (sükûtunu) ta'dîl kabul etmektedir. Mahmûd Saîd bunun oldukça garip olduğunu belirtmiştir.⁴⁸⁵ Mahmûd Saîd, Ahmed Şâkir'in, Ebû Hâtîm'in "meçhul" olduğunu söylediği râvilere dahi aynı tutumu takınması sebebiyle onun tâbîîn tabakasındaki meçhulu'l-ayn râvilerin hadislerini kabul ettiğini⁴⁸⁶ ve bu esnekliğin tartışmaya açık ve ihtilaflı bir mesele olduğunu belirtmiştir.⁴⁸⁷

3. Râvilerin Görüşmedikleri Zikredilse de Muâsarat Olduğunda İttisalin Varlığını Kabul Etmesi

Ahmed Şâkir'e göre seneddeki iki râvi arasında ittisalin olduğunun kabul edilmesi için muâsarat yeterlidir. Ancak Ahmed b. Abdullah, Ahmed Şâkir'in burada Müslim'in yöntemini kabul etmiş gibi görünmekle birlikte Müslim'in "likânın mümkün olması ile birlikte muâsaratin bulunması" şeklindeki şartını esneterek görüşmedikleri zikredilen râvilerin arasında bile muâsarat varsa ittisal olduğuna hükmettiğini ifade etmiştir.⁴⁸⁸

4. Ahmed Şâkir'in Hadislere Hüküm Verirken Karîneleri Dikkate Almadığı Eleştirisi

Hamza el-Bekrî, Zâhid el-Kevserî'nin *el-İşfâk alâ ahkâmi't-talâk fi'r-raddi alâ kitâbi Nizâmi't-talâk* adlı eserine yazdığı dirâse kısmında Ahmed Şâkir ve Zâhid el-Kevserî'nin hadislere hüküm verirken takip ettiği metodu iki hadis örneğinde mukayese etmiştir. Çalışmamızın birinci bölümünde de değinildiği üzere Hamza el-Bekrî, Ahmed Şâkir'in hadislere hüküm verirken karîneleri dikkate almadığı, yalnız hadis usûlü

⁴⁸⁴ Mahmûd Saîd Muhammed Memdûh, *el-İtticâhâtü'l-hadîsiyye fi'l-karni'r-râbi' aşer*, 179.

⁴⁸⁵ Mahmûd Saîd Muhammed Memdûh, *el-İtticâhâtü'l-hadîsiyye fi'l-karni'r-râbi' aşer*, 173. Örnek olarak bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6/441 (muhakkik Şâkir'in notu).

⁴⁸⁶ Bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/468 (muhakkik Şâkir'in notu).

⁴⁸⁷ Mahmûd Saîd Muhammed Memdûh, *el-İtticâhâtü'l-hadîsiyye fi'l-karni'r-râbi' aşer*, 180.

⁴⁸⁸ Ahmed b. Abdullah, "Ahmed Şâkir ve cuhûduhu fi'l-hadîsi ve'd-difa' anhu", 174. Tirmizî, *Sünenü Tirmizî*, 1/79 (muhakkik Şâkir'in notu).

kaideleriyle hareket ettiği görüşündedir.⁴⁸⁹ Birinci örnekte Ahmed Şâkir “sikanın ziyadesi makbuldür” kaidesiyle hareket ederek şâz da olsa ziyadeyi kabul etmiştir.⁴⁹⁰ İkinci örnekte ise “3 talakla boşadı” ve “kesin olarak boşadı” şeklinde iki farklı şekilde nakledilen bir hadiste “3 talakla boşadı” şeklindeki hadisin senedini sahih kabul etmiş ve bunun daha sahih olduğunu söylemiştir. Ancak onun kabul ettiği hadis sikaların rivâyetine muhalefet etmesi ve İbn Hacer ve Ebû Dâvud gibi münekkitlerin de kanaatinin bu yönde olması sebebiyle münkerdir. Ahmed Şâkir ise bu münekkitlerin sözlerini ihmal etmesi ve karineleri dikkate almaması sebebiyle hadis tenkid kurallarına aykırı davranmıştır.⁴⁹¹

5. Metin Üzerinde Tasarrufta Bulunması

Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Ahmed Şâkir'in faydalı bulduğu, doğru olduğunu düşündüğü her şeyi Tirmizî'nin *el-Câmi*'inin tahkikinde, Tirmizî'nin yazıp yazmadığına bakmaksızın metne ekleyebildiğini söylemiştir. Bu sebeple Muhammed Âbid es-Sindî'nin (ö. 1257/1841) nüshasındaki pek çok şerh niteliğindeki bilgi ve ziyadeleri metne eklemiştir. Ayrıca müellifin yazdıkları üzerinde belli tercih sebepleri ile tasarrufta bulunarak doğrusunu yerine koymaya çalışmaktadır. Ancak bu, müellifin metninde olmayan şeylerin metne dahil edilerek metnin değiştirilmesine sebep olması açısından oldukça tehlikeli bir iştir.⁴⁹²

6. Juynboll'un Eleştirisi

H. A. Juynboll, Ahmed Muhammed Şâkir'in *Müsned* tahkikini inceleyerek buradaki metoduna dair bir makale kaleme almıştır.⁴⁹³ Juynboll, bu makalesinde yer yer, Ahmed Şâkir'in sorgulamadan klasik kaynaklarda söylenenleri kabul eden bir gelenekçi olmadığını, kendi ictihâdıyla da hükümler verebildiğini,⁴⁹⁴ onun yalnızca klasiği taklit eden biri olduğunu söylemenin ona haksızlık olacağını vurgulamaktadır. Çünkü o çok defa klasik eserlerde bulduğu hatalara dikkat çekmiş, hatta Buhârî gibi

⁴⁸⁹ Bkz. Birinci Bölüm, sayfa 23-4.

⁴⁹⁰ Zâhid el-Kevserî, *el-İşfâk alâ ahkâmi't-talak*, 74, 77-8 (muhakkikin girişi). Ahmed Muhammed Şâkir, *Nizâmu't-talak fi'l-İslâm*, 18. Daha önce geçtiği üzere bu hadis Abdullah b. Ömer'in Rasûlullah (s.a.s.) zamanında hanımını hayırlı iken boşadığı ve Rasûlullah'ın (s.a.s.) o kadını ona geri çevirdiğine dair hadistir. Ebu'z-Zübeyr bu hadise İbn Ömer'den (r.a.) nakille “*bu talakı da saymadı...*” ziyadesinde bulunmuştur. Bu ziyadenin hatalı olduğunu Ebû Dâvûd hadisin akabinde ifade etmiş, eseri tahkik eden Şuayb el-Arnaûd da aynı kanaati belirtmiştir. bkz. Ebu Dâvûd, “*Talak*”, 4.

⁴⁹¹ Zâhid el-Kevserî, *el-İşfâk alâ ahkâmi't-talak*, 92-98 (muhakkikin girişi).

⁴⁹² Tirmizî, *Câmiu'l-Kebîr*, 1/10-11 (muhakkik Beşşâr Avvâd'ın girişi).

⁴⁹³ Bu makaleden beni haberdar eden Arş. Gör. Ömer Faruk Maden'e teşekkür ederim.

⁴⁹⁴ G.H.A. Juynboll, “Ahmad Muhammad Shâkir (1892-1958) and his edition of Ibn Hanbal's Musnad”, *Islam* 49 (1972), 222, 247.

kendisine hayranlık duyduğu bir âlimin bile hatasını çekinmeden söyleyebilmiştir.⁴⁹⁵ Juynboll, Ahmed Şâkir'in râvi adlarını tespit etmek, rical kaynaklarından bilgiler vererek râviler ve sened hakkında hüküm vermek, fihristler hazırlamak gibi faaliyetlerinden bahsederek onun sened ve metin hakkında verdiği bazı hükümleri ve yeri geldiğinde (yöneticiye itaatın sınırları, kadınların toplumdaki konumu gibi) bazı güncel meselelere dair yaptığı yorumları ele almıştır. O, Ahmed Şâkir'in metin tenkidi yaptığı birkaç örneği zikrettikten sonra kendisinin problemlili bulduğu *"Sizden birinizin içeceği içine sinek düştüğü zaman, o kişi sineği içeceğin içine batırsın, sonra çıkarsın (atsın). Çünkü sineğin iki kanadının birisinde hastalık, diğerinde de şifâ vardır."* hadisi⁴⁹⁶, mantar hadisi⁴⁹⁷ Ayın yarılma mucizesi hakkındaki hadis⁴⁹⁸ Hz. Mûsâ'nın ölüm meleğinin gözünü çıkardığına dair hadis⁴⁹⁹ gibi örneklerde ve Hz. Peygamber'in (s.a.s.) vefat ettiğiindeki yaşı hakkında birbiri ile çelişen iki rivâyette metin tenkidi yapmamasını eleştirmiştir.⁵⁰⁰

Ahmed Şâkir senede verdiği hükümlerde ise sahâbenin hadis rivâyetinde adil olduğu genel kabulünü devam ettirmiş, yalnızca iki hadisi sahâbî râvisinin Hz. Peygamber'in vefatı sırasında yaşı küçük olduğu için (ru'yet olduğu bilinmesine rağmen) sahih kabul etmemiştir.⁵⁰¹ Tartışmalı bir mesele olan Hasan el-Basrî'nin (ö. 110/728) Ebû Hureyre'den (r.a.) semâi konusunda da semânın bulunduğu kanaatini taşımaktadır.⁵⁰² Juynboll, Ahmed Şâkir'in Goldziher'in (1850-1921) varlığı şüpheli bir kişi olarak kabul ettiği Nubeyt b. Samî/Şerî isimli râvi ile ilgili değerlendirmelerini de ele almıştır. Ahmed Şâkir söz konusu râvinin hadisin isnadında bulunmasının (Şu'be'den kaynaklanan bir) hata olduğunu ve isnaddan çıkarılması gerektiğini savunmuştur.⁵⁰³ Juynboll'un sened tenkidine dair dikkat çektiği diğer bir husus da

⁴⁹⁵ Ahmed Şâkir, *Müsned*'in 8074 nolu hadisiyle ilgili değerlendirmesinde, Tirmizî'nin, *"Muhammed b. İsmâil'e (Buhârî'ye) bu hadis hakkında sordum, 'Bu hadis hatalıdır. Abdurrezzak hata etmiştir. Abdurrezzak bu hadisi Ma'mer'in hadisinden ihtisar etti...'"* ifadelerini aktararak Buhârî'nin *"Abdurrezzak'ın Ma'mer'in hadisinden ihtisar ettiği"* ifadesinin açıkça yanlış olduğunu, hadisi ihtisar edenin Ma'mer olduğunu söylemiştir. Bkz. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 8/161-2 (muhakkik Ahmed Şâkir'in notu). Juynboll, "Ahmad Muhammad Shâkir (1892-1958) and his edition of Ibn Hanbal's Musnad", 242.

⁴⁹⁶ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 6/552-554.

⁴⁹⁷ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 2/285, 8/115-116.

⁴⁹⁸ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 3/498-499.

⁴⁹⁹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 7/375-378.

⁵⁰⁰ Juynboll, "Ahmad Muhammad Shâkir (1892-1958) and his edition of Ibn Hanbal's Musnad", 235-236.

⁵⁰¹ Bahsedilen sahâbî Rasûlullah (s.a.s.)'in amcası Abbas'ın (r.a.) küçük oğlu Temmâm'dır. Juynboll, "Ahmad Muhammad Shâkir (1892-1958) and his edition of Ibn Hanbal's Musnad", 230.

⁵⁰² Juynboll, "Ahmad Muhammad Shâkir (1892-1958) and his edition of Ibn Hanbal's Musnad", 231.

⁵⁰³ Juynboll, "Ahmad Muhammad Shâkir (1892-1958) and his edition of Ibn Hanbal's Musnad", 231-232.

Ahmed Şâkir'in, İsrâiliyattan bilgiler veren Ka'b el-Ahbâr (ö. 32/652-53 [?]) ve Vehb b. Münebbih (ö. 114/732) hakkındaki kanaatidir. Ona göre Ahmed Şâkir'in kanaati başlarda olumlu olsa da ilerleyen hadislerde gittikçe kötüleşmiş gibi gözükmemektedir.⁵⁰⁴

Juynboll tüm bu değerlendirmelerinin yanında Ahmed Şâkir'in *Müsned* tahkikinin nitelikli bir çalışma olduğunu hadis metinlerinde hataların oldukça az olduğunu ve Ahmed Şâkir'in anlaşılması zor kelimeleri açıklamak için çaba sarf ettiğini ifade ederek⁵⁰⁵ onun bu tahkikinden önce hadis tenkidi için birçok kitabı incelemek zorunda kaldıklarını, artık onun bu çalışmasıyla batılı bilim adamlarının araştırmalarının kolaylaşacağını düşündüğünü söylemektedir.⁵⁰⁶

DEĞERLENDİRME

Ahmed Şâkir ile ilgili buraya kadar aktarılanlar göz önüne alındığında öncelikle onun ilmî bir ortamda yetiştiği, başta babası olmak üzere kıymetli hocaların tedrisinden geçtiği ve dönemin şartlarına rağmen ilmî çalışmalarını son derece titizlikle gerçekleştirerek tahkik faaliyetlerini farklı bir boyuta taşıdığı görülmektedir. O, kardeşi Mahmûd Şâkir ve kuzeni Abdusselâm Hârûn kaynaklara erişimin zor olduğu ve İslâmî eserlerin tahkiki söz konusu olduğunda müsteşriklerin çalışmalarının büyük övgülerle öne çıkarıldığı bir dönemde birbirlerine destek olarak çok kıymetli çalışmalar yapmışlar ve tahkikin en güzel örneklerini ortaya koyarak Müslüman âlimlere de öncü olmuşlardır.⁵⁰⁷ Yukarıda değinildiği üzere Juynboll bile Ahmed Şâkir'in *Müsned* tahkikinden övgüyle bahsetmekte ve kendilerinin de bu tahkikten istifade edeceğini söylemektedir.

Ahmed Şâkir'in tahkikteki başarısı, özellikle de İmâm Şâfî'nin *er-Risâle*'sinin tahkikiindeki titizliği ilmî çevrelerce dile getirilmekte ve birçok esere hazırladığı fihristlerin niteliği vurgulanmaktadır. Hadis ilmindeki yetkinliğinden de övgüyle bahsedilmekle beraber onun hadislerle hüküm vermede kendi ictihâdıyla hareket ettiği ve bazı hususlarda cerh-ta'dîl imamlarının genel kanaatlerinin tersine bir metodu benimsediği eleştirisi getirildiği görülmektedir. Kendisine yöneltilen eleştirilerin genel anlamda şu noktalarda olduğunu söylemek mümkündür:

⁵⁰⁴ Juynboll, "Ahmad Muhammad Shâkir (1892-1958) and his edition of Ibn Hanbal's Musnad", 239-240.

⁵⁰⁵ Juynboll, "Ahmad Muhammad Shâkir (1892-1958) and his edition of Ibn Hanbal's Musnad", 229.

⁵⁰⁶ Juynboll, "Ahmad Muhammad Shâkir (1892-1958) and his edition of Ibn Hanbal's Musnad", 247.

⁵⁰⁷ Ahmed Şâkir ve Mahmûd Şâkir'in tahkike verdikleri değeri ve eserleri ilmi bir şekilde neşretme uğurundaki gayretlerini görmek için bakılabilir: Ahmed el-Shamsy, **İslâm Klasiklerini Yeniden Keşfetmek: Editörler ve Matbaa Kültürü Bir Entellektüel Geleneği Nasıl Dönüştürdü?**, çev. Ayşe Mutlu Özgür (İstanbul: Ketebe, 2023), 297-300, 339-346.

- İbn Lehî‘a’yı sika kabul edip kendisinden rivâyette bulunan kişi sika ise dört Abdullah’tan biri (Abdullah b. Vehb (ö. 197/813), Abdullah b. el-Mübârek, Abdullah b. Yezîd el-Mukri, Abdullah b. Mesleme el-Ka‘nebî (ö. 221/836)) olup olmadığına bakmaksızın rivâyetini sahih kabul etmesi.
- Muhammed b. İshâk, Ali b. Zeyd b. Cüd‘ân, Zeyd el-Ammî, Haccâc b. Ertât, ‘Atiyye el-‘Avfî, Şehr b. Havşeb, Derrâc Ebu’s-Semh gibi çoğu âlime göre zayıf kabul edilen râviler hakkındaki cerhleri kabul etmeyip bu râvileri sika kabul etmesi.
- Buhârî’nin *Târîh*’inde, İbn Ebî Hâtîm’in *el-Cerh ve ‘t-ta‘dîl*’de haklarında bir şey söylemeden yalnızca isimlerini zikrettikleri râvileri sika kabul etmesi
- İbn Hibbân’ın *Sikât*’a aldığı râvileri, haklarında cerh ve ta‘dîl bulunmasa da sika kabul etmesi
- Tâbiînin meçhullerini yani tâbiîn tabakasında olup hakkında cerh ve ta‘dîl olmayan râvileri onlara karşı bir hüsnü zanla zayıf kabul etmemesi
- İttisâl için muâsarâtı yeterli görmesi, iki râvinin görüşmediğine dair bir bilgi olsa dahi muttasıllığa hükmetmesi

Ahmed Şâkir’in bu gibi meselelerde farklı kanaatlere sahip olması onun birçok hadise diğer muhakkiklerinin aksine sahih hükmünü vermesine ve “mütesâhil” olarak isimlendirilmesine sebep olmuştur. Bu şekilde düşünenlerden biri de yukarıda görüşlerine yer verdiğimiz Şuayb el-Arnaûd’dur. Ancak o, eleştirilerine rağmen bunların Ahmed Şâkir’in kıymetinden bir şey eksiltemeyeceğini çünkü hadislere hüküm verme işinin fakihlerin ihtilaflı meselelerde ictihâd etmesi gibi olduğunu söylemiş ve farklı görüşlerin bulunmasının bundan kaynaklandığını ifade etmiştir.⁵⁰⁸ Bu konuda o, Ahmed b. Hanbel’in şu sözünü naklederek kendisiyle Ahmed Şâkir’in durumunu İshâk b. Râhûye (ö. 238/853) ile Ahmed b. Hanbel’e benzetmiştir: “*Bağdat köprüsünden Horasan’a İshak b. Râhûye gibisi geçmemiştir. O bizden bazı konularda farklı düşünse de insanlar zaten hep birbirlerinden farklı düşünürler.*”⁵⁰⁹

Çalışmanın dördüncü bölümünün konusu olan Ahmed Şâkir ile Şuayb el-Arnaûd’un *Müsned*’deki hadislere verdiği hükümlerin mukayesesinde bu farklılıkların boyutu daha açık bir şekilde görülebilecektir.

⁵⁰⁸ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 2001, 1/150 (muhakkik Arnaûd’un girişi).

⁵⁰⁹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 2001, 1/151 (muhakkik Arnaûd’un girişi).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ŞUAYB EL-ARNAÛD'UN TAHKİK METODU

I. Şuayb el-Arnaûd

Bu bölümde Şuayb el-Arnaûd'un kısaca hayatı ve tahkik metodu ele alınacaktır. Kemal Taşkın tarafından yakın zamanda yapılan “Şuayb Arnavut'un Hadis İlmindeki Yeri” isimli doktora tezi sebebiyle bu bölüm üzerinde Ahmed Şâkir'in ele alındığı ikinci bölüm kadar detaylı durulmadan genel bilgiler verilmekle yetinilecektir.

A. Nesebi ve Ailesi

Ebû Usâme Şuayb b. Muharrem b. Ali Şâhin el-Arnaûd (1928-2016), “Şâhin” soyadlı bir aileden gelmektedir.⁵¹⁰ Aslen Arnavut olmakla beraber 1921'de Arnavutluk'un bağımsızlığını ilan etmesi ile oluşan siyasi iktidarsızlık ve bunun akabindeki gelişmeler neticesinde babası Muharrem Ali Bey'in ailesiyle birlikte Şam'a göç etmesi sebebiyle Şam'da doğmuştur. Ziraatla uğraşan, samimi bir Müslüman olan, ilme büyük muhabbet besleyerek âlimlerin meclislerinde bulunmaya ve onların tavsiyelerini yerine getirmeye gayret gösteren babasının bu kararında o yıllarda Arnavutluk'un laik bir sürece geçerek dini okulların, camilerin ve hatta kiliselerin kapatılmış olması ve ülkenin %70'inin Müslüman olmasına rağmen Arnavutluk'un 1967'de resmi olarak dünyanın ilk ateist devlet olması gibi durumlar etkili olmuştur. O, burada yaşadıkları takdirde evlatlarının dinden uzaklaşmasından korkarak âlimlerin de tavsiyesiyle⁵¹¹ ülkeyi terk edip Nâsiruddîn el-Elbânî'nin babası olan Nûh Necâtî (1878-1958) ile birlikte 1926'da Şam'a yerleşmiş, daha sonra ailesini de yanına almıştır.⁵¹² Şuayb el-Arnaûd da ailesi Şam'a taşındıktan 2 sene sonra 1928'de burada

⁵¹⁰ Kanâtu'l-Mecd el-Fedâiyye, “Mukâbeletun lâ tümillü mea Fazîleti's-Şeyhi'l-Allâme Şuayb el-Arnaûd”, **Youtube** (20 Temmuz 2013), 00:02:46-00:03:10.

⁵¹¹ Onlarla istişare ettiğinde kendisine Nîsâ sûresi 97. ayet gereğince hicret etmesi gerektiğini yoksa Allah'ın âyette zikrettiği tehditle karşı karşıya kalacağını söylemişlerdir. İbrahim Zeybek, **el-Muhaddisu'l-Allâmetu's-Şeyh Şuayb el-Arnaûd: Sîretuhû fi talebi'l-İlmi ve cuhûduhû fi tahkîki't-turâs** (Beyrût: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2016), 19.

⁵¹² Zeybek, **el-Muhaddisu'l-Allâmetu's-Şeyh Şuayb el-Arnaûd**, 16-21. Taşkın, **Şuayb Arnavut'un Hadis İlmindeki Yeri**, 13-16.

dünyaya gelmiş⁵¹³ ve babası ona Hz. Şuayb'ın (a.s.) isminden esinlenerek bu ismi vermiştir.⁵¹⁴

B. Eğitim ve Görev Hayatı

Şuayb el-Arnaûd ilim sevgisiyle dolu olan ibadete önem veren, öğrendiği her güzel hasleti hayatına tatbik etmeye gayret gösteren babasının ve yine sâliha bir hanım olan annesinin terbiyesinden geçerek onların ahlakından muhakkak kendine pay almıştı. Onlar vesilesiyle İslâm'ın temel değerlerini öğrenmiş ve Kur'ân'dan pek çok cüzü de ezberlemişti.⁵¹⁵ Okul yaşına geldiğinde de babası, Şuayb el-Arnaûd'u dönemin şartları gereği daha iyi bir eğitim alması için dini ve Arapça derslerin de verildiği özel bir okula kaydetmiş ancak okuldaki sert ve katı eğitim sebebiyle 4. sınıftan sonra “el-Edebü'l-İslâmî” adındaki başka bir özel okula kaydetmiştir. O, 5. sınıfı da burada okuduktan sonra resmi herhangi bir okula gitmemiş ve babasının, hoca arkadaşları ile tertip ettiği ilim meclislerine katılmıştır.⁵¹⁶ Babasının bu arkadaşlarından biri de daha önce adı geçen Nuh Necâti'dir.⁵¹⁷ Onun dışında Şeyh Süleyman el-Gâvcî (1923-2013), eski Sultan Ahmed Camii İmamı Şeyh Muhammed et-Türk ve Sultan Abdulhamit Han'ın kahvecisi el-Hâc Kâsım gibi isimleri de zikretmek mümkündür. Bu meclislerde ilmî meselelerin yanında güncel konulara da değiniliyor ve Şuayb el-Arnaûd'da onların konuşmalarını dikkatle dinleyerek istifade ediyordu. Öyle ki sanki her seferinde zihni daha da açılıyor ve ilgisi artıyordu. Bu meclisler onun için bir medrese haline gelmiş ve okuldaki katı eğitimden sonra ilmin lezzetini tattığı bir yere dönüşmüştü.⁵¹⁸ Şuayb el-Arnaûd bunların yanında cuma namazları için gittiği ‘Ukaybe kasabasındaki Tevbe Camii’nde Şeyh Muhammed Saîd el-Burhânî'nin (1892-1967) derslerine katılmış ve

⁵¹³ Kanâtu'l-Mecd el-Fedâiyye, “Mukâbeletun lâ tûmillü mea Fazîleti's-Şeyhi'l-Allâme Şuayb el-Arnaûd”, 00:01:30-00:01:50. Şuayb el-Arnaûd burada 1928'de doğduğunu söylemektedir. Şuayb Arnaûd'un torunu da onun bazen 1926'da bazen 1928'de doğduğunu söylediğini, kimliğinde ise 1926 yazdığını söylemektedir. Bkz. Tâhâ Ramazan İbrahim Zağlûl, **Menhecû's-Şeyh Şuayb el-Arnaûd fi'l-hükmi 'ale'l-ehâdis: dirase tahlîliyye tatbikiyye min hilâli Müsnedi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel** (Mısır: Câmîatu'l-Menûfiyye Külliyyetu'l-âdâb, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 36.

⁵¹⁴ Zeybek, **el-Muhaddisu'l-Allâmetu's-Şeyh Şuayb el-Arnaûd**, 23; Yıldırım, **Hadisler ve Zihinlerdeki Sorular**, 25-26. Taşkın, **Şuayb Arnavut'un Hadis İlmindeki Yeri**, 17; Hazîn, **eş-Şeyh Şuayb el-Arnaûd ve Cuhûduhû fi Hidmeti's-Sünneti'n-Nebeviyye**, 33-34.

⁵¹⁵ İbrahim Muhammed el-Kûfihî, “Şuayb el-Arnaûd el-Âlimu'l-muhakkik”, **Câmîatu'l-Urdunîyye** 35 (1995), 37; Yıldırım, **Hadisler ve Zihinlerdeki Sorular**, 27-28.

⁵¹⁶ Zeybek, **el-Muhaddisu'l-Allâmetu's-Şeyh Şuayb el-Arnaûd**, 24-26. Yıldırım, **Hadisler ve Zihinlerdeki Sorular**, 28.

⁵¹⁷ Nuh Necâti o dönemler Osmanlı Devleti'nin başkenti olan Âsîtâne'de (İstanbul'da) İslâmî eğitimlerin verildiği bir medresede eğitim alıp mezun olmuş ve daha sonra memleketine dönerek aldığı ilmi aktarmaya çalışmıştır. Bu sebeple insanların ilim almak için kendisine rağbet ettiği bir kimse olmuştur. Zağlûl, **Menhecû's-Şeyh Şuayb el-Arnaûd fi'l-hükmi 'ale'l-ehâdis**, 38.

⁵¹⁸ Zeybek, **el-Muhaddisu'l-Allâmetu's-Şeyh Şuayb el-Arnaûd**, 27-28.

burada bulunan Arnavut mahallesinde daha sonra birçok tahkiki beraber yapacakları Abdulkâdir el-Arnaûd (1929-2004) ile tanışmıştır. Yaklaşık 4 sene kadar devam ettiği bu ilim meclislerinden sonra 1944'te süpermarket denilebilecek bir mahalle bakkalında çalışmaya başlamıştır. Dükkânın sahibi olan Ebû Nadr İbrahim el-Cendelî adındaki gencin, dönemin büyük muhaddislerinden olan Bedreddin el-Hasenî'nin (1850-1935) öğrencisi Şeyh Arif ed-Düvecî (1885-1951) ile beraber dükkânda yaptıkları Arapça derslerini bir fırsat olarak değerlendirip bu derslere katılmıştır. Şuayb el-Arnaûd'un bu hocasının onun ilme yönelmesinde çok büyük bir rolü vardır. Hatta o, Şeyh Ârif ed-Düvecî için “*Bu hoca benim gözlerimi ilme açtı. Bu zamana kadar ilim talep etmeden nasıl ömrümü geçirdim diye düşündüm*” ifadesini kullanmaktadır.⁵¹⁹ Şuayb el-Arnaûd'un ilme iştiağını ve kabiliyetini gören Şeyh Arif ona Hanefî fihhına dair *Keşfu'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dekâik*⁵²⁰ adlı eseri okutmuş, ayrıca Arap edebiyatına dair kitaplar da okutmuştur.⁵²¹ Şuayb el-Arnaûd daha sonra Ömeriye Mescidi'nde imam olan Süleyman el-Gâvcî'nin bu mescidde akşam-yatsı arası verdiği derslere katılmaya başlamıştır. Bu vesileyle *İzhâr*, *Kâfiye* gibi gramer eserlerini ve Şürûnbulâlî'nin (ö. 1069/1659) *Merâki'l-felâh*'ı gibi fıkıh eserlerini okumuştur.⁵²²

Daha sonra ağır bir hastalığı sebebiyle işe ve derslere ara vermiş, iyileşince de güç toplamak için hemen işe başlamayarak günlerini Nuh Necâtî ve Süleyman Gâvcî'nin dersleriyle geçirmiş, bazen de Zahirîyye Kütüphanesi'ne gitmiştir.⁵²³ Emevî Camii'nde Arap dili uzmanı Muhammed Edîb el-Kellâs'tan (1921-2009) 3 yıl kadar dersler almış⁵²⁴ ve haftada 6 gün ders yapılan yoğun bir programa dahil olduğu için medresede kalmaya başlamıştır. Yetişmesinde büyük emeği olan hocası Muhammed Salih el-Ferfûr'dan (1901-1986) da Fethi Camii'nde tefsir, fıkıh, hadis, hadis usûlü, Arapça gibi alanlarda dersler almıştır.⁵²⁵ Bu sıralarda bir gıda toptancısında işe

⁵¹⁹ Câsim el-Mutavva‘, “Hadîsu'z-zikriyyât mea's-Şeyh Şuayb el-Arnaûd”, **Youtube** (30 Haziran 2011), 00:13:30-00:13:50.

⁵²⁰ Ebu'l-Berekât en-Nesefî'nin Hanefî fihhına dair eseri olan *Kenzu'd-dekâik*'e Abdülhakim el-Afgani el-Kandehari ed-Dımaşki el-Hanefî tarafından yazılan şerhtir.

⁵²¹ Zeybek, **el-Muhaddisu'l-Allâmetu's-Şeyh Şuayb el-Arnaûd**, 28-34.

⁵²² Zeybek, **el-Muhaddisu'l-Allâmetu's-Şeyh Şuayb el-Arnaûd**, 36-7.

⁵²³ Zeybek, **el-Muhaddisu'l-Allâmetu's-Şeyh Şuayb el-Arnaûd**, 44-5.

⁵²⁴ Başlarda babası ders saatlerinin geç olması sebebiyle derslere katılmasını istemediği için 8 aydan fazla bir süre her gün yatsı namazından sonra Umeyye Mescidi'nden evine yakın olan Kaymerî Mescidi'ne kadar olan yolda hocadan ders almıştır. Daha sonra babasıyla konuşup onu derslere götürerek ortamı göstermiş, babası da derse katılan insanların güvenilir, takvalı insanlar olduğunu görünce derslere katılmasına izin vermiştir. Câsim el-Mutavva‘, “Hadîsu'z-zikriyyât mea's-Şeyh Şuayb el-Arnaûd”, 00:17:00-00:20:00. Yıldırım, **Hadisler ve Zihinlerdeki Sorular**, 33. Zeybek, **el-Muhaddisu'l-Allâmetu's-Şeyh Şuayb el-Arnaûd**, 52-4.

⁵²⁵ Yıldırım, **Hadisler ve Zihinlerdeki Sorular**, 35-36.

başlamış, işlerden ve derslerden geriye kalan zamanlarında ise camiinin kütüphanesinde kitaplarla vaktini geçirmiştir.⁵²⁶

Şuayb el-Arnaûd bu dönemlerde hocalarının ve diğer insanların sahih olan ve olmayan hadisleri ayırmadaki eksikliklerini fark etmiştir. İnsanlar bir taklit geleneği içinde kitaplarda geçen bilgileri araştırmadan kabul etmekte, vaizler zayıf-mevzû rivâyetleri sıhhatlerine dikkat etmeden kullanmaktadırlar. Bu durumu gören Şuayb el-Arnaûd hadis ilminde uzmanlaşılması ve hadis kitaplarının tahkik edilerek ilim dünyasına sunulması gerektiğinin bilincine varmıştır.⁵²⁷ Ayrıca bir gün enstitüdeki öğrencilerden birinin bir hadisin hükmünü sorması üzerine o hadisi çok araştırmasına rağmen bulamamış, daha sonra tesadüfen İbn Ved'ân'ın (ö. 494/1100) hadisi *el-Erbeûn el-Ved'âniyye* kitabına aldığını ve mevzû hükmünü verdiğini görmüştür. Hadisi bulsa da uzun bir süre araştırmasına rağmen rivâyeti tesadüfen bulduğuna üzülererek “*Şuayb? Sana Rasûlullah'ın (s.a.s.) hadisi soruluyor ve sen onu nasıl bulacağınızı bilmiyorsunuz...*” diye düşünüp kendisini sorgulamıştır. Tüm bunlar onda hadis ilmini öğrenme isteğinin uyanmasında etkili olmuştur. İçinde uyanan bu istekle, Emeviyye Camii'nde ders verdiği sıralarda yolda belli sureleri okurken içinde “*Sana okutacağız ve unutmayacaksınız...*”⁵²⁸ mealindeki âyetin bulunduğu Âlâ sûresini tekrar tekrar okumaya başlamış ve insanların hadis ilmindeki zayıflıklarına üzülererek Allah'a, hadis ilmini öğrenip hadislerin sahihini, zayıfını, mevzûsunu ayırt etmeyi ona nasip etmesi için dua etmiştir.⁵²⁹ Bundan sonra Şuayb el-Arnaûd her gün Tirmizî'nin *Câmiu'l-Kebîr*'inden 5 hadisi incelemeye ve sonra hadise hüküm veren büyük hadis âlimlerinin hükümleriyle karşılaştırarak kendisini kontrol etmeye başlamış ve bu, zamanla onun yetkinlik kazanmasına vesile olmuştur.⁵³⁰ Ayrıca o sıralarda Ahmed Şâkir de yaklaşık 3 ayda bir *Müsned*'in bir cildinin tahkikini yayınlıyordu. Şuayb el-Arnaûd bu ciltleri de inceleyerek kendini geliştirmeye çalışmıştır.⁵³¹

⁵²⁶ Taşkın, *Şuayb Arnavut'un Hadis İlmindeki Yeri*, 18-19.

⁵²⁷ Yıldırım, *Hadisler ve Zihinlerdeki Sorular*, 37-39,108. Kûfihî, “Şuayb el-Arnaûd el-Âlimu'l-muhakkik”, 39.

⁵²⁸ A'lâ, 87/6.

⁵²⁹ Câsim el-Mutavva', “Hadîsu'z-zikriyyât mea's-Şeyh Şuayb el-Arnaûd”, 00:21:00-00:22:30. Zeybek, *el-Muhaddisu'l-Allâmetu's-Şeyh Şuayb el-Arnaûd*, 62-63. Taşkın, *Şuayb Arnavut'un Hadis İlmindeki Yeri*, 18-20.

⁵³⁰ Hazîn, *eş-Şeyh Şuayb el-Arnaûd ve Cuhûduhû fî Hidmeti's-Sünneti'n-Nebeviyye*, 46; Muhammed b. Yusuf el-Cûrânî, *Rihletu fazîletu's-Şeyhi'l-Allâmeti'l-Muhaddisîn Şuayb el-Arnaûd ile'd-diyâri'l-Kuveyt* (Kuveyt: İdâretu's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, 1432), 68-69.

⁵³¹ Câsim el-Mutavva', “Hadîsu'z-zikriyyât mea's-Şeyh Şuayb el-Arnaûd”, 00:23:50-00:24:15.

Şuayb el-Arnaûd, kendisinin ilme düşkünlüğünü gören hocası Sâlih Ferfûr'un ondan ve Edîb el-Kellâs'tan ticareti bırakıp kendilerini ilme vermelerini talep etmesi üzerine Fethi Camii'nde kendisine ayrılan odada kalmıştır. Edîb el-Kellâs ile birlikte iki yıl kadar burada Ferfûr'un onlara verdiği okuma programını uygulayarak ve zaman zaman ilmî konularda müzakere ederek kendisini geliştirmiş ve ders vermeye başlamıştır.⁵³²

Şuayb el-Arnaûd'un Fethî Camii'nde okumalarına devam ettiği 1950'li yıllarda, klasik İslâmî düşünceye karşı olan, başında Suriye İhvân-ı Müslimîn teşkilatının kurucusu ve âlim Mustafa es-Sıbâ'î'nin (1915-1964) bulunduğu yeni bir oluşum ortaya çıkmıştır. Şuayb el-Arnaûd da bu oluşumun savunucularından olan Hasan el-Bennâ (1906-1949), Ebü'l-A'lâ el-Mevdûdî (1903-1979) ve Ebu'l-Hasan en-Nedvî'nin bunların yanında Cemaleddin Afgânî (1838-1897), Muhammed Abduh (1849-1905) ve Reşîd Rıza (1865-1935) gibi isimlerin yazılarını okuyor ve modern İslâm kültürü hakkında fikir ediniyordu. Bu okumalar onun ilgi alanlarına da etki etmiş, fıkıh kitaplarının delillerini araştırmaya, mezhepler arası ihtilaflı meseleleri okumaya başlayarak bir meseledeki en güçlü delili bulmaya çabalamış, yapabildiği kadar da hadislerin sıhhatini araştırmıştı. Onun bu okumalarının etkisiyle derslerde ahkam hadislerinin tahrîcini yapıp fakihlerin görüşleri arasında kendi ictihâdına göre tercihler yapması öğrenciler arasında yayılmış, hocası Salih Ferfûr'un da kulağına gitmiş ve Ferfûr Şuayb el-Arnaûd'u bundan vazgeçmesi için ikna etmeye çalışmıştı. Hatta bu sebeple araları açılmıştı.⁵³³ Ancak Sâlih Ferfûr yine de 1951'de kurduğu Fethu'l-İslâmî Enstitüsü'nde ona hocalık görevi vermiştir. Daha sonra Şuayb el-Arnaûd'un Mu'tezilî olması, o dönemler Şam'da pek kabul görmeyen Elbânî ile görüştüğü ve yakın arkadaş olduğu gibi aslı olmayan söylentilerin yayılması da yine Sâlih Ferfûr'un hoşuna gitmemiş ve tüm bunların üzerine Ferfûr'un ders esnasında bir öğrenciye karşı sert tavrına Şuayb el-Arnaûd'un karşı çıkması sebebiyle Şuayb el-Arnaûd'a sert sözler söylemesinden sonra her ne kadar Ferfûr pişman olup dönmesini istese de o bir daha dönmemiştir.⁵³⁴

⁵³² Zeybek, *el-Muhaddisu'l-Allâmetu's-Şeyh Şuayb el-Arnaûd*, 64-65.

⁵³³ Zeybek, *el-Muhaddisu'l-Allâmetu's-Şeyh Şuayb el-Arnaûd*, 66-9.

⁵³⁴ Zeybek, *el-Muhaddisu'l-Allâmetu's-Şeyh Şuayb el-Arnaûd*, 76-83; Taşkın, *Şuayb Arnavut'un Hadis İlmindeki Yeri*, 20-23. Ancak uzun bir aradan sonra bir karşılaşma vesilesiyle Ferfûr ile samimi bir şekilde muhabbet etmişler ve araları düzelmiştir. Ferfûr, Şuayb el-Arnaûd'un görüşmedikleri süre içerisinde yaptığı işleri duyunca memnun olmuştur. Öyle ki yolda karşılaştıklarında artık ona selam verip

Bu dönemde maddi olarak sıkıntılı bir süreç yaşayan Şuayb el-Arnaûd yaklaşık 6 ay sonra 1956 yılında, başında Abdulganî el-Bâcuknî'nin (1893-1975) bulunduğu Ma'hedü'l-Arabi'l-İslâmî'de hazırlık sınıfının Arapça hocası olarak görev yapmış 1957 senesinde de lise hocalığına terfi etmiştir. Sonraki sene ise Dimaşk'lı bir ailenin kızı olan İlham Ebü'l-Hayr ile evlenmiştir.⁵³⁵

C. Elbânî ile İlişkisi

Şuayb el-Arnaûd bu sıralarda hakkında çıkan Elbanî ile yakın oldukları söylentisini düşünmeye başladı. O zamana kadar Nuh Necâti ile yanına uğradıkları dışında Elbânî'nin yanına gitmemişti ve onu pek de iyi tanıımıyordu. Belki de Elbânî gerçekten bir âlimdi ve hakkında söylenenler doğru değildi. Bu yüzden onun yanına uğrayıp onun fikirlerini bizzat kendisinden öğrenmek istedi. Bir süre muhabbet ettikten sonra konu hadis ilmine geldi ve soru-cevaplarla birbirlerinin görüşlerini keşfetmeye çalıştılar. Bugünden sonra Şuayb el-Arnaûd sık sık Ma'hedü'l-Arabi'l-İslâmî'den çıktuktan sonra Elbânî'yi ziyaret etmeye başlamıştır. Bu süreçte Şuayb el-Arnaûd, Elbânî'nin belli alanlardaki zayıflıklarını fark etmiş ve onunla zaman zaman ilmî münakaşalar yaşamıştır. Ancak aralarındaki ilişkinin tamamen kopması bir gün sahâbenin Kur'ân'ı tefsiri ile ilgili tartışmalarıyla olmuştur. Bugünden sonra Şuayb el-Arnaûd bir daha onu ziyarete gitmese de karşılaştıklarında birbirlerinden selamı esirgememişlerdir.⁵³⁶

D. Tahkike Başlaması

Şuayb el-Arnaûd'un tahkik yapmaya başlaması ise 1958 yılının yaz aylarına rastlamaktadır. Arnaûd, o dönemde kendisinden teorik olarak tahkike dair bilgi alacağı bir hocanın bulunmayışı sebebiyle bu alana dair bilgi birikimini tecrübe ederek elde etmiştir. Klasik eser tahkiki ile ilgilenen Muhammed Züheyr es-Sâviş'in (1925-2013) başlattığı ve o zamanki Katar emirinin de desteklediği “Şam'da Hanbelî mezhebi kitaplarının tahkik edilmesi” projesi kapsamında Sâviş, Abdulkâdir el-Arnaûd'a Hanbelî fakihi Mer'î b. Yûsuf'un (ö. 1033/1624) *Gâyetü'l-müntehâ fi'l-cem'i beyne'l-*

“Oğlum, Allah senden razı olsun, bize dua et, sen iyi bir insansın.” demeye başlamıştır bkz. Zeybek, *el-Muhaddisu'l-Allâmetu's-Şeyh Şuayb el-Arnaûd*, 135.

⁵³⁵ Zeybek, *el-Muhaddisu'l-Allâmetu's-Şeyh Şuayb el-Arnaûd*, 102-113; Taşkın, *Şuayb Arnavut'un Hadis İlmindeki Yeri*, 23-26. Bu evliliğinden 4 erkek 6 kız çocuğu olmuştur. Eşi 2009'da vefat ettikten sonra 2012 yılında bir hanımla evlenerek vefatına kadar onunla evli kalmış, ancak ondan bir çocuğu olmamıştır. Çocuklarının isimleri için bkz. Zağlûl, *Menhecu's-Şeyh Şuayb el-Arnaûd fi'l-hükmi 'ale'l-ehâdis*, 47. Hazîn, *eş-Şeyh Şuayb el-Arnaûd ve Cuhûduhû fi Hidmeti's-Sünneti'n-Nebeviyye*, 34.

⁵³⁶ Zeybek, *el-Muhaddisu'l-Allâmetu's-Şeyh Şuayb el-Arnaûd*, 104-118.

iknâ 'i ve 'l-Müntehâ isimli eserinin tahkiki görevini vermiş, kendisine projede yardımcı olacak birilerinin olması gerektiğini söylediğinde de Abdülkâdir el-Arnaûd'un tavsiyesiyle Şuayb el-Arnaûd'a Hanbelî fakihî İbn Düveyyân'ın (ö. 1858-1935) *Menâru's-sebîl fi şerhi'd-delîl* isimli eserini tahkik etmesini teklif etmişti. Tahkike bu vesileyle başlayan Şuayb el-Arnaûd, Sâvîş'in 1959 yılında "el-Mektebü'l-İslâmî" adıyla kurduğu ve Elbânî'nin de çalıştığı yayınevinde işe başlama teklifini kabul ederek sabahları iki saat enstitüde ders verip 9.30-18.00 arası yayın evinde çalışmaya başlamıştır.⁵³⁷

Şuayb el-Arnaûd yazma eserlerin metinlerini anlamakta zorlanmasa da metni ortaya koyma ve nüshalardan asıl metni oluşturma gibi alanlardaki eksikliğini kapatmak için Ahmed Muhammed Şâkir'in kardeşi Mahmûd Muhammed Şâkir'le arkadaşlığı olan ve ondan tahkik metodunu öğrenerek tahkik metodunda önemli bir tecrübe kazanan Ahmed Râtîb en-Neffâh'tan bu alanda dersler almıştır. Sonrasında bir yandan Hanbelî fıkıh kitaplarını tahkik edip bir yandan da bu mezhep hakkında okumalar yaparak daha nitelikli tahkikler yapmaya başlamıştır.⁵³⁸

Sâvîş'in Beyrût'un Hâzimiyye bölgesinde el-Mektebü'l-İslâmî'nin bir şubesini açıp ve orada görev yapması için Şuayb el-Arnaûd'u davet etmesi sebebiyle Şuayb el-Arnaûd 1964'te eşi ve çocuklarını Şam'da bırakarak Beyrût'a gitmiştir. Orada tanıştığı bazı gençlerle haftalık hadis ve fıkıh dersleri yapmış ancak onun gidişinden birkaç ay sonra Mısır'da Cumhurbaşkanı Cemal Abdünnâsır (1918-1970) ile İhvân-ı Müslimîn arasında Lübnan'ı da etkileyen çatışmalar meydana gelmiş ve Suriyeli İhvân mensupları ülkelerinden kaçıp Lübnan'a sığınmışlardı. Bu kimseler bazen de Mektebü'l-İslâmî'nin Hâzimiyye'deki binasında toplanıyorlardı. Şuayb el-Arnaûd onlardan olmamasına rağmen yapılan bir baskınla onlarla aynı binada bulunması sebebiyle tutuklanarak iki ay hapis yatmış, sonrasında suçsuz olduğu anlaşılınca serbest bırakılmıştır. Serbest kaldıktan sonra Şam'a dönerek el-Ma'hedü'l-Arabî'l-İslâmî'de ders vermeyi bırakmış ve tam zamanlı olarak el-Mektebü'l-İslâmî'de çalışmıştır. Ancak bu süreçte tahkik ettiği eserlere yayınevinin ısrarla muhakkik olarak ismini yazmaması durumu onun canını sıkıyordu. Bu durumu defalarca dile getirmesine rağmen talebinin

⁵³⁷ Zeybek, *el-Muhaddisu'l-Allâmetu's-Şeyh Şuayb el-Arnaûd*, 120-124. Taşkın, *Şuayb Arnavut'un Hadis İlmindeki Yeri*, 28-30.

⁵³⁸ Zeybek, *el-Muhaddisu'l-Allâmetu's-Şeyh Şuayb el-Arnaûd*, 125-28; Taşkın, *Şuayb Arnavut'un Hadis İlmindeki Yeri*, 30-31.

karşılık bulmaması sebebiyle yayınevinden ayrılmaya karar vermişti. Bu sıralarda ona Mervezî'nin (ö. 294/906) derlediği *Müsnedü Ebî Bekr es-Sıddîk* isimli kitabın tahkikinin teklif edilmesi üzerine bir hadis kitabı tahkik etmeyi çok istediği için kitaba isminin yazılması şartıyla kabul etti. Çok eski, kelimeleri noktalanmamış bir nüshası olan ve tahkiki çok zor olan bu eserin tahkikini büyük bir titizlikle gerçekleştirdi ve bu eser onun yazmaları okuma yeteneğinin gelişmesine de vesile oldu.⁵³⁹ Bu kitap tahkik ettikleri arasında kapağına ismi yazılan ilk eser olmuştu. O sırada 42 yaşındaydı. Daha sonra da tahkik ettiği eserlerde isminin kapağa yazılmaması problemiyle karşılaşan Şuayb el-Arnaûd, Sâvîş ile ilişkisinin artık koptuğunu düşünerek el-Mektebü'l-İslâmî'de çalışmayı bırakmıştır.⁵⁴⁰

Kısa bir süre Dâru'l-Me'mûn'da çalıştıktan sonra Müessesetü'r-Risâle'de çalışmaya başlamış ve bu sıralarda Zâhiriye Kütüphanesi'nde tanıştığı tahkike meraklı bir grup ilim adamıyla hacimli eserleri tahkik etmek için bir tahkik heyeti oluşturmuştu. Bu heyette Muhammed Hassân et-Tayyân, Yahya Mîr'ilm, Ahmed Hammâmî, Me'mûn Sâğircî, İbrahim Zeybek, Ebû Zeyd, Sâlih es-Semîr, Muhammed Na'im el-'Araksûsî ve kardeşi Rıdvân el-'Araksûsî gibi ilim adamları bulunmaktaydı. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*'yı bu heyetle tahkik eden Şuayb el-Arnaûd, eseri kişiler arasında bölüştürdü. Öncelikle heyetteki kişilere eseri yazmalardan temize çekme görevi vererek birlikte asıl nüshadan karşılaştırmasını yaptı ve gerekli noktalarda kendisi müdahalelerde bulundu.⁵⁴¹ Nihayetinde büyük bir titizlikle tahkik edilen eser iki cildi fihrist olmak üzere 25 cilt olarak basıldı ve büyük ilgi gördü.⁵⁴²

Şuayb el-Arnaûd bir dönem Şam'daki siyasi karışıklıklar sebebiyle 1982 yılında Şam'dan ayrılarak Ürdün'deki Ammân şehrine taşınmıştır. Müessesetü'r-Risâle'nin sahibi Rıdvân Da'bûl (1937-2023), eserlerin tahkikine devam edebilmesi için Şuayb el-Arnaûd'a orada bir yer tutmuş ve burası onun ekibi ile beraber tahkiklerini yaptıkları bir merkez haline gelmiştir. 1991 senesinde 35 yıllık tahkik tecrübesi elde etmiş olan Şuayb el-Arnaûd, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'ini, 1890'da basılan baskının hatalarla dolu olması, Ahmed Şâkir tahkikinin ise oldukça nitelikli olmasına rağmen tamamlanmamış olması sebebiyle bu alanda yetiştirdiği öğrencileriyle birlikte tahkik

⁵³⁹ Câsim el-Mutavva', "Hadîsu'z-zikriyyât mea's-Şeyh Şuayb el-Arnaûd", 00:25:20-00:27:00.

⁵⁴⁰ Zeybek, *el-Muhaddisu'l-Allâmetu's-Şeyh Şuayb el-Arnaûd*, 141-153; Taşkın, *Şuayb Arnavut'un Hadis İlmindeki Yeri*, 32-35.

⁵⁴¹ Zeybek, *el-Muhaddisu'l-Allâmetu's-Şeyh Şuayb el-Arnaûd*, 158-160.

⁵⁴² Taşkın, *Şuayb Arnavut'un Hadis İlmindeki Yeri*, 35-37.

etmeye başlamış ve 10 yıllık bir çalışmayla 2001 yılında bu tahkiki tamamlamıştır. Daha sonra vefatına kadar 15 sene boyunca kendini ilme ve eserlerin tahkikine vermiştir.⁵⁴³

Son zamanlarında rahatsızlığı sebebiyle tahkikleriyle daha çok öğrencileri ilgilenmiş, kendisi ise onlara danışmanlık yapmıştır. Şuayb el-Arnaûd 90 yaşında 17/10/2016 tarihinde namaz için abdest almış ve sonra bayılmıştır. Hastaneye götürüldükten birkaç saat sonra da doktorlar vefat haberini vermiştir. Vefat sebebi olarak yüksek tansiyon sonucu kalpte pıhtı meydana gelmesi söylenmiştir. Ertesi gün Ammân'da Fayhâ Mescidi'nde kılınan kalabalık bir cenaze namazı sonrası Sehâb Mezarlığı'na defnedilmiştir.⁵⁴⁴

E. İtikâdî ve Fıkî Mezhebi

Şuayb el-Arnaûd Hanefî mezhebi üzere yetişmiş olmakla beraber taklitten uzak, sorgulayıcı ve hükümlerin delillerini araştıran bir üslûbu benimsemiştir. Bunda yaptığı okumaların ve özellikle hadis alanında yaptığı tahkik çalışmalarının muhakkak etkisi vardır. Tahkik ettiği eserlerde hadislere Ehl-i hadis metodolojisine göre hüküm vermiş ve *el-İhtiyâr*'ın tahkikinde de Hanefî mezhebi tarafından kullanılan hadislere karşı mezhebî bir taassup takınmadan sahihse sahih, zayıfsa zayıf hükmünü vermiştir. Nitekim kendisine de fikhî mezhebi sorulunca önceleri mutaassıp bir Hanefî olduğunu şu anda ise Hanefî olmakla beraber delili sağlam olan görüşe göre amel ettiğini söylemiştir.⁵⁴⁵

Şuayb el-Arnaûd'a itikâdî mezhebi sorulduğunda ise kendisi selefin akidesine sahip olduğunu ve bunun doğru olduğunu düşündüğünü, bunun dışındaki itikadların ise hatalı olduğunu söylemektedir.⁵⁴⁶

F. Önemli Eserleri ve Tahkikleri

Şuayb el-Arnaûd'un çalışmalarının neredeyse hepsinin tahkik çalışması olduğu dikkat çekmektedir. Kendisine tahkik çalışmalarının yanında hadis ilmine dair telif çalışmaları yapması için temennide bulunduğu da kendisine bir plan yaptığını ve Müslümanlara sahih hadisleri sunma amacıyla elli yıldır bu doğrultuda çalıştığını

⁵⁴³ Zeybek, *el-Muhaddisu'l-Allâmetu's-Şeyh Şuayb el-Arnaûd*, 165-175.

⁵⁴⁴ Hazîn, *eş-Şeyh Şuayb el-Arnaûd ve Cuhûduhû fî Hidmeti's-Sünneti'n-Nebeviyye*, 28; Taşkın, *Şuayb Arnavut'un Hadis İlmindeki Yeri*, 37-39.

⁵⁴⁵ Taşkın, *Şuayb Arnavut'un Hadis İlmindeki Yeri*, 43-44.

⁵⁴⁶ Ebû İslâm, “Şuayb el-Arnaûd”, *Youtube* (29 Eylül 2015), 00:00:00-00:01:04.

söylemiştir. Eğer bu amacından saparsa hedefinden uzaklaşmış olacağını bu sebeple de çalışma alanını farklı yöne kaydıramayacağını ifade etmiştir. Tahkik çalışmalarının ardından bütün sahih ve hasen hadisleri bir kitapta toplama çalışmasını da tamamladığında çeşitli teliflerde bulunabileceğini, bu süreçte de hadis alanına dair telif çalışmalarında bulunanlara birikimlerini aktardığını, bu şekilde insanlara faydalı olmaya çalıştığını ifade etmiştir.⁵⁴⁷ Her ne kadar telif çalışması yapmasa da Arnaûd'un tahkik çalışmalarını büyük bir titizlikle ve itkân esasına dayanarak gerçekleştirdiği ve okuyucunun metni en doğru şekilde anlaması için gerekli tüm açıklamaları yapma noktasında büyük bir çaba sarf ettiği görülmektedir. Bu sebeple onun tahkik çalışmaları vesilesiyle de hadis ilmine dair pek çok konuda bilgi sahibi olmak mümkündür.

Tahkik çalışmalarına bakıldığında onun; en güvenilir nüshaya ulaşmak, nüsha farklılıklarını belirtmek, okunması zor kelimeleri, şahıs ve yer isimlerini harekelemek, anlaşılması zor kelimeleri açıklamak, âyetlerin yerini belirtmek, kıraat farklılıklarına değinmek, temel hadis kaynaklarından hadislerin tahrîcini yapmak, sıhhat durumlarını belirtmek, râvilerin isimlerindeki yanlışlıkları düzeltmek, fazla tanınmayan kişiler ve kitaplar hakkında bilgiler vermek, hadisleri anlamada problem olabilecek noktalara değinmek, çelişkili gözüken hadisleri cem etmek, hadis usûlüne dair konuları yeri geldikçe ele almak, sened tenkidinin yanında metin tenkidi yapmak, fikhî meselelere ve mezhepler arası farklılıklara yer vermek, bilimsel gelişmelerden yararlanmak, açıklamaya muhtaç gözüken hususları ele almak, yer yer müellife itiraz ederek itiraz sebebini delilleriyle ortaya koymak, yeri geldiğinde kendi hatalarına da dikkat çekmek gibi çok kıymetli işler yaptığını ve müellifin metninden elde edilen faydayı oldukça üst bir seviyeye çıkardığı görülmektedir.⁵⁴⁸ Tüm bunlar dikkate alındığında tahkiklerinin nüsha karşılaştırması yapmaktan ibaret olmadığı, ciddi bir özenle ortaya konulmuş ilmi çalışmalar olduğu açıkça ortadadır. Öyle ki kendisi dahi tahkiklerinin tek bir cildiyle doktora unvanı alınabileceğini, ancak kendisinin böyle bir gayesi olmadığını ifade etmektedir.⁵⁴⁹

Şuayb el-Arnaûd'un el-Mektebû'l-İslâmî'de tahkik ettiği eserlerin birçoğuna isminin yazılmadığına değinilmişti. Şuayb el-Arnaûd bunların sayısının yirmiyi

⁵⁴⁷ Örneğin Hamza el-Bekrî'nin haber-i vâhid'in akaidde delil alıp alınamayacağına dair çalışmasında ona gerekli bilgileri aktardığını söylemiştir. Yıldırım, **Hadisler ve Zihinlerdeki Sorular**, 125-6.

⁵⁴⁸ Yıldırım, **Hadisler ve Zihinlerdeki Sorular**, 79-99. Hazîn, eş-Şeyh Şuayb el-Arnaûd ve Cuhûduhû fî Hidmeti's-Sünneti'n-Nebeviyye, 127-128.

⁵⁴⁹ Yıldırım, **Hadisler ve Zihinlerdeki Sorular**, 76.

geçtiğini ifade etmektedir.⁵⁵⁰ Bununla birlikte bu yayın evinde tahkik ettiği kitaplara onun haberi olmadan bazı eklemeler yapıldığı da görülmektedir.⁵⁵¹ Onun tahkik alanında tanınırlık kazanmasından sonra ise tam tersine tahkik etmediği kitaplara ismi yazılabilmektedir. Özellikle Müessesetü'r-Risâle yayınevi “Dâru'r-Risâle el-Âlemiyye” ve “ Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn” şeklinde ikiye ayrıldıktan sonra Şuayb el-Arnaûd Dâru'r-Risâle el-Âlemiyye ile çalışmaya devam etse de Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn da onun kitaplarını basmaya haklarının olduğunu iddia ederek, onun ismi ile kitap basmaya devam etmiş, Şuayb el-Arnaûd ise hayattayken bu yayınevinin ismini kullanmasına müsaade etmemiştir.⁵⁵² Bu sebeple onun tahkik ettiği eserlerin tespiti için eserin hangi yayın evinde basıldığı da önem arz etmektedir.

Şuayb el-Arnaûd'un tahkik çalışmalarına bakıldığında dikkat çeken bir özellik de onun tek başına tahkik ettiği çalışmalarının olmasının yanında birçok eseri ekibiyle birlikte tahkik etmesidir. O, bu ekipteki kişilerin kendisinin yetiştirdiği öğrencileri olduğunu ve eser ekipçe tahkik edilse bile başından sonuna kadar kendisinin okuyarak kontrol ettiğini, yer yer ilaveler ve çıkartmalar da yaptığını ifade etmektedir. Bu sebeple Şuayb el-Arnaûd kendisini kitabın tamamını hazırlamış olarak kabul etmektedir. Bu şekilde yapılan çalışmalarda o, kitabın nassının yazımını yapmasa da nüsha farklılıklarında hangi kelimenin tercih edileceğine karar vermekte, yine hadislerin tahrîcini öğrencileri yapsa da hadislere son hükmü vererek sıhhat değerlendirmesini kendisinin yaptığını belirtmektedir. Onun ifade ettiğine göre zaten bunu başkasının yapması da mümkün değildir.⁵⁵³ Arnaûd, kendi adıyla basılan bir kitapta kontrolünden geçmemiş bir yer olamayacağını ve kontrol etmediği bir kitabın kendi adıyla basılması için yüz bin dinar bile verseler kabul etmeyeceğini ifade etmektedir. Zira bu durumda kitapta olabilecek hataların kendisinden bilinmesi de mümkündür.⁵⁵⁴

⁵⁵⁰ Yıldırım, **Hadisler ve Zihinlerdeki Sorular**, 75.

⁵⁵¹ Örneğin onun ilk tahkik ettiği eser olan *Menâru's-Sebîl* adlı eserin dipnotlarında Elbânî'den (...قلت) (ben derim ki...) şeklinde bir ifadeyle bir hadisin tahrîcine yer verilmiş, başka bir yerde de Elbânî'ye ait olan terâvih'in on bir rekât olduğu görüşüne yer verilmiştir. Oysa Şuayb el-Arnaûd'un terâvih namazının 20 rekât olduğu görüşünü benimsediği bilinmektedir. Taşkın, **Şuayb Arnavut'un Hadis İlmindeki Yeri**, 55.

⁵⁵² Bunlar Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn'un “Şeyh Şuayb Arnavut'un Hükümleriyle Tahrîc ve Tahkik Edilmiş” ifadesiyle bastığı şu kitaplardır: *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, *el-Mahsûl fî ilmi usûli'l-fıkh*, *Câmi'u Beyânî'l-ilm ve fadlih*, *Kitâbu'r-rûh*, *el-Luma' fî usûlu'l-fıkh*, *el-Udde fî şehi'l-Umde*, *Medâricu's-sâlikîn beyne menâzili iyyâke na'bûdü ve iyyâke neste'in* Bkz. Taşkın, **Şuayb Arnavut'un Hadis İlmindeki Yeri**, 121-122; Yıldırım, **Hadisler ve Zihinlerdeki Sorular**, 77 (yazarın notu).

⁵⁵³ Yıldırım, **Hadisler ve Zihinlerdeki Sorular**, 118.

⁵⁵⁴ Yıldırım, **Hadisler ve Zihinlerdeki Sorular**, 118-119.

Burada tahkiklerinin tamamı zikredilmeden onun tahkik metodu açısından önemli görülen eserler listelenecektir.⁵⁵⁵

1. Telif Eseri

- ***Tahrîru Takrîbu't-tehzîb***: Bu eser Şuayb el-Arnaûd'un telif denilebilecek tek çalışması olup Beşşâr Avvâd ile birlikte yazmışlardır. İbn Hacer'in *Takrîbu't-tehzîb* adlı eserindeki râvilerle ilgili bazı görüşlerine eleştiri niteliğinde olan bu çalışma⁵⁵⁶ Şuayb el-Arnaûd'un tahkik metodunun anlaşılması için de önemli bir kaynaktır. Eser telif edildikten sonra tepki çekmiş ve Mâhir Yâsin el-Fahl gibi kişiler tarafından üzerine eleştiri yazıları kaleme alınmıştır.⁵⁵⁷

2. Tahkik Çalışmaları

a) Tek Başına Yaptığı Tahkikler

- ***Müsnedü Ebî Bekri's-Suddîk***: Mervezî'nin, Hz. Ebû Bekir'den (r.a.) nakledilen hadisleri kendi senedleriyle bir araya getirdiği bu eser Şuayb el-Arnaûd'un tahkik ettiği ilk hadis kitabı olması ve tahkik ettiği eserler arasında kapağına ismi yazılan ilk eser olması açısından ayrıca önem arz etmektedir. Eserdeki hadislerin sıhhat derecelerini belirterek tahrîcini yapmış, hadislerin sıhhatini kuvvetlendirmek için mütâbî' ve şâhidlerini de zikretmiştir. Sıhhat değerlendirmesini genellikle râvi üzerinden yapmış, bazen münekkitletlerin hadise dair hükümlerini de nakletmiştir.⁵⁵⁸
- ***Şerhu's-sünne***: Begavî'nin bu eseri, Şuayb el-Arnaûd'un tek başına tahkik ettiği ve üzerine isminin yazıldığı ilk geniş hacimli tahkikidir.⁵⁵⁹ Bu eserde de diğer tahkiklerindeki gibi râvilerin değerlendirmesini yapıp *Sahîhayn* dışında geçen hadislerin sıhhat değerlendirmesini yapmakla beraber önceki tahkiklerde çoğunlukla görüş bildiren münekkitletlerin ismini zikrederken,

⁵⁵⁵ Eserleri için bkz. Hazîn, *eş-Şeyh Şuayb el-Arnaûd ve Cuhûduhû fî Hidmeti's-Sünneti'n-Nebeviyye*, 85-128. Taşkın, *Şuayb Arnavut'un Hadis İlmindeki Yeri*, 52-123.

⁵⁵⁶ Taşkın, *Şuayb Arnavut'un Hadis İlmindeki Yeri*, 123.

⁵⁵⁷ Mâhir Yâsin el-Fahl, *Keşfu'l-ihâm li mâ tedammenehû Tahrîru't-Takrîb mine'l-evhâm* (Riyâd: Dâru'l-Meymân, 2006). Muhammed Halef Selâme'nin "Nazarât fî tahrîri't-takrîb" adlı makalesi ve Bedr el-Umrânî'nin "Nazarâtun fî kitâbi Tahrîru takrîb adlı makalesi de bu amaçla kaleme alınmıştır. Bkz. Yıldırım, *Hadisler ve Zihinlerdeki Sorular*, 101.

⁵⁵⁸ Taşkın, *Şuayb Arnavut'un Hadis İlmindeki Yeri*, 72-3.

⁵⁵⁹ Taşkın, *Şuayb Arnavut'un Hadis İlmindeki Yeri*, 75.

burada daha çok kendisi ön plana çıkmaktadır.⁵⁶⁰ Ancak Sâvîş tahkike hiçbir katkısı olmadığı halde ilk dört cilde kendi adını eklemiştir.⁵⁶¹

- **Riyâzu's-sâlihîn:** Şuayb el-Arnaûd önce Nevevî'nin bu eserin tahkikini yapan Ahmed Yusuf Dekkâk - Abdulaziz Rebâh'a danışmanlık yapmış⁵⁶² daha sonra ise geliştirerek tek başına tahkikini gerçekleştirmiştir. O, hadisleri tahrîc edip *Sahîhayn*'da geçmeyen rivâyetlerin sıhhat derecelerini belirtmiştir. Zayıf hadislerin mütâbi' ve şâhidleri varsa bunlarla güçlendirmeye çalışmıştır.⁵⁶³
- **el-İhsân fî takrîbi Sahîhi ibn Hibbân bi Tertîbi'l-Emîr Alaüddîn Alî İbn Balabân el-Fârisî:** Müellif İbn Hibbân, kitabı fakihlerin yöntemiyle emirler, nehiyler, haberler, mübahlar, Nebî'nin (s.a.s.) fiilleri şeklinde 5 kısma ayırmıştır. Emîr Alâuddîn İbn Balaban ise kitabı konularına göre tasnif etmiştir. Şuayb el-Arnaûd bu eserin metnini tahkik ettikten sonra senedde İbn Hibbân'ın hocaları dışındaki râvilerin durumlarını araştırarak⁵⁶⁴ *Sahîhayn*'da geçmeyen hadislerin sıhhati hakkında değerlendirmelerde bulunmuş ve hadislerin tahrîcini yapmıştır.⁵⁶⁵
- **Şerhu Müşkili'l-âsâr:** Ebû Ca'fer et-Tahâvî'nin anlaşılması zor veya Kur'ân'a, sünnete aykırı gibi gözüken hadislerin anlaşılması amacıyla telif ettiği bu eser ilk defa Şuayb el-Arnaûd tarafından son cildi fihrist olmak üzere 16 cilt olarak neşredilmiştir. Bu tahkikte senedlere hüküm verilerek hadislerin tahrîci de yapılmıştır.⁵⁶⁶
- **Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye:** Tahâvî'nin akaide dair risâlesine İbn Ebü'l-İz (ö. 792/1390) tarafından yapılan şerhtir.⁵⁶⁷ Bu eseri Şuayb el-Arnaûd tek başına tahkik etmiştir. Ancak, Abdulmuhsin et-Türkî, maddi külfetin bir kısmını yüklediği için yayınevinin bilgisi dahilinde adını kapağa yazdırmış ve kitabın başına İbn Teymiyye (ö. 728/1328), İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350) ve bunların takip ettiği selefilik ekolünü övdüğü, yazarın

⁵⁶⁰ Taşkın, *Şuayb Arnavut'un Hadis İlmindeki Yeri*, 76-8.

⁵⁶¹ Yıldırım, *Hadisler ve Zihinlerdeki Sorular*, 55.

⁵⁶² Taşkın, *Şuayb Arnavut'un Hadis İlmindeki Yeri*, 119.

⁵⁶³ Taşkın, *Şuayb Arnavut'un Hadis İlmindeki Yeri*, 89.

⁵⁶⁴ Şuayb el-Arnaûd İbn Hibbân'ın hocalarını sika kabul ettiği için onları incelemeye tabi tutmamıştır.

⁵⁶⁵ Hazîn, *eş-Şeyh Şuayb el-Arnaûd ve Cuhûdühû fî Hidmeti's-Sünneti'n-Nebeviyye*, 96-97.

⁵⁶⁶ Taşkın, *Şuayb Arnavut'un Hadis İlmindeki Yeri*, 105-6.

⁵⁶⁷ Ferhat Koca, "İbn Ebü'l-İz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/468.

görüşlerinin çoğunu onlardan aldığını söylediği bir mukaddime de eklemiştir. Bu mukaddime Şuayb el-Arnaûd’a ait değildir.⁵⁶⁸

- **el-Merâsîl:** Şuayb el-Arnaûd, Ebû Dâvûd’un mürsel hadisleri derlediği bu eserini tahkik etmiş, müellifin hayatı ve mürsel hadise dair bilgilerin yer aldığı bir mukaddime yazmış, rivâyetlerin senedleri hakkında değerlendirmeler yaparak râviler hakkında bilgiler vermiştir. Ayrıca rivâyetlerin tahrîcini yapıp bulabildiği muttasıl varyantlarını da zikretmiştir.⁵⁶⁹

b) İştirâk Ettiği Tahkikler

- **Zâdü’l-mesîr fi ‘ilmi’t-tefsîr:** İbnü’l-Cevzî’ye (ö. 597/1201) ait olan bu tefsir kitabını Şuayb el-Arnaûd Abdülkadir el-Arnaûd’la beraber tahkik etmiş ancak kitabın kapağına isimleri yazılmamıştır. Sadece kitabın sonuna “*Eserin nüsha karşılaştırmalarını, tashihini ve sayfa numaralandırılmasını Züheyr eş-Şâvîş, Şuayb el-Arnaûd ve Abdülkadir el-Arnaûd yapmıştır.*” şeklinde bir not düşülmüştür.⁵⁷⁰ Eserin tahkikinde hadislerin sıhhat dereceleri, râvi değerlendirmeleri ve hadis metinlerine dair şerhler bulunmaktadır. Eserde hadislere sıklıkla başvurulması o sıralar yeni yeni hadis ilmine yönelmiş olan Şuayb el-Arnaûd’un bu alanda kendini geliştirmesini sağlamıştır. Neredeyse hadislerin hepsinin tahrîcini kendisi yaparken nadiren tahrîc kitaplarına ihale etmiştir.⁵⁷¹
- **Ravdatü’t-tâlibîn ve ‘umdetu’l-müfîn:** Abdülkerîm b. Muhammed er-Râfîî’nin (ö. 623/1226) Gazzâlî’nin *el-Vecîz*’i için yazdığı *eş-Şerhu’l-kebîr*’inin (*Fethu’l-‘azîz*) Nevevî tarafından yapılan muhtasarıdır.⁵⁷² Şuayb el-Arnaûd ve Abdülkadir el-Arnaûd tarafından tahkik edilen kitabın kapağına yine isimleri yazılmamış, yalnızca “Neşredenin Önsözü” bölümünde Ebû Bekir Muhammed Züheyr eş-Şâvîş” imzasıyla, “*Bu kitabın tahkik edilmesinde en büyük emek Dimaşk el-Mektebü’l-İslâmî tahkik*

⁵⁶⁸ Taşkın, *Şuayb Arnavut’un Hadis İlmindeki Yeri*, 93; Yıldırım, *Hadisler ve Zihinlerdeki Sorular*, 57.

⁵⁶⁹ Taşkın, *Şuayb Arnavut’un Hadis İlmindeki Yeri*, 94-5.

⁵⁷⁰ Taşkın, *Şuayb Arnavut’un Hadis İlmindeki Yeri*, 61. Şuayb el-Arnaûd kitabın tahkikine hiçbir katkısı olmadığı halde Sâvîş’in isminin yazıldığını, imkânı olsa onun ismini çıkarmak istediğini ifade etmiştir. Bkz. Yıldırım, *Hadisler ve Zihinlerdeki Sorular*, 54-55.

⁵⁷¹ Taşkın, *Şuayb Arnavut’un Hadis İlmindeki Yeri*, 64, 67.

⁵⁷² M. Yaşar Kandemir, “Nevevî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/47.

bölümü hocalarınındır.” ifadesi yazılmıştır.⁵⁷³ Eserdeki hadislerin tahrîci *Zâdü'l-mesîr*'deki kadar nitelikli olmayıp rivâyetlerin sıhhat değerlendirmesinde çoğunlukla Tirmizî'nin hükümleri esas alınmıştır. Râviler ya da rivâyetler hakkındaki açıklamalar da oldukça azdır.⁵⁷⁴

- ***Zâdü'l-me'âd fî hedyi hayri'l-'ibâd***: İbn Kayyim el-Cevziyye'nin Şam'dan başladığı bir hac yolculuğunda kitapları yanında bulunmadığı bir sırada kaleme almaya başladığı ve Hz. Peygamber'in hayatına, yaşayış ve uygulamalarına dair bilgileri derlediği eseridir.⁵⁷⁵ Bu kitap Şuayb el-Arnaûd'un Müessesetü'r-Risâle'de yaptığı ilk tahkik olup eserin tahkikini Abdulkâdir el-Arnaûd ile beraber yapmışlardır.⁵⁷⁶ Müellif bu eseri hac yolculuğunda yazdığı için eserde kullandığı rivâyetlerde hatalar bulunmaktadır. Muhakkikler bu hataları düzeltmişler, eserdeki hadislerin tahrîcini yaparak *Sahîhâyn*'da geçenler dışındaki hadislerin sıhhat derecelerini belirtmişlerdir. Bu sıhhat değerlendirmelerini genellikle sened üzerinden yapmış, ancak zayıf rivâyetleri güçlendirecek mütâbî' ve şâhidler varsa bunların zikrederek bunun neticesinde hüküm vermişlerdir. Muhakkiklerin yaptığı değerlendirmelerde yer yer İbn Hibbân, Hâkim ve Zehebî'nin değerlendirmelerine itiraz edildiği de dikkat çekmektedir.⁵⁷⁷
- ***Câmi'u'l-'ulûm ve'l hikem***: İbn Receb el-Hanbelî'nin Nevevî'nin *el-Erbaûn* adlı eserindeki 42 hadise Hz. Peygamber'in cevâmiu'l-kelim özelliğini taşıyan sekiz rivâyet daha ekleyip bu hadisleri şerh ettiği, sıhhat derecelerini belirterek fihhi hükümlere de yer verdiği eseridir. Şuayb el-Arnaûd, İbrahim Bâcis ile birlikte eseri tahkik etmiş ve bazı hadislerin senedlerine ve râvilerine dair değerlendirmelerde de bulunmuştur.⁵⁷⁸

c) Ekip Olarak Tahkik Ettiği Eserler:

- ***Siyeru a'lâmi'n-nübelâ***: Bu eserin tahkikine Ürdün'e gitmeden 1 yıl önce başlamış, daha sonra orada kurduğu ekiple devam ettirmiştir. Eserin tahkik ekibinde Muhammed Na'îm el-'Araksûsi, Me'mun es-Sağircî, Hüseyin

⁵⁷³ Taşkın, Şuayb Arnavut'un Hadis İlmindeki Yeri, 69-70; Yıldırım, **Hadisler ve Zihinlerdeki Sorular**, 55.

⁵⁷⁴ Taşkın, Şuayb Arnavut'un Hadis İlmindeki Yeri, 71.

⁵⁷⁵ Taşkın, Şuayb Arnavut'un Hadis İlmindeki Yeri, 79; Mehmet Efendioğlu, “Zâdü'l-Meâd”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi** (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/63.

⁵⁷⁶ Taşkın, Şuayb Arnavut'un Hadis İlmindeki Yeri, 79.

⁵⁷⁷ Taşkın, Şuayb Arnavut'un Hadis İlmindeki Yeri, 80-82.

⁵⁷⁸ Taşkın, Şuayb Arnavut'un Hadis İlmindeki Yeri, 96.

Esed, Ali Ebû Zeyd, Kâmil el-Harrât, Sâlih es-Semîr, Ekrem el-Bûşî, İbrahim Zeybek bulunmaktadır. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Muhyiddîn Hilal es-Serhân (1932-2024) ise son üç cildi tahkik etmiştir.⁵⁷⁹ Şuayb el-Arnaûd'un esere yazdığı mukaddimede eser hakkında bilgiler olmasının yanında ekip olarak tahkik edilen bir eser olması sebebiyle nasıl bir çalışma yürütüldüğüne dair bilgiler de yer almaktadır. Burada anlatıldığına göre Şuayb el-Arnaûd asıl nüshadan okurken ilgili cüzden sorumlu kişi diğer nüshalardan takip ederek düzeltmeler yapıyor ve Şuayb el-Arnaûd'un notlarını yazıyordu. Neticede eser Şuayb el-Arnaûd'un metodu üzere tahkik edilmiş oluyordu.⁵⁸⁰ Hadislerin tahrîci, sıhhatinin belirtilmesi, garip lafızların, yer ve mekân isimlerinin açıklamasına dair notlar da Şuayb el-Arnaûd tarafından düşülmüştür.⁵⁸¹ Burada muhakkiklerin İbn Hibbân'ın bir râviyi tek başına sika saymasına güvenmemeleri, İbn Hibbân'dan başkası da râviyi tevsik etmişse o zaman destek amaçlı İbn Hibbân'ın görüşünü zikretmeleri ve bazen İbn Hibbân'ı doğrudan eleştirmeleri önemli bir husustur. Şuayb el-Arnaûd'un ekip halinde yaptığı ilk tahkiki olmasına rağmen önceki tahkikleriyle bu tahkik arasında pek bir fark bulunmamaktadır.⁵⁸²

- **Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel:** Çalışmamızın ana konusu olması sebebiyle bu tahkiki ile ilgili daha sonra detaylı bilgi verilecektir. Yine de burada kısaca bahsetmek gerekirse *Müsned* Müessesetü'r-Risâle'nin "el-Mevsûatü'l-hadîsiyye" projesi kapsamında Şuayb el-Arnaûd'un başında olduğu bir ekiple yaklaşık on yıllık bir çalışma neticesinde son 5 cildi fihristler olmak üzere 50 cilt halinde yayımlanmıştır. Bu kitap Şuayb el-Arnaûd'un tahkik ettiği en hacimli eser olup ilim dünyasında da otoritesinin artmasına vesile olmuştur. Eser ekip halinde tahkik edilse de Şuayb el-Arnaûd eserin tamamını okuyup gerekli düzeltmeleri yapmış ve nihayetinde yine onun yetiştirdiği öğrencilerle onun metodu üzere tahkik edilmiştir.⁵⁸³

⁵⁷⁹ Taşkın, *Şuayb Arnavut'un Hadis İlmindeki Yeri*, 83.

⁵⁸⁰ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 1/155; Taşkın, *Şuayb Arnavut'un Hadis İlmindeki Yeri*, 84.

⁵⁸¹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 1/157; Taşkın, *Şuayb Arnavut'un Hadis İlmindeki Yeri*, 85.

⁵⁸² Taşkın, *Şuayb Arnavut'un Hadis İlmindeki Yeri*, 88.

⁵⁸³ Yıldırım, *Hadisler ve Zihinlerdeki Sorular*, 59.

Bu sebeple “Tahkikteki görüşler Şuayb el-Arnaûd’a ait değil.” eleştirisi doğru olmayacaktır.⁵⁸⁴

- **Sünenü’l-Dârekutnî:** Bu eser yine “el-Mevsûatü’l-hadîsiyye” projesi altında tahkik edilmiş ve Azîmâbâdî’nin (1857-1911) ta’lîkâtıyla beraber onun tahrîcini yapmadığı hadislerin tahrîci ve değerlendirmeleri yapılarak ilmî bir şekilde neşredilmiştir. Eser *Müsned*’den sonra tahkik edildiği için tahrîc ve değerlendirmelerde *Müsned* ve *el-İhsân* adlı eserlere yönlendirme yapılmış, bu eserlerde geçmeyen hadislerin tahrîcileri ise kısaca yapılmıştır. Ayrıca esere bâb başlıkları da eklenmiştir.⁵⁸⁵ Bu eserin tahkikini Hasan Abdülmün’im Çelebi, Abdullatif Hirzullah ve Ahmed Berhum ile birlikte gerçekleştirmiştir.
- **el-Câmi’u’l-Kebîr (Sünenü’t-Tirmizî):** Şuayb el-Arnaûd’un ekip halinde tahkik ettiği bu eser 6 cilt olarak basılmıştır. Şuayb el-Arnaûd ve Kâmil Karabelli’nin hazırladığı mukaddimede “Sünen-i Erba’a’da takip edilen metot” başlığı altında Nesaî, Tirmizî, İbn Mâce ve Ebû Dâvûd’un sünenlerinde takip edilecek metoda dair bilgiler verilmesi açısından da önem arz etmektedir. Tirmizî genelde hadislere hüküm verdiği için muhakkikler daha çok Tirmizî’nin hüküm vermediği hadisleri değerlendirmişlerdir. Bununla beraber Tirmizî’den farklı kanaati taşıdıkları da olmuştur.⁵⁸⁶
- **Sünenü Ebî Dâvûd:** Kıymetli bir mukaddimeyle yayımlanan tahkikte hadislere genellikle sened üzerinden değerlendirmeler yapılmıştır. Hadislerin tahrîci içinse çoğunlukla *Müsned* ve İbn Hibbân’ın *Sahîh*’ine atıf yapılmış, bu eserlerde yer almayanlar nispeten detaylı ele alınmıştır.⁵⁸⁷
- **Sünenü İbn Mâce:** Ekip olarak tahkik edilen bu eser diğer sünenlerle benzer şekilde tahkik edilmiş ancak farklı olarak Kütüb-i Sitte’den yalnızca İbn Mâce’nin *Sünen*’inde bulunan hadislere de dikkat çekilmiştir.⁵⁸⁸ Bu eserin tahkik ekibinde Âdil Mürşid, Kâmil Karabellî ve Abdülatif Hirzullah bulunmaktadır.

⁵⁸⁴ Taşkın, Şuayb Arnavut’un Hadis İlmindeki Yeri, 100-101.

⁵⁸⁵ Taşkın, Şuayb Arnavut’un Hadis İlmindeki Yeri, 109.

⁵⁸⁶ Taşkın, Şuayb Arnavut’un Hadis İlmindeki Yeri, 110-2.

⁵⁸⁷ Taşkın, Şuayb Arnavut’un Hadis İlmindeki Yeri, 113-4.

⁵⁸⁸ Taşkın, Şuayb Arnavut’un Hadis İlmindeki Yeri, 114.

- **İhtiyâr:** Mevsilî'nin (ö. 683/1284) Hanefî fıkıh literatüründe önemli bir konuma sahip olan *el-Muhtâr* adlı kitabına yine kendisinin yazdığı şerhtir. Şuayb el-Arnaûd bu esere Hanefî fıkıh eserlerinin gelişimi, müellifin hayatı ve eser hakkında bilgilerin yer aldığı bir mukaddime yazmış ve bu eseri mezhebî taassuptan uzak bir üslupla tahkik etmiştir.⁵⁸⁹ Eseri Ahmed Muhammed Berhûm ve Abdullatif Hirzullah ile tahkik etmiştir.

d) Danışmanlığını Yaptığı Tahkikler

- **Tehzîbu'l-Kemâl:** Eserin tahkikini Beşşâr Avvâd yapmış, Şuayb el-Arnaûd eseri kontrol ederek hadislerin tahrîcini yapmıştır. Bunlara dipnotlarda (ش) harfi ile işaret edilmiştir.⁵⁹⁰
- **es-Sünenü'l-kübrâ:** Nesâî'nin bu eserinin tahkikini Hasan Abdulmu'im Çelebî yapmış, Şuayb el-Arnaûd tahkikin danışmanlığını yapmıştır.⁵⁹¹
- **el-Câmiu's-sahîh (Sahîhu'l-Buhârî):** Şuayb el-Arnaûd'un tahkik heyetinde bulunan kişiler tarafından tahkik edilmiş, Şuayb el-Arnaûd bu eserin gözden geçirilmesini yapmıştır.⁵⁹²

II. Tahkik Metodu

Şuayb el-Arnaûd'un pek çok hadis eserini tahkik ettiği görülmektedir. Bu eserlerden onun hadis ilmine dair görüşlerine ve metoduna dair bilgiler de edinilebilmektedir. Aşağıdaki başlıklarda konumuzla ilintili olması sebebiyle özellikle hadislere hüküm vermede takip ettiği metoda dair görüşleri aktarılacak daha sonra da onun tahkik metoduna dair değerlendirmelere yer verilecektir.

A. Hadis İlminin Meselelerine Dair Görüşleri

1. Sahîhayn'daki Râvilerin Durumu

Şuayb el-Arnaûd, Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'lerine kendi ictihâdlarına göre sahih olan hadisleri aldıklarını ancak hadis alanında uzman olan tüm âlimlerin bu kitaplardaki hadislerin hepsinin sahih olduğunda ittifak etmediklerini söylemektedir.⁵⁹³ Ona göre Buhârî bu ilimde zirve olsa da Allah'ın kitabından başka hiçbir kitap hatadan

⁵⁸⁹ Taşkın, *Şuayb Arnavut'un Hadis İlmindeki Yeri*, 114-5.

⁵⁹⁰ Taşkın, *Şuayb Arnavut'un Hadis İlmindeki Yeri*, 119.

⁵⁹¹ Taşkın, *Şuayb Arnavut'un Hadis İlmindeki Yeri*, 120. Yıldırım, *Hadisler ve Zihinlerdeki Sorular*, 74.

⁵⁹² Taşkın, *Şuayb Arnavut'un Hadis İlmindeki Yeri*, 120.

⁵⁹³ Ancak Şuayb el-Arnaûd'a göre bir kimse "*Sahîhu'l-Buhârî*"de sahih olmayan hadis varsa karım boş olsun" gibi bir yemin etse eşi boş olmaz ve ona kefarete gerekmez. Çünkü o İmam Buhârî'nin ictihâdına güvenerek bu sözü söylemektedir. Bkz. Yıldırım, *Hadisler ve Zihinlerdeki Sorular*, 154.

korunmuş değildir. Yine de Buhârî'ye hata ettin diyebilecek kişinin en az onun seviyesinde biri olması gerektiğini ve birikimsiz, hakkıyla araştırma yapmamış bir kimsenin Buhârî'ye hata nispet etmesini kabul edemeyeceğini ifade etmektedir. Bunun yanında Buhârî'nin *Sahîh*'inde kendisinin bilinçli olarak koyduğu sahih olmayan rivâyetler bulunmaktadır. Örneğin bir hadisi hem müsned hem mevkuf olarak nakledip mevkuf olanın daha sahih olduğuna işaret edebilmektedir.⁵⁹⁴ Kezâ Müslim de ilgili konulara dair en sahih hadisleri toplamış, mütâbaât noktasında ise biraz daha esnek davranarak burada hafif zayıflık olan hadisleri nakledebilmiştir.⁵⁹⁵

Arnaûd bu hadislere dair görüşünü *Tahrîru Takrîb* adlı eserinin mukaddimesinde detaylandırarak şu şekilde açıklamıştır.

- Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'lerinde helal ve harama dair hadislerde ve asıl olarak zikredip ihticâc ettikleri hadislerdeki râviler sikadır.
- Buhârî ve Müslim bazen haklarında cerh olan bazı râvilerin hadislerinden seçmişler ve râvinin o rivâyette hata yapmadığını bilmeleri sebebiyle hadisini nakletmişlerdir. Ancak bu hadisler helal ve harama dair değil daha çok tefsir, meğâzî, edeb, rikâk, fedâile dair konulardadır.
- Buhârî ve Müslim, mütâbaat ve şevâhid olarak zikrettikleri hadislerde asıl olarak zikrettikleri hadislerdeki sahihlik şartlarına bağlı kalmamışlardır.
- Muallak olarak zikrettikleri hadislerde de bu şartlara bağlı kalmamışlardır.⁵⁹⁶

Arnaûd'un *Müsned* tahkikinde *Sahîhayn* râvilerinin hadislerine bakışının da *Tahrîru Takrîb*'de açıkladığı metoduyla uyumlu olduğu görülmektedir. O, bu râvilerin hadislerine mutlak olarak sahih hükmü vermemekte, zaman zaman "kavî", "ceyyid", "hasen" gibi hükümler verebilmektedir. Örneğin pek çok hadiste Buhârî râvilerinden olan Abdurrahman b. Abdillâh b. Dînâr'ın mütâbaat durumunda hasenu'l-hadîs olduğunu ifade etmiş⁵⁹⁷ ve hadise sahih hükmü verse de senedine hasen hükmü vermiştir.⁵⁹⁸ Bir hadiste ise "isnadı zayıf ama hasen olması muhtemeldir" demiştir.⁵⁹⁹

⁵⁹⁴ Yıldırım, *Hadisler ve Zihinlerdeki Sorular*, 154-155.

⁵⁹⁵ Yıldırım, *Hadisler ve Zihinlerdeki Sorular*, 157.

⁵⁹⁶ Arnaûd - Ma'rûf, *Tahrîru Takrîbu't-tehzîb*, 1/29.

⁵⁹⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 14/298, 299, 37/470, 514 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁵⁹⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 9/284, 10/233, 16/438, 542 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁵⁹⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 14/134 (muhakkik Arnaûd'un notu).

Müslim râvilerinden olan Velîd b. Cemi',⁶⁰⁰ Hişam b. Sa'd,⁶⁰¹ Simâk b. Harb,⁶⁰² Mücemmi' b. Yahya,⁶⁰³ Abdullah b. Umeyr, el-Kâsım b. Abbâs⁶⁰⁴ ve İkrime b. Ammâr;⁶⁰⁵ hem Buhârî hem Müslim'in râvilerinden olan Âsım b. Ebî'n-Necûd,⁶⁰⁶ Fuleyh b. Süleyman b. Ebi'l-Muğîre el-Huzâ'î,⁶⁰⁷ Amr b. Ebî Amr (Mevlâ el-Muttalib b. Abdillâh b. Hantab (ö. 137/755)⁶⁰⁸ gibi isimlerin bulunduğu isnadlara da onları sıklık mertebesinde düşüren sözler olduğunu belirterek kavî, ceyyid, hasen gibi hükümler vermiştir.

Bununla birlikte normalde sahih hükmü vermediği isnadlara, ilgili hadis ve senedinin Buhârî veya Müslim'in seçtiği hadislerden olması sebebiyle sahih hükmü verdiği de görülmektedir. Örneğin Züheyr b. Mu'âviye'nin muhtelit bir râvi olan Ebû İshâk es-Sebî'î'den (Amr b. Abdillâh) (ö. 127/745) ihtilattan sonra işitmesi sebebiyle bazı hadislerin senedlerine zayıf hükmü verirken⁶⁰⁹ Buhârî'nin veya Müslim'in seçtiği hadislerde isnada sahih hükmü verdiği görülmektedir.⁶¹⁰ Yine yukarıda zikrettiğimiz Buhârî râvilerinden olan Abdurrahman b. Abdillâh b. Dînâr isimli râvinin hadislerine mütâbaat durumunda hasen hükmü verilirken muhtemelen Buhârî'nin tahrîc ettiği bir hadis olduğu için bir hadisin senedine sahih hükmü verilmiştir.⁶¹¹ Ancak aynı râvi için bu hükmü uygulamayarak Buhârî hadisini tahrîc etse de senedine hasen hükmü verdiği, hadise ise sahih hükmü verdiği de görülmektedir.⁶¹²

⁶⁰⁰ Arnaûd, hadislerini sahihlik mertebesinde düşüren sözler bulunduğunu söyleyerek senede hasen hükmü vermiştir. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/192 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁶⁰¹ İsnada hasen hükmü vermiştir. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/368 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁶⁰² İsnada hasen hükmü vermiştir. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 3/11 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁶⁰³ Kavî hükmü vermiştir. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 3/17 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁶⁰⁴ Bu iki râvinin sadûk olduğunu ve Müslim'in onlardan mütâbaatta rivâyette bulunduğunu söyleyerek senede kavî hükmü vermiştir. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 3/434-5 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁶⁰⁵ Hasen hükmü vermiştir. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 8/373 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁶⁰⁶ Bu râvinin hadisinin *Sahîhayn*'da makrûn olarak nakledildiğini ve onun hasenu'l-hadîs olduğunu söyleyerek isnada hasen hükmü vermiştir. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 3/117-8 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁶⁰⁷ Kendisinden Buhârî ve Müslim'in rivâyette bulunduğunu ama sahihlik derecesinde olmadığı için isnadın hasen olduğunu söylemiştir. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 4/73 (muhakkik Arnaûd'un notu). Başka bir hadiste ise daha detaylı açıklama yapmıştır. "*Fuleyh b. Süleyman el-Huzâî saduk, hafızası bakımından cerh edilmiş bir râvidir. Buhârî ve Müslim hadislerini ahkamda mütâbii olmadıkça tahrîc etmemiştir. Ancak bu hadis gibi fedâil vb. bahislerdeki hadislerini tahrîc etmişlerdir.*" Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 10/246 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁶⁰⁸ Şeyhayn râvilerinden olsa da sahihlik derecesinden aşağıda diyerek senede ceyyid hükmü vermiştir. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 4/242 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁶⁰⁹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 6/174,282 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁶¹⁰ Buhârî'nin seçtiği hadisler: Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 6/316, 7/76,7/407 (muhakkik Arnaûd'un notu). Müslim'in seçtiği hadisler: Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 6/366, 7/110-111 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁶¹¹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 19/523 (hadis no: 5712) (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁶¹² Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 16/438 (muhakkik Arnaûd'un notu). Buhârî, "Vudû", 33.

Neticede hakkında cerhlerin bulunduğu ancak Buhârî ve Müslim'in mütâbaatta kendilerinden hadis tahrîc ettiği veya fedâil gibi konulardaki hadislerini naklettiği bu gibi râvileri mutlak olarak sika kabul etmemekte, bu râvilerin senedlerine başka bir problem olmadığında “kavî”, “ceyyid”, “hasen” gibi hükümler verebilmektedir. Bunun yanında normalde zayıf kabul ettiği senedlere de Buhârî veya Müslim'in sahihlerinde yer vermesi sebebiyle “onların seçtiği hadislerinden” olduğunu belirterek sahih hükmü verebilmektedir. Nitekim ona göre Buhârî ve Müslim'in ya da ikisinden birinin *Sahîh*'lerinde kendisinden rivâyette bulunmasına dayanarak mutlak surette [bu râvileri sika kabul etmek] ve bu râvilerin hadislerinin Buhârî ve Müslim'in sahihlik şartlarına uyduğunu söylemek kabul edilmeyecek bir tesâhüldür. Hâkim, *Müstedrek*'inde bu gibi pek çok hadise Buhari ve Müslim'in ya da ikisinden birinin şartlarına göre sahih olduğu hükmünü vermiştir. Onun bu tesâhülü hakkında birçok münekkî âlim tenbihte bulunmuştur.⁶¹³ Ancak Şuayb el-Arnaûd en nihayetinde âlimlerin söylediğini söyleyerek Allah'ın kitabından sonra en sahih kitabın *Sahîhu'l-Buhârî* olduğunu Müslim'in *Sahîh*'inin de ondan biraz aşağıda olduğunu vurgulamıştır.⁶¹⁴

2. Başka Tarikleri Bulunan Zayıf Hadisin Kuvvetlenmesi İçin Gereken Şartlar

Şuayb el-Arnaûd seneddeki râvinin mestur olması, hafızasının kusurlu olması, ihtilat sahibi olması, müdellis olması ya da hakkındaki cerh-ta'dîl bilgileri arasında tercih yapılamaması gibi durumlarda hadisin desteklenerek zayıflıktan hasen li-gayrihi seviyesine çıkabileceği, ancak fasıklığı, yalanla itham edilmesi, fâhişu'l-ğalat olması sebebiyle cerh edilen râvilerin hadislerinin kendileri gibi olan hadislerle hasen li-gayrihi mertebesine çıkamayacağı, aksine (Ahmed Şâkir'in de söylediği gibi) zayıflığına zayıflık katacağı görüşündedir. Çünkü adaletleri sebebiyle cerh edilen kimseler bir hadiste teferrüd ettiğinde uzman kişiler onun yalanla itham edilmesi gerektiğini düşünürler.⁶¹⁵ Bunun dışında zayıflıkları hafif olan senedler birbirlerini desteklediğinde birbirlerini güçlendirebilirler.⁶¹⁶

3. Mütevâtirin Sayısı

Şuayb el-Arnaûd bu konuda İbn Teymiyye'nin görüşünü aktararak cumhura göre bir hadisin mütevâtir olması için belirli bir sayı olmadığını, haber verenlerin

⁶¹³ İbn Hibbân, *el-İhsân fî takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*, 1/69.

⁶¹⁴ Yıldırım, *Hadisler ve Zihinlerdeki Sorular*, 157-158.

⁶¹⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/65 (muhakkik Şuayb el-Arnaûd'un mukaddimesi).

⁶¹⁶ Yıldırım, *Hadisler ve Zihinlerdeki Sorular*, 131.

durumundan haberin mütevâtir oluşunun anlaşılmasının yeterli olduğunu düşünmektedir. Az bir kişinin haberi onların güvenilirlikleriyle ilim ifade edebilirken zayıf kimselerin haberi (daha çok sayıda olsalar da) ilim ifade etmez.⁶¹⁷

Arnaûd *Müsned* tahkikinde pek çok yerde “Men kezebe aleyye” hadisinin mütevâtir olduğunu söylemiştir.⁶¹⁸ Bunun dışında Ammâr’ı (r.a.) bâğî bir topluluğun öldüreceğine dair olan hadisin metnine,⁶¹⁹ bir hadisin “İslâm’da babadan ve aşiretten başkasına nesebinin nisbet edilmesi yoktur, çocuk yatak sahibinindir, zina edene de (çocuğu nesebine almaktan) mahrumiyet vardır.” (لا دَعْوَة فِي الْإِسْلَام، الْوَلَدُ لِلْفَرَّاشِ، وَلِلْعَاهِرِ) (الإتْلَاب) anlamındaki kısmına⁶²⁰ “Kim Allah’a şirk koşmadan varırsa cennete girer, kim de müşrik olarak ölürse cehenneme girer.” hadisine,⁶²¹ mestler üzerine mesh hadisine⁶²² mütevâtir dediği görülmektedir. Hacamat yapanın da yaptırının da orucunun bozulacağına dair hadise de 18 sahbâbîden geldiğini söyleyerek mütevâtir demiştir. Ancak devamında hadisin mensuh olduğu ya da hacamat yaptırının zayıf düşmesi, yapanın da (ağız vb.) herhangi bir boşluğuna kan kaçması sebebiyle orucunun bozulmasından korkulacağına hamledileceği açıklamasını da nakletmiştir.⁶²³

4. Hükmen Merfû‘

Şuayb el-Arnaûd sahâbenin kendi ictihâdı olabilecek sözlerini mevkuf, ictihadla bilinemeyecek meselelerdeki sözlerini ise hükmen merfû‘ kabul etmektedir.⁶²⁴ Ona göre sahâbenin “uhille lenâ kezâ (bize şöyle yapmamız helal kılındı)”, “hurime aleynâ (bize haram kılındı)”, gibi sözleri Nebî’nin (s.a.s.) helal veya haram olduğunu söylediğine delalet eder.⁶²⁵

Arnaûd’un hükmen merfû‘ dediği görülen hadislere örnek olarak şunlar zikredilebilir: Hiçbir hayır işlemeyip yalnızca Allah’a inanan ve (bu sebeple Allah’tan korktuğu için) öldükten sonra cesedinin yakılıp küllerinin denize savrulmasını isteyen bir kimseye Allah’ın bunu talep etmesinin nedenini sorduğu ve o kişinin “senin

⁶¹⁷ Muhammed b. İbrahim el-Vezîr el-Yemânî İbnu’l-Vezîr, **el-Avâsım ve’l-kavâsım fi’z-zebbi an sünneti Ebi’l-Kâsım**, thk. Şuayb el-Arnaûd (Beyrût: Müessesetü’r-Risâle, 1992), 4/172.

⁶¹⁸ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/410, 2/323, 3/30, 6/222, 7/221, 11/25, 15/204, 16/305, 464-5, 19/10, 21/388, 392, 22/159, 37/178 (muhakkik Arnaûd’un notu).

⁶¹⁹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 11/96-98 (muhakkik Arnaûd’un notu).

⁶²⁰ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 11/264-267 (muhakkik Arnaûd’un notu).

⁶²¹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 22/372 (muhakkik Arnaûd’un notu).

⁶²² Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 28/483-4 (muhakkik Arnaûd’un notu).

⁶²³ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 25/1148-50, 46/139 (muhakkik Arnaûd’un notu).

⁶²⁴ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 6/295, 8/412, 420, 10/197, 11/85, 16/104, 18/403, 28/262, 30/97, 31/454, 36/351 (muhakkik Arnaûd’un notu).

⁶²⁵ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 10/17 (muhakkik Arnaûd’un notu).

korkundan istedim” demesi sebebiyle Allah’ın onu affettiği hadisın Abdullah b. Mes’ûd’a (r.a.) (ö. 32/652-53) isnad edilmesi sebebiyle mevkuf gözükse de hükmen merfû‘ olduğunu söylemiştir.⁶²⁶

“Allah İbrahim’i dost edindi” mealindeki Nisâ sûresinin 125. âyeti üzerine Abdullah b. Mes’ûd’un (r.a.): “Allah, arkadaşınızı yani Muhammed’i (s.a.s.) de dost edindi.” şeklindeki sözünün de hükmen merfû‘ olduğunu ve bir sonraki hadiste merfû‘ olarak da geleceğini söylemiştir.⁶²⁷

Ebû Hureyre (r.a.) ya da Ebû Sa’îd’den (r.a.) nakledildiği söylenen “Kıyâmet günü sâhibu’l-Kur’ân’a “Oku ve yüksel, senin menzilin okuduğun son âyettir.” denileceğine dair hadisın⁶²⁸ ve İbn Ebî Evfâ’nın “Nebî’den (s.a.s.) sonra nebî olsaydı oğlu İbrahim ölmezdi.” sözünün hükmen merfû‘ olduğunu çünkü bunların re’y ile söylenemeyeceğini ifade etmiştir.⁶²⁹

5. Mürsel Hadis ve Sahâbe Mürselleri

Şuayb el-Arnaûd da Ahmed Şâkir ve cumhur gibi sahâbe mürsellerini hüccet olarak kabul eder. Çünkü onlar Rasûlullah’dan (s.a.s.) rivâyet ettikleri hadisleri ya kendileri ya da kendileri gibi sahâbî olan kimselerden duymuş olarak kabul edilir ki onlar da sıdk ve adalet sahibi kimselerdir. Buna delil olarak da Berâ b. Âzib’in (ö. 71/690 [?]) “Size naklettiğimiz hadislerin hepsini Rasûlullah’dan (s.a.s.) duymuş değiliz. Biz birbirimize hadisleri naklederdik ancak biz yalan söylemezdik.” şeklindeki sözünü nakleder.⁶³⁰

Şuayb el-Arnaûd *Müsned* tahkikinde sahâbe mürsellerine sahîh hükmü vermekte,⁶³¹ bunun dışındaki mürsel hadislerin senedini ise zayıf kabul etmektedir. Bununla birlikte “hadis hasendir” şeklinde hüküm verdiği mürsel bir hadiste Zehebî’nin *Mûkiza*’sından nakille senedi sahihse, tâbiûnin büyüklerinin mürsellerinin fakihlerin çoğuna göre hüccet olduğunu söylemiştir. Ancak *Müsned*’de dipnotta bu açıklamaları yaptığı hadisın senedinin hükmünü belirtmediğine dikkat çekilmelidir.⁶³² Zira daha önce de vurgulandığı gibi Arnaûd, mütâbi‘ ve şâhidlerle birlikte hadise hüküm

⁶²⁶ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 6/326-7 (muhakkik Arnaûd’un notu).

⁶²⁷ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 6/294-5 (muhakkik Arnaûd’un notu).

⁶²⁸ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 16/104 (muhakkik Arnaûd’un notu).

⁶²⁹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 31/454 (muhakkik Arnaûd’un notu).

⁶³⁰ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 8/275 (hadis no: 4650) (muhakkik Arnaûd’un notu).

⁶³¹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 8/512-3 (muhakkik Arnaûd’un notu).

⁶³² Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/321 (muhakkik Arnaûd’un notu).

vermekte, çoğunlukla da hadisin hükmünün yanında senedin hükmünü ayrıca zikretmektedir. Burada senedin hükmünü belirtmediği için “hasen” hükmü verdiği bu hadis eğer “hasen li-zâtihi” ise senedi hasen, “hasen li-gayrihî” ise senedi zayıf olacaktır. Genel olarak *Müsned* tahkikine bakıldığında da mürsel hadislerin senedine (herhangi bir şekilde ittisali sağlamadan) sahih hükmü verdiğine de rastlanmamıştır.

6. Meçhul ve Mestûr Râvi

Şuayb el-Arnaûd meçhûlu’l-aynın kendisinden 1 kişinin rivâyette bulunduğu, meçhûlu’l-hâlin de kendisinden 2 kişinin rivâyette bulunduğu ancak hakkında cerh ve ta’dîl zikredilmeyen kimseler olduğunu söylemiştir.⁶³³ Şuayb el-Arnaûd, senedde meçhûlu’l-ayn bir râvinin bulunduğu hadislerin âlimlerin ittifakıyla zayıf olduğunu, ancak mütekaddim âlimlerin meçhûlu’l-hâl râvilerin hadislerini, onlardan münker bir rivâyet gelmediği sürece hoş karşıladıklarını ifade etmiştir. Nitekim *Sahîh-i Buhârî*’de de bu türden râviler bulunmaktadır.⁶³⁴ Mestûr râvi hakkında da bazı hadis âlimleri kibâru’t-tâbiînden olursa hadisleri kabul edilir şeklinde görüş beyan etse de uzman hadis âlimleri mestûr râvinin hadislerini başka rivâyetlerle desteklenmedikçe kabul etmemişlerdir.⁶³⁵

7. Muhtelit Râvi

Şuayb el-Arnaûd, cumhurun görüşüyle uyumlu olarak râvinin yaşı ilerleyip hafızası kötüleştiği zaman doğruyla yanlış ayırt edemeyecek bir duruma gelmişse bu kişinin “muhtelit” diye isimlendirilerek ihtilâttan önceki rivâyetlerinin kabul edileceği, sonraki rivâyetlerinin ise kabul edilmeyeceği görüşündedir. Çoğunlukla bu kimseler zaten durumu fark ettiklerinde hadis rivâyet etmeyi bırakırlar. İhtilattan sonra hadis rivâyet eden az sayıdaki râvinin hadislerinin ise ayırt edilmesi gerekmektedir.⁶³⁶ Eğer ihtilâttan önce mi sonra mı rivâyet ettiği bilinmiyorsa da iyice emin olunana kadar bu hadisi ihtilattan sonra nakledilenlerin içine koymak gerekmektedir.⁶³⁷

8. Ehl-i Bid‘at Râvi

Şuayb el-Arnaûd İbn Hacer’in bid‘atı “bid‘at-ı mükeffıra” ve “bid‘at-ı müfessika” şeklinde ayırmasını problemlili bulup tekfir etmeyi gerektiren bid‘atın

⁶³³ Taşkın, *Şuayb Arnavut’un Hadis İlmindeki Yeri*, 133-4.

⁶³⁴ Taşkın, *Şuayb Arnavut’un Hadis İlmindeki Yeri*, 133-4.

⁶³⁵ Cûrânî, *Rihletu fazîletu’s-Şeyhi’l-Allâmeti’l-Muhaddisîn Şuayb el-Arnaûd ile’d-diyâri’l-Kuveyt*, 560.

⁶³⁶ Taşkın, *Şuayb Arnavut’un Hadis İlmindeki Yeri*, 138; Cûrânî, *Rihletu fazîletu’s-Şeyhi’l-Allâmeti’l-Muhaddisîn Şuayb el-Arnaûd ile’d-diyâri’l-Kuveyt*, 558-559.

⁶³⁷ Yıldırım, *Hadisler ve Zihinlerdeki Sorular*, 130.

kişiden kişiye değişebileceğini söylemektedir. Bir kimsenin tekfir edilmesinin son derece önemli bir husus olduğunu ve ciddi sonuçları olduğunu vurgulayarak bu sebeple âlimlerin, tekfirin kişinin dinde zorunlu olarak bilinen bir meseleyi inkâr etmesine dayanması gerektiği söylenmiştir. Böyle bir sebeple tekfir edilenin hadisleri alınmaz ve dinden çıkmış kabul edilir. Ancak fasık ya da büyük günah işleyen kimsenin hadisleri, eğer zabt sahibi ve doğru sözlü olduğu biliniyorsa kabul edilir. Nitekim *Sahîhu'l-Buhârî'de* de Mu'tezilî, Şîî, Cebrî olmak gibi sebeplerle itham edilen râviler bulunmaktadır. Bunlardan bid'atına çağırıldığı söylenen (dâ'î) kimseler de vardır. Bu sebeple bid'at sahibi olduğu söylenen râvileri dâ'î olan ve olmayan olarak ayırıp dâ'î olanların rivâyetini reddetmek gibi bir yaklaşım isabetli değildir. Zira ona göre birçok cerh-ta'dil âlimi, râvi dâ'î de olsa güvenilir ve zabt sahibi olduğu biliniyorsa onun bid'at sahibi olduğunu zikretmekle beraber râviyi sika kabul ederek onun bid'atini desteklemeyen rivâyetlerini kabul ederler.⁶³⁸ Bu âlimler râvinin bid'atının rivâyetin sıhhatine zarar vermediğine işaret etmek için bunu yaparlar. Onların râviler hakkında “şîî, sika”, “kaderî, sika” gibi ifadeleri bu kabildendir.⁶³⁹

Şuayb el-Arnaûd'un bid'at ehli bir râvi hakkındaki hükmüne örnek olarak senedinde Ma'bed el-Cühenî'nin olduğu bir hadis zikredilebilir. Arnaûd hadis senedine sahîh hükmü vermiş ve şu açıklamaları yapmıştır:

“İsnâdı sahihtir. Ma'bed el-Cühenî dışında râvileri Buhârî ve Müslim râvileridir yani sikadır. Ma'bed el-Cühenî ise kendisinden İbn Mâce'nin rivâyette bulunduğu, İbn Sa'd'ın tâbînin ikinci tabakasından zikrettiği, İbn Ma'in'in 'sika' dediği Ebû Hâtim'in 'Hadiste sadûktur.' dediği, İclî'nin 'Tâbî sikadır.' dediği bir kimsedir. Dârekutnî de onun hakkında 'Hadîsi sâlihtir ancak mezhebi kötüdür.' demiştir. Yine Zehebî 'Kendisi sadûktur ancak kötü bir sünnet başlatmıştır. O, kader hakkında konuşan ilk kişidir.' demiştir. İbn Hacer de *Takrîb*'de 'Sadûk bidatçıdır. Basra'da kader görüşünü ilk ortaya atandır.' demiştir.”⁶⁴⁰

⁶³⁸ Zağlûl, *Menhecû's-Şeyh Şuayb el-Arnaûd fi'l-hükmi 'ale'l-ehâdis: dirase tahlîliyye tatbikiyye min hilâli Müsnedi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 239; Taşkın, *Şuayb Arnavut'un Hadis İlmindeki Yeri*, 132-133; Cûrânî, *Rihletu fazîletu's-Şeyhi'l-Allâmeti'l-Muhaddisin Şuayb el-Arnaûd ile'd-diyâri'l-Kuveyt*, 555-557.

⁶³⁹ Arnaûd - Marûf, *Tahrîru Takrîbu't-tehzîb*, 36-37.

⁶⁴⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/486-7 (muhakkik Arnaûd'un notu).

Benzer şekilde aşırı bir Şîî olduğu söylenen Adî b. Sâbit adlı râvinin Buhârî ve Müslim râvilerinden olduğunu söylemiş ve hadisin senedine sahih hükmü vermiştir.⁶⁴¹

9. Hadisi Öğrenirken Râvinin Bâliğ Olmasını Şart Koşmaması

Şuayb el-Arnaûd hadis tahammülü için râvide bulûğun gerekli olmadığı, râvinin temyiz sahibi olmasının yeterli olduğunu görüşündedir. Zira Mahmûd b. Rabi‘ (r.a.) (ö. 99/718) isimli sahâbînin Rasûlullah (s.a.s.)’in bir kovadan su alarak ağzıyla onun yüzüne (şakalaşmak için) suyu püskürttüğünü söylediği hadise sahih hükmünü vermiştir.⁶⁴² Mahmûd b. Rabi‘ (r.a.) ise Buhârî’nin *Sahîh*’inde geçen rivâyette söylediği üzere o sırada 5 yaşındadır.⁶⁴³

10. Cerh-Ta’dîlin Teâruzu

Şuayb el-Arnaûd’a göre râvi hakkında cerh-ta’dîl tearuz ettiğinde cerhin müfesser olup olmamasına bakılır. Cerh müfesser değilse âlimler tarafından kabul edilmemektedir. Ancak hakkında ta’dîl olmayan bir râviyi, büyük muhaddislerden biri sebebini açıklamadan cerh etse dahi cerhi kabul edilmektedir.⁶⁴⁴ Şuayb el-Arnaûd’un hakkında hem cerh hem ta’dîl bulunan râvilere dair değerlendirmelerinin râvinin durumuna göre değiştiği, kendisine ağır basan taraftan yana kanaatini belirttiği görülmektedir. Ancak *Müsned* hadislerinde bu tarz râvilerin bulunduğu hadislerin senedlerine verdiği hükümlere genel olarak bakıldığında sahih hükmünden ziyade senedlere hasen ya da zayıf hükmü verdiği görülmektedir. Nitekim Ahmed Şâkir’le aralarında ihtilafın ortaya çıkma nedenlerinden biri de budur. Şâkir çoğunlukla bu râvilere sika hükmü vererek hadislerini sahih kabul ederken Arnaûd hasen veya zayıf hükmü vermektedir. Bu hususa 4. bölümde tekrar değinilecektir. Ancak burada örnek olarak iki hadisi zikretmek mümkündür:

Arnaûd, Abdurrahman b. el-Hâris (b. Abdillâh b. Ayyâş b. Ebî Rebî‘a el-Mahzûmî) isimli râvinin muhtelifûn fih olduğunu ifade etmiş, İbn Sa’d, İclî gibi isimlerin onu tevsik ettiğini, İbn Hibbân’ın *Sikât*’ta zikrettiğini ve “İlim ehli” dediğini, İbn Ma’in’in bir rivâyette “sâlih” bir rivâyette de “leyse bihi be’s” dediğini ve Ebû Hâtim’in “şeyh” dediğini naklettikten sonra Ali b. Medîni’nin “zayıf”, Nesâî’nin

⁶⁴¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/71-2 (muhakkik Arnaûd’un notu).

⁶⁴² İbn Hibbân, *el-İhsân*, 10/396-7; Hazîn, *çŞeyh Şuayb el-Arnaûd ve Cuhûduhû fî Hidmeti’s-Sünneti’n-Nebeviyye*, 171-172.

⁶⁴³ Buhârî, “İlim”, 18.

⁶⁴⁴ Taşkın, *Şuayb Arnavut’un Hadis İlmindeki Yeri*, 128.

“leyse bi’lkavî” dediğini aktarmış ve tüm bu aktarımların sonucunda “*Böyleleri hasenu’l-hadîs olur.*” demiştir. Seneddeki diğer râviler ise sikadır ve Buhârî-Müslim râvileridir. Neticede bu râvi sebebiyle hadisin senedine hasen hükmü vermiştir.⁶⁴⁵ Ahmed Şâkir ise senede sahih hükmü vermiştir.⁶⁴⁶ Muhtelefun fih olduğu söylenen Kâbûs b. Ebî Zabyân için de benzer şey söz konusudur. Ahmed Şâkir “*Biz daha önce onu (888. hadiste) zayıf kabul etmiştik ama İbn Ma’in, Yakûb b. Süfyân [ö. 277/890] gibi bazı hadis imamlarının onu tevsik ettiğini gördük. Tirmizî ve Hâkim de onun hadisini tashih etmişlerdir. Bu sebeple görüşümüzden döndük.*” demiş⁶⁴⁷ ve bu râvinin hadislerine sahih hükmü vermiştir.⁶⁴⁸ Şuayb el-Arnaûd ise onun muhtelefun fih olduğunu, İbn Ma’in ve Yakûb b. Süfyân tevsîk etse de İclî ve İbn Adî’nin “lâ be’s bih” dediğini, Nesâî, İbn Sa’d, Dârekutnî ve İbn Ma’in’in (bir rivâyette) tad’îf ettiğini, Ebû Hâtim’in “hadisleri yazılır, ihticâc edilmez dediğini” söylemiş⁶⁴⁹ ve zayıf olduğu görüşünün kendisinde ağır bastığını ifade ederek onun senedlerine zayıf hükmü vermiştir.⁶⁵⁰

Arnaûd bazen de bu tarz râviler hakkında herhangi bir hüküm vermeyerek senede hüküm vermeden yalnızca hadise hüküm vermeyi tercih etmekte yani bir nevi tevakkuf yapmaktadır. Örneğin 4473. hadiste geçen Osman b. Osman el-Gatafânî adlı râvinin muhtelefun fih olduğunu ifade etmiş, hem râvi hakkında hem de sened hakkında hüküm vermeden yalnız hadise sahih hükmü vermiştir.⁶⁵¹

11. Ziyâdetü’s-sika

Şuayb el-Arnaûd sikanın ziyadesinin iyice araştırılmadan kabul ya da reddedilmemesi gerektiği görüşündedir. Çünkü bu ziyadenin sika râvinin hatasından kaynaklanması mümkündür.⁶⁵² O, Hâkim, İbn Hacer ve Ahmed Şâkir’in sikanın ziyadesini mutlak olarak kabul ettiğini, ancak mütekaddim ulemanın da kabul ettiği üzere asıl olanın tevakkuf olduğunu ve araştırma sonucundaki neticeye göre hareket edilmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁶⁵³ Şuayb el-Arnaûd’un *Müsned* tahkikiindeki

⁶⁴⁵ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 2/7 (muhakkik Arnaûd’un notu).

⁶⁴⁶ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/404-5 (muhakkik Şâkir’in notu).

⁶⁴⁷ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 2/459 (muhakkik Şâkir’in notu).

⁶⁴⁸ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 2/459-460, 3/63,72,99 (muhakkik Şâkir’in notu).

⁶⁴⁹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 4/166-8 (muhakkik Arnaûd’un notu).

⁶⁵⁰ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 3/417-8, 4/183, 232-3, 239 (muhakkik Arnaûd’un notu).

⁶⁵¹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 8/38-9, 9/31 (muhakkik Arnaûd’un notu).

⁶⁵² Taşkın, **Şuayb Arnavut’un Hadis İlmindeki Yeri**, 177; Cûrânî, **Rihletu fazîletu’s-Şeyhi’l-Allâmeti’l-Muhaddisîn Şuayb el-Arnaûd ile’d-diyârî’l-Kuveyt**, 521.

⁶⁵³ Yıldırım, **Hadisler ve Zihinlerdeki Sorular**, 112.

uygulamasına bakıldığında ise onun büyük oranda “*Sikanın ziyadesi makbuldür.*” kaidesiyle hareket ettiği görülmektedir.⁶⁵⁴

12. Vicâde

Şuayb el-Arnaûd, bulunan bir eserden “falanın hattıyla buldum”, “falan dedi ki...” gibi ifadeler kullanmadan direkt müelliften işitmiş gibi hadisin nakledilemeyeceği görüşündedir. Nitekim Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inde vicâdenin çokça örneği vardır. Oğlu Abdullah “*Babamın hattıyla kitabında buldum.*” diyerek Ahmed b. Hanbel’den rivâyette bulunmaktadır. Birçok uzman âlime göre vicâde yoluyla elde edilen hadislerde yazının o hocaya ait olduğundan ya da kitabın müellifine nispetinin sabit olduğundan emin olunduysa, müellif güvenilir ve rivâyet de sahihse onunla amel vacip olur. Şuayb el-Arnaûd da bu şartları taşıyan vicâdenin iyi olduğunu ve güvenilirlikte icazet çeşitlerinden aşağı olmadığını ifade etmektedir.⁶⁵⁵

Bir hadisin senedinde Musa b. Talha’nın “Bizde Mu‘âz’ın Nebî’den yazdığı kitabı vardı” ifadesiyle Rasûlullah’dan (s.a.s.) rivâyette bulunduğu görülmektedir. Arnaûd bu hadisin isnadına sahih hükmü vermiş ve “*Musa b. Talha, Mu‘âz’a erişmemiş olsa da kitabından rivâyette bulunmuştur. Bu da ehli ilmin katında sahih makbul bir vicâdedir.*” demiştir.⁶⁵⁶

13. İbn Hacer’in *Takrîbu’t-tehzîb* Adlı Eseri Hakkındaki Görüşü

Daha önce de zikredildiği üzere Şuayb el-Arnaûd ve Beşşâr Avvâd, *Tahrîru Takrîbu’t-Tehzîb* adlı eserlerinde İbn Hacer’in *Takrîbu’t-Tehzîb*’de râvilere verdiği hükümleri eleştirmiş ve zaman zaman çelişkiye düştüğünü söylemişlerdir. Onlar İbn Hacer’in ilmine ve çabasına büyük saygı duymakla beraber verdiği hükümlerin ictihâdî olduğu ve bir otorite gibi kabul edilmemesi gerektiği görüşündelerdir. *Takrîb*’de râvilere verilen hükümleri eleştirmekle birlikte tasnif sistemi ve râvilere hüküm verirken takip ettiği metoda yönelik eleştirilerini de dile getirmektedirler.

İfadelerine göre İbn Hacer’in eseri özetlemek amacıyla râvilerin hocaları ve talebelerinden bazılarını çıkarması, pek çok hadis araştırmacısının hadislere hüküm verirken hataya düşüp zayıf hükmü vermesine sebep olmuştur. Ayrıca Mizzî’nin

⁶⁵⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 12/416, 24/80 (muhakkik Arnaûd’un notu).

⁶⁵⁵ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 7/191, 11/329, 12/103, 13/521.

⁶⁵⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 36/314 (muhakkik Arnaûd’un notu).

alfabetik tertibini değiştirmesi sebebiyle⁶⁵⁷ eserin kullanımı zorlaşmış ve râvilerin ta'diline ya da cerhine dair bilgi içermeyen haberleri yine özetleme maksadıyla hazfetmesi sebebiyle de pek çok araştırmacı bu tarihi bilgilerden mahrum kalmıştır.⁶⁵⁸

İbn Hacer'in râvilere hüküm verirken takip ettiği metoda dair eleştiriler ise daha detaylı bir şekilde aktarılmıştır. İbn Hacer özellikle muhtelefun fih râviler hakkında tam bir araştırma yapmamış, dikkatli davranmamış ve şaşılacak çelişkilere düşmüştür. Bir râviyi bir yerde cerh ederken bir yerde ta'dil etmiş, bazen bir kitabında ta'dil edip bir kitabında cerh etmiştir.⁶⁵⁹ Özellikle onun, haklarında ihtilaf olan râvilere durumlarını iyice araştırmadan "sadûktur, vehmeder", "sadûktur, hata eder" gibi hükümler vermiş olması bir problemdir. Çünkü hakkında böyle söylenen bir râvinin hadisine nasıl hüküm verileceği başlı başına bir meseledir. Zira bu durumdaki râvinin hadisi, mütâbi'i olup olmamasına göre bazen münker bazen de hasen olabilir. Yani hakkında böyle söylenen bir râvinin hadislerinin durumu başlangıçta askıda olur ve hadislerine toplu bir hüküm değil, araştırmalar neticesinde ayrı ayrı hüküm verilir. Öte yandan İbn Hacer oldukça çelişkili davranarak bu tür lafızları çok az hatası olan sikalar için de çok hata yapan zayıf râviler için de kullanmıştır.⁶⁶⁰ "Sadûk" lafzını da bazen sikalar için, bazen hasenu'l-hadîs râviler için, bazen de daha alt mertebedeki râviler için kullanabilmektedir. Ancak "sadûk yehimu", "sadûk yuhtiu" ifadelerini çoğunlukla hadislerini araştırmadan ve hadis âlimlerinin görüşlerini iyice değerlendirmeden muhtelefun fih râviler için kullanmıştır.⁶⁶¹

Onlara göre İbn Ebî Hâtim "sadûk" ifadesini muhtemelen tevazudan, sika olan, kendilerinden rivâyette bulunduğu hocaları için kullanıp bununla sika olduklarını kastedebilmektedir. İbn Hacer bu durumu fark etmemiştir.⁶⁶²

İbn Hacer, İbn Hibbân'ın tevsik ettiği râviler hakkında da çelişkili davranmaktadır. İbn Hibbân'ın sika saydığı ama kendisinden bir kişinin rivâyette bulunduğu kişilere "meçhul", "makbul", "sika" gibi birbirinden çok farklı hükümler

⁶⁵⁷ Mizzî hocaları alfabetik zikretmiş ancak İbn Hacer bunu küçükler büyüklerin önüne geçtiği için yapmamış, önce mülazemetinin çok olduğu ve en sağlam hocalarını zikretmiştir. Arnaûd - Ma'rûf, **Tahrîru Takrîbu't-tehzîb**, 1/11.

⁶⁵⁸ Arnaûd - Ma'rûf, **Tahrîru Takrîbu't-tehzîb**, 1/13.

⁶⁵⁹ Arnaûd - Ma'rûf, **Tahrîru Takrîbu't-tehzîb**, 1/15.

⁶⁶⁰ Arnaûd - Ma'rûf, **Tahrîru Takrîbu't-tehzîb**, 1/17.

⁶⁶¹ Arnaûd - Ma'rûf, **Tahrîru Takrîbu't-tehzîb**, 1/44.

⁶⁶² Arnaûd - Ma'rûf, **Tahrîru Takrîbu't-tehzîb**, 1/43.

vereabilmektedir.⁶⁶³ Şuayb el-Arnaûd ve Beşşâr Avvâd, bu gibi İbn Hacer'den farklı düşündükleri hususlarda *Takrîb*'deki râvîlere ayrıca hüküm vererek gerekli yerlerde eleştiriler getirmiş, yer yer râvî isimleri gibi hususlarda da düzeltmeler yapmışlardır.⁶⁶⁴

14. Sika Râvinin Rivâyette Bulunmasının Râvî İçin Ta'dîl Olarak Kabul Edilip Edilmeyeceği Hakkındaki Görüşü

Sika râvinin birinden rivâyette bulunmasını o râvî için tadil olarak kabul edenler bulunmaktadır. Buna gerekçe olarak da sika râvinin, rivâyette bulunduğu kişi hakkında cerh biliyor olsaydı onu zikredeceği söylenmektedir. Şuayb el-Arnaûd sika râvîlerin de pek çok amaçla zayıf râvîlerden rivâyette bulunabildiğini, yalnız sikalardan rivâyette ettiği söylenen kimselerin mutlak olarak değil çoğunlukla böyle olduklarını söylemiştir. Ancak Ebû Dâvûd es-Sicistânî'nin bunlardan istisna edileceği, çünkü istikra ile onun *Sünen*'inde yalnızca sikalardan rivâyette bulunduğunun bilindiği görüşündedir.⁶⁶⁵ Bu sebeple Ebû Dâvûd'un hadis aldığı hocalarını sika olarak kabul etmektedir.⁶⁶⁶

15. Makbul Olmayan Cerhler

Arnaûd, pek çok sika râvinin uzman hadis münekkitlerine göre geçerli olmayan sebeplerle cerh edildiğini belirtip bu sebepleri ele almıştır. Bunlar şu şekildedir:

- Akaiddeki farklılık sebebiyle râvinin cerh edilmesi. Burada râvî tekfiri gerektirmeyen bir bid'at sahibidir.
- Râvinin devlet işlerinde çalışması. Örneğin İbn Sîrîn (ö. 110/729), sika olduğu kabul edilse de Humeyd b. Hilâl el-Adevî isimli râvî hakkında bu sebeple tevakkuf etmiştir.
- Râvinin re'y ekolünden olması. Ebû Hanîfe ve ashabından olan pek çok sika râvî bu sebeple cerh edilmiştir.
- Akran cerhi. Bu tür cerhler mezhep taassubu, dünyevi çekişmeler gibi sebeplerle sâdır olduğunda makbul değildir.
- Râvinin küçük hatalar sebebiyle cerh edilmesi. Sika da olsa her insanın hata yapabilme ihtimali vardır. Zira "sika" ifadesi hadisleri hatasız kimseler için değil hadislerinin çoğu sahih olan kimseler için kullanılmaktadır.

⁶⁶³ Taşkın, *Şuayb Arnavut'un Hadis İlmindeki Yeri*, 193. Arnaûd - Ma'rûf, *Tahrîru Takrîbu't-tehzîb*, 1/31.

⁶⁶⁴ Taşkın, *Şuayb Arnavut'un Hadis İlmindeki Yeri*, 194.

⁶⁶⁵ Arnaûd - Ma'rûf, *Tahrîru Takrîbu't-tehzîb*, 1/26-8.

⁶⁶⁶ Arnaûd burada Ebû Dâvûd'un *Sünen*'ine aldığı hadislerdeki tüm râvîleri değil, kendisinden hadis aldığı hocalarını kastetmektedir.

- Kendisi cerh edilmiş olan bir kimsenin kendisinden daha sika bir kimseyi cerh etmesi. Örneğin cerh edilmiş biri olan (Ebu'l-Feth) el-Ezdî'nin pek çok sikayı cerh etmesine itibar edilmez.
- Bazı âlimlerin, diğer âlimlere muhalefet ederek bir râviyi cerh etmesi. Burada cumhura muhalefet ettiği için cerhi kabul edilmez.
- İhtilattan sonra rivâyette bulunmamış olan kimselerin ya da yaşlılık sebebiyle unutkanlığı olan bir kimsenin muhtelit olduğunun söylenmesi.
- Muhtelit râviden rivâyette bulunan kimselerin ihtilattan önce mi sonra mı rivâyette bulunduğu ayırt edilemediğinde tüm rivâyetlerinin ihtilat sebebiyle zayıf olduğuna hükmedilmesi.
- Sahâbeden birine ya da bazılarına erişmemiş olup hadislerini mürsel olarak rivâyet eden tâbiînden bazı kimselerin müdellis olduğunun söylenmesi. Hasan el-Basrî, A'meş (ö. 148/765), Yahyâ b. Ebî Kesîr (ö. 129/747) gibi râviler bu şekildedir. Bu kimselerin sahâbeden rivâyetleri semalarını tasrih etmedikçe kabul edilmez. Ancak tâbiînden rivâyette bulunduklarında semalarını tasrih etmeseler de kabul edilir.⁶⁶⁷

Arnaûd, bu gibi geçerli olmayan cerhlere dikkat edilmesi ve hadislerine ona göre hüküm verilmesi gerektiği görüşündedir.

16. Sadece İbn Hibbân'ın Tevsik Ettiği Râvilere Bakışı

Dördüncü bölümde de inceleneyeceği üzere Ahmed Muhammed Şâkir ve Şuayb el-Arnaûd'un hadislere verdiği hükümlerdeki farklılığın temel sebeplerinden biri İbn Hibbân'ın *Sikât*'ına karşı izledikleri metotlarıdır. Bunun farkında olan Şuayb el-Arnaûd *Müsned* tahkikinin girişinde meseleye dikkat çekerek tahkikte İbn Hibbân'ın *Sikât*'ına karşı nasıl bir yöntem izlediklerini açıklamaktadır. Ona göre senedde, hakkında cerhta'dıl bulunmayan bir râvinin yalnızca İbn Hibbân'ın *Sikât*'ında zikredilmiş olması onu meçhul olmaktan çıkarmayacak ve rivâyet ettiği hadisi de kuvvetlendirmeyecektir. Ancak iki durum bundan hariçtir:

- 1- İbn Hibbân'ın o râvinin sika olduğunu açıkça belirterek "müstakîmu'l-hadîs", "sika", "sahîhu'l-hadîs" gibi değerlendirmelerde bulunması.

⁶⁶⁷ Arnaûd - Ma'rûf, *Tahrîru Takrîbu't-tehzîb*, 1/34-40.

- 2- Râviden 3 veya daha fazla kişinin rivâyette bulunması ve onun zabtını zedeleyen bir şeyin bulunmaması.⁶⁶⁸

Şuayb el-Arnaûd, ikinci maddede bahsettiği durum için Zehebî'nin Mâlik b. el-Hayr ez-Zebâdî'nin (ö. 153/770) tercemesindeki ifadelerini delil getirmektedir. Zehebî, tercemede kendisinden 4 kişinin rivâyette bulunduğu Mâlik b. el-Hayr hakkında İbnü'l-Kattân'ın (ö. 628/1231) “*Adaleti sabit olmamıştır.*” sözünü naklettikten sonra onun bu sözü ile râvi hakkında ta‘dîl ifadesi olmadığını kastettiğini söylemektedir. *Sahihayn*’da da hakkında ta‘dîl ifadesi bulamadığımız çok sayıda râvi bulunmaktadır. Zehebî’ye göre bu sebeple cumhur, kendisinden bir topluluğun rivâyette bulunduğu ama hakkında ta‘dîl olmayan bir kimsenin, hadislerini münker kılacak bir rivâyet bulunmadığında, hadislerinin sahih kabul edileceği görüşündedir.⁶⁶⁹

Şuayb el-Arnaûd *Müsned* tahkikinde zikrettiği bu yöntemini *Tahrîru Takrîbu’t-Tehzîb* adlı eserde daha ayrıntılı bir şekilde açıklamaktadır. Burada önerilen yöntem şu şekildedir:

- 1- İbn Hibbân’ın *Sikât*’ta zikrettiği, -sika veya zayıf olsun- yalnızca bir râvinin rivâyette bulunduğu ve hakkında ne İbn Hibbân’ın ne de bir başka münekkidin ta‘dîl ifadesi zikretmediği râviler meçhûlu’l-ayndır. İbnü'l-Kattân el-Fâsî, Zehebî ve birçok uzman cerh-ta‘dîl âliminin görüşü bu şekildedir.
- 2- Yalnızca İbn Hibbân’ın *Sikât*’ta zikrettiği ve kendisinden iki râvinin rivâyette bulunduğu râviler meçhûlu’l-hâldir.
- 3- Yalnızca İbn Hibbân’ın *Sikât*’ta zikrettiği ve ondan 3 kişinin rivâyette bulunduğu râviler mütâbaat ve şevâhid için makbuldür.
- 4- Yalnızca İbn Hibbân’ın *Sikât*’ta zikrettiği ve ondan 4 veya daha fazla kişinin rivâyette bulunduğu râviler sadûktur ve hadisleri hasendir.
- 5- İbn Hibbân’ın râvi hakkında sika olduğuna delalet eden “müstakîmu’l-hadîs” gibi açıkça bir lafız kullanması onun bu râviyi araştırdığı ve rivâyetlerin sikalara muvâfakat ettiğini gördüğü anlamına gelmektedir. Bu sebeple onun bu ifadeleri diğer büyük cerh-ta‘dîl âlimlerinin değerlendirmeleri ile aynı değerdedir. Nitekim İbn Hibbân da onlar gibi cerh ta‘dîlde yüksek bir mevkidedir. (Ta‘dîli geçerlidir ve râvi sikadır)

⁶⁶⁸ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/140 (muhakkik Arnaûd’un mukaddimesi).

⁶⁶⁹ Zehebî, **Mîzânu’l-’itidâl**, 3/426.

6- Onun kitabında müfesser olarak cerh ettiği râviler hakkındaki kanaati de diğer uzman cerh ta‘dîl âlimlerinininki gibi kabul edilmelidir. (Râvi zayıftır)⁶⁷⁰

Netice olarak Şuayb el-Arnaûd’un İbn Hibbân’ın *Sikât*’ındaki yöntemine eleştirilerinin olduğunu, İbn Hibbân’ın *Sikât*’taki metodu üzere telif ettiği eseri olan *Sahîh*’ine (*el-İhsân*) yaptığı tahkikinde de yer yer “*Bu râvi meçhûldür*”, “*Bu râviyi müelliften başkası sika saymamıştır*” gibi ifadelerle eleştirilerini dile getirdiğini söylemek mümkündür.⁶⁷¹ Ancak onun, İbn Hibbân’ın *Sahîh*’teki râvileri sika kabul etme şartlarının *Sikât*’tan daha güçlü olduğunu, *Sikât*’ta meçhulleri tevsîk etmede teferrüd etse de, *Sahîh*’inde cumhurun metoduyla %90’dan fazla uyumlu olduğunu hatta çoğunlukla Buhârî ve Müslim’in şartları üzere olduğunu söylediğine dikkat çekilmelidir.⁶⁷²

Arnaûd’un *Müsned*’de bu râvilerle karşı tavrının *Tahrîr*’de zikrettiği metoduyla çoğunlukla uyumlu olduğu görülmekle birlikte uymadığı bazı örneklerle de rastlanmaktadır. Örneğin Beşşâr b. Ebî Seyf el-Cermî’nin iki râvisi olduğunu ve yalnızca İbn Hibbân’ın tevsîk ettiğini söyleyerek bu râvi sebebiyle senede hasen hükmü vermiştir.⁶⁷³ *Tahrîr*’deki metoduna göre ise râviyi meçhûl’l-hâl kabul etmesi ve senede zayıf hükmü vermesi gerekmektedir. Bununla birlikte aynı durumun söz konusu olduğu, yani iki râvisi olup İbn Hibbân’dan başkasının tevsik etmediği Kesîr b. Cümhân adlı râvinin bulunduğu senede zayıf hükmü vermiştir.⁶⁷⁴ Yani bu konuda pek tutarlı gözükmemektedir.

İbn Hibbân’dan başkasının tevsîk etmediği ve tek râvisi olan râvilerin senedlerine de *Tahrîr*’de zikrettiği metodun aksine her zaman zayıf hükmü vermemektedir. Örneğin bu durumda olan Muhammed b. Abdillâh el-Hâris b. Nevfel adlı râvinin senedine Tirmizî ve Nesâî’nin onun hadisini tahrîc etmiş olması sebebiyle hasen hükmü vermiştir.⁶⁷⁵ Yine Ebû Vâil b. Muhân’ın tek râvisi olsa ve İbn Hibbân’dan başkası tevsîk etmemiş olsa da İbn Mes‘ûd’un râvileri arasında zikredilmesi ve İbn Sa‘d’ın onu Kûfe ehlinin tâbiînden birinci tabakasında zikretmesi ve tek râvisi olan Zerr’in sika ve Buhârî-Müslim râvilerinden olması sebebiyle senede “hasen olması

⁶⁷⁰ Arnaûd - Ma‘rûf, *Tahrîru Takrîbu’t-tehzîb*, 1/33-34.

⁶⁷¹ Taşkın, *Şuayb Arnavut’un Hadis İlmindeki Yeri*, 304.

⁶⁷² İbn Hibbân, *el-İhsân*, 1/40 (muhakkik Arnaûd’un mukaddimesi).

⁶⁷³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/220, 228 (muhakkik Arnaûd’un notu).

⁶⁷⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 9/143, 10/212 (muhakkik Arnaûd’un notu).

⁶⁷⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/93-4 (muhakkik Arnaûd’un notu).

muhtemeldir” demiştir.⁶⁷⁶ ‘Abbâd b. Üneys de aynı durumdadır. Tek râvisi Mansûr b. el-Mu‘temir’dir ve sadece İbn Hibbân *Sikât*’ta zikretmiştir. Ancak Arnaûd, Âcurrî’nin (ö. 360/970) “*Mansûr sadece sikalardan rivâyet ederdi.*” sözü sebebiyle senede “hasen olması mümkündür” (kâbilun li’t-tahsîn) hükmü vermiştir.⁶⁷⁷

Bu örneklerle bakıldığında Arnaûd’un tek râvisi olan ve yalnız İbn Hibbân’ın tevsîk ettiği râvileri genellikle meçhul kabul etse de mutlak olarak meçhul kabul etmediği, bazı karinelerle birlikte senedlerine hasen hükmü verebildiği görülmektedir. Ancak bu hükmü hasen mertebesinden yukarı çıkarmamakta ve hasen olması noktasında da daha çok ihtimalli lafızlar kullanmaktadır. Çünkü onun İbn Hibbân’ın tevsîki hakkındaki görüşü *Müsned*’in mukaddimesinde ve *Tahrîr* adlı eserinde açıkladığı şekildedir. Nitekim *Müsned*’e düştüğü ta’liklerde de yer yer onun “*İbn Hibbân tesâhülû sebebiyle râviyi sika kabul etmiştir.*”⁶⁷⁸ veya “*İbn Hibbân meçhulleri tevsîk etme adeti üzere râviyi Sikât’ta zikretmiştir.*” dediği görülmektedir.⁶⁷⁹

B. Tahkik Metodu Hakkında Söylenenler

Şuayb el-Arnaûd’un tahkiklerinin nitelikli olduğuna dair pek çok övgü bulunmakla birlikte tahkiklerinde bazı problemlerin olduğuna dair eleştiriler de bulunmaktadır. Burada bu eleştiriler ele alınacaktır.

1. Hadis İlminde Yetkin Olmaması Hatalar Yapması ve Çelişkili Hükümlerde Bulunması

Nâsıruddîn el-Elbânî, Şuayb el-Arnaûd’u hadis ilminde yetkin olmaması, kendisinden intihaller yapması,⁶⁸⁰ tahkiklerini kendisinin değil gözetimindeki kişilerin gerçekleştirmesi sebebiyle çalışmalarında çelişkili hükümlerin bulunması,⁶⁸¹ aceleci davranıp bilmediği konuda iddialarda bulunması,⁶⁸² dikkatsizliği sebebiyle hata yapması,⁶⁸³ en zayıf ve aslı olmayan illetlerle hadislere zayıf hükmü vermesi ve

⁶⁷⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6/40, 7/192 (muhakkik Arnaûd’un notu).

⁶⁷⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 13/51-2 (muhakkik Arnaûd’un notu).

⁶⁷⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/284,13/401 (muhakkik Arnaûd’un notu).

⁶⁷⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/293, 10/25, 11/388, 24/127, 171, 26/128, 137, 27/179, 286, 28/180, 30/257, 548, 31/16, 188, 41/11, 44/142, 185, 45/194 (muhakkik Arnaûd’un notu).

⁶⁸⁰ Elbânî, *Silsiletü’l-ehâdîsi’d-da’ife*, 1/35. Taşkın, *Şuayb Arnavut’un Hadis İlmindeki Yeri*, 210.

⁶⁸¹ Elbânî, *Silsiletü’l-ehâdîsi’d-da’ife*, 5/341. Taşkın, *Şuayb Arnavut’un Hadis İlmindeki Yeri*, 210-1.

⁶⁸² Elbânî, *Silsiletü’l-ehâdîsi’d-da’ife*, 11/712-3.

⁶⁸³ Elbânî, *Silsiletü’l-ehâdîsi’d-da’ife*, 12/352, 13/722, 812.

öğrencilerini de buna teşvik etmesi gibi hususlarda eleştirmiştir.⁶⁸⁴ O kendisine ve öğrencilerine yönelttiği eleştirilerine çoğunlukla *Silsiletü'l-ehâdîsî's-sahîha* ve *Silsiletü'l-ehâdîsî'd-da'îfe* adlı eserlerinde yer vermiştir.⁶⁸⁵

Hâlid Mahmûd er-Rebât, Tahâvî'nin *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*'ını *Tuhfetu'l-Ahyâr bi Tertîbi Şerhi Müşkili'l-Âsâr* adıyla 10 cilt halinde tertip etmiş ve mukaddimede Şuayb el-Arnaûd'un çalışmasını da ele alarak onun hadis tahrîclerinden istifade ettiğini söylemekle beraber yer yer ona eleştirilerde bulunduğunu ifade etmiştir. O, Arnaûd'un senedlere verdiği hükümlerde bazen mütesâhil davrandığı, bazen (kendi mezhebi olan) Hanefî mezhebinin tercihinə meylettiği Elbânî'ye karşı ciddi bir önyargıyla fazlaca eleştiride bulunduğu, isnad değerlendirmelerinin bir kısmında hatalı olduğu ve yer yer çelişkili hükümler verdiği eleştirilerini yapmıştır.⁶⁸⁶

Arnaûd'un *Tahrîru Takrîb* adlı eserinde de dikkatsiz olduğu ve çelişkili hükümler verdiği eleştirileri yapılmıştır. Mâhir Yâsin el-Fahl bu konuda bir eser kaleme almış ve Beşşâr Avvâd ve Şuayb el-Arnaûd'un hatalarının dikkatsizlik, yalnız *Tehzîbu'l-kemâl*'e itimâd etme, methodsuzluk, aslı olmayan bilgiler nakletme, çelişkili davranma gibi sebeplerden kaynaklandığını söyleyerek başlıklar altında bunların örneklerini zikretmiştir.⁶⁸⁷ Fahl'ın bu esere dair diğer eleştirileri ise aşağıda daha detaylı ele alınacaktır.

Muhammed Avvâme de Şuayb el-Arnaûd'un tahkik metodunu genel anlamda eleştirmiş ve onun birtakım şaz görüşlerinin bulunduğunu, fabrika gibi tahkik yaptığını ve hakkını veremediğini ifade etmiştir.⁶⁸⁸

2. *el-İhsân* Adlı Eserde İbn Hibbân'ın Sahih Hükümü Verdiği

Hadislerin Bazılarına Zayıf Hükümü Vermede Hatalı Olması

“Şuayb Arnavut'un Hadis İlmindeki Yeri” isimli doktora tezinin 3. bölümünde Şuayb el-Arnaûd'un İbn Hibbân'ın *el-İhsân* adlı eserinin tahkikini inceleyen Kemal

⁶⁸⁴ Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdîsî's-sahîha ve şey'un min fıkhihâ ve fevâidihâ* (Riyâd: Mektebetü'l-Meârif, 1995), 2/727. Zağlûl, *Menhecû's-Şeyh Şuayb el-Arnaûd fi'l-hükmi 'ale'l-ehâdis*, 7.

⁶⁸⁵ Taşkın, *Şuayb Arnavut'un Hadis İlmindeki Yeri*, 213.

⁶⁸⁶ Ebu'l-Hüseyn Hâlid Mahmûd er-Rabât, *Tuhfetu'l-ahyâr bi tertîbi Şerhi Müşkili'l-âsâr* (Riyâd: Dâru Belensiyye, 1999), 1/9. Yıldırım, *Hadisler ve Zihinlerdeki Sorular*, 102.

⁶⁸⁷ Mâhir Yâsin el-Fahl, *Keşfu'l-ihâm li mâ tedammenehû Tahrîru't-Takrîb mine'l-evhâm*, (Riyâd: Dâru'l-Meymân, 2006), 83-87.

⁶⁸⁸ Yıldırım, bu eleştirilerin aynı alanda çalışmaktan kaynaklandığını düşünmektedir. Bkz. Yıldırım, *Hadisler ve Zihinlerdeki Sorular*, 98.

Taşkın burada onun 7491 rivâyetten 257 tanesinin isnadına İbn Hibbân'dan farklı olarak zayıf hükmü verdiğini, bunların bir kısmının ise metnini sahih/hasen saydığını söylemiştir. O, bu rivâyetleri inceleyerek Şuayb el-Arnaûd'un geriye kalan rivâyetlerden 119 tanesini hatalı olarak zayıf kabul ettiğini, 29 tanesinde isabet ettiğini tespit etmiştir.⁶⁸⁹

Taşkın, Şuayb el-Arnaûd'un hatalı olarak zayıf saydığı rivâyetlerde onun “*Râviyi İbn Hibbân'dan başkası sika saymamıştır.*” ya da “*Bu râvi cehalet sebebiyle zayıftır.*” şeklindeki ifadelerle zayıf hükmü verdiği bazı râvilerde durumun böyle olmadığını, İbn Hibbân dışında İbn Ma'in, İclî, Hâkim ve Zehebî gibi münekkitlerin de sika saydığını tespit etmiştir. Ayrıca bazen Şuayb el-Arnaûd'un hakkında ihtilaf bulunan râviler hakkındaki cerhleri aktarırken ta'dilleri aktarmayarak genelde olumsuz bir yönde tavır sergilediğini oysa bu râviler hakkında ta'dil ifadelerinin bulunduğunu ifade etmiştir.⁶⁹⁰

3. *Tahrîru Takrîb* Adlı Eserine Yönelik Eleştiriler

Şuayb el-Arnaûd'a yöneltilen eleştirilerden biri de onun Beşşâr Avvâd ile birlikte *Tahrîru Takrîbu't-Tehzîb* adlı eseri yazarak İbn Hacer'e eleştiride bulunmasıdır. Daha önce de söylendiği üzere o bu sebeple ciddi tepki çekmiştir. Mâhir Yasin el-Fahl bu konuda *Keşfu'l-ilhâm li mâ tedammenehû Tahrîru't-Takrîb mine'l-evhâm* isimli 697 sayfalık bir eser kaleme alarak burada *Tahrîr*'i detaylıca ele almış ve bir nevi İbn Hacer adına savunma yapmıştır.⁶⁹¹ Fahl, Şuayb el-Arnaûd ve Beşşâr Avvâd'dan çalışmasında “muharrirler” olarak bahsetmiş ve istikra yoluyla muharrirlerin bazı şâz kâidelerini tespit ettiğini, çok sayıda hatanın onların bu kaidelerinden kaynaklandığını ifade etmiştir.⁶⁹² Onun kendilerini eleştirdiği önemli hususlar şunlardır:

- Muharrirlerin İbn Hacer'in “makbul” kavramına olan yaklaşımları hatalıdır. Fahl, İbn Hacer'in makbul kavramını kendisinin ifadelerinden aktararak onun “makbul” râvileri: “*Az hadisi olan, ancak kendisi sebebiyle hadisini terk etmeyi gerektirecek herhangi bir bilginin bulunmadığı râvilerdir. Bunlar için kullanılan makbul lafzıyla kastedilen kendisine mütâbaat*”

⁶⁸⁹ Taşkın, *Şuayb Arnavut'un Hadis İlmindeki Yeri*, 345.

⁶⁹⁰ Taşkın, *Şuayb Arnavut'un Hadis İlmindeki Yeri*, 314.

⁶⁹¹ Taşkın, *Şuayb Arnavut'un Hadis İlmindeki Yeri*, 224.

⁶⁹² Fahl, *Keşfu'l-ilhâm*, 42.

edildiğinde makbul olduğu, teferrüd ettiğinde leyyinu'l-hadîs olduğudur.” şeklinde tanımladığını söylemektedir.⁶⁹³ Ancak Fahl’in belirttiğine göre muharrirler İbn Hacer’in “makbul” dediği râvileri bazen sika, bazen meçhul, bazen sadûk, bazen de zayıf kabul ederek çelişkili davranmaktadırlar. O daha sonra onların bu çelişkili hükümlerine örnekler zikretmektedir.⁶⁹⁴

- Muharrirler “Ebû Dâvûd yalnızca sikalardan rivâyet eder” kaidesiyle hareket etmiştir, ancak bu isabetli değildir.⁶⁹⁵
- Muharrirler bir kaide olarak Bakî b. Mahled’in (ö. 276/889) hocalarını sika kabul etmelerine rağmen *Tahrîr*’de yer yer bu kaideleriyle çelişkili hareket etmişlerdir.⁶⁹⁶
- Muharrirler Ebû Hâtim er-Râzî’nin, bir hocası için “sadûk” ifadesini kullandığında hocasının sika olduğunu kastettiğini ve Ebû Hâtim’in bunu tevazu için yaptığını iddia etmişlerdir. Fahl, böyle bir şeyi onlardan başkasının söylediğini bilmediğini, böyle bir şeyi nasıl yazdıklarına ve Ebû Hâtim’in tevazu için bir râvinin derecesini düşürmeye cüret edebileceğini nasıl düşündüklerine şaşırdığını ifade etmiştir. Zaten onun ifade ettiğine göre Ebû Hâtim pek çok hocasının sika olduğunu söylemiştir. Neden bazılarında tevazu göstermiş, bazılarında tevazu göstermemiş olsun? Ebû Hâtim muharrirlerin dediği gibi tevazudan bunu yapmış olsa da oğlu neden onun sadûk dediği râvileri *el-Cerh ve't-ta'dil* adlı eserde “itibâr” mertebesinde ele alsın?... Fahl, muharrirlerin bu kaideyi uygularken de çelişkili davrandıklarını belirtmiştir.⁶⁹⁷

Neticede Fahl’a göre onlar, hem bu kaideleri savunmaları hem de bu kaideleri savunmakla birlikte çelişkili davranmaları sebebiyle çalışmada pek çok hatalı hüküm vermişlerdir.

4. Tahkiklerinde Akademik Çalışmaların Gerektirdiği Hususlarda Titiz Olmaması

Şuayb el-Arnaûd’un tahkiklerinde atıf konusunda eksikliklerin bulunduğu ifade edilmiştir. Örneğin hadislerin tahrîcinde “daha önce geçti” demekle yetinip yer

⁶⁹³ Fahl, *Keşfu'l-ihâm*, 43.

⁶⁹⁴ Fahl, *Keşfu'l-ihâm*, 45-46.

⁶⁹⁵ Fahl, *Keşfu'l-ihâm*, 59,74.

⁶⁹⁶ Fahl, *Keşfu'l-ihâm*, 76-7.

⁶⁹⁷ Fahl, *Keşfu'l-ihâm*, 79-82.

belirtmemesi, rivâyetler için kaynak belirtmeden yalnızca müellifin adını zikretmekle yetinmesi,⁶⁹⁸ râviler hakkındaki açıklamalarında bezen hiç kaynak vermemesi,⁶⁹⁹ yaptığı alıntılarının nerede bittiğinin bazen anlaşılmaması⁷⁰⁰ gibi eleştiriler görülmektedir. Bunun dışında asıl kaynak varken tâlî kaynaklara müracaat edilmesi,⁷⁰¹ tekrarların bulunması, atıf yapılırken sayfa ya da hadis numarasının verilmemesi,⁷⁰² atıf yaptığı yerde ilgili bilginin bulunmaması,⁷⁰³ eserlerin çoğunda yayınevi ismi ve baskı tarihi gibi bilgilerin bulunmaması⁷⁰⁴ gibi problemler de vardır. Bununla birlikte bu tür eksikliklerin daha çok ilk tahkiklerinde bulunduğu ifade edilmiştir.⁷⁰⁵

5. Kanaat Belirtmesi Beklenen Yerde Sükût Etmesi

Arnaûd'un bazen bir şey söylemesi gerektiği yerde fikir beyan etmediği görülmektedir.⁷⁰⁶ Örneğin Rasûlullah'ın (s.a.s.) Bahîra ile buluşması rivâyetini Zehebî'nin eleştirdiğini ancak İbn Hacer'in sahih saydığını nakletmiş, kendisi bir kanaat belirtmemiştir.⁷⁰⁷ Onun bu tavrı *Müsned* tahkikinde de çokça görülmektedir. Senede hüküm vermesini beklediğimiz pek çok yerde hadislere hüküm vermekle yetindiği, özellikle muhtefun fih râviler hakkında da hüküm vermeksizin yalnızca hakkında söylenenleri aktardığı görülmektedir. Aynı râviler hakkında pek çok defa bunun vaki olması bilinçli yapıldığı izlenimi vermektedir.⁷⁰⁸ Bunun yanında bir senede zayıf veya hasen hükmü verdiğinde bazen sebebini açıklamamakta bu durumda okuyucunun sebebini anlamasını beklemektedir. Bu da okuyucuların bilgi seviyelerindeki farklılıklar göz önüne alındığında her zaman mümkün olmayacaktır.

⁶⁹⁸ Yıldırım, **Hadisler ve Zihinlerdeki Sorular**, 102-3.

⁶⁹⁹ Taşkın, **Şuayb Arnavut'un Hadis İlmindeki Yeri**, 263.

⁷⁰⁰ Yıldırım, **Hadisler ve Zihinlerdeki Sorular**, 104.

⁷⁰¹ Örneğin bir hadis Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde bulunduğu halde Abdurrahman es-Sââtî'nin *Müsned*'i fikhî bablara göre tasnif ettiği eseri *el-Fethu'r-rabbânî*'deki yerine işaret edilebilmektedir. Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnu'l-Cevzî, **Zâdu'l-mesîr fi ilmi't-tefsîr**, thk. Şu'ayb el-Arnaûd (Beyrût: el-Mektebü'l-İslâmî, 1984), 2/228, 350 (muhakkikin notu); Taşkın, **Şuayb Arnavut'un Hadis İlmindeki Yeri**, 63.

⁷⁰² Taşkın, **Şuayb Arnavut'un Hadis İlmindeki Yeri**, 63-66.

⁷⁰³ Taşkın, **Şuayb Arnavut'un Hadis İlmindeki Yeri**, 258.

⁷⁰⁴ Taşkın, **Şuayb Arnavut'un Hadis İlmindeki Yeri**, 258.

⁷⁰⁵ Taşkın, **Şuayb Arnavut'un Hadis İlmindeki Yeri**, 123.

⁷⁰⁶ Taşkın, **Şuayb Arnavut'un Hadis İlmindeki Yeri**, 123, 260.

⁷⁰⁷ Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ**, 4/533 (muhakkik Arnaûd'un notu). Yıldırım, **Hadisler ve Zihinlerdeki Sorular**, 104.

⁷⁰⁸ Daha önce geçen Osman el-Gatafânî adlı râvi için durum böyledir. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 8/38-9,9/31 (muhakkik Arnaûd'un notu). Yine 1415 ve 6200, 24837 numaralı hadislerde Muhammed b. Kunâse adlı râvi ve senedi hakkında da hüküm vermeden yalnız hadise hüküm vermiş ve râvi hakkındaki bilgileri aktarmakla yetinmiştir. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 3/31-2,10/336, 41/333 (muhakkik Arnaûd'un notu). Ancak 23836. hadiste senede sahih hükmü verdiği görülmüştür bu durumda râvi sikadır. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 39/256 (muhakkik Arnaûd'un notu). Yani Arnaûd'un bu râviye verdiği hükmü öğrenmek isteyen bir kişi bu hadisteki hükmünü görmek zorundadır.

6. Hadislere Verdiği Hükümlerde Mu‘tedil Olması

Arnaûd’a hatalı hükümler verdiği eleştirileri yöneltile de pek çok kişi tarafından verdiği hükümlerin mutedil olduğu söylenmiş ve tahkik çalışmaları günümüzde muteber kabul edilen çalışmalardan olmuştur. Tâhâ Ramazan İbrahim Zağlûl da Şuayb el-Arnaûd’un *Müsned*’de hadislere verdiği hükümleri incelediği çalışmasında onun hadisleri tashîh, tahsîn ve tad‘îf etme faaliyetlerini ayrı ayrı ele alarak hepsinde mutedil olduğunu ifade etmiş ve bunları belli argümanlarla delillendirmiştir:

- Arnaûd, mutedil imamlar kabul edilen Buhârî ve Müslim’in *Sahîh*’lerinde asıl olarak kabul ettiği hadislerdeki râvileri sika kabul etmektedir.⁷⁰⁹
- *Tahriru Takrîb* adlı eserinde râvilere verdiği hükümlerinde Ahmed b. Hanbel, Zehebî, Buhârî gibi mutedil imamların görüşlerine muvafık olarak “sadûk, hasenü’l-hadis” hükümlerini vermektedir.⁷¹⁰
- Muteber cerh-ta‘dil imamlarının kabul ettiği cerh sebepleri olduğunda râviyi cerh etmekte, akîdede muhalefet sebebiyle cerh edilen ama bid‘at-ı mükeffira sahibi olmayan, az hata yapan,⁷¹¹ ihtilat sahibi olan ama ihtilattan sonra rivâyet etmeyen râvileri cerh etmemektedir.
- Müdellis râviler hakkında da mutedil imamlara uygun şekilde hüküm vermektedir. İlk iki tabakadaki râvilerin hadislerini semalarını tasrih etmeseler de sahih kabul etmekte, bunun dışında 3. ve sonraki tabakalardaki râvilerin ise semalarını tasrih etmedikleri rivâyetleri kabul etmemektedir.⁷¹²

Zağlûl, Şuayb el-Arnaûd’un bu ve benzeri gerekçelerle mutedil olduğunu ifade ettikten sonra onun bazen müteşeddît davranarak hadislere mevzû, şibh mevzû hükmünü verebildiğini, aslında bunların şiddetli zayıf olduğunu söylemiştir. Yine de bu konudaki müteşeddît tavrının onu hadislere zayıf hükmü vermede mutedil imamlar sınıfından çıkarmayacağını, çoğunlukla Ahmed b. Hanbel, İbn Adî, Dârekutnî, Zehebî, Buhârî, İbn Hacer gibi mutedil âlimlere uygun hükümler verdiğini vurgulamıştır.⁷¹³

⁷⁰⁹ Zağlûl, *Menhecû’s-Şeyh Şuayb el-Arnaûd fi’l-hükmi ‘ale’l-ehâdis*, 193.

⁷¹⁰ Zağlûl, *Menhecû’s-Şeyh Şuayb el-Arnaûd fi’l-hükmi ‘ale’l-ehâdis*, 228.

⁷¹¹ Çünkü sika râviler de az da olsa hata yaparlar.

⁷¹² Zağlûl, *Menhecû’s-Şeyh Şuayb el-Arnaûd fi’l-hükmi ‘ale’l-ehâdis*, 346-347.

⁷¹³ Zağlûl, *Menhecû’s-Şeyh Şuayb el-Arnaûd fi’l-hükmi ‘ale’l-ehâdis*, 347.

7. Hadislere Mevzû Hükümü Vermekte Çekimser Olması

Şuayb el-Arnaûd'un hadis ilmi açısından mevzû kabul edilebilecek hadislere mevzû demekte çekimser olduğu, bu durumlarda hadisin sahih olmadığını söylemekle mevzû olduğunu kastettiği söylenmiş ve bu açıdan da eleştirilmiştir.⁷¹⁴

8. Eserlerinde Önceki Çalışmaları Sürekli Olarak Takib Etmesi

Şuayb el-Arnaûd'un, tahkik ettiği eser daha önce önemli biri tarafından tahkik edilmişse sürekli olarak onu takip edip o tahkikle ilgili değerlendirmelerde bulunması eleştirilmiştir. Örneğin *Müsned* tahkikinde Ahmed Şâkir'in, *Tahrîr*'de de Muhammed Avvâme'nin takibi söz konusudur.⁷¹⁵ Hatta Fahl, *Tahrîr*'deki hataların bir kısmının Muhammed Avvâme'nin görüşlerini incelemeden kabul etmekten kaynaklandığını söylemiştir.⁷¹⁶

DEĞERLENDİRME

Daha önce Ahmed Şâkir'in babasının ve dedesinin âlim olduğu, yine akrabalarında önemli şahsiyetlerin bulunduğu vurgu yapılmıştı. Şuayb el-Arnaûd böyle bir aileden olmasa da babasının ilim sevgisi ve katıldığı sohbetler vesilesiyle Ahmed Şâkir gibi ilmî bir ortamda yetişmiştir. Şuayb el-Arnaûd'un kendisinden ders aldığı Nuh Necâtî, Şeyh Ârif ed-Düvecî, Süleyman Gâvcî, Muhammed Sâlih Ferfûr gibi hocaları ve gençlik yıllarında okuduğu kitaplar da onun ilmî ilerleyişinde etkili olmuştur. Muhammed Züheyr es-Sâvîş'in başlattığı "Şam'da Hanbelî mezhebi kitaplarının tahkik edilmesi" projesi vesilesiyle tahkike adım atmış, daha sonra onun kurduğu el-Mektebü'l-İslâmî adlı yayınevinde çalışmaya başlamış ancak yaşadığı bazı problemler sebebiyle oradan ayrılarak Müessesetü'r-Risâle'ye geçmiştir. Burada çalıştığı dönemlerde kabiliyetli gördüğü kimselerden bir tahkik heyeti oluşturup *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ* ve *Müsned* başta olmak üzere çok önemli ve hacimli nice eseri tahkik etmiştir.

Şuayb el-Arnaûd'un çalışmalarına bakıldığında onun da Ahmed Şâkir gibi çoğunlukla tahkik çalışması yaptığı görülmektedir. Bu durum iki muhakkikin de tahkike verdiği önemi göstermektedir. Ancak Ahmed Şâkir'in pek çok makale ve telif

⁷¹⁴ Yıldırım, **Hadisler ve Zihinlerdeki Sorular**, 102. Şuayb el-Arnaûd bu konuda metinde zafiyet ve naslara veya mutlak akla muhalefet olduğunda mevzûdur ifadesini kullandığını ancak naslara muhalefet olmadığında mevzû denilemeyeceğini söylemektedir. Bkz. Yıldırım, **Hadisler ve Zihinlerdeki Sorular**, 124.

⁷¹⁵ Yıldırım, **Hadisler ve Zihinlerdeki Sorular**, 102-104.

⁷¹⁶ Fahl, **Keşfu'l-ihâm**, 87.

eseri bulunmasına rağmen Şuayb el-Arnaûd'un tek bir telif eseri bulunmaktadır o da İbn Hacer'e eleştirilerini içeren *Tahrîru Takrîb* adlı eseridir. Ki bu eseri de tek başına değil, Beşşâr Avvâd Ma'rûf ile birlikte kaleme almıştır.

Onun tahkik metodu hakkında söylenenlere bakıldığında Ahmed Şâkir'e yöneltilen eleştiriler gibi metodik eleştirilerin pek bulunmadığı görülmektedir. Burada daha çok *Tahrîr* adlı eseri özelinde eleştiriler bulunmakta ve İbn Hacer'e yönelttiği eleştirilerde isabetli olmadığı belirtilmektedir. Bunun dışındaki eleştiriler daha çok dikkatsizlik, isnad değerlendirmelerindeki hatalar, çelişkili hükümler, kaynak vermede titiz davranılmaması gibi hususlardır.

Onun hadislerin mevzûluğuna hükmetme noktasında çekimser olması ya da hadislere kolayca mevzû diyebilmesi şeklinde iki zıt eleştiri de bulunmaktadır. Bu eleştiriler başkaları tarafından dile getirilmediği için genel kanaatin herhangi birinden yana olduğunu söylemek mümkün değildir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

AHMED ŞÂKİR VE ŞUAYB EL-ARNAÛD'UN *MÜSNED*'DE HADİSLERE VERDİKLERİ HÜKÜMLERİN MUKAYESESİ

Bu bölümde öncelikle Ahmed Şâkir ve Şuayb el-Arnaûd'un *Müsned* neşirlerine yazdıkları mukaddimelerde yönteme dair sunulan bilgiler aktarılıp tahkiklerin genel özelliklerine dair bilgiler verilecek, akabinde iki muhakkikin hadislere verdikleri hükümler mukayeseli olarak değerlendirilecektir.

I. Ahmed Şâkir'in Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'indeki Metodu

Ahmed Şâkir, *Müsned* tahkikinin girişinde hadis ilmine olan sevgisinin gençlik yıllarında, *Müsned*'e ilgisinin ise babasının kütüphanesinde bu eseri gördüğü günlerde başladığını söylemektedir. Kitabı incelediğinde onun sahili olmayan bir deniz, kendisiyle aydınlanan bir ışık olduğunu anlamış, ancak eserdeki hadislerin sahâbî râvilerine göre sıralanışı sebebiyle ezberlenmeden ondan gereğince istifade edilemeyeceğini fark etmiştir. Bunun üzerine *Müsned*'in kullanımını kolaylaştırarak onu insanlara yaklaştıran kişinin, hadis ilmine hizmet eden en hayırlı kişilerden olacağını düşünüp bu kişi olmayı temenni etmiştir.⁷¹⁷

Ahmed Şâkir böyle bir niyetle yola çıktığını ve uzun zaman tahkik yöntemi üzerine planlar yaptığını, zaman zaman bazı kararlarında değişikliklere gittiğini ve nihayetinde işe başladığını ifade etmektedir. O, tahkikin mukaddimesinde bu tahkikteki önemli bazı faaliyetlerine ve takip ettiği yönteme dair bilgiler de vermektedir.⁷¹⁸ Bunlar aşağıda müstakil başlıklar altında incelenecektir.

A. *Müsned*'in Kullanımını Kolaylaştıracak Faaliyetler

1. Hadisleri Numaralandırması

Hadisleri numaralandırmanın, gerektiğinde hadise atıf yapabilmek, tekrarlar söz konusu olduğunda ilgili hadislere işaret edebilmek, hadislere verilen hükümlerin karışmasını engellemek gibi pek çok faydası da bulunmakta olup bu açılardan önemli bir iş olduğu aşîkardır. Ahmed Şâkir, konularına göre tasnif edilmeyen bu eserden istifadenin azami düzeye çıkabilmesi için *Müsned*'e çeşitli fihristlerin hazırlanması

⁷¹⁷ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/7 (muhakkik Ahmed Şâkir'in girişi).

⁷¹⁸ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/8 (muhakkik Ahmed Şâkir'in girişi).

gerektiğini fark etmiş ve bunun için öncelikle hadisleri baştan sona numaralandırıp hazırladığı fihristlerde bu numaraları kullanmıştır.⁷¹⁹

2. Fihristler Hazırlaması

Ahmed Şâkir'in hazırladığı fihristlerin -dönem dikkate alındığında- ciddi bir çalışmanın ürünü olduğu anlaşılmaktadır. Bu fihristler oldukça çeşitli olup bir nevi eserin pek çok açıdan yeniden tertip edilmesi faaliyetidir.

- Şâkir, hadislerin sahâbî râvilerini alfabetik sırayla zikretmiş ve sahâbîlerin bölümlerinin başladığı yerlere cilt ve sayfa numarası olarak işaret etmiştir. Sahâbîlerin *Müsned*'deki rivâyetlerinin kendi bölümlerinde ya da başka bir sahâbînin bölümünde de olsa numaralarını zikretmiştir.⁷²⁰ İsmi belirtilmeyen mübhem sahâbîlerin rivâyetleri ise kendilerinden hadisi rivâyet eden tâbiîn râvinin altında zikredilmiştir.⁷²¹
- Cerh ve ta'dîl bilgilerine dair bir fihrist hazırlamıştır. Burada *Müsned*'de az da olsa geçen Ahmed b. Hanbel ve oğlu Abdullah'ın râviler hakkında verdiği cerh-ta'dîl bilgileri ve Ahmed Şâkir'in kendisinin hadislerdeki râviler hakkında verdiği bilgiler için ilgili yerlere işaret edilmiştir. Çünkü o, bir râvi hakkındaki bilgileri gerekmedikçe tekrar etmemektedir. Ahmed Şâkir bu fihristin tüm râvileri kapsamadığını çünkü bu durumda çok uzun olacağını ve istenen faydanın hasıl olmayacağını söylemektedir.⁷²²
- Hadis metninde geçen önemli kişilerin fihristini hazırlamıştır.⁷²³
- Hadis metninde geçen mekanların fihristini hazırlamıştır.⁷²⁴
- Garîbu'l-hadîs, yani açıklamaya muhtaç kelimelerin fihristini hazırlamıştır.⁷²⁵
- Konularına göre fihrist hazırlamıştır. Ahmed Şâkir hazırladığı fihristler arasında en önemlisinin bu olduğunu, bu fihristi hazırlamak için hadis, fıkıh,

⁷¹⁹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/8 (muhakkik Ahmed Şâkir'in girişi).

⁷²⁰ Ahmed Şâkir bunun *Müsned*'de çokça vaki olduğunu ve birçok araştırmacının bu sebeple aradığı hadisin *Müsned*'de bulunmadığını zannettiğine işaret etmektedir. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/8-9 (muhakkik Ahmed Şâkir'in girişi).

⁷²¹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/8-9 (muhakkik Ahmed Şâkir'in girişi).

⁷²² Ahmed Şâkir, örneğin Şu'be b. Haccâc'ın adının geçtiği tüm hadislerin isminin yanında zikredilmesinin faydalı olmayacağını çünkü 200'ü geçecek olan bu hadis numaralarının yerlerini kimsenin takip edemeyeceğini söylemektedir. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/9 (muhakkik Ahmed Şâkir'in girişi).

⁷²³ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/9 (muhakkik Ahmed Şâkir'in girişi).

⁷²⁴ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/9 (muhakkik Ahmed Şâkir'in girişi).

⁷²⁵ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/9 (muhakkik Ahmed Şâkir'in girişi).

siyer ve ahlâk alanındaki kitapların hepsinin fihristlerini incelediğini ve bunların neticesinde muhaddislerin ve fakihlerin anlayışına en yakın tertibi ortaya koyduğunu ifade etmektedir.⁷²⁶

3. Her Hadisin Başında Bulunan Katî'î'den Ahmed b. Hanbel'e

Kadar Olan Senedleri Hazfetmesi

Ahmed Şâkir, *Müsned*'in tüm nüshalarında Ebû Bekir el-Katî'î'den (ö. 368/979) Ahmed b. Hanbel'e kadar olan "*Haddesenâ Abdullah, [kâle] haddesenâ ebî*" şeklindeki isnadın her hadisin başında bulunduğunu ancak kendisinin bunu, hadis ilmini bilmeyen kimselerin kitabı Ahmed b. Hanbel'in değil de Katî'î'nin telif ettiğini zannetmesinden korkarak hazfettiğini söylemektedir.⁷²⁷ Abdullah b. Ahmed b. Hanbel'in ve Katî'î'nin ziyadelerinde ise bunu "*Kâle Abdullah b. Ahmed*", "*Kâle Ebû Bekir el-Katî'î*" diyerek açıkça belirtmiştir. Abdullah'ın babasından işitmeyip onun hattıyla bulduğu hadisleri de aynı şekilde belirtmiştir.⁷²⁸

4. Hadis Tekrarlarına İşaret Etmesi

Ahmed Şâkir *Müsned*'deki hadislerin çokça tekrar ettiğini, bir hadisin muhtelif isnadlarla, farklı ya da birbirine yakın lafızlarla bazen daha uzun, bazen daha kısa nakledilebildiğini söylemektedir. Bu sebeple aynı manada ya da aynı lafızla geçen hadislerin numaralarını zikretmiş, hadisin lafzı tekrar edilmiş ya da hadis, lafzına yakın olarak tekrar edilmişse "مكرر كذا" diyerek, daha uzun hali geçmişse "مطول كذا", daha kısa hali geçmişse "مختصر كذا" diyerek hadis numaralarını vermiştir.⁷²⁹

5. Her Cildin Sonunda Ciltteki Toplam Sahih ve Zayıf Hadislerin

Sayısını Zikretmesi

Ahmed Şâkir cilt sonlarında ciltteki hadis sayısını, sahih ve hasen olanların toplam sayısını, zayıf olanların sayısını, âsârın sayısını, Abdullah b. Ahmed'in ziyadelerinin ve babasının hattıyla bulduklarının sayısını zikretmektedir.⁷³⁰

⁷²⁶ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/10-11 (muhakkik Ahmed Şâkir'in girişi).

⁷²⁷ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/16 (muhakkik Ahmed Şâkir'in girişi).

⁷²⁸ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/17 (muhakkik Ahmed Şâkir'in girişi).

⁷²⁹ Şâkir bu sayede okuyucunun, bir sahâbînin müsnedinin sonunda gördüğü bir hadise bakarak, aynı manada rivâyet ettiği diğer hadisleri -konularına göre fihriste bakmasına gerek kalmadan- kolaylıkla bulacağını söylemektedir. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/13 (muhakkik Ahmed Şâkir'in girişi).

⁷³⁰ Ahmed Şâkir 3. ciltten itibaren ciltlerin sonunda "İhsâ" diye bir bölüm açmış ve sayıları bu bölümde zikretmiştir. 3. ciltte ilk iki cildin de sayımları mevcuttur. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 3/364.

6. Hadislerdeki Garip Kelimeleri Açıklaması

Şâkir, hadislerdeki garip kelimeleri açıklamadaki metodunu: “*Garip kelimeleri yalnızca çok gerekli olduğunda açıklamakla yetindim. Nadir de olsa garîbu’l-hadîs müelliflerinin yeterli bilgi vermediğini düşündüğümde ya da onların verdiği bilgilere aykırı bir görüşüm varsa bunu belirttim.*”⁷³¹ şeklinde tanımlamaktadır. *Müsned*’deki açıklamalarına bakıldığında da onun çoğunlukla İbnü’l-Esîr’in (ö. 606/1210) *en-Nihâye*’si, İbnü’l-Manzûr’un (ö. 711/1311) *Lisânu’l-arab*’ı ve *el-Kâmusu’l-muhît*’i gibi kitaplara başvurduğu görülmektedir.⁷³² O, ihtiyaç olduğunda bazı isimlerin okunuşunu da açıkça yazmaktadır. Örneğin bir hadisteki “es-Subeyy” isimli râvinin harflerini tek tek harekeleriyle zabt etmiş, yani sad’ın ötreli, bâ’nın fethalı yâ’nın şeddeli olduğunu ve tasğîr sîgasında olduğunu söylemiştir.⁷³³ Yine isimlerin yazılışında bir hata varsa buna da işaret ederek doğrusunu belirtmiştir. Örneğin “Saîd b. Mansûr” şeklinde yazılan kişinin “Sa’d b. Mansûr” olduğunu söylemiştir.⁷³⁴

B. Hadislerin Tahrîcinde Takip Ettiği Metot

Şâkir uzun süren bir iş olacağı için hadisleri bütünüyle tahrîc etmeye girişmeyerek asıl çabasını hadislerin sıhhat derecesini belirtmeye harcadığını söylemektedir.⁷³⁵ Onun *Müsned* tahkiki incelendiğinde de gerekmedikçe hadislerin tahrîcine yer vermediği, çoğunlukla hadis daha önce *Müsned*’de geçtiyse oraya işaret etmekle yetindiği görülmektedir.

C. Hadislerin Sıhhat Değerlendirmesinde Takip Ettiği Metot

Şâkir mukaddimesinde ifade ettiği üzere eğer hadis sahihse bunu belirtmiş, zayıfsa da zayıflık sebebini açıklamıştır. İsnadında sika ya da zayıf olduğu hususunda ihtilaf edilen biri varsa ilmi nispetince ictihâd ederek kanaatini belirtmiştir.⁷³⁶ Nitekim *Müsned* tahkikine bakıldığında hadislerin metinlerine değil senedlerine hüküm

⁷³¹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/13 (muhakkik Ahmed Şâkir’in girişi).

⁷³² Abdurrahîm, **Menhecu Ahmed Muhammed Şâkir fî tahkîki’n-nusûs**, 317. Garip kelimeleri açıkladığı bir hadis için bkz. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1995, 1/327-328 (muhakkik Ahmed Şâkir’in notu). Ahmed Şâkir’in burada gerektiğinde Kur’ân’da geçen bir kelime hadiste de geçiyorsa açıklamak için kıraatlere başvurabildiği görülmektedir. Âtîf et-Tihâmî, “eş-Şeyh Ahmed Şâkir ve Menhecuhû fî Müsnedi’l-İmâm Ahmed b. Hanbel”, 135.

⁷³³ Âtîf et-Tihâmî, “eş-Şeyh Ahmed Şâkir ve Menhecuhû fî Müsnedi’l-İmâm Ahmed b. Hanbel”, 135; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/200 (muhakkik Ahmed Şâkir’in notu).

⁷³⁴ Âtîf et-Tihâmî, “eş-Şeyh Ahmed Şâkir ve Menhecuhû fî Müsnedi’l-İmâm Ahmed b. Hanbel”, 141. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 4/27 (muhakkik Ahmed Şâkir’in notu).

⁷³⁵ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/12 (muhakkik Ahmed Şâkir’in girişi).

⁷³⁶ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/12 (muhakkik Ahmed Şâkir’in girişi).

verdiği⁷³⁷ ve bu noktada yer yer hadis imamlarına muhalefet ederek kendi kanaatiyle hüküm verebildiği görülmektedir. Eğer hadisin isnadında cerh-ta‘dîl âlimlerinin cerh ettiği bir râvi varsa ve Ahmed Şâkir o isnadın sıhhatine hükmetmişse kendi görüşünü destekleyecek delilleri uzunca ortaya koymaktadır. Örneğin bir hadiste Heysemî’nin “*Ahmed ve Bezzâr [ö. 292/905] bu hadisi rivâyet etmiştir. İbn İshâk hariç râvileri sikadır. Ancak İbn İshâk müdellistir*” sözünü aktardıktan sonra İbn İshâk hakkındaki cerhlerin delilsiz olduğunu, onun yalnız İmam Mâlik’in sözüne dayanılarak cerh edildiğini, tedlîs iddiasının ise siyer ve megâzîye dair mürsel/munkatı‘ rivâyetleri hakkında olduğunu söylemiştir. Ayrıca İmam Mâlik’in cerhinin [akran cerhi kategorisinde olup] aralarındaki anlaşmazlık ve çekişmeler sebebiyle söylendiğini belirterek İbn İshâk hakkındaki ta‘dîlleri aktarmaktadır.⁷³⁸

Ahmed Şâkir’in bazen kendi verdiği hükümden döndüğü görülebilmektedir. Bunları her cüzün sonuna eklediği bir bölümde zikretmektedir.⁷³⁹ Daha önce geçtiği üzere o, bu işin zorluğundan bahsederek ne kadar uğraşılırsa uğraşılsın hatadan uzak kalınamayacağını ve kendisinin de zaman zaman bunları fark ettiğini, bu sebeple böyle bir bölüm açma ihtiyacı hissettiğini ifade etmiştir.⁷⁴⁰

D. Kullandığı Bazı Baskılar ve Rumuzları

Ahmed Şâkir *Müsned* tahkikinde kullandığı bazı baskılara şu rumuzlarla işaret etmiştir:

- ح: 1313 senesinde Seyyid Ahmed el-Bâbî el-Halebî’nin (ö. 1316/1898) Meymeniyye (Bulak) Matbaası baskısı için. (*Müsned*’de dipnotlarda -50 seneden fazla bir süredir insanların Halebî baskısını kullanması sebebiyle- bu baskının sayfa ve cilt numaralarını vermiştir.)

⁷³⁷ Ancak bazen hadisin hem metnine hem senedine hüküm verebilmekte hatta bazen bu hükümler farklı olabilmektedir. Örneğin bir hadisin isnadı için hasen derken metninin sahih olduğunu belirtmiştir. Bkz. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 8/27 (muhtakik Ahmed Şâkir’in notu); Âtîf et-Tihâmî, “eş-Şeyh Ahmed Şâkir ve Menhecuhû fî Müsnedi’l-İmâm Ahmed b. Hanbel”, 139.

⁷³⁸ Âtîf et-Tihâmî, “eş-Şeyh Ahmed Şâkir ve Menhecuhû fî Müsnedi’l-İmâm Ahmed b. Hanbel”, 132-133; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 4/435-6 (muhtakik Ahmed Şâkir’in notu).

⁷³⁹ Dâru’l-Me‘ârif baskısında 3. ciltten itibaren “el-İstidrâk ve’t-Ta‘kîb” adında bir bölümde zikredilen bu bilgilerin Dâru’l-Hadis baskısında ayrı bir bölümde değil dipnotlarda zikredildiği görülmüştür.

⁷⁴⁰ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/342-3 (muhtakik Ahmed Şâkir’in notu). İleride de değinileceği üzere o bir hadiste “*Hadisin hasen olduğuna hükmetmiştik. Ancak İbrahim b. Ebî Leys’in Târîhu Bağdâd’deki tercemesini okuduktan sonra onun çok zayıf olduğunu kanaati bende ağır bastı. Hadis zayıftır.*” diyerek neden farklı bir kanaate vardığını açıklamıştır. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 2/34 (muhtakik Şâkir’in notu).

- هـ: Hindistan Bombay’da 1308 yılındaki *Müsned*’in bir kısmını içeren Haydariyye Matbaası baskısı için.
- ك: Seyyid Abdulhayy el-Kettânî el-Mağribî’nin (1886-1962) Dâru’l-Kütübi’l-Mısriyye baskısı için.⁷⁴¹

Şâkir’in yaptığı bu tahkik ve özellikle hazırladığı fihristler dönem dikkate alındığında ciddi bir öneme sahiptir. Zira “müsned” türü eserlerin özelliği gereğince hadisler konulara göre tasnif edilmediğinden eserden yeterince istifade etmek için ezberlemekten başka bir çare yoktur. Zehebî de bu durumdan yakınlıkla Allah’ın bu esere, onu düzenleyecek, gözden geçirecek, tekrarlarını çıkaracak, yanlışları düzeltecek, râvilerin çoğunun durumunu açıklığa kavuşturacak, mürsellere dikkat çekip münkerlerin zayıflığını beyan edecek, sahâbeyi ve sahâbeden rivâyet edenleri de alfabetik olarak tertip edecek, Kütüb-i Sitte’de geçen hadislerin hangilerinde geçtiğine rumuzlarla işaret edecek ve eseri konularına göre sınıflandıracak birini göndermesi için temennide bulunmaktadır.⁷⁴² Ahmed Şâkir, Zehebî’nin duasına kendisinin bu çalışmasıyla icabet olunduğunu umduğunu söylemekte, Ahmed b. Hanbel’in, oğluna “*Bu Müsned’i iyi koru. Çünkü o insanlara önder olacak*” (احتفظ بهذا المسند. فإنه سيكون للناس إماماً) sözünün önceleri çok az kişi için gerçekleştiğini, kendisinin bu tahkiki tamamlandığında ise Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’in “insanlara” önder olacağı sözünün gerçekleşeceğini ifade etmektedir.⁷⁴³

II. Şuayb el-Arnaûd’un Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’indeki Metodu

Şuayb el-Arnaûd ve ekibinin hazırladığı *Müsned* tahkikinin Ahmed b. Hanbel’in hayatı, müsned türünün özellikleri, Ahmed b. Hanbel’den önce müsned türünde eser telif edenler, insanların *Müsned*’e gösterdiği önem, *Müsned*’in nüshalarının özellikleri gibi pek çok konuyu içeren 176 sayfalık bir mukaddimesi bulunmaktadır. Çalışmamız açısından ise bu mukaddimede bulunan “menhecu’t-tahkîk” başlığında anlatılan tahkik metodu hakkında verilen bilgiler önem arz etmektedir.⁷⁴⁴ Bu sebeple burada daha çok *Müsned*’in mukaddimesinde bu başlıkta verilen bilgiler aktarılacaktır.

⁷⁴¹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/16 (muhakkik Ahmed Şâkir’in girişi).

⁷⁴² Zehebî, **Siyeru a’lâmi’n-nübelâ**, 13/522.

⁷⁴³ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/14 (muhakkik Ahmed Şâkir’in mukaddimesi).

⁷⁴⁴ Bölüm 13 sayfadan oluşmaktadır. Bkz. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/138-151 (muhakkik Arnaûd’un mukaddimesi).

A. *Müsned* Tahkikinde Metnin Ashını Koruma Gayreti

Şuayb el-Arnaûd bu mukaddimede *Müsned*'in metnini olabildiğince tam şekilde, râvilerin isimleri, künyeleri, lakapları gibi hususlarda oldukça titiz davranarak ve dipnotlarda gerektiğinde tek tek harfleri ve harekeleri söyleyerek kelimeleri zabt ettiklerini söylemiş ve önceki baskılarda olan hatalara da işaret edildiğini vurgulamıştır.⁷⁴⁵

B. *Müsned*'in Kullanımını Kolaylaştıracak Faaliyetler

1. Hadislerin Numaralandırılması

Ahmed Şâkir'in tahkikinde olduğu gibi bu tahkikte de hadisler numaralandırılmıştır.⁷⁴⁶ Ancak bu hadis numaraları (her ne kadar Ahmed Şâkir tahkikindeki numaralarla uyumlu olmaya çalışıldığı yer yer söylene de) Ahmed Şâkir tahkikindeki numaralarla birebir örtüşmemektedir. Bu konuya daha sonra değinilecektir.

2. Hadis Metinlerinde Kavli Hadislerin ve Âyetlerin Paranteze

Alınması

Hadislerde senedlerin puntosu hadis metninden daha küçük olup hadis metninin başlangıcı ayrı bir paragrafa alınarak okuma kolaylığı sağlanmıştır. Ayrıca metinde Rasûlullah'ın (s.a.s.) sözleri küçük paranteze, âyetler de büyük paranteze alınmıştır.⁷⁴⁷

3. Belli Sembollerle Abdullah'ın Ziyadelerine ve Vicâdelere İşaret Edilmesi

Hadislerin başlarına konulan bu semboller şu şekildedir:

- Abdullah b. Ahmed b. Hanbel'in ziyadelerine ● şekliyle,
- Abdullah b. Ahmed b. Hanbel'in vicâdelere ○ şekliyle,
- Abdullah b. Ahmed b. Hanbel'in babasından ve babasının hocalarından rivâyet ettiklerine ✱ şekliyle işaret edilmiştir.⁷⁴⁸

Bu sembollerin açıklaması her cildin başında bulunmaktadır.

⁷⁴⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/138 (muhakkik Arnaûd'un mukaddimesi).

⁷⁴⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/146 (muhakkik Arnaûd'un mukaddimesi).

⁷⁴⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/146 (muhakkik Arnaûd'un mukaddimesi).

⁷⁴⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/146 (muhakkik Arnaûd'un mukaddimesi).

4. Fihristler Hazırlanması

Ahmed Şâkir tahkikinde görüldüğü gibi bu tahkikte de çok çeşitli fihristler bulunmaktadır. Bunlar Ahmed b. Hanbel'in hocaları, Abdullah b. Ahmed b. Hanbel'in hocaları, sahâbeler, râviler, kavli ve fiili hadisler (hem konularına göre hem de alfabetik olarak) ve hadislerde geçen âyetler için hazırlanan fihristlerdir.⁷⁴⁹

5. Her Cildin Başında Ciltteki Toplam Sahih, Hasen ve Zayıf Hadislerin Sayısını Zikretmesi

Her cildin başında o ciltteki sahih ve hasen hadislerin toplam sayısı, zayıf hadislerin sayısı ve hakkında hüküm verilmeyen hadis sayısı zikredilmiştir.⁷⁵⁰

6. Açıklamaya Muhtaç Hususların Açıklanması

Hadiste açıklanması gereken garip bir kelime bulunduğu ya da manasında kapalılık bulunan bir lafız olduğunda açıklamalarda bulunulmuş, hadislerde geçen yerler hakkında bilgiler verilmiş, gerektiğinde âlimlerden hadislerle ilgili faydalı bilgiler nakledilmiştir.⁷⁵¹ Metinle ilgili açıklamalarda özellikle Sindî'nin (ö. 1138/1726) hâşiyesinden çokça yararlanılmıştır.⁷⁵²

C. Hadislerin Değerlendirilmesinde Takip Edilen Metot

1. Hadislerin Senedlerine ve Metinlerine Hüküm Verilmesi

Şuayb el-Arnaûd'un kendisinin de ifade ettiği üzere o, hadislerin yalnızca senedine değil, diğer tariklerini de dikkate alıp hadise hüküm vermeye gayret etmiştir. Çünkü bir hadisin her ne kadar râvileri sika da olsa, sika bir râvinin hata edebilme ihtimalinden kaynaklı hadisin zayıf olması mümkündür. Nitekim hadis âlimleri de bu sebeple sahih hadisin şartları arasına “şüzûz ve illetten sâlim olma” şartını eklemişlerdir.⁷⁵³ Bu yüzden bir hadis için söylenen “isnadı sahih” ibaresi ile “sahih” ibaresinin delaletleri farklıdır. Zira bir hadisin senedinin sahih olması metninin sahih olmasını gerektirmez, ancak hadisin sahih olması senedinin sahih olmasının yanında illetten, şüzûzdan ve nekâretten sâlim olmayı gerektirir.⁷⁵⁴ Metinde şüzûz, illet gibi

⁷⁴⁹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/147 (muhakkik Arnaûd'un mukaddimesi).

⁷⁵⁰ Bkz. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 3/3.

⁷⁵¹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/144-5 (muhakkik Arnaûd'un mukaddimesi).

⁷⁵² Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/91 (muhakkik Arnaûd'un mukaddimesi). Bkz. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/178, 181, 183, 196, 200 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁷⁵³ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/145 (muhakkik Arnaûd'un mukaddimesi).

⁷⁵⁴ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/146 (muhakkik Arnaûd'un mukaddimesi).

durumların bulunması dışında hadiste nesh söz konusuysa bunlara da dikkat çekilmiştir.⁷⁵⁵

2. Hadislerin Tahrîci

Tahkikte hadislere hüküm verilirken hadisler, sahîh, sünen, müsned, mu‘cem vb. türlerdeki eserlerden olabildiğince kapsamlı olarak tahrîc edilmiş ve *Müsned*’de tekrar eden hadislere de işaret edilmiştir.⁷⁵⁶ Tahrîcin oldukça kapsamlı olduğu, çoğunlukla ta‘lîklerde hadise dair sıhhat değerlendirmelerinden daha fazla yer kapladığı ilk bakışta göze çarpacak kadar belirgin özelliklerdendir.

3. Hadislerin Sened Değerlendirmelerinde Takip Edilen Metot

Hadislerin senedlerine hüküm verilirken olabildiğince tutarlı bir sistem takip edilmeye çalışılmıştır. Öncelikle hadis Buhârî ve Müslim’in şartlarına uygun ise buna işaret edilmiştir.⁷⁵⁷ Arnaûd, Buhârî ve Müslim’in veya ikisinden birinin kendilerinin hadisleriyle ihticâc ettiği râvilerin ıstılâhî bir kavram olan “köprüyü geçmiş” (câze’l-kantara) râviler olduklarını ifade etmekle beraber⁷⁵⁸ Buhârî ve Müslim’de geçen her râviyi sika kabul etmemektedir. Nitekim *Müsned* tahkikine bakıldığında Buhârî ve Müslim’in kendilerinden *Sahîh*’lerinde hadis tahrîc ettiği râvilere sadûk hükmü verebildiği ve bu tür râvilerin hadislerini bazen sahih kabul etmediği görülmektedir. Ancak bu râviler çoğunlukla onların asıl olarak değil, mütâbaat olarak hadislerini tahrîc ettikleri kimselerdir.⁷⁵⁹

Seneddeki râvilerin bir kısmı Buhârî, bir kısmı Müslim râvisi olduğunda “*isnâduhu sahîh, ricâluhû sikât, ricâlu’s-sahîh*” denilerek bu senedin en yüksek sıhhat derecesine sahip olduğu belirtilmiştir. Ancak bununla onlara bu hadisleri almadıkları için bir eleştiri getirmek ya da şartlarına uygun olduğu için aslında bu hadisleri almaları gerektiği söylenmek istenmemiştir. Çünkü onlar zaten tüm sahih hadisleri toplamayı amaçlamadıklarını açıkça belirtmişlerdir.⁷⁶⁰ Arnaûd böyle durumlarda çoğunlukla “*Bu isnad Şeyhayn’ın şartına göre sahihtir.*”, “*Buhârî’nin şartına göre sahihtir*”,

⁷⁵⁵ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/145 (muhakkik Arnaûd’un mukaddimesi).

⁷⁵⁶ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/144 (muhakkik Arnaûd’un mukaddimesi).

⁷⁵⁷ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/138 (muhakkik Arnaûd’un mukaddimesi).

⁷⁵⁸ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/138 (muhakkik Arnaûd’un mukaddimesi).

⁷⁵⁹ Örneğin Kendisinden Buhârî ve Müslim’in rivâyette bulunduğu “Fuleyh b. Süleyman el-Huzâî” adlı râvi sebebiyle hadise hasen hükmü vermiştir. Bkz. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 10/263 (muhakkik Arnaûd’un notu).

⁷⁶⁰ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/138-9 (muhakkik Arnaûd’un mukaddimesi).

“Müslim’in şartına göre sahihtir.” ifadelerini kullanmaktadır. Kendisi bununla Buhârî ve Müslim’in *Sahîh*’lerinde asıl olarak zikrettikleri hadislerdeki râvileri kastetmiş, onların istişhâd olarak kullandığı hadislerdeki, mütâbaatlardaki, muallak hadislerdeki râvilerini, tedlisle ya da ihtilatla bilinen râvileri kastetmemiştir. Çünkü Buhârî ve Müslim bazen hakkında cerh olan râvilerden de (hadisin sahih bir aslı olduğunu bildikleri için isnadın âlî olması gibi çeşitli sebeplerle) hadislerinden seçerek rivâyette bulunmuşlar, müdellis râvilerin semâinı tasrih ettikleri ya da muhtelit râvilerin ihtilattan önceki rivâyetlerini tahrîc etmişlerdir.⁷⁶¹

Ricâl kitaplarına başvurularak sened hakkında hüküm verilmiş, senede dair oluşan kanaat neticesinde sahih, hasen, zayıf gibi hükümler verilerek gerekçeleri açıklanmıştır. Senedin hasen derecesinden yüksek bir mertebede olduğu görüldüğünde ama sahih derecesine de yükselmediğinde hadis âlimlerinin de kullandığı “isnadı kavî” ya da “isnadı ceyyid” ifadeleri kullanılmıştır.⁷⁶² Bu durumda hadislerin derecelendirmesi şu şekilde olmaktadır

- Buhârî ve Müslim’in şartlarına göre sahih
- Sahih
- Kavî
- Ceyyid⁷⁶³
- Hasen
- Zayıf
- Zayıf cidden
- Şibhu mevzû‘

4. Tahkikte İbn Hibbân’ın *Sikât*’ındaki Râvilere Yaklaşım

Şuayb el-Arnaûd senede hüküm verirken takip ettiği metoda dair bazı hususlara mukaddimede özellikle değinmiştir. Bunlardan biri Üçüncü Bölüm’de değinildiği üzere, hakkında cerh ve ta’dîl olmayan ancak İbn Hibbân’ın *Sikât*’ında zikredilen râvilerdir. Burada Arnaûd, İbn Hibbân’ın râvi hakkında “mustakîmu’l-hadîs”, “sika”, “sahîhu’l-hadîs” demesi, ya da kendisinden 3 veya daha fazla kişinin rivâyette bulunup

⁷⁶¹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/139 (muhakkik Arnaûd’un mukaddimesi).

⁷⁶² Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/139 (muhakkik Arnaûd’un mukaddimesi).

⁷⁶³ “Kavî”, “Ceyyid”den daha üst bir mertebedir. M. Kâmil Karabelli, Kişisel Görüşme, 02 Ağustos 2024.

cerh edilmesini gerektirecek bir rivâyeti bulunmaması durumları dışında bu râvileri meçhul kabul ettiğini ifade etmiştir.⁷⁶⁴

5. Tahkikte İbn Hacer'in Râvilere Verdiği Hükümlere Yaklaşım

Mukaddimede değinilen diğer mesele ise hadislere hüküm verilirken, araştırmalar neticesinde İbn Hacer'den farklı bir kanaate varıldığında zaman zaman ona karşı çıkılmasıdır. Arnaûd, mukaddimede İbn Hacer'in bazı hatalarına dikkat çekerek onun gibi birisinden böyle hataların sâdır olmasının kabul edilemeyeceğini söylemiştir. İbn Hacer'in râvilerin cerh-ta'dilinde düştüğünü söylediği belli hatalarının yanında onun, Buhâri ve Müslim'de geçen râvilerin hepsi için tek rumuz kullanmasını eleştirmiş ve onların mütâbaat ve şevâhid olarak naklettikleri hadislerdeki râvilerle asıl olarak naklettikleri hadislerdeki râvilerin arasının ayrılması gerektiğini söylemiştir. Çünkü Arnaûd'un ifadesine göre onların mütâbaat ve şevâhid için tahrîc ettikleri hadislerdeki râvilerin sikalık mertebelerinden aşağıda olduğu hadis ilmiyle iştigal eden kimselerce bilinen bir husustur.⁷⁶⁵

Şuayb el-Arnaûd, mukaddimede Ahmed Şâkir'in tahkik metoduna dair yaklaşımlarından da bahsetmiştir. Ancak ikinci bölümde aktarıldığından burada tekrar ele alınmayacaktır.⁷⁶⁶

6. Hadislerin Genel Değerlendirmesinde Takip Edilen Metot

Senedde muhtelit olduğu için, tegayyur ettiği için ya da tedlîs yaptığı için kendisiyle ihticâc edilmeyen râviler olduğunda ve bu sebeplerle senede sahih hükmü verilmediğinde hadisin mütâbaat ve şâhidleri olup olmadığına bakılarak hadis desteklenmeye çalışılmıştır. Hadiste râviden kaynaklı bir hatanın olmadığı kanaati oluşursa duruma göre sahih ya da hasen hükmü verilebilmiştir.⁷⁶⁷ Burada hadise yalnızca “sahih” ya da “hasen” denildiğinde onun mütâbaatla “hasen” ya da “sahih” olduğu, “sahih li-gayrihi” ya da “hasen li-gayrihi” denildiğinde ise şevâhidle sahih ya da hasen olduğu kastedilmiştir.⁷⁶⁸

⁷⁶⁴ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/139-140 (muhakkik Arnaûd'un mukaddimesi).

⁷⁶⁵ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/140-4 (muhakkik Arnaûd'un mukaddimesi).

⁷⁶⁶ Bkz. “İkinci Bölüm, “B. Tahkik Metodu Hakkında Söylenenler” başlığı, sayfa 95-96, 102, 111. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/147-8 (muhakkik Arnaûd'un girişi).

⁷⁶⁷ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/139 (muhakkik Arnaûd'un mukaddimesi).

⁷⁶⁸ M. Kâmil Karabelli, Kişisel Görüşme, 02 Ağustos 2024.

Şuayb el-Arnaûd'un mukaddimede verdiği bu bilgiler pek çok açıdan tahkik yöntemine ışık tutmaktadır. O *Müsned* tahkikinden bahsederken hadislerin detaylı tahrîcini yaparak sıhhat değerlendirmeleri yaptıklarını, bunu yaparken bazı meselelerde büyük imamlara muhalefet ettiklerini, yer yer İbn Hacer'e ve Ahmed Şâkir'e eleştirilerde bulunduklarını da belirtmektedir. Bu meseleleri fakihlerin ihtilafı gibi görüp kendi görüşünün kesin olarak doğru olduğu gibi bir iddiasının olmadığını vurgulamakta ve ekip olarak 50 cilt halinde ortaya konan bu çalışmanın büyük emek mahsulü olduğunu, tek başına olsaydı bunu yapamayacağını itiraf etmektedir.⁷⁶⁹

Ekip olarak tamamlanan bu tahkikte şu şekilde bir yol izlenmiştir: Şuayb el-Arnaûd başlangıçta *Müsned*'in ciltlerini öğrencileri arasında bölüştürmüştür. Her öğrenci cildi bitirdiğinde onun yanına giderek ona harf-harf tahkiki okumuş, Şuayb el-Arnaûd da nüshalardan takip ederek gerekli yerlerde düzeltme ve eklemelerde bulunmuştur. Bu esnada tahkiki yapanlara hep “Bunu neye dayanarak söylediniz?”, “Neden bunu yazdınız?” gibi sorular yönelterek eserin tahkikinde oldukça titiz davranmıştır. Bu sebeple *Müsned* tahkiki her ne kadar bir ekip çalışmasının ürünü olsa da “tek bir ruhta” tahkik edilmiştir.⁷⁷⁰ Şuayb el-Arnaûd tahkikte son kararı veren kişi olsa da ekibinin görüşlerini her zaman önemsemiş ve onlarla devamlı istişare halinde bulunmuştur.⁷⁷¹

Şuayb el-Arnaûd ve ekibinin hazırladığı bu tahkik son 5 cildi fihrist olmak üzere 50 cilt halinde tamamlanmış ve gerek niteliği gerekse niceliği açısından *Müsned*'in en çok müracaat edilen tahkiki haline gelmiştir.

III. Mukayese

Bu bölümde Ahmed Muhammed Şâkir ve Şuayb el-Arnaûd'un *Müsned*'de hadislere verdikleri hükümler mukayese edilecek ve özellikle farklı hüküm verdikleri hadisler üzerinde inceleme yapılarak bu farklılıkların sebepleri üzerinde durulacaktır. Esasında onlar İbn Hibbân'ın *es-Sahîh*'ini ve Tirmizî'nin *es-Sünen*'ini de tahkik etmişlerdir. Ancak *Müsned*'in hem Ahmed Şâkir ve Şuayb el-Arnaûd'un ustalık eserleri olarak nitelendirilebilecek düzeydeki tahkikleri olması hem de Ahmed Şâkir'in diğer

⁷⁶⁹ Yıldırım, *Hadisler ve Zihinlerdeki Sorular*, 60-61.

⁷⁷⁰ M. Kâmil Karabelli, Kişisel Görüşme, 02 Ağustos 2024.

⁷⁷¹ Yıldırım, *Hadisler ve Zihinlerdeki Sorular*, 95.

iki eserin az bir bölümünü tahkik etmiş olması sebebiyle *Müsned*'in ele alınmasının daha doğru sonuçlara götüreceği düşünülmüştür.

Öncelikle ikisinin *Müsned* tahkiklerini daha iyi tanımak için tahkiklerinin bazı genel özelliklerinin mukayesesine yer verilecek daha sonra hadislere verdikleri hükümlerin mukayesesine geçilecektir.

A. Ahmed Şâkir ve Şuayb el-Arnaûd Tahkiklerinin Genel Özelliklerinin Mukayesesi

Müsned'in Ahmed Şâkir ve Şuayb el-Arnaûd tahkikinde ciddi farklar bulunmakla beraber önemli ölçüde ortak yönler de bulunmaktadır. Bu sebeple öncelikle ortak yönleri zikredilecektir.

Ahmed Şâkir de Şuayb el-Arnaûd da hadis ilmine dair uzun yıllar çalışma yapmış muhakkikler olup ikisi de *Müsned*'i “ustalık dönemi” olarak adlandırılabilen dönemlerinde yazmışlardır. Bu sebeple iki tahkik de oldukça niteliklidir. Bunun yanında ikisinin de bu işe uzun yıllarını vermesi, üzerinde son derece titizlikle çalıştıklarının göstergesidir.

İki muhakkikin de esere geniş mukaddimeler yazmaları, nüshalar üzerinde dikkatli çalışmaları ve nüsha farklılıklarına dikkat çekmeleri, hadisleri numaralandırmaları, geniş ve çeşitli fihristler hazırlamaları, hadislerdeki açıklamaya muhtaç hususları izah etmeleri, hadis tekrarlarına işaret etmeleri, Katî'î'nin senedini hazfetmeleri ve hadislerin isnadına hüküm vermeleri diğer bazı ortak özellikleridir.

İki tahkik arasındaki farklar da azımsanamayacak düzeyde olup her ikisinin diğerine üstün olan bazı yanları bulunmaktadır. Ahmed Şâkir'in tahkikini öne çıkaran özellikleri; onun *Müsned* tahkikinde ilk olması ve Şuayb el-Arnaûd'un onun tahkikinden oldukça istifade etmesi, döneminin Şuayb el-Arnaûd'un dönemine kıyasla imkansızlıklarına ve tahkiki tek başına yapmasına rağmen son derece titiz bir çalışma yürütmesi, öyle ki bazen bir hadis için 35 sayfaya varabilen uzunlukta açıklamalarda bulunması olarak zikredilebilir.

Şuayb el-Arnaûd tahkikini öne çıkaran özelliklerden en önemlisi ise Ahmed Şâkir'in *Müsned*'in tamamını tahkik edemediğini dikkate alan Şuayb el-Arnaûd'un *Müsned*'in tek başına tahkik edilemeyeceğini anlayarak ekibiyle beraber tahkik etmesi

ve tamamlamasıdır. Bu tahkikte öne çıkan en önemli farklılıklardan biri ise sadece senedin sıhhatini belirtmekle yetinilmeyerek mütâbi‘ ve şâhidlerin araştırılması neticesinde hadislere de genel hükümlerin verilmesidir. Bunun yanında hadislere sahih-hasen-zayıf şeklindeki üçlü taksim yerine daha ayrıntılı olarak hükümlerin verilebildiği “sahih”, “sahîh li-gayrihi”, “ceyyid”, “kavî”, “hasen li-zâtihi”, “hasen li-gayrihi”, “zayıf”, “zayıf cidden”, “şibhi mevzû” gibi farklı terimlerle derecelendirmeler yapılarak hüküm verilmiş olması, hadislerin tahrîcinin çok daha detaylı bir şekilde yapılması, 10’dan fazla nüshadan yararlanarak tahkik edilmiş olması, döneminde bilgisayar gibi bazı teknik imkanların bulunması ve grup halinde tahkik edilmesinin sonucunda oluşan istişare ortamıyla daha az hatanın bulunması gibi hususlar da bu bağlamda zikredilebilir.⁷⁷²

Yukarıda bahsedilen genel özelliklerinin yanında mukayese esnasında göze çarpan bazı özellikler vardır. Bunlardan biri Ahmed Şâkir’in hadislerin metinleri hakkında daha fazla açıklama yapıyor olması ve hadise sahih bile dese o görüşünü destekleyecek nakilleri sayfalarca aktarıyor olmasıdır. Hatta sanki o, özellikle sahih hükmü verdiği hadislerde isnadın sahihliğini ispatlamak için daha uzun açıklamalar yapmakta, zayıf hükmü verdiği hadislerde daha kısa açıklamalar yapmaktadır. Ancak hadislerin tahrîcine dair bilgileri (kendisinin de belirttiği üzere) detaylı olarak aktarmamakta ve genellikle tahrîc bilgileri vermemektedir.

Ahmed Şâkir’in hadislere yaptığı ta‘lîklerde verdiği bilgilerin karışık olduğu da göze çarpmaktadır. Kısa açıklamalar yaptığı hadislerde senedin hükmü, tahrîc bilgileri, metne dair açıklamalar gibi bir sıralamayı takip ediyor gibi gözükse de uzun açıklamalar yaptığı ve senede dair bazı hususları tartıştığı hadislerde bazen senedin hükmünü anlamak için yaptığı açıklamaları son satırına kadar okumak gerekmektedir.

Ahmed Şâkir bazen hadis metinlerinde geçen meselelere dair de oldukça uzun açıklamalar yapmaktadır. Örneğin “Haddü Şirbi’l-hamr”a dair olan bir hadis hakkında 35 sayfa açıklama yapmıştır.⁷⁷³ Bunun dışında yer yer hadislere dair açıklamaları

⁷⁷² Şâyikî, “Cuhûdu’ş-şeyh Ahmed Muhammed Şâkir fî tahkîk ve fehreseti kütübi’s-sünneti’n-nebeviyyeti’ş-şerîfe”, 143-144.

⁷⁷³ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 5/426-461 (muhakkik Şâkir’in notu).

arasında “fâide mühimme”⁷⁷⁴, “fâide”⁷⁷⁵, “tetimmetün mühimmün”⁷⁷⁶ gibi başlıklar açmıştır.

Şuayb el-Arnaûd ise râviler ve hadis metni hakkında çok daha kısa açıklamalar yapmakta ve bilgileri özet bir şekilde oldukça sistemli aktarmaktadır. Arnaûd’un ta’liklerinde râviler ve sened hakkında uzun tartışmaların çok fazla bulunmadığı, çoğunlukla önce hadisin sonra senedin hükmünün verildiği, hadiste bir zayıflık varsa kısaca görüşlerin zikredildiği ve hadisin detaylı bir şekilde tahrîcine geçildiği görülmektedir. Bu sebeple Arnaûd’un tahkikinde ta’liklerde en çok yer ayrıldığı görülen bölüm hadislerin tahrîcidir.

Ahmed Şâkir genelde hadisin senedine hüküm vermekle beraber nadiren senede ve hadise ayrı hüküm vermekte ve yine nadiren başka tariklerle destekleyerek senede hüküm vermektedir.⁷⁷⁷ Bu sebeple Şâkir’in hadis senedlerine verdiği hükümleri anlamak çok daha kolaydır. Ancak Şâkir senedde bir problem gördüğünde ve çözemediğinde birçok yerde “fî isnâdihi bahs”, “fî isnâdihi müşkil” “fî isnâdihi nazar” gibi hükümler vermekte bazen de “İsnâduhû sahîhun inşâallâh” gibi temkinli ifadelerle verdiği hükümden şüphe ettiğini ifade etmektedir.⁷⁷⁸ Bu gibi durumlarda bazen senedin hükmü net olarak anlaşılamamaktadır. Arnaûd ise bunun gibi ihtimalli ifadeleri pek kullanmamakta, senedin hükmünden emin olamadığında sanki bilinçli olarak senedin hükmünü atlayarak hadise hüküm vermektedir. Bu sebeple pek çok yerde onun “hasen, isnadı zayıf”, şeklinde hem hadise hem senede ve “isnadı sahih” şeklinde yalnız senede hükümler vermek yerine senedin hükmüne değinmeden “hasen”, “sahih”, “sahih li-gayrihi” gibi hükümler verdiği görülmektedir. Bazen de senedin hükmü verilmekle birlikte sebebinin açıklanmadığı ve daha önce geçen herhangi bir hadise işaret edilmediği görülmektedir. Bu durumda senede bakarak hangi râvi sebebiyle o hükmün verildiğinin anlaşılmasının beklendiği tahmin edilmektedir. Ahmed Şâkir de bazen inkitâin ya da zayıflığın nerede olduğunu açıkça söylememektedir. Ancak bu

⁷⁷⁴ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 5/520, 7/283, 8/26 (muhakkik Şâkir’in notu).

⁷⁷⁵ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 5/544 (muhakkik Şâkir’in notu).

⁷⁷⁶ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 6/148 (muhakkik Şâkir’in notu).

⁷⁷⁷ Örneğin 1125. hadisin senedine “isnadı sahih” diyerek hadis hükmü vermiş ve Hâlid b. Abdillâh el-Vâsıtî, Atâ’dan ihtilattan önce işitenler arasında zikredilmemesine rağmen bu rivâyetin mahfuz olduğunu söylemiştir. Şâkir bu hadise her ne kadar “isnadı sahih” dese de onun aslında senedin sahih olmadığı görüşünde olduğu anlaşılmaktadır.

⁷⁷⁸ Bkz. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/358 (muhakkik Şâkir’in notu).

durumlarda genellikle daha yeni geçmiş bir hadisteki zayıflıkla aynı zayıflığın bulunması sebebiyle kolayca anlaşılmaktadır.⁷⁷⁹

Ahmed Şâkir'in bazen daha önce geçen bir hadise verdiği hükmünü ve seneddeki râvi ile ilgili kararını başka bir yerde değiştirdiği görülebilmektedir. Bu gibi hadislerin bilgisi öncesinde edinilmediyse tespit edilebilmesi için tüm değerlendirmelerin okunması veya bilgisayar ortamında râvinin geçtiği senedlerin taranması gerekebilmektedir.⁷⁸⁰

Ahmed Şâkir, hadislerde isnada dair problemleri yeri geldikçe ele almakta ve konuyla ilgili bilgileri aktarmaktadır. Örneğin Hasan el-Basrî'nin Ebû Hureyre'den (r.a.) semâi ile ilgili meseleyi bir hadiste⁷⁸¹ Hz. Osman'dan (r.a.) semânı başka bir hadiste⁷⁸² Hz. Ali'den (r.a.) semânı başka bir hadiste⁷⁸³ ele almıştır.⁷⁸⁴ Senedde benzer durumlar söz konusu olduğunda ise ilgili yerlere işaret edilmektedir.

Ahmed Şâkir'in hadislerin sıhhatine dair yaptığı değerlendirmeler incelendiğinde özellikle râvilere hüküm verirken birçok yerde kaynağa işaret etmediği görülmektedir.⁷⁸⁵ Atıf yaptığı eserlere bakıldığında da Ahmed Şâkir'in ilk 1000 hadiste 73 kez *Tehzîbu't-Tehzîb*'e, 94 kez *Târihu'l-kebîr*'e, 88 kez İbn Hibbân'ın *Sikât*'ına, 115 kez *Mecmâu'z-zevâid*'e, 39 kez *Ta'cîlu'l-menfa'*ya atıf yaptığı görülmektedir. Bunlar dışında nadir olarak İbn Hibbân'ın *Mecrûhîn*'i, Dârekutnî'nin *İlel*'i, İbn Hacer'in *Fethu'l-bârî*'si, İclî'nin *Sikât*'ı gibi eserlere de atıf yapmıştır. Ahmed Şâkir'in hangi eserlere ne sıklıkla atıf yaptığı, onun müteşeddidi mi, mütesâhil mi yoksa mu'tedil

⁷⁷⁹ Bkz. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 4/164 (muhakkik Ahmed Şâkir'in notu). Şâkir 4165. hadiste inkıtâ olduğunu söylemiştir. Burada inkıtânın nerede olduğunu söylemese de daha önce defalarca geçtiğinden "Ebû Ubeyde'nin, babası Abdullah b. Mes'ûd'dan işitmemesi" sebebiyle munkatı' olduğu anlaşılmaktadır.

⁷⁸⁰ Bu hadisler şunlar olarak tespit edilmiştir: Ahmed Şâkir 419. hadise senedindeki râvi "İbrahim b. Ebî Leys Nasr et-Tirmizî" sebebiyle başta hasen hükmü vermiş, daha sonra onun *Tarihu Bağdâd*'daki tercemesini okuyunca kararını değiştirdiğini ifade ederek 990. hadiste artık çok zayıf olduğunu düşündüğünü söylemiştir. Bu bilgi Dâru'l-hadis baskısında 419. hadisin dipnotunda verilmekle birlikte hadisin hükmüne yine de hasen yazılması ilginçtir. Bkz. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/343 (muhakkik Şâkir'in notu); Ahmed Şâkir 3664. hadisin senedine de râvi "Mücâlid" sebebiyle hasen hükmü vermiş, 3781. hadiste ise Mücâlid hakkındaki görüşünün değiştiğini söyleyerek artık onun sika olduğunu düşündüğünü söylemiştir. Bkz. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 4/28 (muhakkik Şâkir'in notu); 5112. hadisin senedine "Bişr b. Harb" isimli râvi sebebiyle hasen demiş, 6063. hadiste ise kararını değiştirerek artık onun sika olduğunu düşündüğünü belirtmiştir. Bkz. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 5/363 (muhakkik Şâkir'in notu).

⁷⁸¹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 6/539-551 (muhakkik Şâkir'in notu).

⁷⁸² Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/388 (muhakkik Şâkir'in notu).

⁷⁸³ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 2/11-12 (muhakkik Şâkir'in notu).

⁷⁸⁴ Âtîf et-Tihâmî, "eş-Şeyh Ahmed Şâkir ve Menhecuhû fî Müsnedi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel", 131.

⁷⁸⁵ Berâcîlî, **Meâlimu menheci's-Şeyh Ahmed Şâkir fî nakdi'l-hadis**, 174.

imamların mı görüşlerini kabule meyilli olduğunu göstermektedir. Bunun tespiti için ise daha ayrıntılı ve kapsamlı bir çalışmaya ihtiyaç vardır.⁷⁸⁶

Şuayb el-Arnaûd tahkikinde de râvi hakkındaki değerlendirmelerde ricâl eserlerine -hep olmasa da- atıflar bulunmakla beraber çoğunlukla bu eserlerde râvinin geçtiği yere sayfa ve cilt numarası olarak atıf yapılmadan yalnız eser-müellif adı zikredilerek “*Zehebî Mizân’da şöyle dedi...*”, “*İbn Hacer Tehzîb’de şöyle dedi...*” şeklinde atıf yapıldığı görülmüştür.⁷⁸⁷

B. Hadislere Hüküm Verirken Kullandıkları Lafızların Mukayesesi

Daha önce de değinildiği üzere Ahmed Şâkir, Şuayb el-Arnaûd’a göre hadislere hüküm verirken çok daha sınırlı ifadeler kullanmaktadır. Genellikle sahih ya da zayıf demekte, hasen ifadesini dahi çok az kullanmaktadır. Ancak senedinde şüpheye düştüğü durumlarda daha çeşitli ifadeler kullanabilmektedir. Onun hüküm verirken kullandığı lafızları şu şekilde listelenebilir:

- İsnâduhû sahih⁷⁸⁸
- Sahîh inşallah⁷⁸⁹
- İsnâduhû hasen⁷⁹⁰
- İsnaduhu zayıf⁷⁹¹
- Zayıf cidden⁷⁹²
- Zayıf, müşkil cidden⁷⁹³
- Fî isnâdihi bahs⁷⁹⁴
- Fî isnâdihi bahsun dakîkun⁷⁹⁵
- Fî isnâdihi nazar⁷⁹⁶
- Fî isnâdihi nazarun kesîr⁷⁹⁷
- İsnâdun zâhiruhû inkîât⁷⁹⁸

⁷⁸⁶ Berâcîlî, *Meâlimu menheci’s-Şeyh Ahmed Şâkir fî nakdi’l-hadîs*, 174 (yazarın notu).

⁷⁸⁷ Bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 24/485 (muhakkik Arnaûd’un notu).

⁷⁸⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/170 (muhakkik Şâkir’in notu).

⁷⁸⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/358 (muhakkik Şâkir’in notu).

⁷⁹⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/199 (muhakkik Şâkir’in notu).

⁷⁹¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/199 (muhakkik Şâkir’in notu).

⁷⁹² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/304 (muhakkik Şâkir’in notu).

⁷⁹³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/414 (muhakkik Şâkir’in notu).

⁷⁹⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/354 (muhakkik Şâkir’in notu).

⁷⁹⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/313 (muhakkik Şâkir’in notu).

⁷⁹⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/371, 4/223 (muhakkik Şâkir’in notu).

⁷⁹⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/332 (muhakkik Şâkir’in notu).

⁷⁹⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/269 (muhakkik Şâkir’in notu).

- İsnâduhu fîhi nazar⁷⁹⁹
- Zâhiruhû irsâl⁸⁰⁰
- İsnâduhu müşkil⁸⁰¹
- Eser⁸⁰²

Şuayb el-Arnaûd ise senede ve metne ayrıca hüküm verdiği için çok daha farklı kullanımları bulunmaktadır:

- İsnâduhû sahîhun alâ şartı'ş-Şeyhân⁸⁰³
- Ricâluhû ricâlu'ş-Şeyhayn⁸⁰⁴
- Ricâluhû ricâlu's-Sahîh⁸⁰⁵
- Sahîhun alâ şartı'l-Buhârî⁸⁰⁶
- İsnâduhû sahîhun alâ şartı Müslim⁸⁰⁷
- Sahîh⁸⁰⁸
- Sahîh li-gayrihi⁸⁰⁹
- Kavî⁸¹⁰
- Ceyyid⁸¹¹
- İsnâduhu lâ be'se bih⁸¹²
- Hasen⁸¹³
- Hasen fî'l-mütâbaat ve'ş-şevâhid⁸¹⁴
- Hasen li-gayrihi⁸¹⁵
- Zayıf⁸¹⁶
- Zayıf cidden⁸¹⁷

⁷⁹⁹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 3/262 (muhakkik Şâkir'in notu).

⁸⁰⁰ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/299 (muhakkik Şâkir'in notu).

⁸⁰¹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 2/353 (muhakkik Şâkir'in notu).

⁸⁰² Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/195 (muhakkik Şâkir'in notu).

⁸⁰³ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/178 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁸⁰⁴ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/331 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁸⁰⁵ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/298 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁸⁰⁶ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/213 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁸⁰⁷ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/182 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁸⁰⁸ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/179 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁸⁰⁹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/64 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁸¹⁰ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 2/100 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁸¹¹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/215 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁸¹² Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 11/660 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁸¹³ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/185 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁸¹⁴ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 2/218 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁸¹⁵ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/200 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁸¹⁶ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/206 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁸¹⁷ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/411 (muhakkik Arnaûd'un notu).

- Munker⁸¹⁸
- Metnuhû bâtil⁸¹⁹
- Fî isnâdihi vehm⁸²⁰
- İsnâduhu müselsel bi'd-du'afâ⁸²¹
- İsnâdun gâyetun fi'da'f⁸²²
- Şibhu mevzû⁸²³
- Eser⁸²⁴

İkisinin de kullanımlarına bakıldığında Ahmed Şâkir'in senede hüküm verirken daha çekimser olduğu ve verdiği hükümler arasında Şuayb el-Arnaûd kadar ince bir taksim gözetmediği, Şuayb el-Arnaûd'un ise sahih hadisler arasında dahi çokça tabakalandırma yaptığı, zayıflar arasında da zayıflığın şiddetine göre daha tekidli ifadeleri de kullandığı görülmektedir.

Buraya kadar verilen birtakım genel bilgilerden sonra onların hadislere verdikleri hükümlerin mukayesesine geçilecektir. Ancak o kısma geçmeden önce mukayesede takip edilen metodun detaylıca anlatılması önem arz ettiğinden ayrı bir başlık altında ele alınması gerekli görülmüştür.

C. Hadislere Verilen Hükümlerin Mukayesesinde Takip Edilen Metot

Ahmed Şâkir ve Şuayb el-Arnaûd'un hadislere verdikleri hükümlerin mukayesesinde takip edilen metoda girişte kısaca değinilmekle beraber burada biraz daha detaylandırılacaktır. Ele alınan iki tahkikteki hadislerin yalnızca senedleri mukayese edilmesi amaçlandığından ilk olarak her hadisin senedine karşılık gelen senedin tespit edilmesi önem arz etmektedir. Zira Şuayb el-Arnaûd her ne kadar 3770. hadiste “*Aslında bu hadis hiçbir nüshada yok ama biz Şâkir'in numaralarına itimad ettiğimiz için numarasını koyduk.*” şeklinde bir açıklama yaparak hadisi vermeden yalnız numarayı zikretse de⁸²⁵ mukayese esnasında çok defa hadis numaraları ve hadislerin birbirine denk gelmediği görülmüştür. Bunun, bazen her iki tahkike de diğer

⁸¹⁸ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 28/180 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁸¹⁹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 10/318 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁸²⁰ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 45/115 (muhakkik Arnaûd'un notu)

⁸²¹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 2/35, 228 (muhakkik Arnaûd'un notu)

⁸²² Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 11/427, 545 (muhakkik Arnaûd'un notu)

⁸²³ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/547, 549, 2/42, 7/366, 36/498, 37/126, 41/403 (muhakkik Arnaûd'un notu)

⁸²⁴ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/500, 3/144, 4/309 (muhakkik Arnaûd'un notu)

⁸²⁵ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 6/313 (muhakkik Arnaûd'un notu).

tahkikte olmayan hadislerin eklenmesi, yer değiştirebilmesi, ya da bir muhakkikin hadisi bölerek ayrı rakam verip diğerinin iki veya üç hadisi birleştirip vermesi gibi sebepleri vardır.

Örneğin 1191. hadisten sonra Arnaûd baskısına yeni bir hadis eklenmesi sebebiyle sayılar Şâkir baskısına göre 1359. hadise kadar denk gelmemekte, Şâkir tahkikine burada yeni bir hadis eklenmesi sebebiyle buradan sonra tekrar sayılar denk gelmektedir. Ancak daha sonra yer yer yine bu denklik bozulmuş öyle ki hadis sayıları arasındaki hadis fark 15'e kadar çıkabilmiştir. Yine Arnaûd tahkikinde bazen sonraki hadisle takdim tehir yapılmış, örneğin Şâkir tahkikinde 1330-1331. hadislere Arnaûd tahkikinde 1331-1332. hadisler denk gelmesi gerekirken 1332 ve 1331 yer değiştirdiği için 1330. hadise 1332. hadis; 1331. hadise de 1331. hadis denk gelmiştir. Daha iyi anlaşılması için burada üzerinde çalıştığımız Excel tablosundan ilgili kısımları eklemek faydalı olacaktır.

1330		sahih	sahih	1332	
1331		zayıf	zayıf- hasen	1331	Abdurrahman b. İshâk el-Vâsitî zayıf. Ayrıca Arnaûd'a göre Nu'mân b. Sa'd da meçhul.
1332		zayıf	zayıf	1333	Abdurrahman b. İshâk el-Vâsitî zayıf. Ayrıca Arnaûd'a göre Nu'mân b. Sa'd da meçhul.
1333		sahih	hasen	1334	İbn İshâk/Muhammed b. İshâk Şâkir'e göre sika Arnaûd'a göre müdellîs ancak semasını tasrih ederse hasenu'l-hadis.

Aşağıdaki örnekte ise Şuayb el-Arnaûd'un 3 ayrı rakamda her birine ayrıca hüküm vererek zikrettiği bir hadisi Ahmed Şâkir'in tek rakamda ele alarak hüküm verdiği görülmektedir. Bu durumda Şâkir'in tek hadisi ile Arnaûd'un üç hadisi mukayese edilmiştir.

7480		sahih	zayıf-sahih	7486	İbn İshâk müdellîs, "anane" ile rivayet etmiş. (alttaki iki hadisin isnadı aynı)
			zayıf-sahih	7487	İbn İshâk müdellîs, "anane" ile rivayet etmiş.
			zayıf-sahih	7488	İbn İshâk müdellîs, "anane" ile rivayet etmiş.

Bunun yanında bazen aynı hadisin farklı senedlerle verildiğine de rastlanmıştır. Bu durumda bunlar farklı hadisler olarak değerlendirilip mukayese dışında bırakılmıştır.

2965		–	zayıf	2963	Muhammed b. Ali b. Yezîd b. Rûkâne'nin iki rivâsi var İbn Hibbân'dan başkası tevsik etmemiş, meçhul.
		sahih	–		

Bu gibi durumlar dikkate alınarak hadislerle verilen hükümlerin mukayesesinde olabildiğince titiz olunmaya çalışılmış ve hadis numaralarındaki farklar sebebiyle Ahmed Şâkir'in tahkiki ettiği 8099 hadis ile bu sayıya karşılık gelecek şekilde Şuayb el-Arnaûd'un tahkikinden 8114 hadisın senedlerinin hükümleri mukayese edilmiştir.

Mukayese esnasında mümkün olduğunca tutarlı hareket etmek adına hadislerin senedlerine, başka tariklerle desteklenmeden verilen hükmünün tespiti yapılmak istenmiştir. Bunun sebebi daha önce de değinildiği üzere Ahmed Şâkir'in yalnızca senedlere hüküm vermiş olmasıdır. Bu sebeple mukayesede aşağıdaki metodlar izlenmiştir:

1. Senedde mübhem râvi bulunduğunda bu mübhem râvinin başka bir tarikten kimliği tespit edilerek senede sahih hükmü verilmesi durumunda senedin aslının zayıf olduğu bilindiğinden “zayıf” hükmü verdikleri hadisler kategorisinde ele alınmıştır.

Örnek: 253. hadisteki mübhem râvinin isminin “Ya'lâ b. Ümeyye” olarak başka bir hadiste geçtiğinin tespit edilmesi sonucu hadise iki muhakkik de sahih hükmü vermişlerdir. Ancak normal şartlarda hadisın zayıf olduğu görüşünde olacakları bilindiğinden zayıf hükmü verdikleri hadisler kategorisinde değerlendirilmiştir.⁸²⁶ Aynı şey 311. hadis⁸²⁷ için de geçerli olup bunların örneklerini arttırmak mümkündür.

2. Senedde inkıtâ olduğunda başka bir senedle birlikte muttasıl kabul edilerek hüküm verildiğinde inkıtâ giderilerek verilen hüküm değil, senedin aslına verilen “zayıf” hükmü kabul edilmiştir. Ancak bir hadisın birkaç senedi aynı hadis numarası ile (makrûn olarak) verilmiş ise burada hadis, o numara altında verilen senedleriyle birlikte değerlendirilmiştir.

Örnek: 1043. hadisın bu numara altında iki senedi vardır. Arnaûd'a göre biri sahih, diğeri ise İbrahim b. Abdillâh b. Huneyn'in Ali'den (r.a.) işitmemiş olması sebebiyle zayıftır.⁸²⁸ Bu hadis sahih hadisler kategorisinde ele alınmıştır.

⁸²⁶ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/365 (muhakkik Arnaûd'un notu); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/273 (muhakkik Şâkir'in notu).

⁸²⁷ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/400 (muhakkik Arnaûd'un notu). Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/296 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁸²⁸ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 2/307 (muhakkik Arnaûd'un notu).

3. Senedde zayıf bir râvi olsa da sika bir râvi ona senedde mütâbaat etmişse sened sahih hükmü verilenler arasında değerlendirilmiştir.

Örnek: 219. hadiste Arnaûd, Müemmel b. İsmail'in seyyiu'l-hıfz olduğunu ama bu isnadda sika olan Ravh b. Ubâde ona mütâbaat ettiği için problem olmadığını söylemiş ve senede sahih hükmü vermiştir.⁸²⁹ Bu hadis sahih hadisler kategorisine alınmıştır.

4. Hafızası kusurlu râvilerin hadislerinde de mütâbaat ile desteklenmeden önce verilen hüküm kabul edilmiştir.

Örnek: Arnaûd 5914. hadis için “*Hadis sahih. Müemmel b. İsmâil seyyiu'l-hıfz olsa da 4687. hadiste Yahyâ b. Sa'îd ona mütâbaat etmiştir...*”⁸³⁰ dese de normalde Müemmel b. İsmâil'i zayıf kabul ettiği ve mütâbaat edilmediği durumlarda hadisine zayıf dediği bilindiği için bu hadis zayıf hadisler kategorisine alınmıştır.

5. Senedle ilgili “falan râvi aslında sika ama falan râviden rivâyetlerinde problem var” ya da “falan râvi zayıf ama falan râviden rivâyetleri iyi” şeklindeki şartlı cerh-ta'dîl bilgileri değerlendirilmiştir.

Örnek: 3922. hadiste Arnaûd, “*Müemmel b. İsmail'in aslında hafızası problemli ama Süfyân es-Sevrî'den rivâyetlerinde güvenilir.*”⁸³¹ diyerek senede hasen hükmü vermiştir.

6. Senedde muhtelit râviden rivâyet eden râvi ihtilatından sonra işitmişse ve bu sebeple senede zayıf hükmü verilmiş, ancak başka bir hadiste muhtelit râviden ihtilattan önce işittiği bilinen bir râvinin hadisiyle desteklenerek ayrıca bir hüküm verilmişse, desteklenerek verilen bu hüküm değerlendirmeye alınmamıştır.

Örnek: 7913. hadiste Arnaûd'a göre Abdurrahman b. Abdillâh b. Utbe el-Mes'ûdî muhtelit olup, Yezîd b. Hârûn'un ondan rivâyeti ihtilattan sonradır. Ama ihtilattan önce işittiği kabul edilen iki râvi ona başka hadiste mütâbaat etmiştir.⁸³²

⁸²⁹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/343 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁸³⁰ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 10/147 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁸³¹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 7/38 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁸³² Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 13/292 (muhakkik Arnaûd'un notu).

Burada sadece bu sened ele alınırsa hüküm zayıf olduğu için zayıf dediği hadisler kategorisine alınmıştır.

7. Senedde müdellis bir râvinin “an‘ane” ile rivâyeti varsa ancak aynı hadisin başka bir tarikinde o râviden semâını tasrih etmişse tedlîs şüphesinin kalktığı kabul edilerek verilen hüküm kabul edilmiştir. Metin olarak aynı hadiste değil de farklı bir hadiste semâını tasrih ettiyse bu kabul edilmemiştir. Çünkü diğer hadisi işitmemiş olma ihtimali devam etmektedir.

Örnek: 342. hadiste müdellis bir râvi olduğu söylenen Haccâc b. Ertât’ın senedde “an” sîgası ile Hakem b. Uteybe’den rivâyet ettiği görülmektedir. Ancak 351 nolu hadiste Haccâc’ın aynı manadaki hadisi Hakem’den semâını tasrih ederek rivâyet etmesi sebebiyle tedlîs şüphesinin kalktığını söylemişlerdir.⁸³³ Bu durumda hadisin hükmü zayıf kategorisinde değil sahih kategorisinde değerlendirilmiştir.

8. Hadise özel verilen hükümler değerlendirmeye alınmıştır.

Örnek: 3775. hadiste Züheyr b. Ebû Muâviye, Ebû İshak’tan ihtilattan sonra işitmiştir. Normalde bu isnadlara zayıf hükmü veren Şuayb el-Arnaûd, bu hadisin Buhârî’nin, onun rivâyetleri arasından seçtiği (*Sahîh*’ine aldığı) bir rivâyet olması sebebiyle isnadına da sahih hükmü vermiştir.⁸³⁴

9. İki muhakkik de bazen senede açıkça hüküm vermemektedir. Özellikle Şuayb el-Arnaûd’un tahkikinde bu çokça görülmektedir. Bu durumda seneddeki râviler *Müsned*’de aratılarak başka bir yerde hüküm verilip verilmediği bulunmaya çalışılmış, verildiği görüldüğünde bu hükümden kıyas yapılarak hüküm verilmiştir.

Örnek: 523. hadis’te Şuayb el-Arnaûd “*Sahîh, Suveyd b. Sa’îd ‘in hakkında bazı cerhler olsa da mütâbaat edilmiştir, onun dışındaki râviler sikadır.*” demiştir. Burada Arnaûd “sahîh” diyerek hadise mütâbaatlarla birlikte sahih hükmü vermiş, senedin hükmünü belirtmemiştir.⁸³⁵ Senedin Suveyd b. Sa’îd sebebiyle hasen ya da

⁸³³ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 13/292 (muhakkik Arnaûd’un notu).

⁸³⁴ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 6/316 (muhakkik Arnaûd’un notu).

⁸³⁵ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/543 (muhakkik Arnaûd’un notu).

zayıf olması mümkündür. Bu sebeple râvinin diğer hadisleri aratılmış ve 20902. hadiste kendisine açıkça zayıf dediği görüldüğünden senede zayıf hükmü verilmiştir.⁸³⁶

Arnaûd tahkikinde 1142. hadisteki geçen râvi Fuleyh b. Süleyman b. Ebi'l-Muğîre el-Hizâ'î'nin hükmü de açıkça belirtilmemiştir.⁸³⁷ Ancak 2190. hadiste kendisinden Buhârî ve Müslim'in rivâyette bulunduğu ama sika mertebesinde olmadığı için hadisinin hasen olduğu söylenmiştir.⁸³⁸ Bu bilgi elde edildikten sonra râvinin adının geçtiği hadislerde hüküm verilmemiş olsa da -senedde başka bir problem yoksa- hasen hükmü verdiği kabul edilmiştir.

10. Senedin hükmü muhakkikler tarafından tespit edilemediğinde hadis değerlendirme dışında bırakılmıştır.

Örnek: Arnaûd'un naklettiğine göre Abdurrahman b. Abdillâh babasından az hadis işitmiştir. Arnaûd onun geçtiği senedlerde ilgili hadisi işittiği sahih kabul edilirse hadis hasen, ancak işitmediği kabul edilirse zayıf olduğunu söylemiştir.⁸³⁹ Senede net bir şekilde hüküm veremediği için değerlendirmeye alınmamıştır.

11. Muhakkiklerin sened konusundaki kanaatleri anlaşılamadığında değerlendirmeye alınmamıştır.

Örnek: 3875. hadiste Arnaûd "*Hadis sahihtir, Vehb b. Rabî'a (el-Kûfî) hakkında Zehebî Mîzân'da "lâ yekâdu yu'raf" (neredeyse bilinmeyecek) demiştir. Tek râvisi de Umâre b. Umeyr'dir. Ancak Müslim ondan mütâbaatta hadis tahrîc etmiştir.*"⁸⁴⁰ dese de râvi hakkında net bir hüküm vermemiş ve râvinin geçtiği tüm hadislerde aynı tutumu takınmıştır. Râvinin hükmü bilinemediğinden senedin hükmü de anlaşılamamış bu sebeple değerlendirmeye dahil edilmemiştir.

12. Şuayb el-Arnaûd tahkikinde yer yer hadislere herhangi bir açıklama yapılmadığı fark edilmiştir. Bunlar nadirattan olup daha çok önceki hadisin senedinin ve metninin neredeyse aynı olduğu durumlarda karşımıza çıkmaktadır. Bu durumda önceki hadise verilen hüküm diğer hadise de aktarılmıştır.

⁸³⁶ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 34/460 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁸³⁷ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 2/354 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁸³⁸ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 2/354 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁸³⁹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 4/73 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁸⁴⁰ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 6/420 Muhakkik Arnaûd'un notu).

Örnek: 1427. hadiste sened zikredildikten sonra hadisin sonuna herhangi bir dipnot verilmemiş⁸⁴¹ ancak 1426. hadisin senediyle neredeyse aynı olduğu için aynı hükmü verdiği varsayılmıştır.

13. Hadisin senedinin munkatı‘ olduğu, başka bir senedinden tespit edildiyse munkatı‘ hükmü kabul edilmiştir.

Örnek: 3729. hadisin zahiri muttasıl gibi gözükse de muhakkikler önceki isnaddan munkatı‘ olduğunun anlaşıldığını söylemiştir. Çünkü aktardıklarına göre râvi İbrahim bu hadisi Alkame’den direkt rivâyet etmemiştir. Bu hadis ikisinin de zayıf dediği hadisler kategorisinde değerlendirilmiştir.⁸⁴²

14. Farklı senedlerle verilen hadisler değerlendirme dışında bırakılmıştır.

Örnek: 5736. hadisi iki muhakkik de farklı senedlerle vermiş, Şâkir “sahih”,⁸⁴³ Arnaûd “kavî” demiştir.⁸⁴⁴ Ancak sened farklılığı sebebiyle mukayeseye dahil edilmemiştir.

15. Daha önce de dikkat çekildiği üzere Ahmed Şâkir’in bazen hadise verdiği hükmü ileriki hadislerde değiştirerek farklı bir hüküm verdiği görülmektedir. Bu durumda verdiği yeni hüküm esas kabul edilmiştir.

Örnek: Ahmed Şâkir 419. hadiste yalanla itham edilmiş bir râvi olan İbrahim b. Ebî Leys Nasr et-Tirmizî sebebiyle isnada hasen hükmü vermiş,⁸⁴⁵ ancak 990. hadiste onun *Tarîhu Bağdâd*’daki tercemesini okuyunca kararını değiştirdiğini ve artık senedin çok zayıf olduğunu düşündüğünü söylemiştir.⁸⁴⁶

16. Müstensihlerden kaynaklı hatalarda müstensih hatası giderilerek verilen hüküm ele alınmıştır.

Örnek: 4842. hadisin senedinde Muhammed b. Ubeyd, Nâfi‘den hadisi naklediyor gibi zikredilmiştir. Ancak Muhammed b. Ubeyd, Nâfi‘ye erişmemiştir. Bunun müstensih hatası olduğu ve aslında senedin önceki ve sonraki hadiste olduğu

⁸⁴¹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 3/42 (muhakkik Arnaûd’un notu).

⁸⁴² Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 6/276 (muhakkik Arnaûd’un notu).

⁸⁴³ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 5/221 (muhakkik Şâkir’in notu).

⁸⁴⁴ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 10/29 (muhakkik Arnaûd’un notu).

⁸⁴⁵ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/342 (muhakkik Şâkir’in notu).

⁸⁴⁶ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 2/34 (muhakkik Şâkir’in notu).

gibi (Muhammed-Ubeydullah-Nâfi‘) şeklinde olduğu ve sahih olduğu söylenmesi sebebiyle⁸⁴⁷ sahih hükmü verilen hadisler arasında değerlendirilmiştir.

17. İki muhakkik de (merfû‘ hadislerin dışındaki haberler ve hadislere dair bazı açıklamalar anlamında kullanılan) “eser”lere bazen hüküm vermiş bazen vermemiştir. Tutarlılık açısından eserler değerlendirme dışında bırakılmıştır.

Örnek: 449. numaradaki esere iki muhakkik de hüküm vermemişken⁸⁴⁸ 6016. numaralı eserde ikisi de “sahih, eser” demiş,⁸⁴⁹ 3670 numaralı esere Şâkir “sahih” demiş Arnaûd hüküm vermemiştir.⁸⁵⁰ Bunların hepsi değerlendirme dışındadır.

Nihayetinde detaylarından bahsedilen bu metot üzere 8114 hadis arasından 118 hadis değerlendirme dışında kalmış ve mukayese 7996 hadisin senedleri üzerinden yapılmıştır.

D. Hadislere Verilen Hükümlerin Mukayesesi

Mukayesenin metodu kısmında söylenen sebepler gereğince Ahmed Şâkir’in tahkik ettiği kısım olan 8099. hadisin numarasına Şuayb el-Arnaûd’dan 8114. hadis numarası denk gelmiş ve bunlardan 118 hadis çeşitli sebeplerle değerlendirme dışında bırakılarak kendisine numara verilen 7996 hadis üzerinden mukayese yapılmıştır. Ancak Ahmed Şâkir ve Şuayb el-Arnaûd zaman zaman hadis rakamlarının yanına (ﺃ) harfi koyarak hadisler eklemiş ve bunlara yeni bir hadis rakamı vermemeyi tercih etmişlerdir. Bunlar genellikle senedi bir önceki hadisle aynı olan hadislerdir. Mukayeseye bunlar da dahil edilmiş olup, Ahmed Şâkir’in hadis numarası verdiği 8099 hadisin yanında bu numaraya kadar geçen 41 tane (ﺃ) eklediği hadis⁸⁵¹, Şuayb el-Arnaûd’un da hadis numarası verdiği 8114 hadisin yanında bu numaraya kadar geçen 26 tane (ﺃ) eklediği hadis⁸⁵² de incelenmiş olup bunların neticesinde aslında iki

⁸⁴⁷ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 8/454 (muhakkik Arnaûd’un notu).

⁸⁴⁸ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/500 (muhakkik Arnaûd’un notu) Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/357 (muhakkik Şâkir’in notu).

⁸⁴⁹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 10/214 (muhakkik Arnaûd’un notu). Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 5/345 (muhakkik Şâkir’in notu).

⁸⁵⁰ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 6/186 (muhakkik Arnaûd’un notu). Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 3/537 (muhakkik Şâkir’in notu).

⁸⁵¹ Bu hadisler şunlardır: 2926ﺃ, 5312ﺃ1, 5312ﺃ2, 5411ﺃ, 5562ﺃ (1)-(2)-(3), 5871ﺃ, 5893ﺃ, 6225ﺃ, 6392ﺃ, 6474ﺃ, 6550ﺃ, 6763ﺃ, 6767ﺃ, 6829ﺃ, 6852ﺃ, 6853ﺃ, 6854ﺃ, 6968ﺃ, 7008ﺃ, 7026ﺃ, 7063ﺃ, 7072ﺃ, 7193ﺃ (1)-(2), 7265ﺃ, 7318 (1)-(2)-(3) (bu üçünü (ﺃ) koymadan nakletti), 7338ﺃ, 7341ﺃ, 7432ﺃ, 7485ﺃ, 7591ﺃ, 7617ﺃ, 7635ﺃ, 7659ﺃ, 7974ﺃ, 8032ﺃ, 8090ﺃ.

⁸⁵² Bu hadisler şunlardır: 2229ﺃ, 3078ﺃ, 3113ﺃ, 3114ﺃ, 3276ﺃ, 3392ﺃ, 3534ﺃ, 3666ﺃ, 3701ﺃ, 5411ﺃ, 5562ﺃ (1)-(2)-(3), 5871ﺃ, 5927ﺃ, 6225ﺃ, 6392ﺃ, 6763ﺃ, 6767ﺃ, 6829ﺃ, 6852ﺃ, 6853ﺃ, 6854ﺃ, 6968ﺃ, 7008ﺃ, 7026ﺃ.

muhtakikten de toplamda 8.140 hadis senedi incelemeye alınmıştır. Bunlardan değerlendirme dışında bırakıldığı belirtilen 118 hadis çıkarıldığında ise geriye 8022 hadis senedi kalmıştır. Yani yapılan mukayeseler 8022 hadis senedi üzerinden gerçekleştirilmiştir.⁸⁵³

Sayımın daha kolay ve daha doğru yapılması için Excel programında ilgili hücrelere aşağıdaki görselde belirtilen renklendirmeler yapılmış ve programda ilgili renkteki hücreler aratılarak sayım yapılması sağlanmıştır.⁸⁵⁴

⁸⁵³ Bazen bir muhtakikin diğer muhtakikin hadisini bölerek numara vermesi gibi durumların dikkate alınması sebebiyle hadis mukayesesinde çıkan sonuçların toplamının bu rakamdan fazla çıkması mümkündür. Çünkü böyle durumlarda sanki diğer muhtakik de hadisi ikiye ya da e bölmüş gibi kabul edilerek yani verdiği hüküm hadisle birlikte nakledilen diğer senedlere aktararak mukayese yapılmıştır.

⁸⁵⁴ 8000'in üzerinde hadis senedi üzerinde çalışıldığı için Excel programının burada bahsedilen renkli hücre aratma, sütunları filtreleme gibi pek çok kolaylığından yararlanılmıştır. Bana Excel programının özelliklerini öğreten ağabeyim Mahmut Selim Aydın'a teşekkür ederim.

Tablo 1: Excel Programında Hükümlerin Mukayesesi İçin Atanan Renkler

Şâkir ve Arnaûd'un sahih dedikleri	
Şâkir ve Arnaûd'un hasen dedikleri	
Şâkir ve Arnaûd'un zayıf dedikleri	
Şâkir ve Arnaûd'un farklı hüküm verdikleri	
Şâkir'in sahih, Arnaûd'un zayıf dedikleri	
Şâkir'in sahih, Arnaud'un hasen dedikleri	
Şâkir'in sahih, Arnaûd'un ceyyid dedikleri	
Şâkir'in sahih, Arnaûd'un kavî dedikleri	
Şâkir'in hasen, Arnaûd'un zayıf dedikleri	
Şâkir'in zayıf, Arnaûd'un sahih dedikleri	
Şâkir'in zayıf, Arnaûd'un hasen dedikleri	
Değerlendirmeye alınmayanlar	

Bu sayımlar neticesinde Ahmed Şâkir'in, 7006 hadisin senedine sahih, 929 hadisin senedine zayıf, 174 hadisin senedine hasen dediği görülmüştür. Ahmed Şâkir genellikle yalnızca hadislerin senedine hüküm verse de nadiren hadisin metnine de hüküm vermiştir. Senedine zayıf hükmü verdiği 2 hadise hasen,⁸⁵⁵ 56 tanesine sahih demiştir.⁸⁵⁶ Zayıf hükmü verdiği 46 hadisin de “Zayıf cidden” ifadesiyle şiddetli zayıf olduğunu belirtmiştir.⁸⁵⁷

Arnaûd'un ise 4300 hadisin senedine sahih, 2535 hadisin senedine zayıf, 947 hadisin senedine hasen, 238 hadisin senedine kavî, 40 hadisin senedine ise ceyyid dediği görülmüştür. Çoğunlukla hadislerin senedine ve metnine ayrı ayrı hüküm veren

⁸⁵⁵ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/455, 2/93 (muḥakkik Şâkir'in notu). Ahmed Şâkir bu hadislerin isnadına hasen dese de mürsel olduğunu söylediği için aslında senedin hükmünün zayıf olduğunu kastetmiştir.

⁸⁵⁶ Bkz. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 3/41, 3/360, 6/289 (muḥakkik Şâkir'in notu).

⁸⁵⁷ Bkz. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 6/329-330, 529 (muḥakkik Şâkir'in notu)

Arnaûd'un; sahih dediği hadislerden 5'inin metnine zayıf dediği⁸⁵⁸, kavî dediklerinin 12'sine sahih dediği,⁸⁵⁹ hasen dediklerinin 386'sına sahih dediği⁸⁶⁰, 2'sinin metnine zayıf dediği⁸⁶¹ 1 tanesine kavî dediği görülmüştür.⁸⁶² Zayıf dediklerinin ise 988'ine sahih⁸⁶³, 12'sine kavî⁸⁶⁴, 557'sine hasen demiştir.⁸⁶⁵ Zayıf olduğunu söylediği hadislerden 64'ünün belli lafızlarla şiddetli zayıf olduğunu belirtmiştir. Bunlardan 3'ünün metninin münker⁸⁶⁶ ya da bâtlı⁸⁶⁷ olduğunu, 5'inin mevzûya benzer (şibhu mevzû) olduğunu⁸⁶⁸, 2'sinin isnadının son derece zayıf (isnâduhu gâyetün fi'd-da'f) olduğunu⁸⁶⁹, 2'sinin zayıflarla dolu olduğunu (isnâduhû müselsel bi'd-du'afâ)⁸⁷⁰, 51'inin de çok zayıf olduğunu (zayıf cidden) söylemiştir.⁸⁷¹

Ahmed Şâkir ve Şuayb el-Arnaûd'un senedlere verdikleri hükümlerdeki bu ciddi rakamsal farklar aşağıdaki grafiklerde daha açık bir şekilde görülecektir.

⁸⁵⁸ Arnaûd'un belli illetler sebebiyle senede sahih hükmü verse de hadise zayıf hükmü verdiği hadisler şunlardır: O, 3625 ve 4038. hadislerde hadiste kalb olduğunu, Ebû Muâviye isimli râvinin merfûyu mevkûf, mevkûfu merfû' yaptığını söylemiştir. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 6/128, 7/134 (muhakkik Arnaûd'un notu). 6332. hadiste de İbn Abdilberr'in (ö. 463/1071) Temhîd'de bu senedde Ma'mer'den kaynaklı bir hata olduğunu aslında hadisin "Zührî-Sâlim" senediyle mahfuz olduğunu ve *Müsned*'deki şekliyle Ma'mer'den başka rivâyet eden olmadığını söylediğini nakletmiş ve bu sebeple hadisi zayıf kabul etmiştir. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 10/408-9 (muhakkik Arnaûd'un notu). 8055. hadiste de Arnaûd bu hadisin aslında merfû' olmadığını, Ebû Hureyre'nin (r.a.) Ka'b el-Ahbâr'dan (r.a.) aldığı İsrâiliyat bilgilerinden biri olduğunu ifade ederek hadisin metninin zayıf olduğunu söylemiştir. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 13/460 (muhakkik Arnaûd'un notu). 5620. hadiste de benzer şekilde de illete işaret ederek senedin sahih, metnin zayıf olduğunu söylemiştir. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 9/440 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁸⁵⁹ Bkz. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 3/153 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁸⁶⁰ Bkz. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 2/24 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁸⁶¹ Bkz. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 8/373, 10/341 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁸⁶² Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 13/251 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁸⁶³ Bkz. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/352 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁸⁶⁴ Bkz. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/208 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁸⁶⁵ Bkz. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/228 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁸⁶⁶ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/460, 2/306 (muhakkik Arnaûd'un notu).

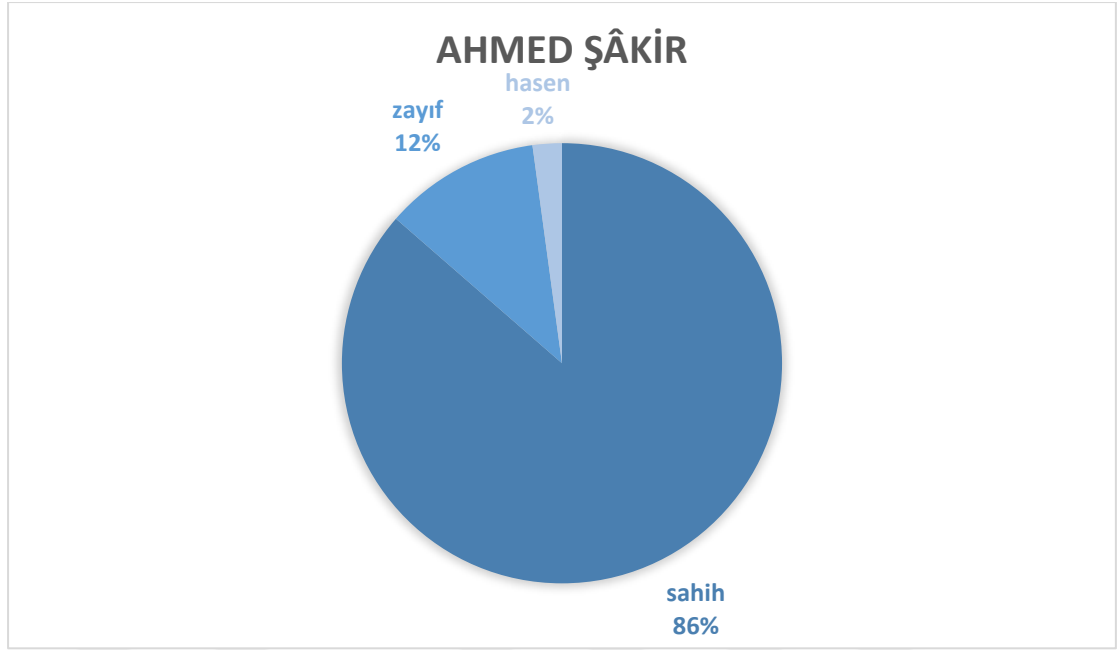
⁸⁶⁷ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 10/318 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁸⁶⁸ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/508, 547, 548-9, 2/42, 7/322 (muhakkik Arnaûd'un notu).

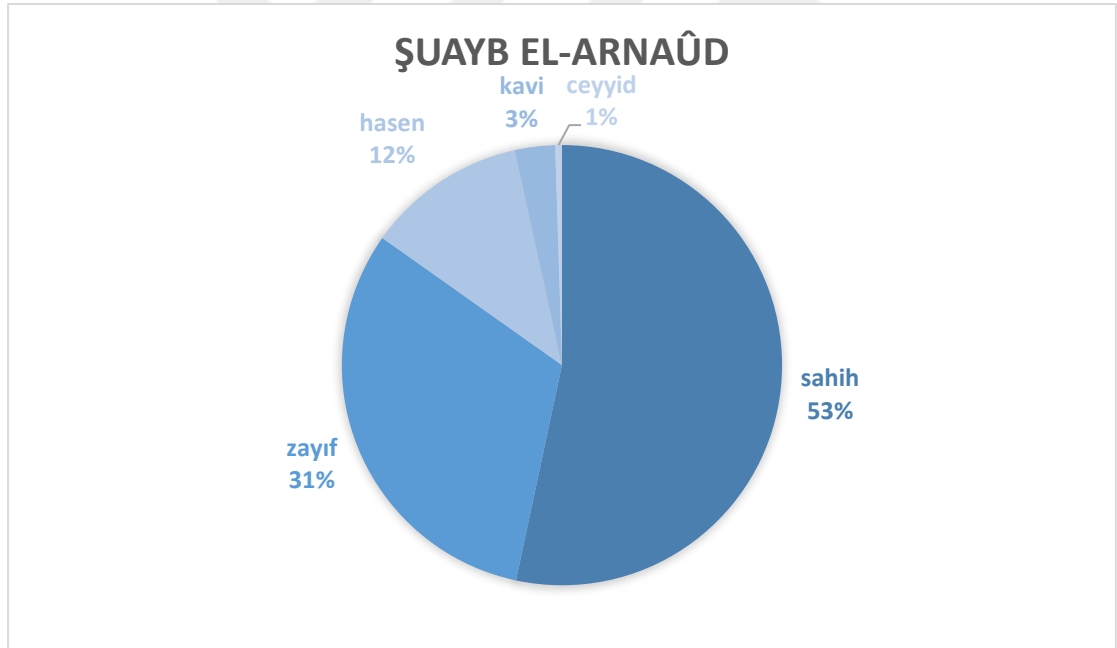
⁸⁶⁹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 11/427-8 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁸⁷⁰ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 2/35, 6/246 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁸⁷¹ Bkz. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/542, 2/100, 2/408 (muhakkik Arnaûd'un notu).

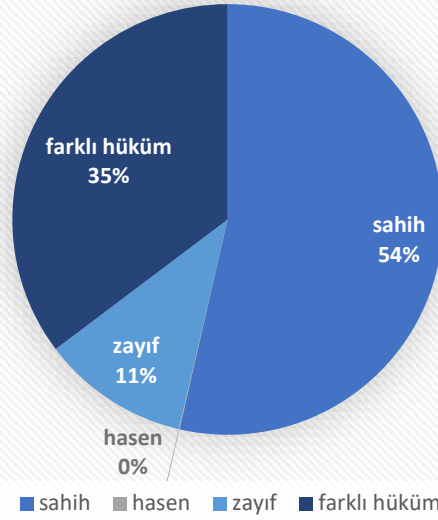
Şekil 1: Ahmed Şâkir'in Senedlere Verdiği Hükümlerin Oranı

Şekil 2: Şuayb el-Arnaûd'un Senedlere Verdiği Hükümlerin Oranı

Şâkir ve Arnaûd'un senedlere verdiği hükümler mukayese edildiğinde onların ortak olarak sahih dediği 4294, hasen dediği 5, zayıf dediği 887 hadis, farklı hüküm verdikleri 2827 hadis bulunduğu tespit edilmiştir. Aşağıdaki grafikte bunların oranı gösterilmiştir:

Ahmed Şâkir ve Şuayb el-Arnaûd'un Senedlere Verdikleri Hükümler

Şekil 3: Ahmed Şâkir ve Şuayb el-Arnaûd'un Senedlere Verdikleri Hükümler

1. Ortak Hükümleri

Ahmed Şâkir ve Şuayb el-Arnaûd'un farklı hüküm verdiği senedler ileride detaylı olarak incelenecektir. Ancak o kısma geçmeden önce ikisinin de ortak olarak zayıf ve hasen hükmü verme sebeplerine burada kısaca değinilecektir. Hadisin senedinde herhangi bir problem olmadığında asıl olanın senedin sahlılığı olduğundan ikisinin ortak olarak sahlı hükümü verdikleri hadislere değinilmesi gerekli görülmemiştir.

a) Ortak Olarak Hasen Hükümü Verme Sebepleri

Ahmed Şâkir ve Şuayb el-Arnaûd'un ortak olarak hasen hükümü verdiği hadis senedlerinin sayısı oldukça azdır. Yalnızca 5 hadise ikisinin de hasen dediğı tespit edildiğinden burada 5 hadis de zikredilecektir.

Birinci hadiste Ahmed Şâkir, Abbâd b. Zâhir adlı râvi hakkında Ebû Hâtım'in "şeyh" dediğini ve cerh bulamadığını, ancak tâbiînin büyüklerinden olduğunu söylemiştir. Arnaûd'da bu bilgilerin yanında onun yalnız iki râvisi bulunduğı ve İbn

Hibbân'ın *Sikât*'ta zikrettiği bilgisini vermiştir. Ayrıca ona göre Simâk b. Harb'de sadûktur.⁸⁷²

İkinci hadiste ikisi de İsa b. Ali b. Abdillâh b. Abbas adlı râvi sebebiyle hasen demişlerdir.⁸⁷³

Üçüncü hadiste Arnaûd, Ebû Abdurrahman Abdullah b. Yezîd el-Mukri, (aslında ona göre sadûk bir râvi olsa da muhtelit olduğunu söylediği) el-Mes'ûdî'den ihtilattan önce işittiği için hasen hükmü vermiştir. Şâkir ise burada onun ihtilattan sonra işittiğini söyleyerek hasen hükmü vermiştir.⁸⁷⁴

Dördüncü hadiste iki muhakkik de Ammâr b. Ruzeyk'in Atâ b. es-Sâib'den (ö. 136/753) ihtilattan önce işittiğine dair bir bilgi bulamadıklarını söylemiştir. Şâkir ayrıca Ebû Abdurrahman es-Sülemî'nin İbn Mes'ûd'dan (r.a.) semânın da ihtilaflı olduğunu nakletmiştir. Ahmed Şâkir bu sebeplerle hadise hasen hükmü verirken, Arnaûd, Ebû Abdurrahman es-Sülemî'nin İbn Mes'ûd'dan (r.a.) semânın sabit olduğunu ancak Ammâr'ın Atâ'dan muhtemelen ihtilattan önce işittiğini söyleyerek Atâ'nın sadûk olması sebebiyle hasen hükmü vermiştir.⁸⁷⁵

Beşinci hadiste Arnaûd'a göre seneddeki Sâlih b. Nebhân adlı râvi "hasenu'l-hadîs"tir. Şâkir'e göre ise bu râvi yaşlılığında muhtelit olmuş, senedde ondan rivâyet eden râvi Süfyân es-Sevri de ihtilattan sonra işitmiştir.⁸⁷⁶

Bu beş hadise dikkat edildiğinde hükümler aynı olsa da bu aynı hükümleri verme sebeplerinin farklılaşabildiği görülmüştür. Üçüncü ve dördüncü hadiste -ve muhtemelen beşinci hadiste de- Ahmed Şâkir muhtelit bir râviden ihtilattan sonra rivâyet edilmesi sebebiyle hasen hükmü vermiş, Arnaûd ise ihtilattan önce rivâyet ettiğini söyleyerek râviler hakkındaki kanaatinin sadûk olması sebebiyle hasen hükmü

⁸⁷² Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/380 (muhakkik Şâkir'in notu); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/532 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁸⁷³ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 3/117 (muhakkik Şâkir'in notu); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 4/266 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁸⁷⁴ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 3/279 (hadis no:2902) (muhakkik Şâkir'in notu); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 5/77 (hadis no: 2900) (muhakkik Arnaûd'un notu). Ahmed Şâkir bu hadisin isnadına hasen hükmü vererek senedi neredeyse aynı olan ve "el-Mes'ûdî- Ebû Abdurrahman Abdullah b. Yezîd el-Mukri" kanalıyla gelen bir önceki hadise verdiği hükümle çelişmiştir. Buna "Çelişkili Hükümleri" adlı başlıkta değinilecektir.

⁸⁷⁵ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 4/51 (muhakkik Şâkir'in notu); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 6/378 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁸⁷⁶ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 7/518 (hadis no: 7862) (muhakkik Şâkir'in notu); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 13/259 (hadis no:7875) (muhakkik Arnaûd'un notu).

vermiştir. Diğer iki hadiste ise râvi hakkındaki kanaatleri aynı olduğu için hasen hükmü vermişlerdir.

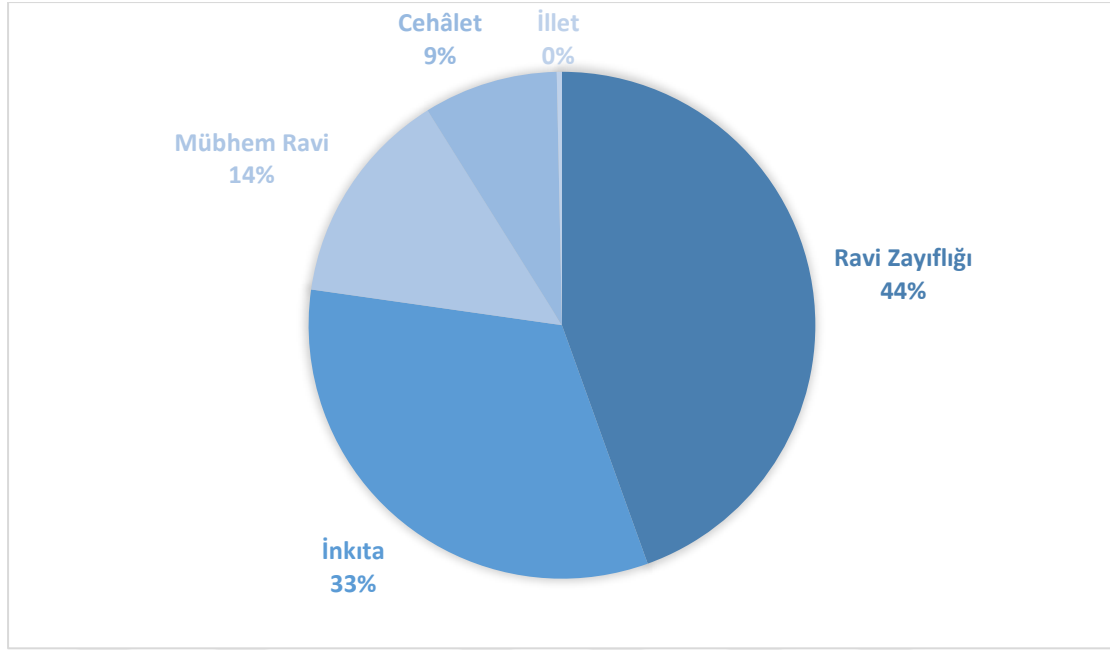
b) Ortak Olarak Zayıf Hükmü Verme Sebepleri

Ahmed Şâkir ve Şuayb el-Arnaûd ortak olarak 887 hadise zayıf hükmü vermiştir. Bu hadislerde çoğunlukla zayıflık sebepleri ortak olmakla beraber Şuayb el-Arnaûd'un Ahmed Şâkir'in söylediği zayıflık sebebine ek sebepler söylediğine de çokça rastlanmaktadır.⁸⁷⁷ Bu ek sebeplerin çoğu burada hükümlerin aynı olması açısından bir ihtilaf oluşturmaya da Ahmed Şâkir'in sahih ya da hasen dediği, ancak Arnaûd'un zayıf dediği hadislerde ihtilaf sebepleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada yalnızca ortak zayıflık sebepleri ele alınarak bu sebeplerin oranları gösterilecektir.

887 hadiste zikredilen ortak zayıflık sebeplerinin sayısı tekrarsız 328 olarak tespit edilmiştir. Bunları kendi içinde senedde “mübhem râvi bulunması”, “inkitâ bulunması”, “râvinin cehâleti”, “râvinin zayıflığı” ve “illet” şeklinde sınıflandırmak mümkündür.

Tekrarlar dahil edildiğinde ortak zayıf kabul ettikleri hadislerde zayıflık sebebi olarak 405 hadiste râvi zayıflığı, 298 hadiste inkitâ, 126 hadiste mübhem râvi, 78 hadiste cehalet, 3 hadiste illet bulunduğunu ifade etmişlerdir. Bunların oranları aşağıdaki grafikte gösterildiği gibidir.

⁸⁷⁷ Bkz. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 2/400 (hadis no:1798) (muḥakkik Şâkir'in notu); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 3/314 (hadis no: 1798) (muḥakkik Arnaûd'un notu). İki muḥakkik de bu hadisin senedini inkitâ sebebiyle zayıf kabul ederken Şuayb el-Arnaûd ayrıca râvi Abbas b. Ubeydillah b. Abbas'ı meçhul kabul etmiş, Şâkir ise İbn Hibbân'ın *Sikât*'ta zikretmesine dayanarak sika kabul etmiştir.

Şekil 4: Ahmed Şâkir ve Şuayb el-Arnaûd'un Ortak Olarak Zayıf Hükmü Verdikleri Senedlerdeki Zayıflık Sebeplerinin Oranı

Araştırma esnasında ikisinin ortak olarak zayıf hükmü verdiği hadisler incelendiğinde en çok zayıf hükmü verilme sebebinin Abdullah b. Mes'ûd'un (r.a.) müsnedi bölümünde çokça tekrarlandığı için Ebû Ubeyde b. Abdillâh b. Mes'ûd'un tâbiinden olduğu ve babasının kendisi küçükken vefat etmiş olması sebebiyle ondan hadis işitmemiş olması olarak tespit edilmiştir.⁸⁷⁸ İki muhakkik tarafından da 57 hadisin senedine bu sebeple munkatı' hükmü verilmiştir. Bundan sonra gelen diğer zayıflık sebebi ise Hâris el-'Aver (b. Abdillâh el-Aver el-Hemedânî) isimli râvinin zayıflığıdır.⁸⁷⁹ Muhakkikler 42 hadise bu sebeple zayıf hükmü vermişlerdir. Bunlar dışında Cabir b. Yezîd el-Cu'fî'nin zayıflığı (39 hadis)⁸⁸⁰, Abdülâlâ b. Âmir es-Sa'lebî'nin zayıflığı (30 hadis)⁸⁸¹, el-Hüseyn b. Abdillâh b. Ubeydillâh b. Abbas b. Abdulmuttalib el-Kuraşî el-Hâşimî (22 hadis)⁸⁸², İbrahim b. Müslim el-Heceri el-Abdî

⁸⁷⁸ Bkz. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 3/482, 4/75, 4/89 (muhakkik Şâkir'in notu); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 6/13-4, 7/10, 7/47 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁸⁷⁹ Bkz. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 2/66 (hadis no: 1091), 2/108 (hadis no:1221), 2/115 (hadis no: 1243) (muhakkik Şâkir'in notu); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 2/331 (hadis no: 1091), 2/392 (hadis no: 1222), 2/401 (hadis no: 1243) (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁸⁸⁰ Bkz. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 2/59, 133,134 (muhakkik Şâkir'in notu); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 2/320, 424, 425 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁸⁸¹ Bkz. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 2/99, 110, 508 (muhakkik Şâkir'in notu); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 2/378, 396, 3/496 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁸⁸² Bkz. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 3/172, 177 (muhakkik Şâkir'in notu); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 4/367, 368, 374 (muhakkik Arnaûd'un notu).

(17 hadis),⁸⁸³ Abdurrahman b. İshâk (Ebû Şeybe) el-Vâsıtî (16 hadis),⁸⁸⁴ Âsım b. Ubeydullah b. Âsım b. Ömer b. el-Hattâb (15 hadis),⁸⁸⁵ Ferkad es-Sabahî (14 hadis),⁸⁸⁶ Ebû Cenâb el-Kelbî (Yahyâ b. Ebî Hayye) (11 hadis),⁸⁸⁷ Rişdîn b. Sa'd (10 hadis),⁸⁸⁸ Süveyr b. Ebî Fâtihe (10 hadis),⁸⁸⁹ Ebû İsrâîl (el-Mülâî İsmâîl b. Ebî İshak) (10 hadis)⁸⁹⁰ ve Atiyye b. Sa'd Cünâde el-Avfî (8 hadis)⁸⁹¹ sebebiyle pek çok hadis senedine ikisinin de zayıf hükmü verdikleri görülmüştür. Bu râviler dışındakilerin hadis senedlerinde çok fazla tekrar edilmemesiyle doğru orantılı şekilde zayıflık sebebi olarak pek tekrar edilmediği tespit edilmiştir.

Ahmed Şâkir ve Arnaûd'un ileride değinileceği üzere râvileri meçhul kabul etmedeki metot farklılıkları doğrultusunda, grafikte verilen ortak zayıflık sebepleri arasında cehâletin oranı %10'u bulamamaktadır.

Hadiste mübhem bir râvi bulunduğunda -başka senedlerden mübhem râvileri tespit ederek hüküm vermeleri dışında- ikisi de her zaman zayıf hükmünü vermektedirler.

Hadiste irsal veya inkıtâ bulunduğunda da benzer şekilde ikisi de senedi zayıf kabul etmekle beraber inkıtân bulunup bulunmadığı noktasında ihtilaf ettiklerinde hükümleri farklılaşabilmektedir. İleride değinileceği üzere Ahmed Şâkir'in sahih dediği 130 hadise Arnaûd bu sebeple zayıf hükmü vermiştir. Ancak bu şekilde senedin ittisaline yönelik ihtilaflar râviler hakkındaki ihtilaflara oranla çok daha az sayıda olup büyük oranda aynı fikirde oldukları görülmüştür.

⁸⁸³ Bkz. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 3/516, 524, 546 (muhakkik Şâkir'in notu); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 6/123-4, 145, 199 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁸⁸⁴ Bkz. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 2/24 (hadis no:965), 2/145 (hadis no:1318), 2/148 (hadis no:1328) (muhakkik Şâkir'in notu); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 2/269 (hadis no:965), 2/438 (hadis no: 1319), 2/445 (hadis no:1329) (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁸⁸⁵ Bkz. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 2/311, 4/401 (muhakkik Şâkir'in notu); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 3/204-5, 8/412 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁸⁸⁶ Bkz. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 2/537, 3/49, 103 (muhakkik Şâkir'in notu); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 4/37, 141, 241(muhakkik Arnaûd'un notu).

⁸⁸⁷ Bkz. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 2/80, 4/384, 392 (muhakkik Şâkir'in notu); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 2/352, 8/376, 392-3 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁸⁸⁸ Bkz. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 2/309, 3/101 (muhakkik Şâkir'in notu); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 3/202, 4/236-7 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁸⁸⁹ Bkz. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 5/16, 20 (muhakkik Şâkir'in notu); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 9/229, 234 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁸⁹⁰ Bkz. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 2/28, 416-7(muhakkik Şâkir'in notu); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 2/276, 3/332 (muhakkik Arnaûd'un notu).

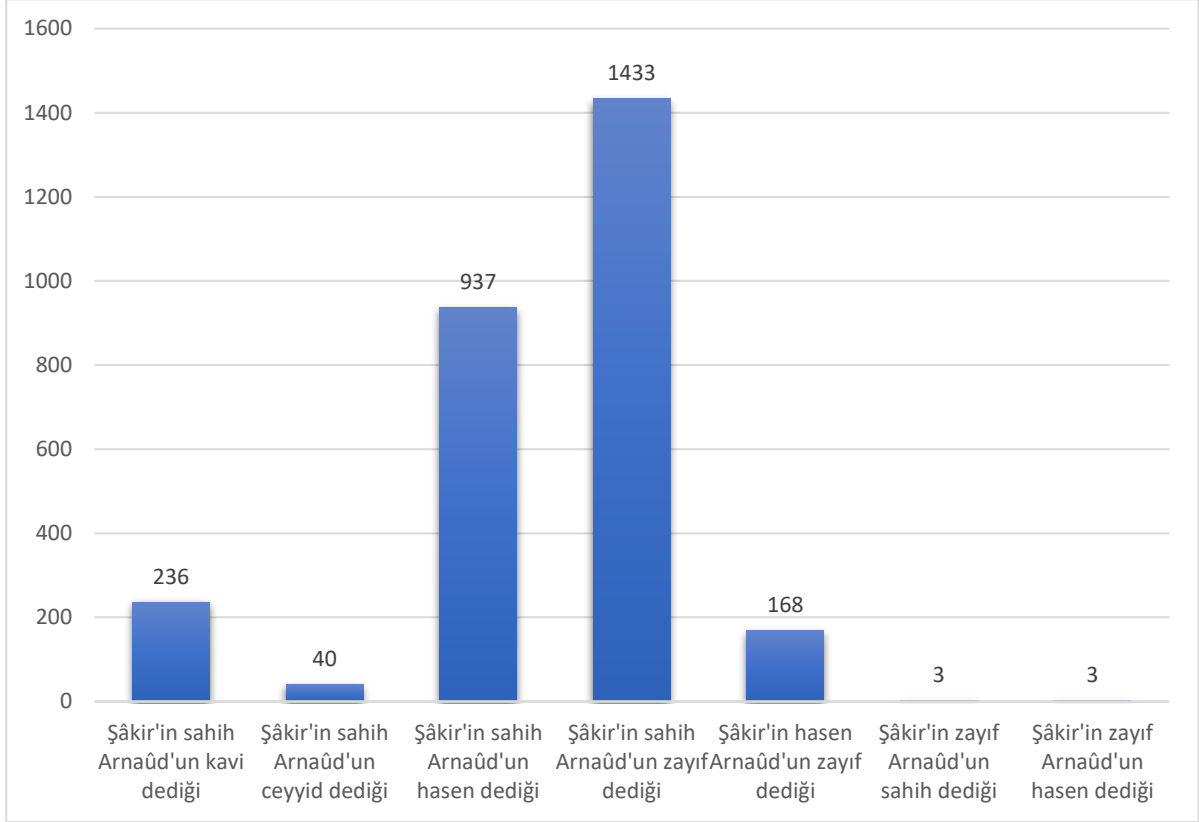
⁸⁹¹ Bkz. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 3/314 (hadis no: 3010) 4/477 (hadis no: 4998) (muhakkik Şâkir'in notu); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 5/144-5 (hadis no: 3008), 9/46 Muhakkik Arnaûd'un notu).

2. Farklı Hükümleri

Ahmed Şâkir ve Şuayb el-Arnaûd'un farklı hüküm verdikleri hadislerin çeşitlerini ve sayılarını şu şekilde tabloda göstermek mümkündür:

Tablo 2: Ahmed Şâkir ve Şuayb el-Arnaûd'un Verdiği Farklı Hükümlerin Sayıları

Ahmed Şâkir'in Hükümü	Arnaûd'un Hükümü	Sayı
Sahih	Kavî	236
	Ceyyid	40
	Hasen	937
	Zayıf	1433
Hasen	Zayıf	168
Zayıf	Sahih	3
	Hasen	3

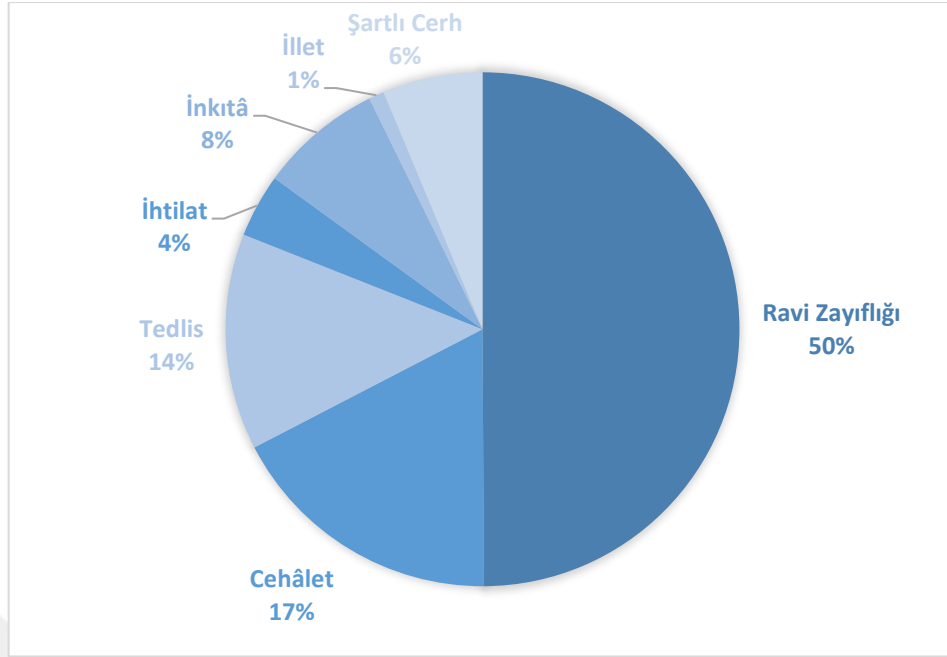

Şekil 5: Ahmed Şâkir ve Şuayb el-Arnaûd'un Verdiği Farklı Hükümlerin Grafiği

Bu bölümde ihtilaf sebepleri yukarıdaki tabloda belirtilen türler arasında en çok görüldüğünden en az görüldüğüne doğru sıralanarak ele alınacaktır. Ele alınan başlıkta sayı fazla ise kendi içinde de türlere ayrılarak incelenecektir.

a) Ahmed Şâkir'in Sahih Hükümü Verdiği Hadislere Şuayb el-Arnaûd'un Zayıf Hükümü Verme Sebepleri

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere Ahmed Şâkir ve Şuayb el-Arnaûd'un hadislere verdikleri farklı hükümler arasında en çok görülen tür Ahmed Şâkir'in sahih, Şuayb el-Arnaûd'un zayıf hükümü verdiği hadislerdir. Bu ihtilafların sebepleri sayıca fazla olduğundan kendi içinde pek çok gruba ayrılabilir. Bunların da grafiğini vermek başlangıçta bir fikir vermesi açısından faydalı olacaktır.

Şekil 6: Ahmed Şâkir’in Sahih Hükümü Verdiği Senedlere Arnaûd’un Zayıf Hükümü Verme Sebeplerinin Oranı

Burada ihtilaf sebepleri “Arnaûd’a Göre Râvinin Zayıf Olması” ve “Arnaûd’a Göre Senedin Muttasıl Olmaması”, “Arnaûd’un İllet Gerekçesiyle Hadisi Zayıf Kabul Etmesi”, “Arnaûd’un Şartlı Cerhler Sebebiyle Hadisi Zayıf Kabul Etmesi”, “Ahmed Şâkir ve Şuayb el-Arnaûd’un Râviyi Farklı Tespit Etmesi Sebebiyle Farklı Hüküm Vermeleri” olarak beş grup altında ele alınacaktır.

(1) Arnaûd’a Göre Râvinin Zayıf Olması

İki tahkikte hadislere verilen hükümler arasında en çok görülen ihtilaf sebebi Arnaûd’a göre bir râvinin zayıf olması Şâkir’e göre ise belli sebeplerden sika olmasıdır. Bunlar arasında hafızası bakımından cerh edilen râviler bulunduğu gibi adaletine yönelik tenkitlerin bulunduğu râviler de vardır. Râvinin Arnaûd’a göre meçhul olması, müdellis râvinin “an” sîgasıyla rivâyetleri, muhtelit râviden ihtilattan sonra rivâyet eden râvilerin rivâyetleri gibi sebepler ayrı başlıklarda ele alınacaktır. Bunların dışında kalan râvideki genel zayıflık sebepleri grafikte %50’lik orana karşılık gelen “râvinin zayıflığı” başlığıyla gösterilmiş olup 825 hadiste ihtilaf sebebi olduğu tespit edilmiştir. Bu hadisler incelendiğinde bu kısımdaki râvilerin genellikle muhtelefun fih oldukları haklarında cerh ve ta’dîl bulunmakla birlikte Arnaûd’un cerhinden yana kanaat belirttiği Şâkir’in ise sika olduğunu kabul ettiği görülmektedir.

Ahmed Şâkir bu gibi durumlarda sika kabul ettiği râvilerle alakalı detaylı açıklamalar yaparak neden söz konusu râviyi sika kabul ettiğini temellendirmeye çalışmaktadır. Onun böyle durumlarda râviyi sika kabul etme gerekçelerinden biri râvinin Ahmed b. Hanbel'in hocası olması ve Ahmed b. Hanbel'in hocalarını iyice araştırarak yalnız sikalardan rivâyet etmesi kabulüyle hareket etmesidir.⁸⁹² Buna Ahmed Muhammed Şâkir'in Tahkik Metodu" adlı ikinci bölümde de yer verilmiştir.⁸⁹³

Şâkir'in sika Arnaûd'un zayıf kabul ettiği râviler arasında en çok ihtilafa sebep olduğu görülen râviler Arnaûd tarafından seyyiu'l-hıfz kabul edilen İbn Lehî'a⁸⁹⁴ ve Şerîk b. Abdillâh en-Nehaî'dir.⁸⁹⁵ İki râvi de yaklaşık olarak 120 hadiste ihtilafa noktası olmuş ve toplamda 240 kadar hadise Şâkir'in sahih Arnaûd'un zayıf demesine sebep olmuştur. Bu iki râvinin dışında yine önemli oranda ihtilafa sebep olan râvilerin Abdullah b. Ömer el-Ömerî (Abdullah b. Ömer b. Hafs)⁸⁹⁶ (61 hadiste ihtilafa sebep oldu) Ali b. Zeyd b. Cüd'ân (56)⁸⁹⁷, Yezîd b. Ebî Ziyâd el-Kuraşî el-Hâşimî (40),⁸⁹⁸ Leys b. Ebî Süleym (37),⁸⁹⁹ Müemmel b. İsmâil el-Adevî (28)⁹⁰⁰ ve Şehr b. Havşeb (24)⁹⁰¹ olduğu görülmüştür.

Sayımda Ahmed Şâkir'in sahih Arnaûd'un zayıf hükmü verdiği hadisler kategorisinde ele alınsa da Ahmed Şâkir'in sahih dediği bir hadise Arnaûd'un "şibh mevzû" hükmü vermesi de dikkat çekilmesi gereken bir husustur. Burada Arnaûd, Mînâ' (b. Ebî Mînâ' el-Harrâz) adlı râvinin metrûk, yalanla itham edilmiş bir râvi olduğunu ve bu hadisini İbnu'l-Cevzî'nin *Mevzûât*'ta zikrettiğini söylemiştir.⁹⁰² Ahmed Şâkir ise bu râvinin tâbiînden olduğunu, İbn Hibbân'ın onu *Sikât*'ta zikrettiğini

⁸⁹² Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/208-9, 2/366, 4/60, 4/193 (muhakkik Şâkir'in notu).

⁸⁹³ Bkz. İkinci Bölüm, sayfa 93-94.

⁸⁹⁴ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 2/365, 401 (muhakkik Şâkir'in notu); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 3/277, 315 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁸⁹⁵ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/472, 2/18 (muhakkik Şâkir'in notu); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 2/110, 261 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁸⁹⁶ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 2/352, 4/107 (muhakkik Şâkir'in notu); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 3/259, 9/37 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁸⁹⁷ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 2/67, 239 (muhakkik Şâkir'in notu); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 2/333, 3/97 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁸⁹⁸ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 2/379, 3/354 (muhakkik Şâkir'in notu); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 3/294, 5/233 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁸⁹⁹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 3/65, 266 (muhakkik Şâkir'in notu); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 4/168, 5/54 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁹⁰⁰ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/276, 2/554 (muhakkik Şâkir'in notu); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/369, 4/64 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁹⁰¹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 6/122, 413 (muhakkik Şâkir'in notu); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 11/110, 541-2 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁹⁰² Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 7/322 (muhakkik Arnaûd'un notu).

söylemiştir. Hakkındaki cerhlerin ise Şiilikteki aşırılığına dair olduğunu, Buhârî'nin *Târîhu'l-kebîr*'de onun tercemesine yer vererek hakkında cerh zikretmediğini belirterek sika kabul ettiğini söylemiştir.⁹⁰³

(a) Râvinin Meçhul Olması

Ahmed Şâkir ve Şuayb el-Arnaûd arasında neredeyse en sık görülen ihtilaf sebebi, râvinin Arnaûd'a göre meçhul olması, Şâkir'e göre ise meçhul olmamasıdır. 289 hadisin senedlerine bu sebeple Şâkir sahih, Arnaûd zayıf hükmü vermiştir. Burada karşımıza çoğunlukla haklarında cerh ve ta'dîl olmayan, kendilerinden yalnızca bir veya iki râvinin rivâyette bulunduğu râviler çıkmaktadır. Arnaûd bu râvileri meçhul kabul ederken Şâkir İbn Hibbân'ın *Sikât* adlı eserinde bu râvileri zikretmesi, Buhârî'nin *Târîh*'inde râviye yer verip hakkında bir cerh zikretmemiş olması gibi durumları râvi için bir nevi ta'dîl olarak ele almakta ve râvinin sika olduğunu düşünmektedir.⁹⁰⁴ Ahmed Şâkir'in bu konudaki görüşüne İkinci Bölüm'de ayrıca yer verilmiştir.⁹⁰⁵

Bunun yanında Şâkir'in başka gerekçelerle bir râvinin meçhul olmadığını savunduğu da görülebilmektedir. 6875. hadis buna örnek olarak zikredilebilir. Hadisin isnadı şu şekildedir:

Haddesenâ Abdurrezzâk → ahberenâ **Amr b. Havşeb raculün sâlih** (sâlih bir kimse olan Amr b. Havşeb) → ahberenî Amr b. Dînâr → an Atâ → an **raculîn min Hüzeyl** (Hüzeyl'den bir adam) → Kâle: Ra'eytü Abdullah b. Amr b. el-Âs...

Arnaûd'a göre senedde “Hüzeyl'den bir adam” şeklinde geçen râvi mübhemdir. Amr b. Havşeb de aynı zamanda meçhul bir râvidir.⁹⁰⁶ Şâkir'e göre ise Abdurrezzak'ın Amr b. Havşeb hakkındaki “Salih bir kimse” açıklaması ondan cehaleti kaldırmıştır. Ayrıca Abdurrezzâk hadiste büyük bir imamdır. Kendisinden hadis işittiği hocasının halini bilir ve güvenilir olmayan biri hakkında böyle bir şahitlikte bulunmaz. “Hüzeyl'den bir adam” şeklinde mübhem olarak bahsedilen râvi ise hem tâbiînden olması sebebiyle setr üzeredir hem de Abdullah b. Amr b. el-Âs (ö. 65/684-85) ile beraber zaman geçiren biri olması onun önemli ve insanlar tarafından tanınan bir kimse

⁹⁰³ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 4/208 (muhakkik Şâkir'in notu).

⁹⁰⁴ Bkz. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 2/221, 4/18 (muhakkik Şâkir'in notu).

⁹⁰⁵ Bkz. İkinci Bölüm, sayfa 91-93.

⁹⁰⁶ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 11/662 (muhakkik Arnaûd'un notu).

olduğunu göstermektedir. Bu sebeple ona göre hadis zayıf değil, hasendir. Ancak sahih hükmü vermediğine de dikkat çekilmelidir.⁹⁰⁷

Arnaûd da bazen hadiste veya başka kaynaklarda tâbiînden olan râvinin sahâbî râviyle olan yakınlığına delalet eden ibarelerin bulunması gibi istisnai durumlarda meçhul gibi görülen râvileri meçhullükten çıkarabilmektedir. Örneğin bir hadiste Mu‘âviye b. Mu‘tib el-Hüzelî isimli râvinin kendisinden rivâyet ettiği sahâbî olan Ebû Hureyre’nin (r.a.) yakın çevresinden (hicrinden) olması sebebiyle hakkında cerh-ta’dîl olmasa da onu meçhul olarak görmemiş ve senede hasen hükmü vermiştir.⁹⁰⁸ Yine bir hadiste de Ebû Umeyr el-Hadramî’nin meçhul olduğu söylense de bu râvi İbn Mes‘ûd’un (r.a.) arkadaşı olduğu için meçhullükten çıkacağını söylemiş ve hasen hükmü vermiştir.⁹⁰⁹ Ancak bunlar istisnai durumlar olup meçhul râviler özelinde oluşan ihtilafa pek bir etkisi olmamaktadır. Ayrıca görüldüğü üzere Arnaûd bu gibi bilgileri aktarmasına rağmen iki hadise de sahih değil hasen hükmü vermiştir.

(b) Râvinin Müdellis Olması

Ahmed Şâkir’in sahih dediği hadislerle Şuayb el-Arnaûd’un zayıf demesindeki önemli sebeplerden biri de bir râvinin Şuayb el-Arnaûd’a göre müdellis olması ve “an‘ane” ile rivâyette bulunması olup 225 hadiste ihtilaf sebebi olduğu görülmüştür. Bu râvilerden en çok ihtilafa sebep olanlar Haccâc b. Ertât ve Muhammed b. İshâk’tır.

Şuayb el-Arnaûd 97 hadisin senedinin zayıflığına gerekçe olarak “*Haccâc b. Ertât sadûk ama müdellistir, burada an‘ane ile rivâyet etmiştir.*”⁹¹⁰ sözlerini sarf etmiştir. Bunların bir kısmını mütâbaatla sahih saysa da senedi zayıf kabul ettiği için bu kategoride ele alınmıştır. Râvinin başka yerde semâını tasrih ettikleri ise bu kısma dahil değildir. Arnaûd, Muhammed b. İshâk’ın senedde bulunduğu 70 hadisin senedini de “*İbn İshâk semâını tasrîh ettiğinde sadûk ancak müdellistir. Burada da an‘ane ile rivâyet etmiştir.*”⁹¹¹ gibi gerekçelerle zayıf kabul etmiştir.

Ahmed Şâkir ise Haccâc b. Ertât hakkınca çokça ihtilaf bulunsa da onun sika olduğunu ancak bazen tedlis yaptığını ve bazen de hadislerde hata ettiğini ifade

⁹⁰⁷ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 6/352 (muhakkik Şâkir’in notu)

⁹⁰⁸ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 13/433 (muhakkik Arnaûd’un notu)

⁹⁰⁹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 6/420 (muhakkik Arnaûd’un notu).

⁹¹⁰ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 3/165, 480 (muhakkik Arnaûd’un notu).

⁹¹¹ Bkz. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 3/283 (muhakkik Arnaûd’un notu).

etmiştir.⁹¹² Şâkir onun *Tehzib*'de ve *Târîhu Bağdâd*'daki tercemesini okuyan kimsenin onun sika olduğunu tercih edeceğini ve onun hakkında söylenenlere aldırış edilmeyeceğini söylemiştir.⁹¹³ İbn İshâk hakkındaki görüşü de daha önce de aktarıldığı üzere onun sika olduğudur. O, Heysemî'nin "*Ahmed ve Bezzâr bu hadisi rivâyet etmiştir. İbn İshâk hariç râvileri sikadır. Ancak İbn İshâk müdellistir*" sözünün üzerine İbn İshâk hakkındaki cerhlerin delilsiz olduğunu, onun yalnız İmam Mâlik'in sözüne dayanılarak cerh edildiğini, tedlis iddiasının ise siyer ve megâzîye dair mürsel/munkatı' rivâyetleri hakkında olduğunu söylemiştir. Ayrıca İmam Mâlik'in cerhinin [akran cerhi kategorisinde olup] aralarındaki anlaşmazlık ve çekişmeler sebebiyle söylendiğini belirterek İbn İshâk hakkındaki ta'dilleri aktarmaktadır.⁹¹⁴

Bu iki râvi dışındakilerin sayısı onlara oranla çok daha düşüktür. Şuayb el-Arnaûd'un müdellis olduğunu söylediği diğer 16 râvi arasında en dikkat çekenler ise Hasan el-Basrî (10 defa bu sebeple zayıf kabul etti)⁹¹⁵, İbn Cüreyc (ö. 150/767) (7 defa)⁹¹⁶, Ebu'z-Zübeyr Muhammed b. Müslim b. Tedrüs (ö. 126/743-44)⁹¹⁷ (5 defa) ve Mübârek b. Fadâle'dir (ö. 164/781) (4 defa)⁹¹⁸.

(c) Râvinin Muhtelit Olması

Ahmed Şâkir'in sahih kabul edip Şuayb el-Arnaûd'un zayıf kabul ettiği hadislerde görülen diğer bir sebep Şuayb el-Arnaûd'a göre muhtelit olan bir râviden belli râvilerin ihtilattan sonra işitmiş olmasıdır. 66 hadis senedine bu sebeple farklı hükümler verilmiş olup bunların muhtelit olduğu söylenen 4 râvi etrafında toplandığı görülmektedir.

⁹¹² Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 4/378 (muhakkik Ahmed Şâkir'in notu).

⁹¹³ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 6/220-1 (muhakkik Ahmed Şâkir'in notu).

⁹¹⁴ Âtîf et-Tihâmî, "eş-Şeyh Ahmed Şâkir ve Menhecuhû fî Müsnedi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel", 132-133; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 4/435-6 (muhakkik Ahmed Şâkir'in notu).

⁹¹⁵ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 6/539 (hadis no:7138) 7/213 (hadis no:7527) (muhakkik Şâkir'in notu); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 12/41 (hadis no: 7138), 12/502 (hadis no: 7536) (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁹¹⁶ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 2/14, 3/182 (muhakkik Şâkir'in notu); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 2/257-8, 4/382-3 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁹¹⁷ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 4/512, 5/344 (muhakkik Şâkir'in notu); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 9/120-1, 10/212 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁹¹⁸ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/388, 2/201 (muhakkik Şâkir'in notu); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/543, 3/41 (muhakkik Arnaûd'un notu).

Arnaûd, Atâ b. es-Sâib'in (ö. 136/753) muhtelit olması ve Muhammed b. Fudayl (ö. 195/811)⁹¹⁹, Abdolvâris b. Saîd⁹²⁰, Verkâ b. Ömer el-Yeşkûrî,⁹²¹ Hemmâm b. Yahyâ el-Avzî⁹²² isimli râvilerin ondan ihtilattan sonra işitmiş olmaları sebebiyle 23 hadise zayıf hükmü verirken Şâkir sahih hükmü vermiştir. Arnaûd, Ebû Avâne Vaddâh el-Vâsîtî el-Yeşkuri'nin (ö. 176/792) ondan hem ihtilattan önce hem sonra işittiğini⁹²³ söyleyerek bu tarikle gelen hadislere de ihtilattan önce mi sonra mı işittiği bilinemediğinden zayıf hükmü vermiştir.

Arnaûd, Ebû İshâk es-Sebî'î'nin de muhtelit olduğunu, Zakeriyyâ b. Ebî Zâide⁹²⁴, Ebû Avâne Vaddâh el-Yeşkûrî⁹²⁵ ve Ebû Hayseme'nin ondan rivâyetlerinin ihtilattan sonra olduğunu söyleyerek⁹²⁶ bu tariklerle gelen hadislerin senedlerini zayıf kabul etmiş, Ebân b. Tağlib'in⁹²⁷ ve Halef b. Havşeb'in (ö. 140/758)⁹²⁸ Ebû İshâk'tan rivâyetinin teğayyürden önce mi sonra mı olduğu bilinmediği için bu tarikle gelenlere de zayıf hükmü vermiştir. Toplamda 18 hadisin senedi bu sebeplerle zayıftır.

Arnaûd'un İbn Lehî'a hakkındaki kanaati de kendisinden rivâyet edene göre değişmektedir. Eğer hadis İbn Lehî'a'nın kadîm hadislerindense yani kitapları yanmadan önce kendisinden işittiği bilinen Abdullah b. Yezîd el-Mukri,⁹²⁹ Abdullah b. Vehb, Abdullah b. el-Mübârek ve Kuteybe b. Sa'îd (ö. 240/855)⁹³⁰ isimli râvilerden biri

⁹¹⁹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/557, 2/435 (muhakkik Şâkir'in notu); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 2/242, 3/366 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁹²⁰ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 2/286 (muhakkik Şâkir'in notu); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 3/172 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁹²¹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 5/31, 6/25 (muhakkik Şâkir'in notu); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 9/257, 10/495 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁹²² Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 5/191, 6/334 (muhakkik Şâkir'in notu); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 9/513-4, 11/436 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁹²³ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 6/161-2 (muhakkik Şâkir'in notu); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 11/157-9 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁹²⁴ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/539, 4/210 (muhakkik Şâkir'in notu); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 2/217, 7/311 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁹²⁵ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/477 (muhakkik Şâkir'in notu); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 2/118 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁹²⁶ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/507 (muhakkik Şâkir'in notu); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 2/174 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁹²⁷ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 4/75 (muhakkik Şâkir'in notu); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 7/12 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁹²⁸ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/550 (muhakkik Şâkir'in notu); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 2/230-1 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁹²⁹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 5/75-6 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁹³⁰ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 4/152-3 (muhakkik Arnaûd'un notu). 2307. hadise yaptığı ta'likte şunları aktarmıştır: Ahmed b. Hanbel, Kuteybe'ye "Senin İbn Lehî'a'dan aldığı hadisler sahih (bu nasıl oluyor?)" diye bir soru yönelttiğinde Kuteybe: "Biz önce Abdullah b. Vehb'in kitabından yazıyorduk sonra İbn Lehî'a'dan dinliyorduk." demiştir. Bu sebeple Arnaûd hadise hasen hükmü vermiştir.

rivâyet etmişse hadise hasen hükmü⁹³¹, bu râviler rivâyet etmemişse zayıf hükmü vermektedir. 16 hadise bu sebeple zayıf demiştir.

Bu üç râvi dışında el-Mes'ûdî (Abdurrahman b. Abdillâh b. Utbe)⁹³² ve Saîd b. Ebî Arûbe'nin (ö. 156/773) muhtelit olması ve kendilerinden ihtilattan sonra rivâyet edilmiş olması⁹³³ sebepleriyle toplamda 23 hadisin senedine zayıf hükmü verilmiştir.

(2) Arnaûd'a Göre Senedin Muttasıl Olmaması

Şuayb el-Arnaûd ve Ahmed Şâkir arasında diğerlerine göre daha az görülen ihtilaf türü senedde kopukluğun olup olmaması üzerindeki ihtilaftır. Buna rağmen yaklaşık 130 hadise bu sebeple Şâkir sahih, Arnaûd zayıf demiştir. Bunların da daha çok Arnaûd'a göre "falan tâbiînün falan sahâbîden işitmemiş olması" şeklinde olduğu görülmektedir.

Örnek vermek gerekirse Arnaûd, Hasan el-Basrî'in, Hz. Ali'den (r.a.),⁹³⁴ Hz. Ömer'den (r.a.),⁹³⁵ İmrân b. Husayn'dan (r.a.) (ö. 52/672),⁹³⁶ İbn Ömer'den (r.a.),⁹³⁷ Ebû Hureyre'den (r.a.),⁹³⁸ Zübeyr b. el-Avvâm'dan (r.a.),⁹³⁹ Akîl b. Ebî Tâlib'den (r.a.) (ö. 60/680)⁹⁴⁰ işitmemiş olması ve İbn Abbas'tan (r.a.) (ö. 68/687-88) semânın tartışmalı olması sebebiyle⁹⁴¹ 17 hadise zayıf demiştir. Yine Muhammed b. Sîrîn'in İbn

⁹³¹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/497-9 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁹³² Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 3/187-8, 13/281-5 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁹³³ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/499, 12/150-1 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁹³⁴ Ahmed Şâkir burada muâsarâtı yeterli görmüştür. Bkz. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 2/11 (muhakkik Şâkir'in notu); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 2/254 Muhakkik Arnaûd'un notu).

⁹³⁵ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 2/95 (muhakkik Şâkir'in notu); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 2/372 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁹³⁶ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 4/41, 4/109 (muhakkik Şâkir'in notu); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 6/353-5, 7/95-6 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁹³⁷ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 4/341 (muhakkik Şâkir'in notu); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 8/260-1 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁹³⁸ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 7/33, 316 (muhakkik Şâkir'in notu); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 12/104, 502 (muhakkik Arnaûd'un notu). Arnaûd, onun bu hadiste tedlîs yaptığı söylemiştir.

⁹³⁹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 2/201 (muhakkik Şâkir'in notu); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 3/41 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁹⁴⁰ Ahmed Şâkir Hasan'ın Akîl'den işitmediği iddiasının delilsiz olduğunu, onun Akîl'den daha büyük olan sahâbîlerden hadis işittiğini söylemiştir. Bkz. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 2/354 (muhakkik Şâkir'in notu); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 3/261 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁹⁴¹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 2/486 (muhakkik Şâkir'in notu); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 3/463 (muhakkik Arnaûd'un notu).

Abbas'a (r.a.),⁹⁴² Hz. Hasan'a (r.a.) (ö. 49/669) erişmemiş⁹⁴³ olması, İbn Ömer'den (r.a.) de sadece iki hadis işitmiş olması⁹⁴⁴ sebebiyle 12 hadisi zayıf kabul etmiştir.

Katâde b. Di'âme es-Sedûsî'nin (ö. 117/735) Enes (r.a.) (ö. 93/711-12) ve Ebû Tufeyl (r.a.) (ö. 100/718-19) dışında bir sahâbîden işitmemiş olması sebebiyle⁹⁴⁵ 12, Ebu'z-Zübeyr Muhammed b. Müslim b. Tedrüs'ün Abdullah b. Amr b. el-Âs'dan (r.a.) (ö. 65/684-85) işitmemiş olması⁹⁴⁶, İbn Abbas (r.a.) ve Âişe'den (r.a.) semânda da şüphe olması⁹⁴⁷ sebebiyle 7 hadise zayıf hükmü vermiştir. Abdurrahman b. Abdillâh b. Mes'ûd'un da babası Abdullah b. Mes'ûd'dan (r.a.) az hadis işitmiş olduğunu birçok yerde ifade edip bu hadislerle net bir şekilde hüküm vermemiştir. *“Eğer bu hadisi işitmişse sahihtir. (İşitmemişse zayıf)”* diyerek duruma göre hadisin hükmünün değişeceğine dikkat çekmiştir.⁹⁴⁸

(3) Arnaûd'un İlet Gerekçesiyle Hadisi Zayıf Kabul Etmesi

Şuayb el-Arnaûd bazen normalde verdiği hükümlerin dışına çıkarak hadiste illet bulunması gibi bazı karinelerle hadise zayıf hükmü verebilmektedir. Bunların da zaman zaman iki muhakkik arasında farklı hüküm verilmesine sebep olduğu görülmüştür. Ahmed Şâkir'in sahih hükmü verdiği 16 hadise Şuayb el-Arnaûd bazı illet gerekçeleriyle zayıf hükmü vermiştir.

Örneğin o, normalde hadislerine hasen hükmü verdiği râvilerden olan Abdullah b. Muhammed b. Akîl'in iki hadisine, sahih hadise muhalefet etmesi sebebiyle zayıf hükmü vermiştir.⁹⁴⁹ Amr b. Ebî Amr (Mevlâ el-Muttalib b. Abdillâh b. Hantab) adlı râvinin de aslında saduk olduğunu ama ilgili rivâyetin problemli olduğunu söyleyerek

⁹⁴² Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 3/9, 407 (muhakkik Şâkir'in notu); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 4/71, 5/338 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁹⁴³ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 3/353 (muhakkik Şâkir'in notu); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 5/231 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁹⁴⁴ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 5/485 (muhakkik Şâkir'in notu); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 10/372 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁹⁴⁵ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 2/366 (muhakkik Şâkir'in notu); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 3/278 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁹⁴⁶ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 6/86, 305 (muhakkik Şâkir'in notu); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 11/72, 390 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁹⁴⁷ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 3/176, 250 (muhakkik Şâkir'in notu); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 4/373, 5/26 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁹⁴⁸ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 4/45, 242 (muhakkik Şâkir'in notu); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 6/364-6, 7/403 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁹⁴⁹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/484, 514 (muhakkik Şâkir'in notu); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 2/132, 182 (muhakkik Arnaûd'un notu).

o rivâyetine özel zayıf hükmü vermiştir.⁹⁵⁰ Yine bir hadisin aslında sahih olduğunu ancak illet bulunduğunu ifade edip senedin mahfuz olan şeklinin “Ubeydullah b. Ömer-Zührî (ö. 124/742)-Ebû Bekir b. Ubeydullah-İbn Ömer” olduğuna dikkat çekmiştir.⁹⁵¹

Bunlar dışında da bazı hadislerde hadisin zahiri sahih gibi dursa da başka tariklerle seneddeki problemi fark ederek zayıf hükmü vermiş,⁹⁵² bazen Dârekutnî'nin *İlel*'de işaret ettiği illetler sebebiyle zayıf hükmü vermiştir.⁹⁵³

(4) Arnaûd'un Şartlı Cerhler Sebebiyle Hadisi Zayıf Kabul Etmesi

Şuayb el-Arnaûd'un normalde hadislerine zayıf hükmü vermediği birçok râvinin hadislerine bazı durumlara özel olarak zayıf hükmü verdiği görülmektedir. Bunları şartlı cerhler olarak ifade etmek mümkün olup bu sebeple farklı hüküm verilen hadislerin sayısının 104 olduğu tespit edilmiştir. Arnaûd'un şartlı cerh sebebiyle Ahmed Şâkir'den farklı hüküm vermesine en çok sebep olan râvi Simâk b. Harb'dir. Şuayb el-Arnaûd normalde Simâk b. Harb'in sadûk ve hasenu'l-hadîs olduğu görüşünde olsa da⁹⁵⁴ 82 yerde “*Simâk b. Harb'in İkrime'den* [ö. 105/723] *rivâyetlerinde ızdırâb var.*”⁹⁵⁵ ifadesiyle hadise zayıf hükmü vermiştir. Bunun gibi A‘meş'in Ebû İshâk es-Sebî'î'nin hadislerinde muzdarib olması⁹⁵⁶, Ca‘fer b. Burkân'ın Zührî'nin (ö. 124/742) rivâyetlerinde muzdarib olması⁹⁵⁷, Muhammed b. Aclân'ın (ö. 148/765) Nâfi'den rivâyetlerinde muzdarib olması,⁹⁵⁸ Süfyan b. Hüseyin el-Vâsî'tin

⁹⁵⁰ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 3/219 (muhakkik Şâkir'in notu); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 4/464-5, (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁹⁵¹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 5/92 (muhakkik Şâkir'in notu); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 9/366 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁹⁵² 3839. hadiste isnadın münker olduğunu, burada hadisin İbrahim-Alkame kanalıyla gelse de normalde Ebû Vâil kanalıyla Alkame'den değil başkalarından nakledildiğini söylemiştir. Bkz. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 6/390-2 (muhakkik Arnaûd'un notu). 5080. ve 5117. hadislerde senedin aslında sahih olsa da 5420. hadisten senedde düşüklük olduğunun ve mübhem bir râvinin düştüğünün anlaşıldığını söylemiştir. Bkz. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 9/100-1 (muhakkik Arnaûd'un notu). 4940 ve 6254. hadislerde de Taberânî'nin rivâyet ettiği bir hadisten hareketle hadisin râvileri sika olsa da aslında Zührî'nin mürsel olarak rivâyet ettiği bir hadis olduğunu belirtmiş ve zayıf hükmü vermiştir. Bkz. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 9/9, 10/369-70 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁹⁵³ 1363. hadiste *İlel*'e işaret ederek isnadın Ebû İshâk'tan geldiği noktasındaki ihtilafa değinmiştir. Bkz. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 2/461-2 (muhakkik Arnaûd'un notu). 6117. hadiste de İbn Nümeir'in hadiste vehmederek râvi düşürdüğünü söyleyerek Dârekutnî'nin *İlel*'de ele aldığını söylemiştir. Bkz. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 10/271-2 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁹⁵⁴ Bkz. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/233, 2/174 (muhakkik Şâkir'in notu); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/298, 3/11-2 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁹⁵⁵ Bkz. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 5/118, 139 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁹⁵⁶ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 2/139, 241 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁹⁵⁷ Bkz. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 5/376 (muhakkik Şâkir'in notu); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 10/265 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁹⁵⁸ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 5/252 (muhakkik Şâkir'in notu); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 10/75 (muhakkik Arnaûd'un notu).

normalde sika olsa da Zührî'den rivâyetlerinin problemlili olması⁹⁵⁹ gibi sebeplerle pek çok hadisi zayıf kabul etmiştir.

Bazen bir râvinin hadislerine beldelelere göre farklı hükümler de verebilmiştir. Örneğin bir hadisin râvilerinin sika olduğunu söylese de Ma'mer'in (ö. 153/770) ilgili hadisi Irak'ta nakletmesi sebebiyle zayıf olduğunu, onun Yemen'de kitabından naklettiği için hata etmediğini bunu dışında hafızasından naklettiği için rivâyetlerinin problemlili olduğunu söylemiştir.⁹⁶⁰ Yine Bağdatlıların Abdurrahman b. Ebi'z-Zinâd'dan (ö. 174/790) rivâyetlerinin muzdarîb olduğunu Medine'dekilerin rivâyetlerinin sağlam olduğunu söyleyerek ilgili rivâyetin Bağdatlıların rivâyeti olması sebebiyle zayıf olduğunu söylemiştir.⁹⁶¹

(5) Ahmed Şâkir ve Şuayb el-Arnaûd'un Râviyi Farklı Tespit Etmesi Sebebiyle Farklı Hüküm Vermeleri

Bir hadiste Şuayb el-Arnaûd, İbn Sîrîn'in, İbn Abbas (r.a.) ve Hasan b. Ali'den (r.a.) işitmemiş olması sebebiyle senedin zayıf olduğunu, Ahmed Şâkir'in ise seneddeki Hasan'ı Hasan el-Basrî sanarak sahih hükmü verdiğini söylemiştir.⁹⁶²

Başka bir hadiste de Şuayb el-Arnaûd, Ahmed Şâkir'in seneddeki Abdülmelik b. el-Haris isimli râviyi kendisinden Kütüb-i Sitte imamlarının rivâyetinde bulunduğu sika bir râvi olan Abdülmelik b. Ebi Bekir b. Abdurrahman sanarak hata ettiğini ve bu sebeple sika kabul ettiğini söylemiştir. Abdülmelik b. Hâris isimli râvi ise muhtemelen Arnaûd'a göre meçhuldür.⁹⁶³

b) Ahmed Şâkir'in Sahih Hükmü Verdiği Hadislere Şuayb el-Arnaûd'un Hasen Hükmü Verme Sebepleri

Bu tür ihtilafların sayısı da oldukça fazla olmakla beraber hemen hepsinde ihtilaf sebeplerinin râvinin Ahmed Şâkir'e göre sika, Şuayb el-Arnaûd'a göre sadûk olması etrafında döndüğü görülmektedir. Bu şekilde 189 râvi tespit edilmiştir. Bunlar

⁹⁵⁹ Bkz. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 2/460, 8/253 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁹⁶⁰ Bkz. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 4/367, 487, 5/113 (muhakkik Şâkir'in notu); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 8/220-5, 9/79, 392 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁹⁶¹ Bkz. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 6/263 (muhakkik Şâkir'in notu); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 11/324 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁹⁶² Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 3/353 (muhakkik Şâkir'in notu); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 5/231 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁹⁶³ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/170 (muhakkik Şâkir'in notu); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/188-9 (muhakkik Arnaûd'un notu).

arasında çokça tekrar ederek sayıca fazla ihtilafa sebep olan hatta 100'ün üzerinde hadiste ihtilafa sebep olan râviler bulunmaktadır.

En çok ihtilaf sebebi olduğu görülen râviler Amr b. Şuayb (ö. 118/736)⁹⁶⁴ (102 hadis) ve Âsım b. Behdele'dir (ö. 127/745)⁹⁶⁵ (102 hadis). Bu iki râvi de Şâkir'e göre sika, Arnaûd'a göre sadûk olduğu için toplamda 204 hadiste ihtilaf oluşturmıştır. Muhammed b. İshâk da Arnaûd'a göre müdellis olsa da semâını tasrih ettiğinde sadûk olduğu için hadislerine hasen hükmü vermektedir. Şâkir ise bu râvi hakkındaki cerhlerin delilsiz olduğunu söylemiş ve hadislerine başka bir problem olmadığında sahih hükmü vermiştir.⁹⁶⁶ Bu sebeple de 89 hadiste ihtilaf oluştuğu görülmüştür.

Çok sayıda ihtilafa sebep olduğu görülen diğer râviler Muhammed b. Amr (İbn Alkame b. Vakkâs)⁹⁶⁷ (45 hadis), Atâ b. es-Sâib -ihtilattan önce rivâyet edildiğinde-⁹⁶⁸ (41 hadis) ve Simâk b. Harb'dir. (35 hadis)⁹⁶⁹.

c) Ahmed Şâkir'in Sahih Hükmü Verdiği Hadislere Şuayb el-Arnaûd'un Kavî/Ceyyid Hükmü Verme Sebepleri

Ahmed Şâkir'in sahih hükmü verdiği ancak Şuayb el-Arnaûd'un kavî veya ceyyid hükmü verdiği hadislere bakıldığında hepsinde Arnaûd'un seneddeki bir râvinin sika mertebesinden aşağıda olmakla beraber hadislerinin hasen mertebesinden yüksek olduğunu düşündüğü görülmektedir. Şuayb el-Arnaûd "kavî" mertebesini "ceyyid"den bir üst mertebede görmekte beraber aynı râvinin hadisine bazen kavî bazen ceyyid dediği görülebilmektedir. Bunlar "çelişkili hükümler" başlığında ele alınacaktır.⁹⁷⁰

⁹⁶⁴ Amr b. Şuayb ve babası sebebiyle hadislerin hasen olduğunu her hadiste açıkça söylemese de bazı hadislerde net bir şekilde ifade etmiştir. Bkz. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 11/240, 38/254. (muḥakkik Arnaûd'un notu).

⁹⁶⁵ Bkz. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/513, 2/216 (muḥakkik Şâkir'in notu); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 2/181, 3/63 (muḥakkik Arnaûd'un notu).

⁹⁶⁶ Bkz. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/204, 206, 2/253 (muḥakkik Şâkir'in notu); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/251-2, 256, 3/121 (muḥakkik Arnaûd'un notu).

⁹⁶⁷ Bkz. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/198, 434, 4/416 (muḥakkik Şâkir'in notu); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/241, 2/57-8, 8/445-6 (muḥakkik Arnaûd'un notu).

⁹⁶⁸ Bkz. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 2/81, 6/80 (muḥakkik Şâkir'in notu); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 2/354, 11/68-9 (muḥakkik Arnaûd'un notu).

⁹⁶⁹ Bkz. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/233, 2/174, 176 (muḥakkik Şâkir'in notu); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/298, 3/11,15 (muḥakkik Arnaûd'un notu).

⁹⁷⁰ Bkz. Dördüncü Bölüm, sayfa 206-208.

Şâkir'in sahih, Arnaûd'un kavî hükmü verdiği senedlerde en çok Âsım b. Damra es-Selûsî⁹⁷¹ noktasında ihtilaf olduğu görülmektedir. Arnaûd 30 hadise bu râvinin sadûk olduğunu söyleyerek kavî hükmü vermiştir. Yine çok defa ihtilafa sebep olduğu görülen râvilerden biri Abdullah b. Huseym'dir (Abdullah b. Osman b. Huseym).⁹⁷² Bu râvi sebebiyle de 28 hadisin senedine kavî hükmü vermiştir. Bunlar dışında en çok rastlananlar arasında Muhammed b. Aclân (25 hadis),⁹⁷³ el-Hâris b. Abdîrrahman⁹⁷⁴ (10 hadis) adlı râviler vardır.

Şâkir'in sahih, Arnaûd'un ceyyid hükmü verdikleri ise daha az sayıdadır. İnceleme neticesinde 20 râvi özelinde ihtilafın oluştuğu görülmüş olup bunların arasında çok fazla tekrar eden bir râviye rastlanmamıştır. Örnek verilecek olursa Buhârî ve Müslim râvilerinden olan Amr b. Ebî Amr (Mevlâ el-Muttalib b. Abdillâh b. Hantab isimli râvi sebebiyle 4 hadiste,⁹⁷⁵ İbn Ehî İbn Şihâb (Muhammed b. Abdillâh b. Müslim) sebebiyle 4 hadiste,⁹⁷⁶ Muhammed b. Aclân'ın babası olan Aclân (Mevlâ Fatima bnt. Utbe b. Rabî'a) sebebiyle 5 hadiste⁹⁷⁷ ihtilaf oluşmuştur. Şâkir'in sahih hükmü verdiği senedlere Arnaûd'un ceyyid hükmü verme sebebi olan diğer râviler genellikle tekrar etmemektedir.

d) Ahmed Şâkir'in Hasen Hükmü Verdiği Hadislere Şuayb el-Arnaûd'un Zayıf Hükmü Verme Sebepleri

Ahmed Şâkir'in hasen, Şuayb el-Arnaûd'un zayıf hükmü verdiği hadislere bakıldığında ihtilafların üç noktada birleştiği görülmüştür. Bunlardan birincisi râvinin Şâkir'e göre sadûk, Arnaûd'a göre zayıf olmasıdır. İkinci sebep iki muhakkike göre de râvide cehalet bulunmakla beraber Ahmed Şâkir'e göre bu cehâletin râvinin tâbiînden olması sebebiyle hafif kabul edilmesi ve senede bu sebeple hasen hükmü vermesi ancak

⁹⁷¹ Bkz. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/464, 335, 2/6 (muhakkik Şâkir'in notu); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 2/99, 211, 247 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁹⁷² Bkz. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/223, 3/135, 241 (muhakkik Şâkir'in notu); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/281, 4/297-8, 5/12 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁹⁷³ Bkz. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 4/332, 5/239, 5/469 (muhakkik Şâkir'in notu); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 8/238, 9/489, 10/347 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁹⁷⁴ Bkz. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 2/293, 6/433, 8/142 (muhakkik Şâkir'in notu); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 3/182, 11/565, 13/404 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁹⁷⁵ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 3/103, 250, 282-3 (muhakkik Şâkir'in notu); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 4/241-2, 5/26, 84, 90 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁹⁷⁶ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 5/391-2, 393,4 (muhakkik Şâkir'in notu); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 10/288-9, 292 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁹⁷⁷ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 7/181-182 (hadis no: 7358-7361), 8/78 (hadis no: 7944) (muhakkik Şâkir'in notu); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 12/322-5 (hadis no: 7364-7), 13/339 (hadis no: 7957) (muhakkik Arnaûd'un notu).

Arnaûd'a göre râvinin meçhul ve dolayısıyla senedin zayıf olmasıdır. Zira daha önce de ifade edildiği üzere Ahmed Şâkir birçok yerde “*et-Tâbiûn ale's-setri ve'l-kabûl*”⁹⁷⁸ diyerek tâbiîn tabakasından olan râvilerin ayrıcalığı olduğunu vurgulayarak bu râvilerin hadislerini hasen kabul etmiştir. Üçüncü sebep ise bazı muhtelit râvilerden ihtilattan sonra işiten râvilerin rivâyetlerinin Şâkir'e göre hasen Arnaûd'a göre zayıf olmasıdır.

Bunlar arasında en çok görülen ihtilaf sebeplerinin örnekleri şunlardır: İbn Ebî Leylâ (Muhammed b. Abdurrahman b. Ebî Leylâ) Ahmed Şâkir'e göre sadûk, Arnaûd'a göre zayıftır. Bu sebeple 25 hadiste ihtilaf oluşmuştur.⁹⁷⁹ Şu'be İbn Abbas (Şu'be b. Dînâr)⁹⁸⁰ adlı râvide de aynı durum söz konusu olup 12 hadiste ihtilaf sebebi olduğu görülmüştür.

Muhtelit olduğu kabul edilen Atâ b. es-Sâib'den ihtilattan sonra rivâyet ettiği söylenen râviler sebebiyle 21 hadiste ihtilaf oluşmuştur. Örneğin Atâ'nın Basra'ya ömrünün sonlarına doğru geldiği, Basralıların küçüklerinin ondan rivâyetlerinin zayıf olduğu ve Ma'mer b. Râşid'in de Basralı olması sebebiyle Atâ b. es-Sâib'den teğayyürden sonra işittiği söylenmiştir.⁹⁸¹ İsrâil b. Yunus⁹⁸², Cerîr b. Abdilhamîd⁹⁸³, İsmâil b. 'Uleyye⁹⁸⁴, Ali b. Âsım⁹⁸⁵ gibi râvilerin de Atâ'dan ihtilattan sonra işittiği söylenerek Şâkir tarafından bu hadisler hasen, Arnaûd tarafından zayıf kabul edilmiştir. Yine muhtelit olduğu söylenen râvi el-Mes'ûdî'den (Abdurrahman b. Abdillâh b. Utbe) semâi ihtilattan sonra olan Ebu'n-Nadr⁹⁸⁶ ve Yezîd b. Hârûn'un⁹⁸⁷ hadislerinde de aynı şey söz konusudur.

⁹⁷⁸ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 2/388 (muḥakkik Şâkir'in notu).

⁹⁷⁹ Bkz. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/548, 2/27, 5/28, 373 (muḥakkik Şâkir'in notu); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 2/229, 275, 9/251, 10/261 (muḥakkik Arnaûd'un notu).

⁹⁸⁰ Bkz. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 2/510, 3/243, 3/279 (muḥakkik Şâkir'in notu); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 3/499, 5/16, 78 (muḥakkik Arnaûd'un notu).

⁹⁸¹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 8/514 (muḥakkik Arnaûd'un notu).

⁹⁸² Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 3/207 (muḥakkik Şâkir'in notu); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 4/436 (muḥakkik Arnaûd'un notu).

⁹⁸³ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 6/49 (muḥakkik Şâkir'in notu); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 11/40 (muḥakkik Arnaûd'un notu).

⁹⁸⁴ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 6/59 (muḥakkik Şâkir'in notu); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 11/52 (muḥakkik Arnaûd'un notu).

⁹⁸⁵ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 3/5, 4/197, 5/262 (muḥakkik Şâkir'in notu); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 4/67, 7/301, 10/89, (muḥakkik Arnaûd'un notu).

⁹⁸⁶ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/255, 4/23 (muḥakkik Şâkir'in notu); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/337-8, 6/307 (muḥakkik Arnaûd'un notu).

⁹⁸⁷ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 4/214, 8/31 (muḥakkik Şâkir'in notu); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 7/238-9, 13/282-3 (muḥakkik Arnaûd'un notu).

Ebû Muhammed⁹⁸⁸/Ebû Müverri⁹⁸⁹ el-Hüzelî hakkında cerh-ta'dîl olmasa da Ahmed Şâkir tâbiînden olduğu için olduğu için setr üzere olduğunu söyleyerek isnada hasen hükmü vermiştir. Arnaûd ise meçhul kabul ederek zayıf hükmü vermiş ve bu sebeple 4 hadiste ihtilaf oluşmuştur.⁹⁹⁰ Abdurrahman b. Nu'aym el-'Arecî adlı râvide de aynı durum söz konusu olup bu râvi sebebiyle 3 hadiste ihtilaf ortaya çıkmıştır.⁹⁹¹

e) Ahmed Şâkir'in Zayıf Hükmü Verdiği Hadislere Şuayb el-Arnaûd'un Sahih Hükmü Verme Sebepleri

“Şekil 5” olarak gösterilen grafikte belirtildiği üzere Ahmed Şâkir'in zayıf dediği 3 hadise Şuayb el-Arnaûd sahih hükmü vermiştir.⁹⁹² Bunların sayısı az olduğundan burada hepsi zikredilecektir.

Birinci hadiste Şâkir, Eyyûb'un Saîd b. Cübeyr'den semâında şüphe olduğunu hatta başka bir hadiste ise açıkça onun “racül-Saîd” isnadıyla mübhem râviden naklettiğini söylemiştir. Arnaûd ise buna hiç değinmeden sahih kabul etmiştir.⁹⁹³

İkinci hadiste Şâkir, Mücahid'in: “İbn Ömer fethe 20 yaşındayken şahit oldu/katıldı...” ifadeleriyle bu olaya şahit olmasa da şahit olmuş gibi aktarması ve İbn Ömer'den (r.a.) naklettiğini söylememesi sebebiyle hadisin mürsel olduğunu söylemiştir.⁹⁹⁴ Arnaûd ise Mücâhid'in “İbn Ömer fethe 20 yaşındayken şahit oldu/katıldı...” şeklindeki ifadesinin Mücahid'in İbn Ömer'e olan mülazemeti sebebiyle bu olayı ondan işittiğine hamledileceği gerekçesiyle hadisi sahih kabul etmiştir. Heysemî'nin ve Ahmed Şâkir'in bu hadise mürsel demesinin de hatalı olduğunu ifade etmiştir.⁹⁹⁵

Üçüncü hadiste ise Şâkir seneddeki Süheyl b. Ebî Sâlih isimli râvinin Ebû Hureyre'den (r.a.) rivâyetinin olmadığını ve normalde ondan babası vasıtasıyla rivâyet ediyor olması sebebiyle senedde inkıtân bulunduğunu söylese de bunun, ya babasının

⁹⁸⁸ Kûfelilerin künyelemesi bu şekildedir.

⁹⁸⁹ Basralıların künyelemesi bu şekildedir.

⁹⁹⁰ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/544, 2/92 (muhakkik Şâkir'in notu); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 2/225, 369 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁹⁹¹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 5/187, 189, 246 (muhakkik Şâkir'in notu); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 9/504, 506, 10/70-1 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁹⁹² Bkz. “Şekil 5: Ahmed Şâkir ve Şuayb el-Arnaûd'un Verdiği Farklı Hükümlerin Grafiği”, sayfa 189.

⁹⁹³ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 3/393 (muhakkik Şâkir'in notu); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 5/311 (muhakkik Arnaûd'un notu).

⁹⁹⁴ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 4/325 (muhakkik Şâkir'in notu).

⁹⁹⁵ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 8/207 (muhakkik Arnaûd'un notu).

seneden düşmüş olması ya da yazım hatası (Süheyl “an” Ebî Sâlih yerine Süheyl “bin” Ebî Sâlih yazılmış olması) sebebiyle hatalı nakledilmiş olmasının mümkün olduğunu söylemiş ve “fî isnâdihî nazar” diyerek probleme işaret etmiştir.⁹⁹⁶ Arnaûd ise elindeki başka bir nüshadan hatayı gidermiş ve senede babasını ekleyerek sahih hükmü vermiştir.⁹⁹⁷

Görüldüğü üzere Ahmed Şâkir’in zayıf hükmü verdiği hadislerle Arnaûd’un sahih hükmü verdiği hadisler yok denecek kadar azdır. Zira bu şekilde üç hadis bulunsa da üçüncü hadiste aslında Ahmed Şâkir net bir şekilde zayıf hükmü vermemiş “*Fî isnâdihî nazar*” diyerek seneddeki problemin müstensihlerden kaynaklı bir hata olabileceğini söylemiştir. Arnaûd ise daha fazla nüshayla çalışması sebebiyle bunun hata olduğunu tespit edebilmiştir.

f) Ahmed Şâkir’in Zayıf Hükmü Verdiği Hadislere Şuayb el-Arnaûd’un Hasen Hükmü Verme Sebepleri

Bu grup ihtilafların sayısının da oldukça az olduğu görülmüştür. 3 hadiste karşılaşılmış olduğundan burada üçü de zikredilecektir.

Birinci hadisin senedinde bulunan Alâ b. Hilâl b. Ömer b. Hilâl el-Bâhilî er-Rakkî Ahmed Şâkir’e göre çok zayıf olduğundan senede “Zayıf cidden” hükmünü vermiştir.⁹⁹⁸ Arnaûd ise hadise muhtemelen Ebû Hayye (b. Kays el-Vâdî’î) hasenu’l-hadîs olduğu için hasen hükmü vermiş, ancak Alâ b. Hilâl’in zayıflığından bahsetmemiştir.⁹⁹⁹

İkinci hadiste Ahmed Şâkir senedin sahih olduğunu ama zahirinin mürsel olduğunu söylemiştir. Çünkü senedin aslı Ebû Razîn’in İbn Abbas’tan nakletmesi şeklinde olmalıdır.¹⁰⁰⁰ Arnaûd ise hadise senedde bulunan Âsım b. Ebi’n-Necûd isimli râvi sebebiyle hasen demiş ancak Ahmed Şâkir’in bahsettiği hususa da dikkat çekmiştir.¹⁰⁰¹ Arnaûd yalnızca dikkat çekerek bu konudaki kanaatini belirtmediği için aynı fikirde olma ihtimali de yüksektir.

⁹⁹⁶ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 7/325 (hadis no:7552) (muhakkik Şâkir’in notu).

⁹⁹⁷ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 13/7 (hadis no:7562) (muhakkik Arnaûd’un notu).

⁹⁹⁸ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 2/160 (muhakkik Şâkir’in notu).

⁹⁹⁹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 2/460 (hadis no:1360) (muhakkik Arnaûd’un notu).

¹⁰⁰⁰ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 3/419 (muhakkik Şâkir’in notu).

¹⁰⁰¹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 5/356 (hadis no:3353) (muhakkik Arnaûd’un notu).

Üçüncü hadiste Şâkir'e göre senedde bulunan Atâ b. Ebî Rebâh'ın Abdullah b. Amr b. el-Âs'dan rivâyeti olmakla beraber bu hadisi ondan işitmemiştir.¹⁰⁰² Arnaûd ise bir inkıtâ olduğuna değinmemiş ve Muhammed b. Mus'âb el-Karkasânî'nin hadislerinin mütâbaat durumunda hasen olduğunu söylemiştir.¹⁰⁰³

3. Çelişkili Hükümleri

Ahmed Şâkir ve Şuayb el-Arnaûd'un çoğunlukla metotlarında tutarlı oldukları görülmekle beraber bazen metotlarının dışına çıkarak farklı hükümler verdiklerine rastlanmıştır. Bu başlıkta bunlara örnekler verilecektir.

a) Ahmed Şâkir'in Çelişkili Hükümleri

Mücâlid b. Saîd, Ahmed Şâkir'e göre sadûk ve hafızası yönünden cerh edilmiş bir râvi olup Arnaûd'a göre ise zayıf bir râvidir. Şâkir bu râvinin hadislerine çoğunlukla hasen dese de bazen onun sahih dediğine de rastlanmaktadır. Örneğin Ahmed Şâkir senedinde bu râvinin olduğu 187. hadise sahih hükmü verirken,¹⁰⁰⁴ 211. hadiste bu râvinin sadûk ve hafızası bakımından cerh edilen bir râvi olduğunu söyleyerek hasen hükmü vermiştir.¹⁰⁰⁵ 2033. hadis¹⁰⁰⁶ ve başka hadislerde de benzer durum söz konusudur. 3781. hadiste ise râvi hakkındaki kararını değiştirdiğini, daha önce "sadûk" kabul ediyorken artık sika olduğu kanaatinde olduğunu açıklamıştır. Çünkü bu râvinin aslında sika olsa da ömrünün sonlarına doğru muhtelit olduğu ve ihtilattan sonraki rivâyetlerinin problemlili olduğu ortaya çıkmıştır.¹⁰⁰⁷ Ancak bu görüşünü açıkladığı hadisten önce gelmesine rağmen 187. hadise sahih demesi sebebiyle çelişki devam etmektedir.

Ahmed Şâkir'in tahkikinde 2901-2902. hadislerin hükümleri arasında da bir çelişki bulunmaktadır. Şâkir 2902. hadiste Abdullah b. Yezîd el-Mukri'nin (Ebû Abdirrahman) muhtelit bir râvi olan el-Mes'ûdî'den ihtilattan sonra işittiği gerekçesiyle senede hasen demiş, ancak bir önceki hadiste aynı durum bulunduğu halde sahih hükmü vermiştir.¹⁰⁰⁸

¹⁰⁰² Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 6/344-5 (muhakkik Şâkir'in notu).

¹⁰⁰³ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 11/451 (muhakkik Arnaûd'un notu).

¹⁰⁰⁴ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/245 (muhakkik Şâkir'in notu).

¹⁰⁰⁵ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/256, (muhakkik Şâkir'in notu).

¹⁰⁰⁶ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 2/494, (muhakkik Şâkir'in notu).

¹⁰⁰⁷ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 4/28-29 (muhakkik Şâkir'in notu).

¹⁰⁰⁸ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 3/279 (muhakkik Şâkir'in notu).

Ahmed Şâkir 6605. hadisin senedine tâbiûnden olan Abdurrahman b. Müreyh isimli râvi hakkında cerh-ta'dîl olmaması sebebiyle hasen hükmü verirken¹⁰⁰⁹ senedinde aynı râvinin bulunduğu 6754. hadiste sahih hükmü vermiştir.¹⁰¹⁰

2611. ve 2612. hadislerde Ahmed Şâkir Ebu'z-Zübeyr el-Mekkî (Müslim b. Tedrüs) isimli râvinin İbn Abbas (r.a.) ve Âişe'den (r.a.) semâının şüpheli olması sebebiyle senede hasen hükmü vermiştir.¹⁰¹¹ Ancak 2816. hadiste senede sahih hükmü vermiştir.¹⁰¹²

4172. hadisin senedinde "Câbir" olarak zikredilen râvi hem Şuayb el-Arnaûd hem de Ahmed Şâkir tarafından zayıf kabul edilen Câbir b. Yezîd el-Cu'fî'dir.¹⁰¹³ Ahmed Şâkir bu râvi sebebiyle pek çok hadise zayıf hükmü vermesine rağmen¹⁰¹⁴ burada sahih hükmü vermiştir.¹⁰¹⁵

b) Şuayb el-Arnaûd'un Çelişkili Hükümleri

Şuayb el-Arnaûd 872. hadise Ebu'l-Garîf (Ubeydullah b. Halîfe el-Hemedânî) sebebiyle hasen demiştir.¹⁰¹⁶ Ancak 18094.¹⁰¹⁷ ve 18097.¹⁰¹⁸ hadislerde senede bu râvi sebebiyle zayıf hükmü vererek çelişkiye düşmüştür.

Şuayb el-Arnaûd İbn Ehî İbn Şihâb (Muhammed b. Abdillâh b. Müslim) adlı râvinin bulunduğu birçok hadise bu râvi sebebiyle ceyyid hükmü vermiş, onun muhtelefun fîh olduğunu ve hadislerinin hasen derecesinin üstünde olduğunu söylemiştir.¹⁰¹⁹ 6175, 6176, 6177. hadislerde ise senedin bu râvi sebebiyle hasen olduğunu, Buhârî ve Müslim onun hadislerini tahrîc etse de sadûk ve hasenu'l-hadîs olduğunu ifade etmiştir. Seneddeki diğer râvilerin sika olduğunu söylediğinden, başka bir râvi sebebiyle değil yalnız onun sebebiyle hasen dediğinden de emin olunmaktadır.¹⁰²⁰

¹⁰⁰⁹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 6/176 (muhakkik Şâkir'in notu).

¹⁰¹⁰ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 6/292 (muhakkik Şâkir'in notu).

¹⁰¹¹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 3/176 (muhakkik Şâkir'in notu).

¹⁰¹² Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 3/250 (muhakkik Şâkir'in notu).

¹⁰¹³ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 7/234-5 (muhakkik Arnaûd'un notu).

¹⁰¹⁴ Ahmed Şâkir'in Câbir b. Yezîd el-Cu'fî'nin zayıf olduğunu söylediği hadisler için bkz. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 1/446, 533, 539, 4/496 (muhakkik Şâkir'in notu).

¹⁰¹⁵ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 4/168 (muhakkik Şâkir'in notu).

¹⁰¹⁶ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 2/221 (muhakkik Arnaûd'un notu).

¹⁰¹⁷ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 30/17-18 (muhakkik Arnaûd'un notu).

¹⁰¹⁸ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 30/22-3 (muhakkik Arnaûd'un notu).

¹⁰¹⁹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 10/289, 292 (muhakkik Arnaûd'un notu).

¹⁰²⁰ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 10/315-7 (muhakkik Arnaûd'un notu).

Arnaûd, (İbn Ebî Zi'b'in dayısı olan) el-Hâris b. Abdîrrahman el-Kuraşî el-Âmirî sebebiyle onun bulunduğu bazı senedlere hasen hükmü verirken¹⁰²¹ bazı senedlere kavî hükmü vermiştir.¹⁰²²

5097. hadis ile 6445. hadislerin metin ve senedleri aynı olsa da 5097. hadisin senedine Abdullah b. el-Velîd b. Meymûn el-Adenî sebebiyle kavî hükmü verirken¹⁰²³ 6445. hadisin senedine hasen hükmü vermiştir.¹⁰²⁴

Muhammed b. Ebî Hafsa'nın bulunduğu bir senede, onun Buhârî ve Müslim'in mütâbaat olarak hadisini tahrîc ettiği bir râvi olduğu ancak sikalık mertebesinde aşağıda olduğu gerekçesiyle bir defa kavî hükmü vermiş¹⁰²⁵ onun bulunduğu diğer senedlere ise hasen hükmü vermiştir.¹⁰²⁶

Muhammed b. Talha b. Musarrif el-Yâmî'nin bir hadiste muhtelifun fih olduğunu söylemiş, hadise sahih hükmü verirken senede hüküm vermemiştir.¹⁰²⁷ Yine onun bulunduğu bir hadisin senedine kavî hükmü vermiş ve râvilerinin sika olduğunu söylemiştir.¹⁰²⁸ Başka bir hadisin senedine ise Muhammed b. Talha'nın sika derecesinde olmadığını gerekçe göstererek senede hasen hükmü vermiştir.¹⁰²⁹

4355. hadisin senedinde muhtelit bir râvi olduğunu söylenen el-Mes'ûdî'den Ebû Katn Amr b. el-Heysem'in rivâyette bulunduğu görülmektedir. Arnaûd bu râvinin ondan ihtilattan önce rivâyet ettiğini söyleyerek burada sahih kabul etmiştir.¹⁰³⁰ Çünkü ravî Basralı olup Basralıların el-Mes'ûdî'den rivâyetleri ihtilattan önce kabul edilmektedir.¹⁰³¹ Ancak senedinde aynı durumun söz konusu olduğu başka hadislerin senedine hasen hükmü vermiştir.¹⁰³²

¹⁰²¹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 8/415, 9/41 (muhakkik Arnaûd'un notu).

¹⁰²² Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 9/143, 10/492, 13/290,404 (muhakkik Arnaûd'un notu).

¹⁰²³ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 9/114 (muhakkik Arnaûd'un notu).

¹⁰²⁴ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 10/479 (muhakkik Arnaûd'un notu).

¹⁰²⁵ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 3/203 (muhakkik Arnaûd'un notu).

¹⁰²⁶ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 4/301, 11/372-3 (muhakkik Arnaûd'un notu).

¹⁰²⁷ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 6/256 (muhakkik Arnaûd'un notu).

¹⁰²⁸ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 6/380 (muhakkik Arnaûd'un notu).

¹⁰²⁹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 7/376 (muhakkik Arnaûd'un notu).

¹⁰³⁰ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 7/368 (muhakkik Arnaûd'un notu).

¹⁰³¹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 11/675 (muhakkik Arnaûd'un notu).

¹⁰³² Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 4/12, 5/76-7, 143, 276, 353, 6/236, 237, 7/127 (muhakkik Arnaûd'un notu).

Bir hadisin senedine Ubeyd b. Ebî Kurre el-Bağdâdî sebebiyle kavî demiş,¹⁰³³ başka bir hadisin senedine ise onun sebebiyle hasen hükmü vermiştir.¹⁰³⁴ Muhammed b. Aclân adlı râvinin hadislerine de bazen hasen¹⁰³⁵ bazen kavî hükmü vermektedir.¹⁰³⁶ Yine Abdülaziz b. Ebî Ravvâd adlı râvi sebebiyle de senedlere bazen ceyyid¹⁰³⁷ bazen kavî hükmü verdiği görülmektedir.¹⁰³⁸

Sonuç olarak Şuayb el-Arnaûd'un Ahmed Şâkir'den daha fazla çelişkiye düştüğü görülmüş ancak bunların bir râvinin hadisine bazen zayıf bazen sahih demek gibi büyük çelişkiler olmadığı, hasen-zayıf, ceyyid-hasen, hasen-kavî, sahih-kavî, sahih-hasen, kavî-ceyyid gibi birbirine yakın derecelerde farklı hükümlerin verilmesi şeklindeki çelişkiler olduğu tespit edilmiştir.

DEĞERLENDİRME

Bu bölümde öncelikli olarak Ahmed Şâkir ve Şuayb el-Arnaûd'un *Müsned* tahkiklerinde zikrettikleri tahkik metotları ve *Müsned* tahkiklerinin genel özellikleri hakkında bilgiler verilmiştir. Muhakkikler, *Müsned*'deki hadislerin numaralandırılması, Katî'î'nin senedlerinin hazfedilmesi, her cilt için ciltlerdeki hadis sayılarının, bunlardan sahih-hasen hadis sayılarının ve zayıf hadis sayılarının verilmesi, metnin zabtına önem verilmesi gibi pek çok hususta benzer yöntemi takip etmektedirler. Hadislerin değerlendirme yöntemlerinde ise en önemli farklılık Ahmed Şâkir'in yalnız senedlere, Arnaûd'un ise mütâbî' ve şâhidlerle birlikte hadise hüküm vermesi sebebiyle oluşmaktadır. Diğer bir temel farklılık ise Ahmed Şâkir hadislerin tahrîcine yoğunlaşmamışken Şuayb el-Arnaûd her hadis için detaylı tahrîcler yapmaktadır.

İki muhakkikin hadislere verdikleri sıhhat hükümlerinde de önemli oranda farklılıklar görülmektedir. Ahmed Şâkir daha çok, hadislere sahih ya da zayıf hükmü vermeyi tercih ederken Şuayb el-Arnaûd daha ayrıntılı hükümler vererek nispeten ince bir taksim gözetmiştir. Bu, Ahmed Şâkir'in râvi hakkındaki kanaatlerinin çoğunlukla "sika" veya "zayıf" olması doğrultusunda gelişen bir durumdur. Zira onun, Arnaûd'un sadûk olarak kabul ettiği pek çok râviyi sika kabul ettiği inceleme esnasında açıkça

¹⁰³³ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 9/334 (muhakkik Arnaûd'un notu).

¹⁰³⁴ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 10/275 (muhakkik Arnaûd'un notu).

¹⁰³⁵ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 2/130, 8/50 (muhakkik Arnaûd'un notu).

¹⁰³⁶ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 9/489, 12/315 (muhakkik Arnaûd'un notu).

¹⁰³⁷ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 9/118 (hadis no: 5103-4), 9/245 (hadis no: 5341) (muhakkik Arnaûd'un notu).

¹⁰³⁸ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, 8/312-3, 508-9, 9/33, 10/177, 452, 39/343 (muhakkik Arnaûd'un notu).

görülmüştür. Arnaûd ise “sadûk” hükmü verdiği her râvinin hadislerini hasen kabul etmemekte, sadûk hükmünü de kendi içinde derecelendirerek zaman zaman “*Sadûk olsa da bu râvinin hadisleri hasen derecesinden üstündür.*”, “*Sika olsa da hakkında hadislerini saihlik derecesinden düşürecek sözler vardır.*” vb. ifadeleri kullandığı râvilerin hadislerini kavî veya ceyyid olarak değerlendirmektedir. Ancak onun bu inceleme taksimi Ahmed Şâkir’den daha fazla çelişkiye düşmesine ve bir râvinin hadislerine bazen hasen, bazen kavî, bazen ceyyid gibi hükümler verebilmesine sebep olmuştur.

Onların hadislerin senedlerine verdikleri hükümlerin mukayesesi sonucu %82’ye %53 gibi bir oranla Ahmed Şâkir’in daha fazla hadise saih dediği, (kavî ve ceyyid hükümleri dahil edildiğinde) %16 ya %2 gibi bir oranla Arnaûd’un daha fazla hasen hükmü verdiği görülmüştür. %31’e %12 oranıyla da yine Arnaûd’un daha fazla zayıf hükmü verdiği görülmüştür. Bu durum Şuayb el-Arnaûd’un Ahmed Şâkir’e göre hadislerin senedine hüküm vermede daha müteşeddid olduğunu göstermektedir.

Ahmed Şâkir ve Şuayb el-Arnaûd’un ortak olarak saih hükmü verdikleri hadisler %54, ortak olarak zayıf hükmü verdikleri hadisler %11, ortak olarak hasen hükmü verdikleri hadisler ise %0 (5 hadis) olarak tespit edilmiştir. Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’indeki hadislerin yarısından fazlasının iki muhakkike göre saih olması ve %11 gibi az bir kısmın zayıflığında ittifak edilmesi, *Müsned*’deki hadislerin bilgi değerini göstermesi açısından da önem arz etmektedir. Oldukça az sayıda hadise ortak olarak hasen hükmü verilmesi ise öncelikle Ahmed Şâkir’in hadislere çok az sayıda hasen hükmü vermiş olması, sonra da Ahmed Şâkir’in hasen hükmü verdiği pek çok hadisin Arnaûd tarafından zayıf kabul edilmesi sebebiyledir.

İkisinin farklı hüküm verdikleri hadis senedlerinin oranı %35’tir. Bu oran azımsanamayacak düzeyde olup 8000 küsur hadis arasından 3000’e yakın bir hadis sayısına tekabül etmektedir. Burada karşımıza en çok çıkan ihtilaf türleri “Ahmed Şâkir’in saih, Arnaûd’un zayıf dediği hadisler” ve “Ahmed Şâkir’in saih, Arnaûd’un hasen dediği hadisler”dir. Bunlardan sonra ise “Ahmed Şâkir’in saih dediği Arnaûd’un kavî/ceyyid dediği” ve “Ahmed Şâkir’in hasen dediği Arnaûd’un zayıf dediği” hadisler gelmektedir. Bunların hepsi **Ahmed Şâkir’e göre senedin daha kuvvetli olması** türündeki ihtilaflar olup toplam sayısı **2814**’tür.

“Ahmed Şâkir’in zayıf, Arnaûd’un saih dediği hadisler” ve “Ahmed Şâkir’in zayıf, Arnaûd’un hasen dediği hadisler” adlı başlıklarda ele alınan ihtilaflar ise

Arnaûd'a göre senedin daha kuvvetli olması türündeki ihtilaflardır. Bu tür ihtilafların toplamı ise sadece 6'dır. Ahmed Şâkir'e göre senedin daha kuvvetli olması türündeki ihtilafların sayısının 2814 olduğu göz önüne alındığında arada ciddi bir fark olduğu görülmektedir. Bu durum da Şuayb el-Arnaûd'un Ahmed Şâkir'den müteşeddît olduğunu, başka bir deyişle Ahmed Şâkir'in Şuayb el-Arnaûd'dan daha mütesâhil olduğunu gösteren bir karinedir.

İhtilaf türleri arasında en çok görülen tür olan Ahmed Şâkir'in sahih, Arnaûd'un zayıf dediği hadislerin sayısı 1433'tür. Bu ihtilafların en temel sebebinin râvinin zayıflığına dair ihtilaf olduğu görülmüş olup daha çok bazı muhtelefun fih râvileri Arnaûd'un zayıf, Şâkir'in ise sika kabul etmesinden kaynaklanmaktadır. Bu râvilerden İbn Lehî'a ve Şerîk b. Abdillâh en-Nehaî senedlerde çokça bulunan râviler olduğundan çok sayıda hadise farklı hüküm verilme sebebi olmuşlardır. Bunlar gibi pek çok muhtelefun fih râvi sebebiyle önemli bir oranda ihtilaf tespit edilmiştir. Bunun neticesinde Ahmed Şâkir'in daha çok zayıflığı konusunda pek şüphe olmayan râvileri zayıf kabul ettiği, hakkında cerh-ta'dîl bulunan (muhtelefun fih) râvilerde çoğunlukla râvinin sikalığınaya yakın olduğu, Şuayb el-Arnaûd'un ise bu râvileri zayıf kabul etmeye yakın olduğu kanaati hasıl olmuştur.

Diğer bir önemli ihtilaf sebebi, Şuayb el-Arnaûd'un müdellis kabul ettiği ve "an'ane" ile rivâyet ettiğini söyleyerek hadislerine zayıf hükmü verdiği hadislere Ahmed Şâkir'in sahih hükmü veriyor olmasıdır. Şâkir'in hadisleri zayıf kabul ederken zikrettiği gerekçeler incelendiğinde de müdellis râvilere neredeyse hiç değinmediği ya da onların hakkındaki cerhleri geçerli bulmadığı görülmüştür. Arnaûd'un "an'ane" rivâyetlerine zayıf hükmü vermesi sebebiyle bu türde ihtilaf sebebi olarak en çok karşımıza çıkan râvilerin Haccâc b. Ertât ve Muhammed b. İshâk olduğu tespit edilmiştir.

Yine önemli bir ihtilaf sebebi, Ahmed Şâkir'in haklarında cerh-ta'dîl bulunmayan ve yalnızca 1 ya da 2 râvileri bulunan râvileri İbn Hibbân'ın *Sikât* adlı eserinde zikretmesini onlar için bir ta'dîl olarak kabul etmesi, benzer şekilde Buhârî'nin *Târîh*'inde râviyi zikredip hakkında cerh zikretmemesini "râvinin zayıf olduğunu düşünse bunu söylerdi" gerekçesiyle ta'dîl kabul etmesi ve râviye sika hükmünü vermesidir. Arnaûd ise bu durumdaki râvileri meçhul kabul etmektedir. Bu metot farkı

Müsned'de oldukça dikkat çektiğinden Şuayb el-Arnaûd bu konuyu *Müsned*'in mukaddimesinde ayrıca ele almıştır.

Muhtelit râviler de muhakkikler arasında üç açıdan ihtilaf sebebi olmuştur.

- **Ahmed Şâkir'in sahih, Arnaûd'un zayıf hükmü vermesi:** Şuayb el-Arnaûd, Atâ b. es-Sâib ve Ebû İshâk es-Sebî'î gibi muhtelit râvilerden ihtilattan sonra işittiğini söylediği bazı râvilerin rivâyetlerine zayıf hükmü verirken Ahmed Şâkir onlardan hadis rivâyet eden bu râvilerin hadislerine (ihtilattan önce işittikleri kanaatiyle) sahih hükmü vermektedir.
- **Ahmed Şâkir'in hasen, Arnaûd'un zayıf hükmü vermesi:** Arnaûd, muhtelit râviden ihtilattan sonra rivâyet eden râvilerin hadislerine bir metot olarak "zayıf" hükmü verirken Ahmed Şâkir bu hadislerle aynı gerekçeyle "hasen" hükmü vermektedir.
- **Ahmed Şâkir'in sahih, Arnaûd'un hasen hükmü vermesi** Arnaûd'un aslında sadûk olan ama sonradan muhtelit olan bazı râvilerden ihtilattan önce işiten râvilerin rivâyetlerine (o muhtelit râvinin aslında sadûk olması sebebiyle) "hasen" hükmü verirken Ahmed Şâkir râvinin sika olduğunu düşündüğü için "sahih" hükmü vermektedir. Örneğin İbn Lehî'a'dan "Abâdile"nin ve Kuteybe'nin rivâyetlerinde bu durum söz konusudur.

Ahmed Şâkir'in sahih, Şuayb el-Arnaûd'un hasen kabul ettiği hadislerin hemen hepsi seneddeki bir râvinin Arnaûd'a göre sadûk, Şâkir'e göre sika olmasından kaynaklanmaktadır. Bu ihtilaflarda sebep olarak çoğunlukla karşımıza Amr b. Şuayb, Asım b. Behdele ve (semâını tasrih ettiği rivâyetlerde) Muhammed b. İshak adlı râviler çıkmaktadır.

Ahmed Şâkir'in sahih, Şuayb el-Arnaûd'un kavî veya ceyyid hükmü verdiği hadislerin hepsinde de Arnaûd'un seneddeki bir râvinin sika mertebesinden aşağıda olmakla beraber hadislerinin hasen mertebesinden yüksek olduğunu düşündüğü görülmektedir.

Ahmed Şâkir'in hasen Arnaûd'un zayıf kabul ettiği hadislerde de belli metot farklılıkları göze çarpmaktadır:

- Ahmed Şâkir tâbiîn tabakasında haklarında cerh-ta'dil bulunmayan râvilere karşı müsamahalı davranarak onları çoğunlukla "setr" üzere kabul edip

hadislerine hasen hükmü verirken Şuayb el-Arnaûd bu râvileri meçhul kabul etmekte ve zayıf hükmü vermektedir.

- Diğer bir metot farklılığına yukarıda da değinilmiştir. Arnaûd muhtelit râviden ihtilattan sonra rivâyet eden râvilerin hadislerine “zayıf”, Ahmed Şâkir ise “hasen” hükmü vermektedir.
- Bazı râvilerin Şâkir’e göre sadûk, Arnaûd’a göre zayıf olması da bu sebeplerden biridir.

Ahmed Şâkir’in zayıf, Arnaûd’un sahih veya hasen hükmü verdiği hadislere bakıldığında bu hadislerin sayısının az olması ve tikel örnekler üzerinden farklı hükümlerin verildiğinin görülmesi sebebiyle herhangi bir metodik farklılık görülememiştir.

Bölümün sonunda açılan bir başlıkta Ahmed Şâkir ve Şuayb el-Arnaûd’un hadislere verdikleri hükümlerdeki çelişkilere de dikkat çekilmiştir. Burada Ahmed Şâkir’in Arnaûd’a göre daha az çelişkinin bulunduğu, Arnaûd’un muhtemelen daha ince bir tasnifi gözetmesi sebebiyle daha fazla çelişkiye düştüğü tespit edilmiştir. Ancak iki muhakkikin çelişkilerinin de bir râvinin hadisine bazen sahih bazen zayıf hükmü vermek şeklinde değil, bazen sahih bazen hasen hüküm vermek gibi birbirine yakın dereceler arasında gerçekleştiği görülmüştür.

SONUÇ

Bu çalışmada Ahmed Şâkir ve Şuayb el-Arnaûd'un *Müsne'd* tahkiklerinde hadis senedlerine verdikleri hükümlerin mukayesesi amaçlanmıştır. İlk bölümde tahkik faaliyetleri altında ehil olanların hadislerle hüküm verebileceği ve bu hükümlerin bir nevi modern dönemde ictihâd faaliyetleri olduğu ifade edilmiştir. Burada klasik ve modern dönemde hadislerle verilen hükümlerin farklılaşabilmesinin sebeplerine değinilmiş, başta bunun bir ictihâd faaliyeti olması sebebiyle pek çok etkenin bulunduğu ve cerh-ta'dîl sistemindeki olası zafiyetlere karşı ciddi önlemlerin alındığı ifade edilmiştir. Bu sebeple cerh-ta'dîl sisteminin subjektif olduğu görüşü isabetli bulunmamıştır. Bu sistemle kesin sonuçlara ulaşılamayacağı eleştirisine karşın da hadis âlimlerinin bu noktada zann-ı gâlibi yeterli gördüğü ve pek çok ilimde de kesinliğin aranmadığı vurgulanmıştır. Bu bölümde ayrıca "Hadiste ictihâd kapısı kapanmış mıdır?" sorusu ele alınmış ve meşhur hadis eserlerindeki hadislerle hüküm verilebileceği konusunda âlimler arasında -İbnu's-Salâh da dahil- herhangi bir ihtilaf olmadığı, Ahmed Şâkir ve Şuayb el-Arnaûd'un da hadislerle hüküm vermeye ehil olan kimselerin bunu yapabileceği görüşünde oldukları aktarılmıştır.

Çalışmanın ikinci ve üçüncü bölümlerinde iki muhakkikin hayatları, hadis ilmine dair bazı görüşleri ve onların tahkik metotlarına yöneltilen eleştiriler ele alınmıştır. Bu bölümlerde ikisinin de çocukluklarından itibaren ilmî ortamlarda bulundukları, bu sebeple ilim sevgisine bu dönemlerden itibaren sahip oldukları ve önemli hocalardan dersler aldıklarından bahsedilmiştir. Çalışmalarının çoğunlukla tahkik türü eserler olduğu, hatta Şuayb el-Arnaûd'un telif türünde yalnızca tek bir eseri bulunduğu görülmüştür. Kendilerine yöneltilen eleştiriler incelendiğinde de Ahmed Şâkir'e meçhul râvileri sika kabul etmesi, bazı zayıf olduğu söylenen râvileri sika kabul etmesi gibi metodik eleştiriler yöneltildiği görülürken Şuayb el-Arnaûd'a yöneltilen eleştirilerin daha çok çelişkili hükümler vermesi ve belli hadislerdeki hataları üzerinde olduğu görülmüştür. Bunun yanında *Tahrîru Takrîb* adlı eseri üzerinden de eleştirilmiştir.

Son bölümde ise senedlere farklı hükümlerin verilme sebepleri üzerinden bir inceleme yapmak amacıyla günümüze yakın örneklerden biri olarak Ahmed Şâkir ve Şuayb el-Arnaûd'un *Müsne'd* tahkikleri seçilmiştir. Çalışmada onların *Müsne'd* de

senedlere verdikleri hükümler ve bu hükümlerdeki farklılıkların sebepleri incelenerek her biri kendi içinde türlere ayrılmış ve bu şekilde analiz edilmiştir.

Mukayese, Ahmed Şâkir'in tahkik ettiği 8099 hadis üzerinden yapılmış olup dördüncü bölümde mukayesede takip edilen metoda dair kısmında belirtilen sebepler gereğince 8022 hadis senedine verilen hükümler karşılaştırılmıştır. Bunun neticesinde iki muhakkikin hadislere ne oranda aynı ve ne oranda farklı hükümler verdikleri tespit edilmiştir. Ahmed Şâkir'in hadis senedlerinin %86'sına sahih hükmü verdiği, Şuayb el-Arnaûd'un ise %56'sına sahih hükmü verdiği görülmüştür. İkisinin ortak olarak sahih hükmü verdiği hadisler ise mukayese edilen hadislerin %54'lük kısmına tekabül etmektedir.

Ahmed Şâkir mukayese edilen hadislerin %12'lik kısmına zayıf, Şuayb el-Arnaûd ise %33'lük kısmına zayıf demiştir. İkisinin ortak olarak zayıf dediği oran mukayese edilen hadislerin %11'lik kısmına tekabül etmektedir. Ahmed Şâkir'in hadislere verdiği hasen hükmü oldukça az olduğundan ikisinin ortak olarak hasen hükmü verdikleri, yüzdeler dilime giremeyecek kadar az bir oran olarak kalmıştır.

Muhakkiklerin hadislere farklı hüküm verdikleri hadislerin oranı ise %35 olarak tespit edilmiştir. Bu oran azımsanamayacak düzeyde olup kendi içinde türlere ayrılarak incelenmiştir. Hadislerde en çok görülen ihtilaf türü Ahmed Şâkir'in senede sahih, Arnaûd'un zayıf hükmünü vermesidir. 1433 hadiste bu türden ihtilaf tespit edilmiş olup bu ihtilafların sebebi, çoğunlukla râvinin Arnaûd'a göre zayıf, Şâkir'e göre sika olmasıdır. Arnaûd'un müdellis olduğu söylenen râvilerin "an'ane" rivâyetlerini zayıf kabul etmesi Şâkir'in ise bu râvilerin müdellis olmadığı görüşünde olması da başka bir sebep olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca Ahmed Şâkir'in haklarında cerh-ta'dîl bulunmayan râvileri İbn Hibbân'ın *Sikât*'ta zikretmesi ya da Buhârî'nin *Târîh*'ine alıp hakkında cerh zikretmemesi gibi sebeplerle sika kabul etmesi, Şuayb el-Arnaûd'un ise bu tür râvileri kendilerinden 3 kişiden fazla rivâyette bulunmuyorsa meçhul kabul edip hadislerine zayıf hükmü vermesi de önemli bir ihtilaf sebebidir. Ahmed Şâkir ve Şuayb el-Arnaûd senedde mübhem râvi ve bir çeşit kopukluk olduğunda zayıf hükmü verileceği konusunda aynı kanaatte olmakla birlikte, Ahmed Şâkir'in senedin muttasıl olduğu kanaatinde olması, Arnaûd'un ise munkatı' olduğu kanaatinde olması sebebiyle de ihtilaf oluşabildiği görülmüştür. Ancak bunların oranı diğerleri kadar yüksek değildir.

Ahmed Şâkir'in sahih, Arnaûd'un hasen hükmü verdiği hadisler en çok görülen ikinci ihtilaf türüdür. 937 hadiste bu sebeple ihtilaf görülmüş olup, burada temel sebep tahmin edileceği üzere râvinin Şâkir'e göre sika, Arnaûd'a göre sadûk olmasıdır.

Ahmed Şâkir'in hasen, Arnaûd'un zayıf dediği 168 rivâyette ise Ahmed Şâkir'in tâbiîn tabakasında haklarında cerh-ta'dîl bulunmayan râvileri "setr" üzere kabul edip hadislerine hasen hükmü vermesi fakat Şuayb el-Arnaûd'un bu râvileri meçhul kabul etmesi; Ahmed Şâkir'in muhtelit râviden ihtilattan sonra rivâyet eden râvilerin hadislerine "hasen", Arnaûd'un ise "zayıf" hükmü vermesi; bazı râvilerin Ahmed Şâkir'e göre sadûk, Arnaûd'a göre zayıf olması gibi temel sebepler tespit edilmiştir.

Çok az sayıda olmamakla birlikte Ahmed Şâkir'in zayıf dediği senedlere Şuayb el-Arnaûd'un sahih ya da hasen dediği görülmüştür. Bunların sayısı az olduğundan metoda dair bir farklılıktan söz edilememektedir.

Burada bir meseleye dikkat çekilmelidir. Bu çalışmada elde edilen sonuçlar Ahmed Şâkir *Müsned*'de yalnızca hadis senedlerine hüküm verdiği için Şuayb el-Arnaûd'un da yalnızca hadis senedlerine verdiği hükümlerle mukayese yapılarak elde edilmiştir. Şuayb el-Arnaûd'un mütâbi' ve şâhidlerle birlikte hadislere verdiği hükümlere bakıldığında ise elbette ihtilaf oranı azalmaktadır. Çünkü Şuayb el-Arnaûd, senedine zayıf hükmü verdiği pek çok hadisi diğer hadislerle birlikte değerlendirdiğinde sahih ya da hasen hükmü vermektedir. Nitekim Şuayb el-Arnaûd'un senedine zayıf hükmü verdiği 2535 hadisten mütâbi' ve şâhidlerle birlikte sahih, kavî ve hasen hükmü verdiği hadislerin sayısı çıkarıldığında hükmünün zayıf olarak kaldığı hadislerin sayısı 978 olarak karşımıza çıkmaktadır. Ahmed Şâkir'in de 929 hadisin senedine zayıf hükmü verdiği göz önüne alındığında nihai hükümlerde pek farkın olmadığı görülmektedir.¹⁰³⁹ Ancak bu rakam bize yalnızca iki muhakkike göre Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'indeki "zayıf hadislerin" sayısını görmek açısından faydalı olacaktır. Yani iki muhakkike göre *Müsned*'de "senedi zayıf olan" hadislerin sayısını veremeyecektir. Çünkü bu şekilde yapılacak bir mukayese onların sened değerlendirmelerini ele alma amacı açısından doğru ve tutarlı olmayacaktır. Bu sebeple

¹⁰³⁹ Bu rakamlar için bkz. Dördüncü Bölüm, sayfa 180-181.

çalışmada yapılan mukayesenin doğru ve tutarlı olması için yalnızca senedlere verilen hükümler karşılaştırılmıştır.

Yapılan tüm bu incelemeler neticesinde Ahmed Şâkir'in Şuayb el-Arnaûd'a göre hadislere sahih hükmü vermeye daha yakın, yani daha mütesâhil, Şuayb el-Arnaûd'un ise zayıf hükmü vermeye daha yakın, yani daha müteşeddîd olduğu tespit edilmiştir. Bu açıdan onların ihtilaflarını klasik dönemdeki mütesâhil ve müteşeddîd âlimlerin durumuna benzetmek mümkündür. Ayrıca hadis senedlerine farklı hüküm vermelerine sebep olan ve detayları Dördüncü Bölüm'de zikredilen metod farklılıkları da aslında birer ictihâd ürünüdür. Yani senedlere verdikleri farklı hükümlerinin çoğu aynı zamanda bu ictihâd farklılıklarından kaynaklanmaktadır. Bunun yanında Şuayb el-Arnaûd'un daha fazla nüshaya ulaşması sebebiyle daha doğru değerlendirmelerde bulunması gibi durumlar da zaman zaman hadislere farklı hükümlerin verilme sebebi olarak karşımıza çıkabilmektedir.

Çalışma, hadiste ictihâd faaliyetlerinin sonuçlarını görmek açısından sınırlı bir örnek olmakla beraber hadislere hüküm vermede önemli ihtilaf noktalarının tespit edilebilmesi adına büyük bir öneme sahiptir. Çalışmanın konu ve yöntem açısından yeni bir tür olduğu düşünülmektedir. Bu türde yapılacak olan diğer çalışmalarda başka muhakkiklerin tahkiklerinin mukayese edilmesi sonucu farklı ihtilaf noktalarının da tespit edilmesi mümkün olup bu alana dair çeşitliliğin artmasına vesile olacaktır.

KAYNAKÇA

- Abdurrahîm, Eşref
Abdulgaksûd: **Menhecu Ahmed Muhammed Şâkir fî tahkîki'n-nusûs**. İsmailiye: Mektebetü'l-İmâmi'l-Buhârî, 2016.
- Abdüttevâb, Ramazan: **Menâhîcu't-tahkîki't-turâs beyne'l-kudemâi ve'l-muhdesîn**. Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî, 1985.
- Açıl, Berat vd: **Tenkitli Neşir Kılavuzu (Osmanlı Türkçesi Metinleri İçin)**. İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2023.
- Ahatlı, Erdinç: **Yahya b. Main ve Cerh-Ta'dildeki Metodu**. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1992.
- Ahmed b. Abdullah: "Ahmed Şâkir ve cuhûduhu fî'l-hadîsi ve'd-difa' anhu". **Nuhbetun min Ulemâi'd-Duveli'l-İslâmiyye** 13 (Ekim 1997), 99-180.
- Ahmed b. Hanbel: **Müsned**. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 16 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Me'ârîf, 4. Basım, 1954.
- Müsned**. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 20 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 1995.
- Müsned**. thk. Şu'ayb el-Arnaût - Âdil Mürşid. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001
- Ahmed Muhammed Şâkir: **Cemheratu'l-makâlâti'l-Allâmeti's-Şeyh Ahmed Muhammed Şâkir mea ehemmi't-ta'akubâti's-şeyh alâ dâirati'l-Meârifi'l-İslâmiyye**. ed. Abdurrahman b. Abdulaziz b. Hammâd el-Akl. Riyâd: Dâru'r-Riyâd, 2005.

el-Bâ'isu'l-hasîs şerhu ihtisâri 'Ulûmi'l-hadîs. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.

Eyyâmu'l-Cezîre rihletî ile'l-Hicâz ve necd. thk. Eşref Abdulsûd. Kuveyt - Beyrût: Merkezu'l-verrâk li't-turâs - Dâru'l-beşşâiri'l-İslâmiyye, 2018.

Nizâmu't-talâk fi'l-İslâm. Kâhire: Mektebetü's-Sünne, 1936.

Yevmiyyâtu âlim: Yevmiyyâtü'l-allâme Ahmed Muhammed Şâkir, âme 1950/1369-70. thk. Eşref Abdulsûd. Kuveyt - Beyrût: Merkezu'l-verrâk li't-turâs - Dâru'l-beşşâiri'l-İslâmiyye, 2019.

Apaydın, Mehmet:

Hadislerin Tespitinde Bütünsel Yaklaşım. İstanbul: Kuramer, 2018.

Apaydın, Yunus:

“İbn Hazm”. **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.** 20/39-52. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Arıkan, Adem:

“İslam Dünyasının Mezhep Haritası ve Nüfus Dağılımı” **İslâmî Araştırmalar Dergisi** 29/2 (2018), 348-379.

Arnaûd, Şu'ayb - Marûf, Beşşâr Avvâd:

Tahrîru Takrîbu't-tehzîb. 4 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1997.

Aşıkkutlu, Emin:

Hadiste Ricâl Tenkidi (Cerh ve Ta'dîl İlmi). İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1997.

“Meçhul”. **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.** 28/286-288. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

- Ateş, Ahmed: “Metin Tenkidi Hakkında (Dastîân-ı tevârîh-i Mülûi âl-i Osman Münasebeti ile)”. **Türkiye Mecmuası** 7 (1942), 253-267.
- Âtîf et-Tihâmî, Fuâd: “eş-Şeyh Ahmed Şâkir ve Menhecuhû fî Müsnedi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel”. **Mecelletü's-şerî'a ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye** 17/48 (2002), 113-146.
- Aydınlı, Abdullah: **Hadis Istılahları Sözlüğü**. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015.
- Azam Zaqazouq: “Likâu'l-Muhaddis Şuayb el-Arnaûd fî âm 2013 Mîlâdî”. **Youtube**. Yayın Tarihi 01 Mayıs 2020. <https://www.youtube.com/watch?v=aHjCy14Ryh0>
- A'zamî, Muhammed Mustafa: “Buhârî, Muhammed b. İsmâil”. **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**. 368-372. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Başaran, Selman: “Tirmizî ve İbn Mace'yi İbn Hazm'ın Mechul Olarak Vasıflandırması”. **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi** 2/2 (1987), 19-25.
- Bauer, Thomas: **Müphemlik Kültürü ve İslâm**. çev. Tanıl Bora. İstanbul: İletişim Yayınları, 2019.
- Bekiroğlu, Harun: “Yazma Eserlerden Kodikoloji'ye: Tahkike Giriş”. **Cumhuriyet İlahiyat Dergisi** 23/2 (Aralık 2019), 855-889.
- Berâcîlî, Mütevellî Muhammed: **Meâlimu menheci's-Şeyh Ahmed Şâkir fî nakdi'l-hadîs**. Kâhire: Mektebetü's-Sünne, 2013.

- Bergstrasser, Gotthelf: **Usûlu nakdi'n-nusûs ve neşri'l-kütüb.** çev. Muhammed Hamdî El-Bekrî. Riyâd: Dâru'l-Merîh, 1982.
- Beyyûmî, Muhammed Receb: **en-Nehdatu'l-İslâmiyye fî Siyeri A'lâmihe'l-Mu'asirîn.** 2 Cilt. Dımeşk - Beyrût: Dâru'l-Kalem - Dâru's-Şâmiyye, 1995.
- Bikâ'î, Burhânuddîn: **en-Nüketü'l-vefiyye bimâ fî Şerhi'l-Elfiyye.** thk. Mâhir Yâsîn el-Fahl. 2 Cilt. Mektebetü'r-Rüşd, 2007.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim: **ed-Du'afâu's-sağîr.** thk. Ebû Abdullah Ahmed b. İbrahim b. Ebi'l-Ayneyn (son). Dimyat: Mektebetü İbni Abbâs, 2005.
- et-Târîhu'l-kebîr.** thk. Muhammed Abdulmu'îd Hân. 8 Cilt. Haydarâbâd: Dâiretü'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye, ts.
- el-Câmiu's-Sahîh.** thk. Şuayb el-Arnaûd - Âdil Mürşid. 5 Cilt. Beyrût: er-Risâletu'l-Âlemiyye, 2011.
- Bulut, Mehmet Beşir: **Arap Edebiyatında Tahkik Geleneği ve (19. Yüzyıl Meşhur Muhakkikler) I.** Konya: Eğitim Yayınevi, 2020.
- Büyükorhan, Şeyma: **Cerh-Ta'dîl İmamları ve Kategorileri.** İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Câsim el-Mutavva': "Hadîsu'z-zikriyyât mea's-Şeyh Şuayb el-Arnaûd". **Youtube.** Yayın Tarihi 30 Haziran 2011. <https://www.youtube.com/watch?v=WDGYLDXtHs8>
- Cûrânî, Muhammed b. Yusuf: **Rihletu fazîletu's-Şeyhi'l-Allâmeti'l-Muhaddisîn Şuayb el-Arnaûd ile'd-diyâri'l-Kuveyt.** Kuveyt: İdâretu's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, 1432.

- Çelik, İdris: **Ahmed Muhammed Şâkir ve Sünen-i Tirmizî'deki Şerh Metodu.** Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2023.
- Çetin, Nihad M.: “Yazma Eserlerin Tanınması”. **İlim ve Sanat** 59 (1971), 59-64.
- Durmuş, İsmail: “Müberred”. **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.** 31/430-433. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Durusoy, Ali: “eş-Şemsiyye”. **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.** 38/530-531. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Ebnâsî, Burhânuddîn: **eş-Şeze'l-feyyâh min ulûmi İbnu's-Salâh.** thk. Salâh Fethi Helel. 2 Cilt. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1998.
- Ebu Dâvud, Süleyman b. el-Eş'as: “Risâletu'l-İmâm Ebî Dâvûd es-Sicistânî ilâ ehl-i Mekke fî vasfî Sünenihî”. **Selâsu resâil fî ilmi mustalahi'l-hadîs.** thk. Abdulfettâh Ebû Gudde. Beyrût: Mektebetü'l-Matbû'âtî'l-İslâmiyye, 2014.
- Sünenü Ebî Dâvûd.** thk. Şu'ayb el-Arnaûd, Muhammed Kâmil Karabellî. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.
- Ebû İslâm: “Şuayb el-Arnaûd”. **Youtube.** Yayın Tarihi 29 Eylül 2015. <https://www.youtube.com/watch?v=glKPV8soxS8>
- Efendioğlu, Mehmet: “Tabakât”. **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.** 39/291-292. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

- “Zâdü’l-Meâd”. **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**. 44/63-64. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Elbânî, Muhammed
Nâsıruddîn: **Silsiletü’l-ehâdîsi’d-da’ife ve’l-mevdû’a ve eserühe’s-seyyi’ fi’l-ümme**. 14 Cilt. Riyâd: Mektebetü’l-Meârif, 1992.
- Silsiletü’l-ehâdîsi’s-sahîha ve şey’un min fıkhihâ ve fevâidihâ**. 7 Cilt. Riyâd: Mektebetü’l-Meârif, 1995.
- Elmalî, Hüseyin: “el-Muarreb”. **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**. 30/326. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Elmalî, Hüseyin. “el-Mufaddaliyyât”. **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**. 30/365-366. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Emîr es-San’ânî,
Muhammed b. İsmâîl: **İrşâdu’n-nukkâd ilâ teysîri’l-ictihâd**. thk. Salâhuddîn Makbûl Ahmed. Kuveyt: ed-Dâru’s-Selefiyye, 1985.
- Erdem, Mehmet: “İmam Buhârî’nin Kitaplarında İmam Ebû Hanîfe Hakkındaki Rivayetlerin Tespit ve Tahlili”. **Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi**. 5/2 (2016), 70-84.
- Erdoğan, Tunahan: “Hadis Literatüründe İhtisâr Türünün Karakteristiği”. **Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi** 28/54 (2023), 31-72.
- “Hadiste İctihad Kapısı Kapanmış Mıdır?” **V. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi Bildiriler Kitabı**. 3/37-55. Isparta, 2016.

İbnü's-Salâh'ın Hadislerin Tashih ve Tahsinine Yönelik Görüşleri. Akdeniz Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2015.

Ergin, Ali Şakir: “el-Asmaiyyât”. **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.** 3/500. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Eserî, Ebû Hassân İbrâhîm: “Tercemetu'l-Allâme eş-Şeyh Ahmed Muhammed Şâkir ve Beyânu Cuhûdihi'l-İlmiyye”. **Mecelletü'l-Hikme** 4 (Ekim 1994), 173-182.

Fadlî, Abdulhâdî: **Tahkîku't-turâs.** Cidde: Mektebetü'l-İlm, 1982.

Fahl, Mâhir Yâsîn: **Keşfu'l-ihâm li mâ tedammenehû Tahrîru't-Takrîb mine'l-evhâm.** Riyâd: Dâru'l-Meymân, 2006.

Fâris, Velîd Meşhûr Abduttevvâb: **el-Ârâu'l-usûliyye li'l-Allâme Ahmed Muhammed Şâkir.** İsmailiye: Mektebetü'l-İmâmi'l-Buhârî, 2018.

Fayda, Mustafa: “İbn Sa'd”. **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.** 20/294-297. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Fethî Emîn, Osmân: “eş-Şeyh Ahmed Şâkir -Muhaddisu'l-asr- Yefûzu bi Câizeti'l-Emîr Nâyif li Hidmeti's-Sünneti'n-Nebeviyye”. **et-Tevhîd** 39/461 (2010), 34-35.

Gumârî, Abdullah b. Sıddîk: **Sebîlu't-tevfîk fî tercemeti Abdullah b. Sıddîk el-Gumârî.** Kâhire: Mektebetü'l-Kâhire, 2012.

Güler, Zekeriya: “Buhârî ve el-Câmiu's-Sahîh'i Üzerine”. **Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi** 2/1 (2015), 1-24.

- Hâkim en-Nisâbûrî,
Muhammed b. Abdillâh: **Ma'rifetu Ulûmi'l-hadîs ve Kemmiyyetu ecnâsihi**. thk. Ahmed b. Fâris es-Sellûm. Riyâd: Mektebetü'l-Meârif, 2010.
- Halit Özkan: "Süyûtî". **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**. 38/188-198. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Hamza el-Bekrî: **Mâhiyetü 'ulûmi'l-hadîs ve'l-itticâhâtü'n-nakdiyyetü'l-mu'âsıra**. Ammân: Dâru'l-Feth, 2022.
- Hansu, Hüseyin: "Hadislerin Tespitinde Bütünsel Yaklaşım Adlı Eser Üzerine Bir Değerlendirme". **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi** 54 (2018), 136-153.
- Harîrî, Hikmet Ahmed: "eş-Şeyh Ahmed Muhammed Şâkir". **el-Beyân** 39 (1991), 48-54.
- Hârûn, Abdüsselâm: "et-Tahkîk". çev. Rabiha Çelebi. **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi** 10 (1998), 129-143.
- Tahkîku'n-nusûs ve Neşruhâ**. Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî, 1998
- Hasan Ali eş-Şâyikî: "Cuhûdu's-şeyh Ahmed Muhammed Şâkir fî tahkîk ve fehreseti kütübi's-sünneti'n-nebeviyyeti's-şerîfe". **Câmiatu Ifrîkyye el-Âlemiyye** 8 (Temmuz 2004), 147-173.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ahmed b. Alî Ebû Bekr: **el-Câmi' li-ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'**. thk. Mahmûd Tahrân. 2 Cilt. Riyâd: Mektebetü'l-Meârif, ts.

- Târîhu Bağdâd.** thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 16 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2002.
- Hâzimî, Ebû Bekr
Muhammed b. Mûsâ: “Şurûtu'l-eimmeti'l-hamse”. **Selâsu resâil fî ilmi mustalahi'l-hadîs.** thk. Abdulfettah Ebû Gudde. Beyrût: Mektebetü'l-Matbû'âtî'l-İslâmiyye, 2014.
- Hâzimî, İbrahim b.
Abdullah: **Mevsû'ati a'lâmi'l-karni'r-râbi' 'aşar ve'l-hâmis 'aşar el-hicrî fî'l-âlemi'l-Arabî ve'l-İslâmî.** Riyad: Dâru's-Şerîf, 1419.
- Hazîn, Abdullah Ahmed
Kâsım. **eş-Şeyh Şuayb el-Arnaûd ve Cuhûduhû fî Hidmeti's-Sünneti'n-Nebeviyye.** Sûdan: Câmiatu'l-Kur'âni'l-Kerîm ve Ulûmi'l-İslâmiyye, Külliyyetü Dirâsâtî'l-Ulyâ, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Hudayr, Muhammed
Ahmed: “Ahmed Muhammed Şâkir”. **Mevsûatu'l-'alâmi'l-'ulemâi ve'l-udebâi'l-Arabî ve'l-Müslimîn.** 14/113-116. Beyrût: Dâru'l-Cîl, 2007.
- Huveynî, Ebû İshâk: **Gavsü'l-mekdûd bi tahrîci Müntekâ İbni'l-Cârûd.** 3 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1988.
- İbn Abdilber, Ebu Ömer
Yusuf b. Abdillâh b.
Muhammed: **Câmi'u beyâni'l-ilm ve fadlih.** thk. Ebu'l-Eşbâl ez-Züheyrî. 2 Cilt. Riyâd: Dâru İbnu'l-Cevzî, 1994.
- el-İntikâ fî fedâili'l-eimmeti's-selâseti'l-fukahâ.** thk. Abdulfettah Ebû Gudde. Beyrût: Mektebetü'l-Matbû'âtî'l-İslâmiyye, 1997.
- İbn 'Adî, Ebû Ahmed
Abdullah: **el-Kâmil fî du'afâi'r-ricâl.** thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Ali Muhammed Muavved. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1997.

İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım Ali b. el-Hasen: **Târîhu medîneti Dimaşk.** thk. Amr b. Ğarâme el-Ömerî. Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1995.

İbn Bâz, Abdülazîz b. Abdillâh: **Mecmû'u Fetâvâ ve makâlât mütenevvia.** ed. Muhammed b. Sa'd Şuvey'ir. 30 Cilt. Riyad: İdaretü'l-Buhusi'l-İlmiyye, 1987.

İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali b. Muhammed: **Tehzîbu't-tehzîb.** thk. İbrahim Zeybek, Âdil Mürşid. 4 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2014.

“Ecvibetu'l-Hâfızı'l-İrâkî alâ esileti tilmîzihî el-Hâfız İbn Hacer el-Askalânî”. **Ecvibetu'l-Hâfız İbn Hacer el-Askalânî alâ esileti ba'zi telâmizetihî ve yelîhi Ecvibetu'l-Hâfızı'l-İrâkî alâ esileti tilmîzihî el-Hâfız İbn Hacer el-Askalânî.** thk. Abdurrahîm b. Muhammed Ahmed el-Kaşkarî. Riyâd, 2003.

en-Nüket 'alâ kitâbi İbni's-Salâh. thk. Rebî' b. Hâdî Umeyr. 2 Cilt. Medine: Dâru'r-Râye, 1994. Basım, ts.

Lisânu'l-mîzân. thk. Abdulfettah Ebû Gudde. 10 Cilt. Beyrût: Mektebetü'l-Matbû'âtı'l-İslâmiyye, 2002.

İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali b. Muhammed. **Netâicu'l-efkâr fî tahrîci ehâdîsi'l-Ezkâr.** thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefî. 5 Cilt. Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 2008.

Takrîbu't-tehzîb. thk. Ebu'l-Eşbâl Sağîr Ahmed Şâğîf el-Bâkistânî. Riyâd: Dâru'l-Âsime, ts.

İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali b. Muhammed. **Ta'rîfu ehl-i't-takdîs bi merâtibi'l-mevsûfine bi't-tedlîs.** thk. Âsım b. Abdillâh el-Karyûtî. Zerkâ: Mektebetü'l-Menâr, 1983.

- Nüzhetü'n-nazar fî tavnîhi Nuhbeti'l-fiker.** thk. Nûruddîn 'Itr. Dımaşk: Dâru'l-Minhâc, 2019.
- İbn Haldûn, Ebû Zeyd Velîyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed: **Mukaddimetu İbn Haldûn.** thk. Abdullah Muhammed ed-Dervîş. 2 Cilt. Dımaşk: Dâru Ya'rab, 2004.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed: **el-İhsân fî takrîbi Sahîhi İbn Hibbân.** thk. Şuayb el-Arnaûd. 18 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1988.
- el-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-du'afâi ve'l-metrûkîn.** thk. Mahmud İbrahim Zâyd. Haleb: Dâru'l-Va'y, 1396.
- Kitâbu's-Sikât.** thk. Muhammed Abdülmûîd Han. 9 Cilt. Haydarâbâd: Dâiretü'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye, 1973.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî: **Te'vîlu muhtelefi'l-hadîs.** thk. Muhammed Muhyiddîn el-esfar. Beyrût: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1999.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mûkerrem: **Lisânü'l-'Arab.** 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 3. Baskı., 1414.
- İbnu'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî: **Menâkibu'l-İmâm Ahmed.** thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. Dâru'l-Hicr, 1409.
- Zâdu'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr.** thk. Şu'ayb el-Arnaûd. 9 Cilt. Beyrût: el-Mektebü'l-İslâmî, 1984.
- İbnu'l-Vezîr, Muhammed b. İbrahim el-Vezîr el-Yemânî: **el-Avâsım ve'l-kavâsım fî'z-zebbi an sünneti Ebi'l-Kâsım.** thk. Şuayb el-Arnaûd. 9 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1992.

- İbnu's-Salâh eş-Şehrezûrî, Ebû Amr Osmân b. Abdurrahmân: **Ulûmu'l-hadîs**. thk. Nûruddîn 'İtr. Dîmeşk - Beyrût: Dâru'l-Fikr - Dâru'l-Fikr el-Muâsır, 1986.
- İbnü Seyyidinnâs, Ebu'l-Feth Muhammed b. Muhammed: **en-Nefhu's-şezî fî şerhi Câmi'i't-Tirmizî**. thk. Ahmed Ma'bed Abdülkerîm. Riyâd: Dâru'l-Âsime, 1409.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin: “Âlimiyye”. **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**. 2/464-465. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- İlmi Heyet: **Mevsûatu'l-'alâmî'l-'ulemâi ve'l-udebâi'l-Arabi ve'l-Müslimîn**. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 2007.
- Jask, Adam: **el-Merci'u fî 'ilmi'l-mahtûti'l-'Arabî**. çev. Murâd Tedğût. Ma'hedü'l-Mahtutati'l-Arabiyye, 2016.
- Juynboll, G.H.A.: “Ahmad Muhammad Shâkir (1892-1958) and his edition of Ibn Hanbal's Musnad”. **Islam** 49 (1972), 221-247.
- Kahraman, Hüseyin: **Hadis İlminde Bir Cerh Terimi Olarak İrcâ ve Mürcî Râvîler**. Bursa: Emin Yayınları, 2011.
- Kallek, Cengiz: “İbn Receb”. **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**. 20/243-247. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Kanâtu'l-Mecd el-Fedâiyye (Kurucusu: Fehd b. Abdurrahman eş-Şemeymerî): “Mukâbeletun lâ tümillü mea Fazîleti's-Şeyhi'l-Allâme Şuayb el-Arnaûd”. **Youtube**. Yayın Tarihi 20 Temmuz 2013. <https://www.youtube.com/watch?v=l1nCJd6ftWw>
- Kandemir, M. Yaşar: “Hadis”. **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**. 15/27-64. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

- “Nevevî”. **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**. 33/45-49. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Karahan, Abdullah: **Hadis Râvilerinde Güvenilirlik**. İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2018.
- “Tartışılan Bir Râvi: İbn Lehî‘a”. **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi** 30/1 (Haziran 2021), 79-104.
- Kavakçı, Yusuf Ziya: **İslam Araştırmalarında Usul**. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1976.
- Kaysî, Nurî Hamûdî – el-Ânî, Sâmi Mekkî: **Menhecu tahkîku’n-nusûsi ve neşrihâ**. Bağdat: Matba’atu’l-m’eârif, 1975.
- Kehhâle, Ömer Rızâ: **Mu’cemu’l-Müellifin Terâcimu Musannifiyyi’l-Kütübi’l-Arabiyye**. 15 Cilt. Beyrut: Mektebetü’l-Müsennâ - Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, ts.
- Kırbaçoğlu, M. Hayri: **İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi**. Ankara: Ankara Okulu, 2015.
- Koca, Ferhat: “İbn Ebü’l-İz”. **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**. 19/468-470. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Köksal, M. Fatih: “Metin Neşrinin Ana Esasları”. **Türklük Bilimi Araştırmaları** 31 (2012), 179-209.
- Köse, Saffet: “İsnevî”. **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**. 23/160-161. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Kûfihî, İbrahim Muhammed: “Şuayb el-Arnaûd el-Âlimu’l-muhakkik”. **Câmiatu’l-Urdunîyye** 35 (1995), 37-47.

- Kuzudişli, Bekir: “Hadislerin Tespitinde Bütünsel Yaklaşım Üzerine”. **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi** 20/38 (2018), 1-32.
- Leknevî, Ebû'l-Hasenât
Muhammed Abdulhay: **er-Raf' ve't-tekmîl fi'l-cerhi ve't-ta'dîl**. thk. Abdulfettah Ebû Gudde. Kâhire: Dâru's-Selâm, 2018.
- Maden, Ömer Faruk: **Ahmed b. Hanbel'in el-Müsned'i Üzerine Bibliyografik Bir İnceleme**. İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2022.
- Mahmûd Ebû Reyze: **Muhammedî Sünnetin Aydınlatılması**. çev. Muharrem Tan. İstanbul: Yeni Zamanlar Yayınları, 2013.
- Mahmûd Mısırî: “Ta'sîlu kavâidi tahkîki'n-nusûs 'inde'l-'ulemâi'l-arabi'l-müslimîn”. **Mecelletü Me'ahedi'l-Mahtûtâtî'l-Arabiyye** 49/1-2 (2005), 35-66.
- Mahmûd Saîd Muhammed
Memdûh: **el-İtticâhâtü'l-hadîsiyye fi'l-karni'r-râbi' 'aşer**. 3 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Ulûmi'd-Dîniyye, 1438.
- Mar'ûf, Beşşâr Avvâd: **Tahkîku'n-nusûsi beyne ehtâi'l-müellifîn ve ıslâhi'r-ruvâti ve'n-nüsehi ve'l-muhakkikîn**. Tunus: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2009.
- Zabtu'n-nass ve't-ta'liku aleyh**. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1982.
- Melîbârî, Hamza Abdullah: **el-Muvâzene beyne'l-mütekaddimîn ve'l-müteahhirîn fî tashîhi'l-ehâdis ve ta'lîluhâ**. Beyrût: Dâru İbn Hazm, 2001.
- Tashîhu'l-hadîs inde'l-İmâm İbni's-Salâh**. Dâru İbn Hazm, 1997.
- Mertoğlu, Mehmet Suat: “Akseki'nin Ahmed Muhammed Şâkir'e Bir Mektubu: Sebîlürreşâd Yazarı Ahmet Hamdi Akseki'nin İslâm

- Dünyasına İlgisine Dair Notlar”. **İslâm Araştırmaları Dergisi** 36 (2016), 163-177.
- Merttürkmen, M. Hilmi: **Buhârî’nin Ebû Hanîfe’ye İtirazları**. Atatürk Üniversitesi, Doktora Tezi, 1976.
- Mûdî bnt. Humeyyid b. Rumezân es-Subey’î: “Cuhudu’s-şeyh Ahmed Şâkir fî tahkiki ba’di turâsi’l-Arabiyye el-Muarreb li’l-Cevâlikî misâlen”. **el-Mutemeru’l-İlmî ed-duvelî es-sâlis: Devru’l-Ezheri fi’n-nuhudi bi ulûmi’l-luğati’l-Arabiyye ve âdâbihâ ve’l-fikri’l-İslâmî**. thk. Sâbir Abduddâyim Yûnus. 1926-2053, 2012.
- Mustafa Sa’îd el-Hin, Bedî‘ Seyyid el-Lahhâm: **el-Îzâh fî ulûmi’l-hadîsi ve’l-istilâh**. Dimaşk: Dâru’l-Beyrûtî, 2024.
- Müneccid, Salahuddîn: **Kavâidu tahkîki’l-mahtûtât**. Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-Cedîd, 1987.
- Münzîrî, Abdulazîm b. Abdülkavî b. Abdillâh Ebû Muhammed Zekiyyuddîn: **Cevâbu’l-Hâfız el-Münzîrî an es’iletin fi’l-cerhi ve’t-ta’dîl**. thk. Abdulfettâh Ebû Ğudde. Haleb: Mektebetü’l-Matbu’âtî’l-İslâmiyye, 1411.
- Nâsiruddîn, el-Esed: “Tefsîru’t-Taberî ev Câmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kurân li’t-Taberî; Râceahû ve Harrace Ehâdîsehû Ahmed Muhammed Şâkir; Hakkakahû ve Alleka Havâşiyehû Mahmûd Muhammed Şâkir”. **Mecelletü Me’ahedi’l-Mahtûtâtî’l-Arabiyye** 2/1 (1956), 207-211.
- Nazlıgül, Habil: “Hadis Seçme ve Değerlendirmede Tabii Hal Yöntemi”. **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi** 3/2 (2003), 53-88.
- Nevevî, Ebu Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref **İrşâdu tullâbi’l-hakâik ilâ ma’rifeti süneni hayri’l-halâik**. thk. Nureddin Itr. Dimaşk: Dâru’l-Minhâci’l-kavîm, 1940.

- Nuveyhiz, Adil: **Mu'cemu'l-Müfessirîn Min Sadri'l-İslâm ve Hatta'l-Asri'l-Hadır.** 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü Nuveyhizi's-Sekâfiyye, 1988.
- Özaydın, Abdülkerim: “İbn Kesîr Ebü'l-Fidâ”. **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.** 20/132-134. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Özbek, Muhammed Sadık: **Yahyâ b. Maîn ile Ahmed b. Hanbel'in Râviler Hakkındaki Görüş Farklılıkları.** Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Özen, Şükrü: “Metin Tenkidi” Üzerine Bazı Tespitler ve Öneriler”. **İslâmî İlimlerde Metodoloji: Usûl Mes'eleleri.** 446-470. İstanbul, 2009.
- Öztürk, Rabia: “Ahmed Muhammed Şâkir'in Hadis İlmindeki Yeri ve Tahkik Çalışmalarına Katkısı”. **Darülhadis İslami Araştırmalar Dergisi** 2 (Haziran 2022), 243-267.
- Özyıldırım, Ali Emre: “Bir Metni Neşretmek”. **Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları XII Metin Neşri: Problemler, Tespitler, Öneriler.** ed. Hatice Aynur vd. 16-25. İstanbul: Klasik Yayınları, 2017.
- Polat, Salahattin: “Çok Anlamlı, Çok Boyutlu ve Disiplinlerarası Bir Kavram: ‘Metin Tenkidi’”. **Hadis Tetkikleri Dergisi (HDT)** 6/1 (2008), 7-28.
- Hadis Araştırmaları.** Kayseri: Kimlik Yayınları, 2017.
- Metin Tenkidi.** İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015.
- “Cerh Ta'dilin Tenkidi”. **Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi** 3/2 (1985), 221-248.

“Metin Tenkidi: Kavramsal Çerçevesi, Boyutları, Temel Problemleri, Kısa Tarihi, İslami İlimler İçin Önemi ve Vadettikleri”. **İslami İlimlerde Metodoloji (Usûl) Meselesi 3.** 299-375. İstanbul, 2009.

Rabât, Ebu’l-Hüseyn Hâlid
Mahmûd:

Tuhfetu’l-ahyâr bi tertîbi Şerhi Müşkili’l-âsâr. 10 Cilt. Riyâd: Dâru Belensiyye, 1999.

Receb b. Abdilmaksûd:

es-Subhu’s-sâfir fî hayâti’l-Allâme Ahmed Şâkir. Kuveyt: Mektebetü İbn Kesîr, 1994.

Salim, Hamâhullah Vuld:

Huccac ve Muhacirun Ulema Biladi Şenkit (Moritanya) fî’l-Biladil Arabiyye ve Türkiyya. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1971.

Şehâvî, Şemsuddîn Ebu’l-
Hayr Muhammed b.
Abdirrahmân:

Fethu’l-muğîs bi şerhi elfiyeti’l-hadîs. thk. Abdulkerîm b. Abdillâh b. Abdirrahman el-Hudayr, Muhammed b. Abdillâh b. Fuheyd Âli Fuheyd. 5 Cilt. Riyâd: Mekteetü Dâru’l-Minhâc, 1426.

Shamsy, Ahmed:

İslâm Klasiklerini Yeniden Keşfetmek: Editörler ve Matbaa Kültürü Bir Entellektüel Geleneği Nasıl Dönüştürdü? çev. Ayşe Mutlu Özgür. İstanbul: Ketebe, 2023.

Subkî, Ebû Nasr Tâcuddîn
Abdülvehhâb:

“Kâide fî’l-cerhi ve’t-ta’dîl”. **Erbau resâil fî ulûmi’l-hadîs.** thk. Abdulfettah Ebû Gudde. 19-65. Haleb: Mektebetü’l-Matbû’âtî’l-İslâmiyye, ts.

Suyûtî, Ebu’l-Fadl
Celaluddîn Abdurrahman b.
Ebî Bekr:

Tedribü’r-râvî fî şerhi Takrîbi’n-Nevâvî. thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî. 2 Cilt. Beyrût: Mektebetü’l-Kevser, 1415.

el-Bahru’llezî zehar fî şerhi elfiyyeti’l-eser. thk. Ebû Enes Enîs b. Ahmed b. Tâhir el-Endenûsî. 4 Cilt. Medine: Mektebetü’l-Gurabâ el-Eseriyye, 1999.

- et-Tenkîh li mes'ele't-tashîh.** thk. Bedr b. Muhammed el-Ammâş. Medine: Dâru'l-Buhârî, 1995.
- Tedrîbü'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevâvî.** thk. Muhammed Avvâme. 5 Cilt. Medine - Cidde: Dâru'l-Yusr - Dâru'l-Minhâc, 2016.
- Elfiyetu's-Suyûtî fî ilmi'l-hadîs.** thk. Ahmed Muhammed Şâkir. el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.
- Şâfiî, Muhammed b. İdris: **el-Ümm.** 8 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1983.
- er-Risâle.** thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Kâhire: Şeriketü Mektebeti ve Matba'ati Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, 1940.
- Şâkir Zîb Feyyâz el-Havâlîde: "Ru'yetü'd-doktor Hamza el-Melîbârî li tashîhi'l-ehâdîs ve tahsînuhâ inde İbni's-Salâh". **Mecelletü'l-Ürdüniyye fî'd-dirâsâti'l-İslâmiyye** 7/3 (2011), 161-174.
- Tahtâvî, Muhammed İzzet: **Mine'l-ulemâi'r-ruvvâd fî rihâbi'l-Ezher.** Kâhire: Mektebetü'l-Vehbe, 1990.
- Tanâhî, Mâhmûd Muhammed: "Ahmed Muhammed Şâkir". **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.** 2/104-105. İstanbul: TDV Yayınları, 1989
- Taşkın, Kemal: **Şuayb Arnavut'un Hadis İlmindeki Yeri.** Konya: Necmeddin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.
- Tatlı, Bekir: "Abdullah İbn Lehî'a (ö. 174/790) ve İlmî Kişiliği". **Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmi Dergisi** 31 (2021), 7-35.
- Tehânevî, Zafer Ahmed el-Osmânî: **Kavâid fî ulûmi'l-hadîs.** thk. Abdulfettâh Ebû Gudde. Beyrût: Mektebetü'l-Matbû'âtî'l-İslâmiyye, 2018.

- Tirmizî, Ebû Îsâ
Muhammed b. Îsâ: **el-Câmiu'l-Kebîr**. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 6 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1996.
- Sünenü Tirmizî**. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 5 Cilt. Mısır: Şeriketü Mektebeti ve Matba'atı Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, 1978.
- Turan, Maşallah: “Âlimlere Saygıda Ölçü (Ahmed Muhammed Şâkir ve İmam Şafîî Örneği Bağlamında)”. **Journal Of Social** 7/44 (2021), 1492-1500.
- Tüccar, Zülfikar: “Sabbân”. **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**. 35/335-336. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Ubeyd Nehâd Abdulhalîm: “Vekafât mea ehemmi'l-kavâidî'lletî sâra aleyhe's-Şeyh Ahmed Muhammed fî tahkikihi li Müsnedi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel”. **Mecelletü's-şerî'a ve'd-dirâsâtî'l-İslâmiyye** 9/23 (Ağustos 1994), 85-172.
- Ubeydî, Ali Muhammed
Süleymân Ferîd: “Hükmü ziyâdetü's-sika inde's-Şeyh Ahmed Şâkir fî kitâbi'l-Bâ'isi'l-hasîs: dirâse hadisiyye mukarene”. **Mecelletü Câmiati'l-Enbâr** 12/48 (Haziran 2021), 179-218.
- İhtiyârâtu's-Şeyh Ahmed Şâkir fî'l-Bâ'isi'l-hasîs**. Irak: Câmiatu'l-Enbâr, Külliyyetu'l-Ulûmi'l-İslâmiyye, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Usâme Ahmed Şâkir: **Min alâmi'l-asr**, 2001.
- Ünal, İsmail Hakkı: “İbn Hazm”. **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**. 20/58. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Yahyâ b. Âdem el-Kuraşî: **Kitâbu'l-harâc**. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Kâhire: el-Matbaatu's-Selefiyye, 2. Basım, 1384.

- Yalçınkaya, Naci: **20. Yüzyıl Başlarında İslam Hukukunda Talâk (Boşama) Tartışmaları -Ahmed Muhammed Şâkir ve Zâhid el-Kevserî Örneği-**. Hitit Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Yıldırım, Enbiya: **Hadisler ve Zihinlerdeki Sorular: Büyük Muhaddis Şuayb Arnavut'la Söyleşi**. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019.
- Yılmaz, Okan Kadir: **İSAM Tahkikli Neşir Kılavuzu**. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2. Basım, 2018.
- Zağlûl, Tâhâ Ramazân İbrâhîm: **Menhecu's-Şeyh Şuayb el-Arnaûd fî'l-hükmi 'ale'l-ehâdis: dirase tahlîliyye tatbîkiyye min hilâli Müsnedi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel**. Mısır: Câmiatu'l-Menûfiyye Külliyyetu'l-âdâb, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Zâhid el-Kevserî: **el-İşfâk alâ ahkâmi't-talâk fi'r-raddi alâ kitâbi Nizâmu't-Talâk ellezî esdarahu'l-Üstâz Ahmed Şâkir el-Kâdî**. thk. Hamza el-Bekrî. Ammân: Dâru'l-Feth, 2022.
- Zebîdî, Muhammed b. Muhammed: **Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs**. 40 Cilt. Kuveyt: Matbaatu'l-Hukûmetu Kuveyt, 1965.
- Zehebî, Şemsuddîn Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed: **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ**. thk. Şu'ayb el-Arnaût vd. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1983.
- el-Mûkiza fî 'ilmi mustalahi'l-hadîs**. thk. Abdulfettâh Ebû Gudde. Haleb: Mektebetü'l-Matbû'ati'l-İslâmiyye, 1416.
- Mîzânu'l-'itidâl fî nakdi'r-ricâl**. thk. Ali Muhammed el-Bicâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1963.

“Zikru men yu’temedu kavluhu fi’l-cerh ve’t-ta’dîl”.
Erbeu’ resâil fi ‘ulumi’l-hadîs. ed. Abdulfettâh Ebû
Gudde. Beyrut: Mektebetü’l-Metbu’âtî’l-İslâmiyye,
2007.

Zeybek, İbrahim:

el-Muhaddisu’l-Allâmetu’s-Şeyh Şuayb el-Arnaûd:
Sîretuhû fi talebi’l-İlmi ve cuhûduhû fi tahkîki’t-
turâs. Beyrût: Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, 2016.

Zirîklî, Hayruddîn b.
Mahmûd:

el-A‘lâm. Beyrut: Dâru’l-İlm li’l-Melâyîn, 2002.

